

ISSN 2637-2088

UNIVERZITET U ZENICI
FILOZOFSKI FAKULTET

ZBORNIK RADOVA

XVI
2018

**ZBORNIK RADOVA
FILOZOFSKOG FAKULTETA
UNIVERZITETA U ZENICI**

Zbornik izlazi jednom godišnje.

Izdavač
FILOZOFSKI FAKULTET UNIVERZITETA U ZENICI

Za izdavača
Memnuna Hasanica, dekan

Urednik
Alica Arnaut

Lektura
autori radova

UDK indeksi
Aras Borić

Redakcija
Bajramović Muris, Burgić Dževad, Čaro Amer, Ćurković Amela,
Delibašić Esad, Mađarević Mirjana, Rizvić-Eminović Edina,
Solak Edina, Skelić Dženan

SADRŽAJ

BOSNIISTIKA.....	4
Muris Bajramović	
<i>O MALOJ POVIJESTI SMRTI I PISANJA</i>	5
Alma Skopljak	
SVJEDOKINJA HISTORIJE.....	13
Ikbal Smajlović	
MOTIV ŽENE U ANDRIĆEVIM PRIPOVIJETKAMA.....	23
Esmeralda Mustafić	
ZNAČENJSKI TIPOVI NEKONGRUENTNOG ATRIBUTA U GENITIVU U ROMANU TALHE ILI ŠEDRVANSKI VRT IRFANA HOROZOVIĆA.....	46
ANGLISTIKA	51
Melisa Bureković, Edina Rizvić-Eminović	
HIJERARHIJA LOGIČKI DEFINISANIH TIPOVA AFEKTIVNIH KONTEKSTA	52
Adnan Bujak, Senad Mujičić	
MUSIC AND FLL - A theoretical approach -	64
Ivana Vasiljević	
TEMPOROSPATIAL OBSCURITY AND SUBLIMITY OF EMOTION IN RAISING TERROR IN ANN RADCLIFFE'S THE MYSTERIES OF UDOLPHO	81
Majda Nizamić	
THE USER IS OFFLINE – DISCONNECTION FROM THE REAL WORLD WITHIN THE HYPERREALITY OF THE CYBERPUNK NOVEL <i>MOXYLAND</i> BY LAUREN BEUKES	93
GERMANISTIKA	107
Amela Ćurković	
<i>GOSPODAR FILTERA – HERR DER STAUBFILTER</i> FILMSKA ADAPTACIJA KNJIŽEVNOG DJELA KAO STUDENTSKI PROJEKT	108
Belma Šator	
DIE GESTALTUNG DES SCHÜLERORIENTIERTEN FREMDSPRACHENUNTERRICHTS.....	118
TURKOLOGIJA.....	130
Edina Solak	
AHMET CEVDET PAŞA'NIN RAPORLARINA GÖRE BOSNA'DA EĞİTİM	131
MEDIJSKA KULTURA.....	139
Damir Kukić	
DIGITALNO DOBA.....	140

Enes Prasko	
NOVA VIZIJA MEDIJA	150
KULTUROLOGIJA	156
Esad Delibašić	
STANJE I PERSPEKTIVA KULTURNOG TURIZMA NA PODRUČJU ZENIČKO- DOBOJSKOG KANTONA	157
Mirza Džananović	
MOGUĆNOSTI PRIMJENE DIGITALNIH TEHNOLOGIJA U PROMOCIJI SADRŽAJA KULTURNOG TURIZMA NA PODRUČJU ZDK	164
Faruk Kozić	
KULTURA I DRUŠTVO.....	170
PEDAGOGIJA I DIDAKTIKA.....	182
Izet Pehlić, Jakub Hasić, Nermin Tufekčić	
SOCIJALNOPEDAGOŠKA ANALIZA VEZE PERCEPCIJE PORODIČNIH ODNOSA I RIZIČNOG I DELINKVENTNOG PONAŠANJA MLADIH	183
Estela Hadžikadunić, Dragan Popović, Mirjana Mađarević	
UTJECAJ PLANSKE I PROGRAMIRANE NASTAVE NA MORFOLOŠKE KARAKTERISTIKE I MOTORNE SPOSOBNOSTI DJECE NIŽEG ŠKOLSKOG UZRASTA	199
Vanesa Delalić	
UDŽBENIK I NJEGOVA PRIMJENA ZA EFIKASNIJE UČENJE U NASTAVI MOJE OKOLINE (PRIRODE I DRUŠTVA)	210
PSIHOLOGIJA.....	223
Dženan Skelić, Ermin Čehić, Amer Delić	
POVEZANOST INFERTILITETA SA PRISUSTVOM ANKSIOZNE I DEPRESIVNE KLINIČKE SLIKE.....	224
MATEMATIKA	235
Naida Bikić, Adelisa Mujak	
METODIČKA TRANSFORMACIJA USMENOG I PISMENOG SABIRANJA U PRVOJ HILJADI U UDŽBENICIMA MATEMATIKE OD 1. DO 4. RAZREDA	236
INFORMATIKA.....	254
Edin Tabak, Nevzudin Buzadžić	
VJEŠTAČKA INTELIGENCIJA U FUNKCIJI PREPOZNAVANJA OBJEKATA I ZNAKOVA	255

BOSNISTIKA

Dr. sc. Muris Bajramović

O MALOJ POVIJESTI SMRTI I PISANJA

Sažetak

Rad predstavlja interpretaciju zbirke „Mala povijest smrti i pisanja“ Nedžada Ibrahimovića. Zbirka je tematski raznovrsna i sastoji se iz pet dijelova: Haronove bilježnice, Mala povijest oca, Mala povijest smrti i pisanja, Mala povijest patriotizma i Nad prazninom.

Ključne riječi: *poezija, postmodernizam, metafora, fikcija*

Pojam povijesti, ali i sama povijest i njeno razumijevanje je u postmodernom dobu stavljeno pod znak skepse. Pišu se male povijesti, krajnje individualne koje se suprotstavljaju Velikoj priči ideoloških centara moći. No, da ta priča oko pisanja „zvanične“ povijesti nije dovršena svjedoči i obrazovni sistem u BiH u kojoj imamo različite udžbenike povijesti u odnosu na prostor na kojem nastaju, pa čak i teritorijom za koju su vezani. O pitanjima povijesti i njene reprezentacije, pa čak i metapovijesti već je dosta toga napisano. Naslijeđe skepse na kojem je poteklo razmatranje povijesti kao jedne priče ili diskurza ili proizvodnje značenja nastavljeno je i dalje, pa se piše i o metapovijesti.

S druge strane, još jedan od „proizvoda“ postmoderne je krajologija ili govor o smrti i kraju nečega. Tako se za sve proizvodi kraj i piše se o tim krajevima, i o tome sam već pisao u knjizi *Bosanskohercegovačka metaproza*. Ne želeći da ulazim u teorijske zaplete i moguće rasplete, oko navedenih pitanja, zanimljivo je da u naslovu zbirke poezije Nedžada Ibrahimovića se upravo susreću (i sudaraju?) ova dva pojma. Tako je nastala *Mala povijest smrti i pisanja*. Koje ili čije smrti? Koliko imamo smrti koje možemo proživjeti? Kako te smrti utječu na život individualnog čitatelja? Je li svaka povijest smrti krajnje individualna, kao i sam proces čitanja? Da li se može proglasiti smrt pisanja samim pisanjem? Koji se sistem vrijednosti uspostavlja samim činom čitanja? Sve su ovo pitanja na koja tek treba naslutiti odgovor. O svemu ovome iz ranih perspektiva pjesnik progovara i pjeva, počesto ulazeći u dijalog sa cjelokupnim čitalačkim iskustvom profesora književnosti. Ne treba zaboraviti tu činjenicu stvaranja u prostoru između *teorije i prakse*,

doživljavanja svijeta i njegovog književnoteorijskog zrcaljenja i poetskog izričaja. U tom naponu su proistekle ove pjesme, u kojima se na fluidan način otvara intimni svijet lirskog subjekta (kao uostalom i u brojnim drugim pjesmama) i recepcije savremenog čitatelja koji tek treba da „provari“ pročitano.

Ta napetost je već izražena u prvoj pjesmi *Danas*. Mi dosita živimo momenat, živimo ono što je *danas*. U pjesmi danas se stvaraju dva svijeta: lirskog subjekta kao živog biološkog bića, sa majkom i ocem, to je *Onaj koji danas voli majku / i oca, i koga oni vole*, i spisatelja koji je označen kao *ovaj, koji ovo / piše*. (Ibrahimović 2016:7) Zanimljivo je da je sasvim teorijski problem autora Ibrahimović u kroki pjesmici sveo na različite nivoe postojanja. Jedan od subjekata umire. Da li stvarno ličnost, koji transformacijom u književnom tekstu postaje književnim likom, lirskim subjektom ili licem u drami, pa stoga se podvlači pod zakonitosti književnog stvaranja i samim time nije više stvarna osoba nego književni konstrukt. Ili umire pisac, pjesnik, koji se odvaja od materijalnog svijeta i putem književnosti ulazi u vječni prostor biblioteka, teksta, mogućeg svijeta... Da li jedna smrt isključuje drugu, da li jedan entitet isključuje drugi, ili da li se u jednom subjektu (stvarnom ili ne) mogu pomiriti ova dva svijeta. Taj proces je danas, ne juče, ne sutra: *jedan od nas dvojice / je mrtav Još ne znam koji* (Ibrahimović 2016:7) zaključuje lirski subjekt na početku zbirke i uvodi nas u svijet *Male povijesti smrti*. Dakle, nužna je simbolička smrt, odsustvo jednog od entiteta kako bi se ušlo u moguće svjetove književnosti, odnosno kako bi se ušlo u beskrajne prostore slobode koju poezija nužno omogućava.

Ova sloboda je ujedno i jedna mini intimistička slika pojedinca. Ona oslikava, zapravo zrcali jedan svijet koji se, onda, putem poezije dijeli sa ostatkom svijeta. U pjesmi *Haronove bilježnice* to je jedno sjećanje na intimnu igru lirskog subjekta sa bratom, jedno intimno idilično sjećanje na prostor igre, prirode, zavičaja, očevog otpada. Pri tome je nužnost da se ništa ne smije zaboraviti, da su ti momenti vrijedni kao suho zlato: *Na unutrašnjim / krovovima mijenjamo / zamrznute slajdove / povezujemo njihove / prekinute riječi / brojimo srčane pulseve / premotavamo životne filmove / Pojedinosti nam ne smiju promaknuti* (Ibrahimović 2016:8). Eto, to je jedan od prostora poezije koji je dio jednog mogućeg svijeta: krajneintimistička lirska slika pojedinca. Zapravo taj intimni svijet lirske pjesme ovaploćen u emociji jeste zapravo srž svake poezije, pa čak i kada govori o rezigniranosti, ili kada je hermetična do neprepoznatljivosti, ona metaforom upućuje ili metonimijom zamjenjuje pjesnički pogled na svijet. U ovom slučaju taj pogled je zapravo jedno sjećanje na prošlo, izgubljeno vrijeme, koje je sada poetski i metahistorijski

oblikovano: *Puno je vode proteklo / i ja se sada sjetiti ne mogu / ko od nas bijaše prevezio / a ko svijetu prevodio / ko je samo slušao / a ko život svjedočio* / (Ibrahimović 2016:9). Ova lirski pripovijest se sada nadovezuje na jedan pseudohistorijski koncept biblijske priče (što čak i stilska upotreba glagolskog oblika upućuje), i na taj način pokazuje da se istina o historiografiji krije negdje između „zvanične“ historije i malih priča, jer lirski subjekt na kraju poentira: *ko uvijek bijaše ustajao / a ko da ne ustane izmišljao / ko tad bijaše Haron / a kostarozavjetni Bog / I ko šta igra / danas* / (Ibrahimović 2016:9). Ponovno se upućuje na trenutni momenat današnjice, ali se na kraju uvodi i sasvim nova tema: igra. Da li je sve samo igra? Da li smo iz prethodnih iskustava igara sa drugim i igara sa samim sobom usvojili obrasce igranja u odrasloj dobi? Ili kako bi to Erik Bern upitao : *Koju igru igraš?* Na taj način se suštinski pjesma zaokružuje u svojoj cjelovitosti i u svojoj vremenskoj zaokruženosti dječijeg i odraslog doba.

Dvije naredne pjesme su posvećene piscima. Pitanje je da li je posveta dio pjesme ili znak pažnje? Ona, ipak, upućuje na nekoga i na njegovo/njeno djelovanje i rad, tekst itd. Ako je sastavni dio pjesme onda se možemo odmah tražiti intertekstualne veze između autora pjesme i autora kojoj je pjesma posvećena. Ovaj rudarski posao seže i u samu recepciju autora spram osobe kojoj je pjesma posvećena, pa ako to nije u tekstu pjesme naznačeno onda je jako teško precizno utvrditi veze dva autora/teksta.

Inače je tema pisanja i priče zastupljena u ovoj zbirci. Tako Šcherzada Džafić, tumačeći Ibrahimovićevi zbirku zaključuje: „Svaka cjelina je priča za sebe, a opet, sve skupa donose priču o čovjeku (konkretno pjesniku) kojem je smrt vječna preokupacija, pri čemu se smrti jedino još može suprotstaviti pisanjem i što je najvažnije, životom. Ovdje je nemoguće izostaviti priču jer svaka ova pjesma donosi borgesovsku težnju za pričom, pa čak i u poeziji. Iako poezija, učio nas je tome još Bahtin, nije uobičajena kao narativna umjetnost, Ibrahimović majstorski uvodi narativnost u svoje pjesničke zaokružene cjeline – lirski subjekti pripovijedaju, oni progovaraju, razgovaraju, djeluju. Međutim, time se ne razvodnjava ritam poezije, niti je ona time svedena na pjesničenje u prozi, naprotiv, Ibrahimović narativnošću postiže poetsku pitkost, začudnost i onebičavanje svoje poezije, a time (i) efekt sveobuhvatnijeg promatranja svijeta o kojemu pjeva.“ (Džafić 2017: 187)

Uhvaćeni momenti života preneseni u pjesničke slike su opisani u pjesmi *Glavni narator: Mladoliki skelet u sivom odijelu / za par brojeva većem / iz nekog razloga poskakuje / dok na kiši za sobom vuče / nakarminisanu djevojčicu* / (Ibrahimović 2016:12). Ova naizgled jednostavna

slika koju smo i mi kao prolaznici svjedočili pretapa se u svijet književnosti i zauzima neočekivane prostore. U tom fonu se i nastavlja, čak u kao jedna pripovjedna situacija: *Žurim u kafani naći se s prijateljem / kojem su odstranili testise / Veselimo se razgovoru / o njegovom novom romanu/* (Ibrahimović 2016:12). Pjesnik opet izvlači maksimum od života. Jedna zdravstvena situacija, u ovom slučaju kastriranje (iz Bog zna kojeg razloga) marginalizirana je, iako je spomenuta. Prednost se daje umjetnosti, i stvaranju. Pitanje je, dakle, strukture, jer prijatelj: *Mora razriješiti, veli, / stanovite probleme / s glavnim naratorom/* (Ibrahimović 2016:12). Na taj način se sugerira da je sav svijet umjetnost, da je jedino umjetnost vrijednost za koju treba živjeti. S druge strane čitav svijet se ogleda i ocrta u sferama umjetnosti, odnosno svaka životna slika, situacija, ma koliko banalna bila, zapravo predstavlja jednu bazu za umjetničko stvaranje. Zato je i problem izbora naratora kao jedno od ključnih problema strukturiranja pripovjednog teksta zapravo bitnije od bolesti, kako fizičke, tako i mentalne, jer se na početku slika jedan maloumnik.

Krajnje kreativan zahvat u prostor fikcije i mogućih svjetova izveden je u pjesmi *Wizzair*. Naslov avioprijevoznika sugerira da lirski subjekt čeka let za negdje. Onda se fikcijom pretpostavlja moguća smrt, i s time jedna upitanost: *Jesu li to posljednji ljudi / Jesu li to posljednja lica/* ?(Ibrahimović 2016:13) Lirski subjekt pretpostavlja svoju i njihovu moguću smrt, i onda postupkom oneobičavanja pokušava da ta lica prvi put vidi: *Počinješ memorisati / njihove frizure noseve i / oblike corpora te / hipsterske brade i / te mat boje očiju.*(Ibrahimović 2016:13) Dakle, najednom se stvari koje su pretpostavljene i uzete *zdravo za gotovo* gledaju drugim očima. Susret sa smrću mijenja dioptriju. I govor se drugačije poima i drugačije se shvata: *Čovjek na sjedištu pored tebe / ne prestaje brbljati i ti shvatiš / kako smrt ima lice jezika / Ali šta sa svim tim / nijemim licima /* (Ibrahimović 2016:13).

Susret sa mogućom smrću, dakle, mijenja naš pogled na svijet. Zapravo, ona deautomatizira našu percepciju, jer nas suočava sa konačnostima. Isto tako, književnost zapravo deautomatizira našu percepciju svijeta jer nas suočava sa jednim mogućim svijetom u kojem se na specifičan, književni način tematiziraju predmeti, bića, pojave, lica, ali i događaji pored kojih prolazimo bez primjećivanja.

I naredna pjesma *Sumnja* tematizira smrt. Smrt je zapravo kraj biološkog života i samo suočavanje ili susretanje s njom nosi kulturološku poruku. Stoga su sahrane bile ceremonijali, ili im se pridavala velika pažnja. U današnjim sahranama su nataloženi potencijali kulture kojoj umrli pripada i nose snažnu simboličku poruku.

No, šta ako smrt promatramo tek kao jednu stvar koju možemo pokušati ukloniti iz kuće? Ibrahimović smrt desimbolizira i on je materijalizira: *Izbacimo mi smrt / na vrata ona / uđe kroz prozor / Kada povjerujemo / kako smo konačno / doveli našu kuću u red / spremili počistili usisali / izmeli i oprali, ona nas / zezebe, zagrebe u grudima / u duši /* (Ibrahimović 2016:14). Smrt se sada uvlači u grudi, postaje dijelom nas samih, pa je sljedeći zadatak da tu internaliziranost očistimo iz sebe: *Onda mi opet / čitav dan trijebimo / Jedno drugom iz grudi / vadimo djelić po djelić / njenog tijela/* (Ibrahimović 2016:14). Ovo je sada, dakle, jedna vrsta psihološkog, emotivnog čišćenja od smrti. Nju, sada, valja, istrijebiti iz naših grudi ili iz nas samih. Ibrahimović ovdje pokazuje zapravo da je smrt kao i jezik: prisutna, ali mi nismo njeni gospodari. Kao što ne možemo zagospodariti jezikom pa ukidati, dopunjavati, oduzimati ili dodavati, tako nismo ni gospodari smrti. Nju tek možemo pokušati materijalizirati, ali ona izmiče, možemo je ignorirati, izbaciti iz grudi, iz života, no to ne znači da na kraju nećemo umrijeti. Zato pjesma poentira na emociju i na tjelesnost, pa čak i na mogućnost izbora, što je zapravo genijalno u opozitu spram smrti: *A onda, 'dugo u noć', / 'u zimsku bijelu noć' / moja žena i ja smo tek / dva para ruku, dvije / sijede glave, dvije / viteške kacige, dva / pogleda što još / sumnjaju i to nam / ne da da oživimo, / ponovo/* (Ibrahimović 2016:14).

I sljedeća pjesma *O toponinima* govori o smrti i konačnosti. I ovdje, kao, uostalom i u ostatku zbirke Ibrahimović se pokazuje kao vrstan poznavalac teorije književnosti, ali i književne teorije. Svaka njegova pjesma, naizgled je jednostavna. Međutim, pomnijim čitanjem se uviđa da postoji jedna uronjenost u savremeno teorijsko poznavanje književnosti. U tom ključu čitana, ona se otvara čitatelju u mnoštvu svojih značenja. U navedenoj pjesmi, se temetiziraju grobna mjesta, njihova kupovina, rezervacija, ali i odnos živih prema umrlim, a samim tim i prema njima u toku života: *Ako pričamo naprimjer / o toponimima susjeda Hazema je / sebi kupila grobno mjesto /* (Ibrahimović 2016:15). U ovu pjesmu je suptilno utkano i antiratno pismo i tragično shvatanje o tome da postoje ljudi koji ne mogu ukopati cijelo tijelo.

Dakle, jedna naizgled svakodnevna situacija, koja je pretočena u pjesmu, nam otvara brojna pitanja i zaziva na komunikaciju. Ono govori o budućnosti, o umiranju i o tome kako se te životne želje i htijenja promiču i nakon smrti: *Hazema redovno trijebi svoju zemlju i / zaključuje kako mlado drvo iznad / parcele ima budućnost i kako bi / svojim korijenjem moglo prolaziti kroz nju / Zato ga zalijeva slanom vodom iz / Panonskog jezera kako bi drvo / umrlo prije/* (Ibrahimović 2016:15).

Sahrana, odnosno grobno mjesto, simbolički označeno u naslovu kao toponim zapravo kulturološki samo zrcali stanje jedne kulture. Svako različito poima smrt i mjesto na kojem će biti ukopan, ako već ima priliku da to mjesto odredi: *Majku je strah dubine i zato želi biti polegnuta / iznad zemlje kao Indijanac Svakako je loša / i glibava akcijska zemlja/* (Ibrahimović 2016:15). Na kraju pjesme pjesnik poentira sa istinskim vrijednostima u životu: ljubavi. On skreće pažnju na to kako se u poeziji i kulturi može skliznuti u virtualni svijet umjetnosti i književnosti, jer su tamo prave vrijednosti: *Ljubavi, kada ti umreš sahranit ću / te u Internet Cloudu ali neću moći / saučešća primati, kaže moja ljubavnica / Strašna su ta nemoguća saučešća/* (Ibrahimović 2016:16).

U pjesmama *Zašto pišemo* i *Šta je značenje* Nedžad Ibrahimović propituje već odavno propitivana pitanja smisla književnog života. U obje se pjesme relativiziraju nečiji teorijski stavovi o smislu književnog stvaranja i umjetnosti uopćeno. Našoj konačnosti i neminovnoj smrti opozicionirano je pisanje, i to, idealno pisanje kada se svi životni problemi i nesporazumi svedu na jedno potpuno razumijevanje. Ali, čemu onda dijalog, čemu estetika i čemu onda recepcija? U pjesmi se na kraju ironično zaključuje: *Treba da pišemo tek onda / kada oživimo.*(Ibrahimović 2016:26). Vrijedi li to onda i za čitanje? Vrijedi li to onda i za sav smisao koji upisujemo u svakodnevnicu života? Vrijedi li to za sve stavove koji se avetinjski izdižu i opsjedaju nas sa idejama nihilizma?

Kako, onda, kao kritičar da čitam poeziju? Ako nam pjesnik postavlja pitanje šta je značenje? Ako relativizira cijelo postojanje? *Čemu onda svi međuspojevi?*(Ibrahimović 2016:27) Čemu onda čitanje, čemu onda umjetnost, čemu onda vrste čitanja? Čemu onda... *'Ako književnici fantaziraju i ako izvjesna je samo smrt', zašto se onda zamajavamo, zašto jednostavno ne umremo, pa mislimo o tome kako krajnjeg smisla ima život?* (Ibrahimović 2016:26) Čemu onda, studiji književnosti, pjesnici i knjige, čemu onda i moj tip čitanja? Imam li uopće pravo na „svoj“ tip čitanja, ako se smisao pisanja i smisao značenja krije između redova pjesme napisanih u okvirima autorskih intencija?

Prije će biti da se ovdje revidira smisao života i smisao vrijednosnog sistema, jer svakodnevno svjedočimo poneki simptom epidemije nekulture koja zaposjeda životni prostor. Pitanje je zašto umjetnost, a evo i književnost, u Bosni i Hercegovini nije uspjela u većoj mjeri ispuniti svoju zadaću? Zato i Ibrahimović provokativno postavlja pitanje: *Čemu književnost, poezija, čemu film, /Bergman i Tarkovski, Mozart i Liszt, Platon i / Sokrat?* (Ibrahimović 2016:26) Zapravo, problem je u tome što nema univerzalnih značenja niti nema univerzalnih smislova

života. Nema jednostavnih recepata kao što je neko postavio jednostavan recept za pisanje: *Vele kako pisac čitav život piše / samo Jednu knjigu, a piše / Kažu i da muškarac čitav život voli samo / Jednu ženu, a voli.* (Ibrahimović 2016:27) Takve stavove Ibrahimović dekonstruira tako što na kraju postavlja pitanje: *I hoće li se, na kraju, Jedna žena / naći u toj Jednoj knjizi, mojoj knjizi? / Hoće li se moći pronaći, hoće li se znati / prepoznati kada se sretnu, njih dvije? / Ako zbog njih sve ovo pišem / Hoće li?* (Ibrahimović 2016:27).

Naravno da neće. Ali, skrenuta nam je pažnja na čitav univerzum značenja, na jedan veliki poligon međusobnog upoznavanja i pokušaja razumijevanja, na cjelokupnu ulogu kulture u formiranju ličnosti i pojedinca, pa zašto ne i izgradnje identiteta? Ovdje Ibrahimović zauzima postmodernističku poziciju između *teorije i prakse* i pokazuje na koji način se znanje o savremenim književnoteorijskim pitanjima mogu inkorporirati u stihove pjesme. S druge strane, Ibrahimović u svakoj slici koja ga okružuje vidi potencijal za pjesmu, ali on tu konstrukciju pjesme, naizgled jednostavnu pažljivo gradi i nikada ne banalizira sliku stanja.

Drugi dio zbirke čini *Mala povijest oca*. U ovom dijelu Ibrahimović na izvrstan način povezuje teoriju pisanja i njenu praksu i pokazuje se kao izvrstan poznavatelj književnih teorija. Otac je, recimo odsutni znak u pjesmi *Otac je otišao krišom*. Ili u pjesmi *Modrac s druge strane* Ibrahimović se poigrava sa odnosom književnosti i zbilje tako što će u naslovu čitateljima ukazati na to da je ovo *istinita pjesma*.

Intimni svijet odnosa oca i sina prikazan je u pjesmi *Kraja nema*. Ovdje su prikazane labilne veze oca i sina koje se upotpunjuju i punoću značenja imaju tek u jeziku: *Samo pred smrt / rekao si / 'Sine' / kada to kažeš / 'Oče' / smisao se ulijeva / u mene kao ulje u / suhu amforu Kada / kažeš, tada sami smo*. (Ibrahimović 2016:34)

Treći dio zbirke je naslovljen *Mala povijest smrti i pisanja*. Zanimljivo je da ovaj dio tematizira ljubav i suptilne odnose ljubavnika. Na taj način književno stvaranje je povezano, a na određeni način pjesma *Mala povijest smrti i pisanja* to potvrđuje, sa sistemom vrijednosti u kojem ljubav zauzima prvo mjesto. Glas ljubavnice u pjesmi smisao pronalazi u tekstovima ljubavnika: *Molim te, piši o nama (...) / Piši kako sam te oživljavala dok si me varao, / kako sam te od upamćenih dijelova sastavljala / Radila sam vaše poslove, tako im kaži / Opraštala i stvarala.* (Ibrahimović 2016:46)

Poezija koju pišu znalci književnosti je uvijek izazov za čitanje. Takav je slučaj i sa univerzitetskim profesorom književnosti Ibrahimovićem, koji u dugogodišnje bavljenjem

teorijom, ali i iskustvom čitatelja, koristi kako bi napisao stih. Spoj takvog iskustva se sada zrcali u njegovoj *Maloj povijesti smrti i pisanja*.

Literatura

1. Ibrahimović, Nedžad. (2015), *Mala povijest smrti i pisanja*, Planjax, Tešanj
2. Džafić, Šeharzada (2017), *Poetska narativnost lirskih slika*, Novi izraz, 67/68, P.E.N. Centar Bosne i Hercegovine, Sarajevo
3. Bajramović, Muris. (2010), *Bosanskohercegovačka metaproza*, Bookline, Sarajevo
4. Buržinjska i Markovski. (2009), *Književne teorije XX veka*, Službeni glasnik, Beograd

ABOUT A SMALL STORY OF DEATH AND WRITING

Abstract

This paper is interpretation of poems in “Mala povijest smrti i pisanja” by Nedžad Ibrahimović. There are five thematically different parts: Haronove bilježnice, Mala povijest oca, Mala povijest smrti i pisanja, Mala povijest patriotizma and Nad prazninom.

Keywords: *poetry, postmodernism, fiction, metaphor*

Mr.sc. Alma Skopljak

SVJEDOKINJA HISTORIJE

Sažetak

Rad će obuhvatiti (post)ratno poetsko stvaralaštvo Bisere Alikadić, dakle, zbirke pjesama „Ne predajem se“ i „Grad Hrabrost“, a zatim i „Knjigu vremena“, kontekstualizirajući ga u ratno pismo i nastojeći sagledati kako se oblikuje ženski diskurs unutar dominantne teme ratnog iskustva. Pitanja na koje nastoji dati odgovor jesu da li i na koji način ovaj dio poetskog stvaralaštva Bisere Alikadić svjedoči o individualnoj i društvenoj tragediji i uopće egzistencijalnoj traumi u ratnim zbivanjima, odnosno da li će metaforičan poetski govor ustupiti pred potrebom da se kroz poeziju reflektuju ljudske sudbine i pretvoriti se u svjedočenje o opsađenom gradu i govor o stravičnom bosanskom ratnom iskustvu, i kako je u njemu imaginiran ženski rodni identitet.

Ključne riječi: *ratno pismo, nova osjećajnost, etički imperativ, ženski rodni identitet*

Uvod

Zbirke pjesama Bisere Alikadić *Ne predajem se* (1994) i *Grad Hrabrost* (1995) sadrže pjesme koje nastaju za vrijeme agresije na BiH ili neposredno nakon nje. Već prve pjesme objavljene u zbirci *Ne predajem se*, kao i sam njen naslov, ukazuju na bitnu izmjenu u tematskim preokupacijama ove pjesnikinje, kao i u imaginiranju ženskog rodnog identiteta! Stvaralaštvo Bisere Alikadić, koje je u kritici tumačeno kao stvaralaštvo koje "smjelo iskoračuje iz okvira tradicije", dok "istovremeno" čini "i njen nezamjenjivi dio" (Katnić-Bakaršić 100: 2004), priključuje se, nakon 1992. godine (poslije)ratnoj književnoj produkciji koja ne može a da ne "ispisuje krhotine tijela", odnosno ne može da ne bude reakcija na neposredna historijska zbivanja, postajući na taj način sastavni dio ratnog pisma, tog "najzanimljivijeg fenomena na koncu dvadesetog vijeka u bosanskohercegovačkoj književnosti" u „poetičkom, i u estetskom, i u sociološkom, i u ideološkom, i u etičkom, i u političkom, i u čitavom nizu drugih smislova" (Kazaz 2004:137). Ono prerasta, dakle, u "dokumentarni izraz o ratnom užasu, o agresiji na BiH" u kojem

"estetika guta politiku u sebe" (Kazaz 2004:137). Postajući "etički angažirana i nedvosmisleno opredijeljena za optiku onoga/one što trpi ili je istrpio/la užas rata i zločina", (poslije)ratna književnost, a sa njom i stvaralaštvo Bisere Alikadić, u prvi plan je stavila upravo "etiku individue, glas stradalnika/ce" pa je njeno glavno nastojanje da bude "dokumentom i individualne i društvene tragedije" (Kazaz 2004:137)! Ovaj rad i nastoji sagledati kako se oblikuje ženski diskurs unutar dominantne teme ratnog iskustva, da li i kako svjedoči o individualnoj i društvenoj tragediji i uopće egzistencijalnoj traumi u ratnim zbivanjima, odnosno da li će metaforičan poetski govor ustupiti pred potrebom da se kroz poeziju reflektuju ljudske sudbine i pretvoriti se u svjedočenje o opsađenom gradu i govor o stravičnom bosanskom ratnom iskustvu.

Ispisivanje krhotina (ženskog) tijela

Umjesto detabuizacije govora o ženskoj seksualnosti i čulnosti, koja je dominantno određivala prethodne pjesničke zbirke Bisere Alikadić, njeno ratno i poratno stvaralaštvo određuje prevashodno deziluzirani povratak zbilji. Poezija se odrekla svoje artifičijelnosti, imaginativnosti, preuzimajući "doslovnost i jauk" kao oblik svoga izraza. "Estetizacija užasa i zaobilazan govor" o njemu ustupili su mjesto jedino mogućem "kriku": "Hoćete da estetiziram/ Ovaj užas/ Da pjevam zaobilazno/ Mnogoznačno/ Ne ja vičem vičem/ Kao što gori neboder/ Nasred grada/ I plamen u nebo liže/ Ako hoćete/ Ako vam još trebaju/ Simboli metafore/ Neboder je biće/ Sa stotinu srca/ Neboder je košnica/ U njoj gore pčele/ Užasnute oči/ Stvari uspomene/ Gospodo i ubice/ Na kraju dvadesetog vijeka/ U srcu Evrope/ Serviran je pakao/ Poslije vatre/ Nema iluzija/ Zgarište pepeo/ Praznina zije/ Ako sam pjesnik i nakon/ Sveg zla/ Doslovnost i jauk/ Moja je poezija" (B.Alikadić, Plamteći neboder). Odričući se estetskog imperativa, koji je postavljen pred svakog pisca, Bisera Alikadić eksplicitno preko govora o egzistencijalnim traumama u ratnim zbivanjima uvodi etički imperativ, pridružujući se na taj način (poslije)ratnoj bosanskohercegovačkoj književnoj produkciji koju je obilježio povratak tzv. "nove osjećajnosti" ili "nove iskrenosti" unutar koje umjetnička djela nastaju kao svjedočenje o egzistencijalnoj traumi u ratnim zbivanjima, ali i "svjedočanstvo o povijesnom kaosu"! Ova dokumentaristička tendencija dovodi do izjednačavanja egzistencijalnog Ja autora/ice i pjesničkog/narativnog Ja teksta, što je dalje otvorilo mogućnost eksplicitne autorove/autoričine reakcije na neposredna historijska zbivanja i postavilo pitanje njegove/njene odgovornosti pred historijskim dešavanjima i ljudskim nesrećama! Na taj način, pitanje odgovornosti postalo je pitanje etike svakog umjetnika, pa i književnika! Ovaj povratak

"egzistencijalnog imperativa" u (postmodernu) poetiku, međutim, nije označio samo povratak "etičkog imperativa" već i promjenu "poetičke paradigme", prelazak iz "modernističkog utopizma u postmoderni antiutopizam"! Pjesme Plamteći neboder i Naše snove na čitajte u sanjaricama mogu poslužiti kao primjer navedene etičke angažiranosti, u ovom slučaju, pjesnikinje, koja poeziju pretvara u (moralnu) osudu stravičnih ratnih zločina, dok istovremeno kroz fragmente ratnog iskustva pokušava dokumentaristički predočiti sudbine ljudi koji trpe nasilje i "povijesni besmisao"!

U skladu sa ovom novom eksplicitno iskazanom i etički i egzistencijalno opredijeljenom poetikom i krik ženske žudnje, kao i njenog nerijetkog ostvarenja, koji su dominirali u poetskom i proznom stvaralaštvu ove autorice, zamijenjeni su krikom ubijenog/e, posljednjim javljanjem nevine žrtve rata: "Pored ostalog/ U snovima Sarajlija/ Voće je naprosto voće/ U snovima Sarajki/ Mrkva je samo mrkva/ U snovima djece/ Ubice su samo ubice/ Za tumačenje naših snova/ Ne tražite sanjarice/ Mi smo super stvarni/ I super nadrealni/ Mi smo estetski pravac/ Koji se ispisuje/ Krhotinama tijela/ Od ponekog našeg mrtvog/ Leša uopšte nema/ Artiljerijski usitnjen/ Odletio je pravo u nebo/ Samo KRIK" (B.Alikadić, Naše snove ne čitajte u sanjaricama). Očito je novi konstrukt ženstvenog, kao uostalom i ženskog, u skladu sa prisutnom egzistencijom u getu pa je i sveden na puku potrebu da se preživi od danas do sutra. Pored toga, u zbirci Ne predajem se evidentan je i prvi put eksplicitno imenovani ženski subjekat, što potvrđuje navedenu tendenciju ratnog pisma da bude dokumentom "individualne tragedije". Mislim, prije svega na pjesme Zdravo Marija, koja neizostavno oblikom i tonom podsjeća na molitvu, i Požar. I u ovoj zbirci lirski subjekat je dominantno ženskog rodnog određenja, ali je prisutna bitna razlika u njegovoj poetskoj imaginaciji! Naime, Marija Vagner, rođena Slovenka, po ljubavi Bosanka (Zdravo Marija) jeste "žena, majka, baka", ali su u njenoj imaginaciji ključne osobenosti "milost i dužnost": "(...) Na dužnost grabi/ Bolnog/ Ako još ima lijeka/ Lijekom da nagradi/ Neka si zdravo Marija /Sve si ovo izbjeći mogla/ A ti si ostala/ Marija Vagner/ Sabijene milosti/ Gosposne prepuna/ I dužnosti/ Dužnosti..." (B.Alikadić, Zdravo Marija). Ipak, u izvedenoj atributizaciji izdvaja se oblik "gospodne" koji u sebi spaja i obilježja ženskog, bolje reći ženstvenog, jer je to ono što pripada gospi/gospođi, ali i religioznog karaktera, na što upućuje i cjelokupan ton pjesme koji, kao što sam navela, asocira na molitvu! U izvedenoj imaginaciji žensko i ženstveno su u službi vidanja (ratom izazvanih) rana pa se u tom kontekstu žena, osim one koja daje život, pretvara i u onu koja svojom milošću, i po vokaciji svoje dužnosti, pokušava živote i produžiti!

U skladu sa tim, primijetno je da je ovaj ženski diskurs zasnovan na svojevrsnom poetskom svjedočenju o ratnoj zbilji, ali ne onoj na samom ratištu, već onoj u (civilnoj) pozadini, što potvrđuje i podnaslov pjesme Grad Hrabrost koji glasi - "u počast civila"! U prizorima ratnog užasa zato i dominiraju slike zapaljenog "nebodera, skloništa, sakatih anđela" koji marširaju, obogaljenih očeva, mrtvih kolodvora, pustoši (kužnih) ulica, "gladju desetkovanih stomaka, ...". U prizorima borbe za egzistenciju, u slikama građe koja cvrči zajedno sa ljudskom dušom, oblikuje se ženskost i ženstvenost koja prkosi ne svojim golim tijelom već svojim golim životom pa se muzika pretvara u izraz njegovog slavljenja, a poezija u oblik njegovog pamćenja: "Aždaha plamena/ Ko igračke guta stvari/ Dolaze vatrogasci/ Kasno dolaze/ Između kuršuma/ Gase gase/ Voda teče/ Cvrče grede/ Cvrči Bibina duša/ Sve dala/ Da bi dom imala/ U podrumu u skloništu/ Biba udara u def/ Misle ljudi poludjela/ Ali ona svoje otpjeva/ Pa ciknu/ Ljudi živa sam/ Živa/ Očima punim kiše/ Svi se nasmijaše/ I sa Bibom zapjevaše/ Joj ljudi zar su ljudi / Što stan ženi zapališe/ Joj Bibo Bibija/ pamtićemo ovo i ti i ja/ Joj Bibo Bibija" (B. Alikadić, Požar). U ovoj zbirci imaginirana ženskost, pa i ženstvenost, ako je uopće više moguće govoriti o imaginiranom pošto je očita i prepoznatljiva bosanskohercegovačka ratna zbilja, koja prepoznaje sebe još jedino zahvaljujući "golom životu" i koja je "izbijena iz duhovnog žlijeba", ispisuje sebe upravo kroz krhotine svoga i tuđeg tijela i kroz obične, ali ratom ugrožene ljudske radnje.

Svjedok/inja historije koja se ponavlja

U narednoj zbirci Grad Hrabrost (1995), pored doslovnosti i jauka kao ključnih odrednica (poslije)ratne poezije Bisere Alikadić, javlja se i sumnja u moć poezije i njene riječi, čak i u "umjetničko biti ili ne biti": "Možda će najslavnije pjesme/ O stradanju ovoga grada/ Ispjevati oni/ Što su otišli iz njega/ Tvrdeći da su potrebniji/ Živi nego mrtvi/ Iz ugla bez granate/ Umjetničko biti ili ne biti je/ Da li je riječ prejaka/ Dok u opsjednutom gradu/ I u traženju milosti za njega/ Svaka je riječ NEJAKA" (B. Alikadić, Umjetnost). Nejakost poetske riječi naspram jačine govora oružja, iskazana u ovoj pjesmi, razotkriva još jednom glavnu tematsku preokupaciju (poslije)ratnih zbirki poezije Bisere Alikadić. Interesantno je, međutim, da su u dvije pjesme (Da li će... i Sjeća) prisutni metatekstualni i intertekstualni osvrti na prijeratno stvaranje Bisere Alikadić! Ovaj autoreferencijalni otklon od dominantne (poslije)ratne tematike jasno ukazuje na mogućnost da se stvaralaštvo ove autorice na tematskom i tipološkom planu podijeli na prijeratno i poslijeratno. Samo u pojedinim pjesmama koje pripadaju neposrednoj (poslije)ratnoj poeziji moguće je pronaći

elemente koji nagovještavaju ili ukazuju na subverzivno imaginiranu ženstvenost i ženskost u odnosu na vladajući kulturološki kontekst, što je bilo prepoznatljivo obilježje stvaralaštva Bisere Alikadić: "Da li će više ikada/ Biti zdrava utroba/ Jedre grudi/ Horizont ljubavi/ Da li će ikada više/ Vrijeme prilaziti pjesniku/ I ljubiti ga u čelo/ Kao nevino čedo/ Da li će ikada više/ Pjesma kao zuj pčela/ Medna i ljetna/ Da se piše" (B. Alikadić, Da li će...). Zato je pjesma Sječa je jedinstveno ostvarenje u poeziji ove autorice jer je upravo u njoj moguće vidjeti odklon u imaginiranju ženskog rodnog identiteta u prijeratnoj i (poslije)ratnoj poeziji Bisere Alikadić: "Svaki put kad/ Sjekira udari/ Kad pila zacvili/ Čini mi se/ Da meni krše vrat/ Lome udove/ Kada sve utihne/ I kada mrtvo gradsko zelenilo/ Nekoga grije/ Mene preplavi moja pjesma:/ Udaću se majko/ Za drvo kestenovo/ Visoko je i široke ruke ima/ Listovi mu kao šake sa prstima/ Osipa sa cvijetom kao biserima/ Plodovima malim ježevima/ Što pucaju kad se otvaraju/ Udaću se majko ja za drvo kestenovo/ U njem snage i ljepote ima .../ Rahmet duši stablima što se nikad više / Neće sastati sa svojim beharima" (B. Alikadić, Sječa). Pjesma je, prije svega, interesantna jer je u zbirci Dok jesam ciganka objavljena pjesma Udaću se... poslužila kao intertekstualna podloga za nastanak nove pjesme Sječa. Prvobitno imaginirani ženski subjekat koji posredstvom "poljuđenja prirode i oprirođenja čovjeka" iskazuje (žensku) želju, zamijenjen je, bolje reći potisnut subjektom osviještenim ovaj put ne tijelom već sviješću o razornoj moći rata i njegovim neminovnim posljedicama po čovjeka i prirodu. Lirsko Ja ovdje se izjednačilo sa egzistencijalnim Ja pjesnikinje, narušavajući tako u tradicionalnom poimanju književnosti nepremostivu razliku autor/ica – pripovijedno/lirsko Ja. Ali, upravo je navedeno narušavanje i omogućilo eksplicitnu autoričinu reakciju na neposredna historijska zbivanja, a ujedno i postavilo pitanje odgovornosti autorice u oblikovanju poezije kao svjedočanstva ljudske patnje! Dakle, autoričina pozicija van jezika uticala je na oblikovanje njene pozicije unutar jezika, što je opet direktna potvrda prisustva nove osjećajnosti u poeziji Bisere Alikadić!

Očito je da je prvobitni ženski identitet obilježen svojom željom, htijenjem, subverzijom i tijelom potisnut identitetom čiji su "osmijeh i duša spakovani usred tijela koga dušman nije odozgo, odozdo, s desna, s lijeva, iz svih oružja" (I molitva i kletva). Za razliku od onog prvobitnog koji, pust kao "zemlja prije najezde", želi biti osvojen od strane muškarca, ovaj se, "nezaštićen", odupire krvavoj najezdi "pomračenog uma" koji "ponavlja istoriju" (Vjerenica mudrosti)! Ekstaza ženske žudnje i kroz imaginaciju oslobođeno žensko tijelo u zbirci Grad Hrabrost zamijenjeni su "ubijenom dušom" i ovaj put tijelom svedenim na "ljudsko meso": "U vrećama na onaj svijet/ Ide

ljudsko meso/ Iz pakla do ambisa/ Sprovodi se/ Kad čovjek ništa/ Ne može da kaže/ Duša je ubijena// I u najbolja vremena/ Mrtvac je samo leš/ Eventualno duša/ Ostaje/ Na usnama njegove drage/ U oku njegova djeteta/ Samo dok kako tako živi/ Duša je sveta/ Smrcu svakog od nas/ Njegov je kraj svijeta" (B. Alikadić, Kraj svijeta) Ova će pjesma istovremeno nagovijestiti i poetiku karakterističnu za ciklus Majke objavljen u zbirci koja će doći poslije Grada Hrabrosti, poetiku odjeka unutar koje je ženski subjekat ostvaren u liku majke!

Pozicija Šeharzade

U tekstu posvećenom zbirci Knjiga vremena Željko Ivanković ističe da je "pozicija pisca, pozicija pjesnika u ovom ratu zapravo pozicija Šeharzade, već viđenog modela preživljavanja, bilo stvarnog, fizičkog, bilo mentalnog"! Utemeljenje ovoj svojoj tvrdnji pronalazi, prije svega, u pjesmi Opsjednutost, objavljenoj upravo u ovoj zbirci Bisere Alikadić. Za razliku od u prethodnoj zbirci iskazane sumnje u poetsku "nejaku" riječ, poetsko stvaranje ovdje se nadaje kao oblik prevladavanja zatočeništva i opsade. Pozicija ženski rodno određenog subjekta u ovoj pjesničkoj zbirci također je pozicija Šeharzade, pozicija one koja posredstvom poetske tvorevine stvara artificijelni svijet koji neumitno svjedoči i o ratnoj traumi: "(...) Grad je prepun Šeharzada./ Priča se priča,/ Veze se san/ Da bi se preživio/ Da bi se nadživio/ Srednji vijek,/ Opsjednutost đavolom./ Opsjednutost đavolom/ Onih koji opsjedaju." (B. Alikadić, Opsjednutost). Potvrda ove Šeharzadine pozicije koju zauzima ženski subjekat nalazi se i u pjesmi Smaknuće, u kojoj stvaranje i imaginacija prerastaju u iznošenje šake života upravo riječima: "Pred svakim bilježenjem pjesme/ Kao pred smaknućem sam./ Sa dna, dubokog i mutnog,/ Riječima šaku života/ Iznijeti moram/ I ostati živa." (B. Alikadić, Smaknuće).

Ipak, u ciklusu Biblioteka poezija primijetna je u obliku metatekstualnog književnog osvrta pjesnička želja ili potreba da "se ostavi trag" o onome što je "mozak, oko i uho počinjalo da shvata", pri čemu je (pjesnička) "ruka veličanstvena doživljena kao šapa moći i nemoći, što i u sljepoći vid svoj ima" (Ruka, april, maj1992). I ovom ciklusu, kao i u ciklusima Majke i Za moju majku, primijetno je izjednačavanje lirskog Ja sa egzistencijalnim Ja autorice, što, u ovom slučaju, dovodi do tvorenja (ženski) rodno određenog pjesničkog subjekta koji iskazuje potrebu da ostavi lični trag o tragičnoj bosanskoj ratnoj stvarnosti. U toj potrebi nastaju pjesme koje ogoljuju ovaj put ne čulno žensko tijelo već pjesnički subjekt koji, pored traume izloženosti svoga tijela granatama i snajperu, preživljava i traumu svoga stvaranja pokušavajući se "riječima punim smisla" očitovati u ratnom

besmislu: " Sva moja lektira,/ Sve moje knjige,/ Leže kao mrtvi mladići/ U slavi i tišini svojoj./ Pjesmu bih da spjevam/ Ili isplačem/ Riječima punim smisla./ Ali se ne da, ali se ne da.../ Groblje mladića/ Na mene gleda./ Ponekad nešto kao suza/ Iz duše mi kane/ I cijela tuga/ U dva-tri retka stane." (B. Alikadić, Domovinska...).

Književni tekst, koji je u romanu *Krug* doživljen kao mjesto potvrđivanja plodnosti i kao oblik kulturološke zamjene za biološku plodnost, u ovoj zbirci, a naročito u pjesmi *Maleno tijelo* što zebe iskazuje se kao mjesto slabosti koje je potrebno braniti (pjesničkim) bićem. U skladu sa tim, poetski subjekat za razliku od onog imaginiranog u romanu *Krug*, kojem stvaralaštvo omogućava "iluziju nadvladavanja" smrti "stvaralačkim činom", ovdje zapravo brani stvaralački čin od rata koji je destruktivan po kulturološke i književne tvorevine, kao i po čovjeka. Zaštitnički nastrojen pjesnički subjekat ovaj put majčinsku zaštitničku ulogu zamjenjuje zaštitničkim odnosom prema umjetničkoj/književnoj tvorevini: "Nosim je kao/ Mače u zubima./ Branim svojim bićem./ Hranim je / Svojim mlijekom/ I lovom ulovljenim./ O dlako treperava,/ Nježnosti mačija!/ Dok život/ Neuljudne šale zbija,/ Na pjesmu/ Maleno tijelo/ Što zebe na vjetrovima, /Sve sam slabija/ ... I surovija/ I ja.". (B.Alikadić, *Maleno tijelo* što zebe).

Međutim, i pored navedene izmjene odnosa, očit je iskorak iz dominantnog konstrukta ženskog rodnog identiteta, unutar kojeg je majčinstvo zamijenjeno skrbničkim odnosom prema stvaralaštvu pa je i ovdje "plodnost" potvrđena kroz književni trag kao njen rezultat. Prema tome, primijetni su tragovi subverzije u konstrukciji ženskog rodnog identiteta čak i u ovoj zbirci *Bisere Alikadić*. Ovaj prizor zaštitničkog odnosa gotovo animalnog porijekla i oblikovan je u formi iznevjeravanja ustaljenih patrijarhalnih/kulturoloških obrazaca. Ipak, u ciklusu *Prijatelji*, u kojem je i dalje primijetna dominacija metatekstualnih, ali i intertekstualnih, elementa, pjesnički subjekat se stavlja u "odbranu svijeta", pri čemu je odgovor na pitanje "biti ili ne biti" (umjetnik) u (ne)vremenu rata, potvrđan: "da - umjetnik biti, sebe poklanjati" (*Pohvala glumcu*).

Jedan "aspekt ratne stvarnosti"

Ono što ovaj diskurs, obilježen traumom (ratnog) prezenta, čini specifično ženskim diskursom jeste, kao što tvrdi u navedenom tekstu i Željko Ivanković, "otvaranje pitanja žene-majke u ratu, žene koja daje život i ispraća život u predjele, koji, koliko god bili daleki i nerazumljivi (u vremenu nerazuma, pogotovo) ipak su joj, bitno biologistički određenoj, bliži u njihovoj prirodности od onih koje bi razumijevala muška misao, muška logika, pa i muški pjesnički

rukopis." Zbog toga Knjiga vremena i započinje ciklusom Majke, koji prati ciklus Za moju majku! Tvorenje ženskog subjekta u navedenim ciklusima prevashodno je kontekstualizirano u ratna dešavanja pa ratna trauma, prije svega trauma majke koja u ratnom vihoru gubi svoje sinove, prerasta u dominantni tematski motiv ove zbirke. Navedeno tvorenje počinje pjesmom Krik i stišavanje u kojoj je upravo krik i jedini oblik ženskog/majčinskog iskaza u strašnoj spoznaji smrti djeteta. Osim što se u naslovu oglašava krikom kao jedinim oblikom njenog iskaza, majka se nigdje ne javlja u prvom licu. Stišana i bezglasna, ona je istovremeno svedena na prizor tijela "u nesvjesti", tijela koje poput svijeće "niz sebe tjelesnost svoju sliva" (Krik i stišavanje), tijela koje "za duše svojih sinova" dijeli "od bijelog brašna miješeno tevhidsko pecivo" (Tevhidska pletenica), tijela koje "po dvorištu svoje djece udove skuplja i nosi ih u mrtvačnicu" (Romanca Lune Lune), tijela koje u svojoj konačnici i samo ubijeno leži "između dvije okrvavljene djevojčice" (Hamajlija). Međutim, upravo u bezglasnoj majčinskoj poziciji i diskursu o njoj koji je neminovno određen ženskim stajalištem i ispisuju se stranice teksta koji svjedoči o jednom "aspektu ratne stvarnosti" koji je u (poslije)ratnom stvaralaštvu poprilično potisnut.

I u ovom ciklusu primijetna je i za prethodne, posebno prijeratne, zbirke karakteristična sprega čovjeka i prirode, čijom se zrelošću, sokovima i tokovima ispisivala ženska žudnja i strast. U (poslije)ratnom stvaralaštvu, "poljuđena priroda", ovaj put "raspolovljen limun, ko oči presječene" (Krik i stišavanje), međutim, priziva ne sliku užitka već sliku užasa, smrti, pokušaja da se u klonulo tijelo povрати majčina svijest. Molitva za muškarcem kao "crnim hljebom, ječmenim, mirisnim, domaćim", iskazana u zbirci Kapi i mahovina, zamijenjena je u Tevhidskoj pletenici molitvom za duše mrtvih majčinih sinova. Prizvuk prirode, nagona, želje i iskona ustupio je mjesto nadanju, ali i sumnji i u onosvjetski poredak.

Lirsko Ja, očito i ovaj put poistovijećeno sa egzistencijalnim Ja autorice, u ovaj aspekt ratne stvarnosti uvodi i lik svoje vlastite majke, iskazujući njime svijest o historiji kao neminovnom "zlu koje se ponavlja". Na taj način, naročito u pjesmi U životu moje majke treći je rat sažeta je misao o ratu kao toposu na kojem se odvija i opća, ali i lična tragedija žene-majke kojoj "paljba i ovog i onog i onog ... rata" oduzima sinove. Ipak, i u ovakvom tvorenju lika majke, prisutan je svojevrсни opor, prkos, zasnovan na moći žene da podari život kojim se ona na taj način suprotstavlja onima koji ga oduzimaju: "Luno, luno, ova žena klonuti neće/ Ni poludjeti./ U četrdesetoj ko prvo rodiće/ Luno, luno, pusti mjeseče!/ Život rađanjem osviće." (B. Alikadić, Romanca Lune Lune). U navedenim stihovima moguće je prepoznati suprotstavljanje ženskog "stvaralačkog" principa

muškom "rušilačkom" principu! Naime, iako se to na prvi pogled ne čini, insistiranje na ženskom stvaralačkom principu ne predstavlja prihvatanje nametnutog patrijarhalnog obrasca i uloga koje on nužno donosi, već upravo njegovu kritiku. Pošto je muškarac "samoproглаšeni temelj kulturnog i povijesnog identiteta", kao i nosilac u falocentrizmu utemeljenog sistema vrijednosti, preko insistiranja na ženskoj moći davanja života dekonstruira se zapravo muška moć njegovog oduzimanja pa pjesma nužno prerasta u raskrinkavanje na sili utemeljenog muškog principa koji vlada svijetom!

Zaključak

Iako je u preposljednjem ciklusu objavljenom u zbirci Knjiga vremena Bisere Alikadić, ciklusu San i Eros, primijetan povratak prijeratnom konstruku ženskog i ženstvenog, naime, u pjesmama More, Godiva, Prepoznavanje Erosa, Pjesma o nježnosti, Mjesečina, erotika i Pozni osjećaj Bisera Alikadić imaginira ženstvenost koja je ponovo svjesna svoje ženske želje i koja se u tom "poznom osjećaju Erosa", svjesna potisnutosti ratne tragedije kao dominantnog motiva, ponovo ogoljuje, kao i njeno (žensko) tijelo, pa se intenzitet strasti očituje prizorom "kože koja gori kao savana", u zbirkama pjesama koje su joj prethodile, Ne predajem se i Grad Hrabrost, kao i u većem dijelu same Knjige vremena, eksplicirana je pozicije žene-majke u vihoru rata, kao i pozicija žene koja pokušava osvojiti bitku za puku vlastitu egzistenciju. Ipak, i ostvareni povratak nije bez posljedica budući da se imaginirani ženski rodni identitet osjeća "pomalo grješno" u tom svom poratnom govoru o erosu. Tvrdnju Željka Ivankovića da je "sudar tjelesnog sa svim onim što tako kataklizmički s vremena na vrijeme pohodi povijest" upravo "fizički okvir" Knjige vremena, zbog čega je ona istovremeno "lirski dnevnik osuđenika" (osuđenice) unutar kojeg će pjesnički glas (po-ratnu) svakodnevnici pretvoriti u "pjesničku knjigu jednog vremena", moguće je primijeniti i na zbirke pjesama koje su joj prethodile i koje su zajedno sa njom teme ovog rada. U imaginaciji ovog (po)ratnog poetskog subjekta i imaginiranja ženskog i ženstvenog ključnu ulogu odigrao je kontekst u kojem se autoričino iskustvo "skupljalo" i oblikovalo pa je navedene knjige, a ne samo Knjigu vremena, moguće smatrati "testamentarnim knjigama" Bisere Alikadić, i to u smislu "sublimiranja pjesničkog i ljudskog iskustva" Bisere Alikadić nakon "posljednjeg desetljeća XX stoljeća"!

Literatura i izvori

1. Alikadić, Bisera: Ne predajem se, Biblioteka EGZIL-abc, Ljubljana, 1994.
2. Alikadić, Bisera: Grad hrabrost, Međunarodni centar za mir, Sarajevo, 1995.
3. Alikadić, Bisera: Knjiga vremena, Sarajevo-Publishing, Sarajevo, 1999.
4. Epštejn, Mihail: Postmodernizam, Slovo, Beograd, 1998.
5. Ivanković, Željko: Knjiga vremena ili poezija ne-vremena, tekst preuzet u elektronskom izdanju sa www.openbook.ba/izraz/no06/06_zeljko_ivankovic.htm.
6. Kazaz, Enver: Ratno pismo, objavljeno u časopisu Sarajevske sveske br.5, Mediacentar, Sarajevo, 2004.

WITNESS OF HISTORY

Abstract

The work will include the post-war poetic creativity of Bisera Alikadić, therefore, the collection of poems "I do not surrender" and The City of Courage, and then to the Book of Time, contextualizing it in a war letter, and trying to see how a female discourse is formed within the dominant theme of the war experience. The questions to be answered are whether and in what way this part of the poetic creativity of Bisera Alikadić testifies to individual and social tragedy and an existential trauma in the war, or whether metaphorical poetic speech will be given to the need to reflect human fates through poetry and turn into a testimony of an obscure city and a speech about the terrible Bosnian war experience, and how the feminine gender identity is imagined in it.

Key words: war letter, new feeling, ethical imperative, female gender identity

Ikbal Smajlović, MA

MOTIV ŽENE U ANDRIĆEVIM PRIPOVIJETKAMA***Sažetak***

Rad govori o motivu žene i načinima njegovog realiziranja u Andrićevim pripovijetkama objašnjavajući sve kroz konkretne primjere. To je i jedan od najčešćih i najvažnijih motiva u njegovom ukupnom stvaralaštvu. Svjedoče tomu i naslovi priča u kojima je sadržan ženski lik, ali i njihova ukupna brojnost. Realizira se u više različitih oblika i načina između kojih je ipak moguće uspostaviti zajedničke karakteristike. To je ujedno i Andrićeva opsesivna tema. Žena je za njega sudbinsko i kontinuirajuće iskušenje. Uz nju se uvijek tijesno vezuje motiv tijela i ljepote koja je predstavljena ujedno i kao najveća nagrada i kazna, što je prevashodno i određuje. Prenosi ga iz svoje lirske faze i transponira ga u svoj njegovoj kompleksnosti i u svoju prozu. Koliko god bilo tipova žena kod Andrića i kako god da su oni ostvareni u pričama, svima im je zajednička krajnja tragika, trpnja, samoća, nesreća i utišanost, lišenost ljubavi i muškog razumijevanja čime se markira njena ukupna i konačna tragičnost. Ona je, dakle, objekt i žrtva. Čak i onda kada pokuša da se usprotivi i djeluje, preuzimajući stvari u svoje ruke (postajući „subjekt“), krajnji ishod neće biti značajno sretniji i bolji. Žena je kod Andrića i katalizator svim događajima, čak i kad je samo vizija i priviđenje. Ona je gotovo uvijek tu i u svemu, u svim događanjima i stvarima oko njih.

Ključne riječi: *žena, ljepota, tijelo, identitet, katalizator, snoviđenje, karnevalizacija, kultura, stereotip, tragika*

Uvodne napomene

Jedan od motiva, koji će u konačnici, a postepeno, izrasti u gotovo opsesivnu temu, jeste upravo motiv / doživljaj žene. Kod Andrića je vrlo čest a veoma je karakteristična i kompleksna skala njegovih pojavnih te značenjskih realiziranja u pripovijetkama. Među silnim ženskim likovima, kod Andrića je nemali broj onih koji imaju svoje mjesto i u samim naslovima djela (*Gospođica, Žena na kamenu, Anikina vremena, Mila i Prelac, Ćorkan i Švabica, Jelena – žena koje nema* itd.). Dakle, Andrićeva „antropološka“ orijentiranost, odnosno njegovo zanimanje i usmjerenost ka čovjeku u najširem smislu, manifestira se i na simboličko-

značenjskom nivou i u vidu njihove (gotovo jednake) zastupljenosti u djelima kao i u zainteresiranosti ne samo za njegovu ličnost, psihologiju i sudbinu već za svekoliku pojavnost i ulogu u društvu, dešavanjima, životu i historiji uopće. Možda je žena upravo, gledavši tako, još i značajnija, jer je ona, zbiljski i mitološki, prauzrok i / ili pravi pravi uzrok svemu. D. Jeremić u *Predgovoru* zbirke *Ljubav u kasabi* to sublimira ovako:

Ima nešto u ženi što je po Andriću iznad fiziološke, pa i psihološke potrebe, nešto gotovo metafizičko, jedan princip koji u život unosi nešto što je samosvojno i nezamenljivo, jednu snagu koja može da uzdigne i da upropasti, da uznesu i da uništi. I taj princip je nekako bliži samoj srži života, njegovim osnovnim karakteristikama i bitnim odlikama: prolaznosti, nesigurnosti, nesređenosti. I da bi se pokazale te životne odlike, žena je neophodna. U njenoj prirodi je da bude promenljiva i da unosi promenu u život, da stvara patnju i da sama pati, da žudi i da za to nanovo strada. Izgleda kao da je žena bliža svetu, prirodi, iskonskim snagama postojanja. Čovek više hodi po oblacima, u svojim mislima, u onome što je izgradio ljudski rod, dok žena neposrednije opšti s prirodom, bolje se s njom sporazumeva, veštije izvlači iz nje njene tajne. (Jeremić 1966: 6).

Kakva je početna i esencijalna vizija žene kod Andrića? Ta žena je neponovljiva, neshvatljiva, nestvarna, promjenljiva, hirovita, vlasnica ljepote, čulna (erotska) – ona je onaj dio prirode u čovjeku koji je najbliži iskonskom (pa i nagonском!), onom „najprirodnijem“. To suštinsko određenje i poimanje žene već iz *Ex Ponta*, Andrić zadržava i nadograđuje, pa će i realiziranje tog motiva u njegovim pripovijetkama imati sličan smisao, ali i različito manifestiranje. Dakle, i pored nekih zajedničkih odlika i uloge koju im pridaje u svojim pripovijetkama, bilo bi preteško svesti njegovo prikazivanje žene na jedan izričit i općenit obrazac. Ipak, ukoliko bismo morali izdvojiti osnovnu nit koja spaja gotovo sve ženske likove u njegovim djelima, mogli bismo to podvesti pod, široko gledavši, patnju, mučenje, stradanje, nelagodu... Govoreći o mogućoj klasifikaciji ženskih figura kod Andrića, Jeremić tvrdi da možemo pronaći bar sedam različitih tipova: *žene sna, rapsusne žene, žene osvetnice, žene tirani u braku, žene temelji kuće i porodice, žene mučenice i žene zamenice muškaraca*. Također, Toni Liversejdz, pozivajući se na tekst I. Sekulić *Istok u pripovetkama Ive Andrića*, ali i Petar Džadić, govore o različitim tipovima žena (bar dva osnovna tipa, *jedan više orijentalan i jedan više zapadan*) te o razlikama u konstruiranju ženskih likova u cjelokupnom Andrićevom stvaralaštvu insistirajući posebno na oprekama između Istoka i Zapada. Tako Džadić piše:

Žena koja pripada legendi i poetskom snu odeljena je vidljivom granicom od one koja je ovaploćenje jednog razumnog, realnog reda stvari; žena-telo koja je čulna poezija Istoka i žena-racio koja je građanska etapa evolucije žene. Prva je etirično tajanstvo, više san,

više instrumenat za posedovanje sveta, druga je građanka bez snova i bez oreola tajanstva, dovedena iz senzualnog poetskog kolora usred verizma prljavih sitnica: poslednja noć je završena, 1001 priča je ispričana (Džadić 1957: 134).

Baveći se Andrićevim ženskim likovima, T. Liversejdz dijeli svoj ogled na šest glavnih odjeljaka (*Žene u prošlosti, Žene u novijem vremenu, Žena u predstavama muškarca, Ljubav u djelu Ive Andrića, Ljepota i umjetničko djelo te Shvatanje žene u djelu Ive Andrića*) pri čemu u pododjeljcima sugerira i određeno shvatanje i podjelu ženskih likova, slično već pomenutoj Jeremićevoj podjeli (*Žena koja onespokojava, Žena paćenica, Žena viđena muškim očima, Strpljivo-snažna žena, Dominantna žena, Emancipovana žena, Žena s frustriranim osećanjima, Sanjalice*).

Ovdje nećemo dodatno objašnjavati i raspravljati o pomenutim tekstovima i ponuđenim podjelama. Napominjemo da bi, ipak, trebalo uzeti u obzir cjelokupno stvaralaštvo Andrićevo te širi historijski i društveno-kulturalni kontekst u njegovom integritetu kako bi se ispravno i u potpunosti mogle shvatiti sve kompleksne mogućnosti interpretacije, posebno ukoliko se analizira kontinuirana prisutnost oprečnosti između Istoka i Zapada u njegovom stvaralaštvu koju i sami ističu te „eventualna“ ideološka pozadina književnih tekstova prethodno razrađena u doktorskoj disertaciji.¹ Važno je naglasiti da, bez obzira na sve dosadašnje podjele i grupiranje ženskih likova, žena kod Andrića (p)ostaje u konačnici uglavnom tragična i usamljena (čak i kada se iz „objekta“ pretvori u „subjekt“, poduzme određene akcije ili se pobuni) a njeno konstruiranje bazira se na tijelu i ljepoti te oprečnosti spram muških likova. Na konkretnim primjerima iz pripovijetki pokazat ćemo kako je Andrić realizirao motiv žene u njima.

Načini realiziranja motiva žene i konstruiranje ženskih likova u Andrićevim pripovijetkama

Žena kao snoviđenje i katalizator čest je motiv u Andrićevim pripovijetkama. Iako najčešće stvarna i tjelesna, njena pojavnost u pripovijetkama svedena je na skicu, gotovo uzgrednu napomenu, bez konkretnog i direktnog, svjesnog i voljnog, učešća u dešavanjima koja se najčešće itekako tiču i nje same. Takva žena ostaje u pozadini, marginalizirana, kao priviđenje koje tjera na akciju, kao snoviđenje, kao predmet žudnje i mašte neuhvatljivo grubim muškim rukama i nastojanjima. Tu mističnu distanciranost i neuhvatljivost žene samo će uobličiti i akcentirati istovremeno postojanje i onih, posve „materijalnih“, žena koje su proste i

¹ Različita promišljanja u vezi sa oprekama između Istoka i Zapada, o Bošnjacima i muslimanskom svijetu u Andrićevu djelu, o evrocentризму i ideološkim postavkama doktorske disertacije i sl. pogledati u Rizvić (1995 i 2005), Mahmutćehajić (2015), Spahić (1999), Lovrenović (2008 i 2014), Škvorc i Lujanović (2008), Duraković (2000) itd.

lahke, koje su pristupačne i time svačije i neinteresantne, detronalizirane. Ljepota i čulnost žene, njena erotična priroda i tijelo, gotovo da su istodobno njen dar i njeno vlastito prokletstvo i izvor patnje i stradanja iz spleta razloga. Prvo, jer su to prolazne kategorije koje samim tim znače nesreću onome ko ih nepovratno mora izgubiti na vlastitu žalost (što podrazumijeva i borbu sa sobom kako bi se ta neminovnost prihvatila, savladala, ili se sviklo na nju), a drugo, jer su te karakteristike upravo pokretač i katalizator muškim likovima na akciju i djelovanje koje nerijetko poprima demonske razmjere (samo)destruktivnosti i svekolikih devijacija i povampirenja. Konstruiranje ženskih likova Andrić zato uvijek ostvaruje u opozitnosti sa muškim likovima čime će naznačiti i odnose roda i pola, ali i svekolika pitanja odnosa kulture i tradicije, društva i pojedinca. Ne treba čuditi onda Andrićevo uporno insistiranje na ljepoti (motiv ljepote) u djelima i oslikavanju njene uloge u životu koji prikazuje (bez obzira da li se govori o ljepoti u umjetnosti ili ljepoti same žene), jer je u esenciji fenomena ljepote i sama nesreća koju ona rađa u sebi i zrcali je, namjerno ili ne, i na druge. Žena je napast za muške likove u pričama htjela to ili ne, ona je nedosanjani san i neostvarena želja, ona je ono od čega se bježi i skriva, a čemu se vječno teži. Dovoljno je u ovom kontekstu prisjetiti se pripovijetki o *Derzelezu* ili onih iz ciklusa o fratrima.

Ovakva slika žene data je u pripovijetki *Ćorkan i Švabica*. Ona nema glasa, tojest, ne oglašava se njen lik niti komunicira s drugim. Pojavnost Švabice svedena je na siluetu i igru tijela koje zanosno i prkosno balansira na žici između opasnosti i oduševljenja, između tišine i samoće i graje podivljale mase, između majstorije / umjetnosti i sitnih plotskih želja, između stroge ozbiljnosti i ludorija, između jave i sna. Ona je u priči gotovo tek slutnja i snoviđenje i objekat uzavrelih muških želja. Nije nam ponuđen, niti je idejno-umjetnički za tim bilo potrebe, njezin pogled na situaciju niti je predložen njen psihološki profil – od nje ni glasa! Pod lupom su samo efekti koje ona izaziva i ostavlja na „učmalu kasabu“, na sve njene pripadnike – na muškarce, djecu i žene.

Ali uveče je igračica na žici ono što baca kasabu u zanos i plijeni sve što je muško.

U kratkoj suknji i crnim dugim čarapama sve do kukova, mašući zelenim amrelom, ona prelazi cio cirkus po zategnutoj žici, klizeći čas na jednoj nozi, čas na obe. Svi gledaju rastvorenih usta i zadivljeni, dok im u raširenim očima igra svjetlost. I kad ona, na kraju, skoči direktoru u naručje i iščezne iza platna, svi su umorni i zaneseni kao da su gledali u zvijezde. A poslije toga nastaju strašne pijanke i pjesme i tučnjave. (Andrić 1966: 213)

Ona je, dakle, razlog i katalizator svih promjena koje će mirnu kasabu izobličiti i transformirati u njenu suštu suprotnost. Tako se mijenja i slika tog mirnog svijeta kasabe obraslog u mahovinu

svakodnevnih navika i rituala – dolazi do potpunog narušavanja svakog reda i zakona, do potpunog i grubog raskidanja sa ustaljenim običajima i normama (moralnim i društvenim).

Ta jeftina igračica iz malog cirkusa porasla je u kasabi do kobne i tajanstvene veličine. Ona je uzburkala varoš, ispunila kuće šapatom i plačem i muška srca velikim željama i zanosima. U svijesti žena i odraslih kćeri ona je stalno živjela (i u snovima) kao bezlično, ljigavo i nedokučljivo zlo. (isto)

Ali na ljude je naišlo ono skupno ludilo i bijes koji se javljaju pokatkat u izdvojenim i učmalim sredinama.

Tako je s vremena na vrijeme i prije bivalo pa se odjednom sva kasaba, od ma kakva neznatna povoda, odjednom izbezumi, i te male pognute kućice, što izgledaju smireno kao čovjek poslije rada, pretvore se u pakao. Ali ovaj put su se propili i provalili i oni najmirniji i oni koji su se davno prošli pića i skitnje. Jedni po cijele dane i noći ne dolaze kući, druge donose krvave ili onesviješćene.

Te jeseni su šljive rodile kao nikad. Prodavalo se i prodavalo i opet su sve kace bile prepune, prelijevale se i širile nadaleko miris alkohola u vrenju. [...] A o Gospojini se digle žene u Čajniče Bogorodici kao nijedne godine. I Turkinje im dodaju koju paru za zejtin ili svijeće, samo ne bi li pomoglo da se skine urok i napast sa kasabe. (isto, str. 213 i 214)

Ovakvim postupcima karnevalizacije² Andrić nam otkriva drugačiju sliku kasabe (i svijeta uopće!) i predočava nam socijalni i moralni njen identitet. Uz stvaranje općeg raspoloženja i „praznične“ bliskosti među likovima, koje povezuje ista opsesija, alkohol i smijeh, Andrić omogućava da se metamorfoza kasabe odigra na otvorenom javnom prostoru i u atmosferi potpunog delirija i ludila demonske snage, iz kojih će doći do naglog i grubog osvještenja i buđenja te rađanja novog početka za taj isti, a posve novi svijet. Dakle, tek jedna zategnuta tanka žica (odnosno, žena na njoj) dijeli kasabu na relaciji norma i ludilo, staro i novo...

Na sličan način možemo posmatrati i žene u pripovijetkama o *Đerzelezu*. I tu su ženski likovi predstavljeni kao stalni nemir i čežnja, nedokučiva želja koja treperi pred očima – žena je, što je donekle i Andrićeva opsesivna tema, data kao kontinuirani vid iskušenja sudbine pred kojim će i najveći muškarci pokleknuti i ispasti smiješni i mali. Sve tri ženska lika iz pripovijesti o *Đerzelezu* su oslikana gotovo na isti način i ponovo, kao što već rekosmo, pomjerena su u sferu mističnog i nedokučivog – ne oglašavaju se i više su priviđenje i san nego su konkretne i realne, ali su posljedice Đerzelezovih želja za njima i njegovog otrežnjenja itekako stvarne i bolne. Kao i u prethodnom primjeru, istim postupcima karnevalizacije i smjehovnog, i ovdje će

² O karnevalizaciji kod Andrića vidjeti u Pirić (2014).

Andrić demistificirati epsku sliku junaka i prikazati ga potpuno drugačijeg, te će se iz tog donkihotovsko-dionizijski grotesknog ambijenta, uzrokovanog opijenošću prvenstveno ženom i alkoholom (u kojem žena jeste i razlog i katalizator svih zbivanja, i fizičkih i duševnih), a nakon osvetničko-rušilačke erupcije nagomilanih emocija i kompleksa, izroditi jedan novi i promijenjeni Đerzelez Alija. Nasuprot likovima *Ciganke Zemke* ili *Mlečanke*, ljepotica koje „lebde“ nad pričom, više kao dio muške mašte i vizija, bez direktnog i samosvjesnog učešća u njoj, stoji *prostitutka Jekaterina* – žena do koje put nije tako *vijugav i tajna*.

Iako uočljive i u pomenutim pripovijestima, nesreća, otuđenost i patnja lijepih žena posebno su istaknute u pričama *Ljubav u kasabi* i *Mara Milosnica*. Tu Andrić nastavlja prikazivanje *ljepote žene* koja je sudbinski određuje, dovodeći je najčešće u poziciju *žene žrtve*. One su usamljene i raspolučene između dva svijeta; njihov glas je utišan. Više su sjenke nego konkretne, svedene na svakodnevnu trpnju i muku koja se taloži i uvećava.

Kao i u prethodnim slučajevima, lik žene dat je više kroz reakciju kasabe na njeno tijelo i ženstvenost te kroz pomamu koju njen hod i njihanje bokova izaziva u muškim glavama. Drugim riječima, lik žene poistovjećen je s njenim tijelom, odnosno „konstruiranje njihovog subjektiviteta unutar priče gradi (se) putem (putevima) tijela“ (Bajramović 2013: 92).

Rifka je kći starog Pape, Jevrejina, koji je prije pedeset godina došao iz Sarajeva kao siromah staklar, a danas je prvi gazda i trgovac. Nema joj punih šesnaest godina, a već odavno ne može mirno da prođe kroz čaršiju. Ma kako udešavala hod, sve na njoj trepti, igra i drhti: haljina, grudi, kosa. A mlade dućandžije, koje moraju uvijek da imaju po jednu takvu pilicu (kad se jedna uda, druga doraste), diže glavu s posla, cvrkuću, kašljucaju i dozivaju se. Danilo, kasapin, vrisne pa zubima otkida cjepku od lučeva dovratnika na dućanu, a mušterije mu mezete pečenu džigericu, smiju se i pljeskaju. I Murat Bektaš, kraj mangale, kost i koža, nepomičan i uzet, prati je samo očima. (Andrić 1966: 24)

Sama Rifka je marginalizirana, više sjenka nego biće, tek skicirana, tiha i sama. I sve će biti uredu dok se Rifka, ali i svaka druga žena, nekako „ne objavi“ svijetu, odnosno „dok se ne ostvari transformacija iz objekta u subjekat“, čime Andrić zalazi u kulurološko-rodne probleme i „revalorizira tradiciju“ (Bajramović 2013: 93).

Rifkin glas više je puka naša slutnja nego stvarnost. Indirektno ga „čujemo“ iz pisama njenom Ledeniku (u njegovom prezimenu mogli bismo čitati određenu simboliku), domaštavajući svu silinu njenih slutnji, želja i strahova, a i onda je sažeto tek u par riječi ili rečenici-dvije (prisjetimo se situacije u kojoj ona iz straha od svoje porodice tri puta uzvikuje *Ne!* kada Ledenik preskače ogradu).

On je njoj pisao „zvijezdo moja“ i molio je da udesi da se vide noću „kad spava svijet i njegova glupa ljubopitljivost“. Ona je odgovarala: „Što me zovete zvijezdom, sunce moje?“ i poručivala: kako njena ljubav ne zna za razliku između dana i noći. On je slao šarene bombone, a ona njemu presovan cvijet. On prošeta ispred njene kuće, a ona ne odmiče s prozora. Svijet zapazi i počne da govori. (Andrić 1966: 24 i 25)

Dok se penjao, ona se protivila i ustrašeno i sve slabije vikala: - Ne, ne, ne! ... (isto, str. 27)

Dakle, njezino ukupno djelovanje svedeno je, u najboljem slučaju, na par rečenica i, u konačnici, na oduzimanje vlastitog života kao rezultat krajnje depresije, raspolućenosti i nemoći. A svako djelovanje, ma koliko sitno bilo, namjerno ili ne, na kraju je tragično. Bilo da razumijemo i tumačimo taj čin kao rezultat bunta, nemoći ili (ne)mirenja sa sudbinom, ili na još neki sličan i mogući način, ishod je ipak jednako besmislen, samoporicajući i tragičan. Tim više ukoliko se prisjetimo rekacije njene porodice (tugovanje kratkog roka), Ledenika (koji njenu smrt i ukupnu tragediju sažima u tek jednoj riječi: *Jadnica* i još što je i sutradan *malko pogružen od misli na Jevrejku*) ili cijele kasabe (koja u njenoj nesreći prepoznaje vlastitu, indirektno je optužujući za nezapamćenu sušu koju pokušavaju riješiti narodnim bajanjima i vjerovanjima; također i u kolektivnom zaboravu i nastavljanju života po starom običaju samo sa novim djevojkama). Time Andrić potcrtava tragičnost lijepih žena kojima je ljepota ujedno i dar i kazna (one moraju da kriju svoje ljepotu od svijeta, da se stide, skrivaju i bježe; u pitanju je samoporicanje vlastitog identiteta), a sam kraj nam akcentira spoznaju o univerzalnosti te pojave, budući da Rifka nije tek jedan nesretan slučaj nego tek jedna karika iz lanca koji se nastavlja i traje (kasaba će ponovo nastaviti svoju rutinu sa novim djevojkama koje dolaze). Ljudska tragika zatvorena je u cikličnu strukturu kulturoloških, patrijarhalnih, ideoloških i inih obrazaca.

Te jeseni dorasla kći u Perka opančara. Još ljetos crnpurasta, čupava, oko usta sa tragovima petrovača jabuka, sad odjednom pobijelje, utanji se i prelomi u pasu, pa kad prolazi kroz čaršiju, pomještaju se i dovikuju dućandžije s obje strane. Svrh čaršije otpočne Vejsil Arnautin, koji peče kadaif za Ramazan. Udari rukom po vreloj tepsiji i podvikne:

- Evo ga vruć...

a odziva se dućan za dućanom:

- Ohohooo...

Danilo kasapin podvrisne i otkida zubima lučku od oglodana dovratnika, a mušterijama staje džigerica u grlu od smijeha. Mala pritište rukom grudi da joj se ne tresu, usitni, zabrza, pa se podbija na kaldrmu i crveni. (isto, str. 34)

Takva filozofija i poimanje ženskog života i sudbinske predodređenosti nastavlja se i u priči *Mara milosnica*. I ona je, također, nečujna i blaga, sama i nesretna. Njen glas se čuje vrlo rijetko, uglavnom kao sublimirani krik njenih briga i slutnji ili, na početku, u rijetkim pitanjima Veli-paši o njegovom službovanju ili u molitvama i bunilu kada traži spas i bijeg od svega čemu se sama nije mogla suprotstaviti.

Tada bi se po nekoliko puta budila s jasnom svesti – kakva se samo u mraku može da javi – o tom šta je ona i ko je ona sada, i sa ustima punim plača zatiskivala lice između dušeka i jastuka i grcala:

- *Turčin...* (isto, str. 159 i 160)

A sumrak bi je zatekao „u kutiji“, kako sa krilom punim razasutih slika bojažljivo zapitkuje: „Šta je s onu stranu mora?“ „Kakvi su ljudi Rusi?“ ili: „Kako to da se mogu i sveci i ljudi slikati?“ i sve bi se opet ponavljalo. (isto, str. 162)

Ona mehanički poslušna; prihvati molitvu i, zamuckujući i zagrcavajući se, počne da moli drugu polovinu, kao što je običaj podnevnoj i večernjoj molitvi:

Sveta Marijo... majko božja... moli za nas... grešnike, sad i u času smrti naše. (isto, str. 184)

Njena fizička ljepota bila je početni i esencijalni razlog, ali i katalizator svih daljih dešavanja te će upravo ona izložiti Maru pred želje i nagone moćnih i bogatih, a njene vlastite ostaviti dalekim, nebitnim i nedostižnim. Njen život i sudbina najmanje su njeni – ona je prepuštena snažnom talasu života koji je nosi, iskušava i lomi. Odrastanje bez majke uz dobrog i *slaboumnog* oca kao da već nisu sami dovoljni nego je još, bez pitanja i mogućnosti izbora, dovedena moćnom i iskusnom, umornom od života, Veliudin-paši, gdje se polahko privikava da podnosi život bez nježnosti, ljubavi i značaja, zadovoljavajući se, ali i navikavajući se, na dah, miris i mušku toplotu paše.

Na prostranom ćepenu, među hljebovima i tepsijama s pitama ili mesom, bila je kći mu Mara. Klečujući i odupirući se jednom rukom, ona je pružala drugu za nekom tepsijom u dnu. Kad ču viku vojnika i topot seljačkih konja, ona podiže glavu, i paša je vidje onako ispruženu i poglelu po ćepenu i zagleda joj se u široko, djetinje lice i vedre oči. [...] Naredi da mu se traži i dovede ta djevojka. Ustrčaše se podoficiri i zaptije. Zadržao se trećeg dana do podne, dok mu ne javiše da će stvar moći urediti. Djevojka nema nikog do oca. Majka joj je bila čuvena Jelka, zvana Hafizadička, jer ju je stari Mustaj-beg Hafizadić držao nekoliko godina kod sebe, pa je onda udao za ovog Garića, koji je bio miran i slabouman mladić i kome je on i otvorio ovu pekarnicu. Paša ostavi nešto novca i preporuči stvar svome starom poznaniku Teskeredžiću. (isto, str. 157 i 158)

Ali dah koji je njegovo telo širilo od sebe sve ju je više privlačio, krepio i veselio; i udisala ga je satima, sklopljenih očiju i s glavom na njegovim grudima ili njegovom dlanu. (isto, str. 159)

Istovremeno trpi poglede, osude i prezir gotovo svih ljudi, „svojih“ i inih, običnih i svećenih, u čijim pogledima osjeća i vidi sve osude, brige, strahove i dileme.

Kad se pomolila na crkvena vrata, sve se glave okrenuše prema njoj. Stare i mlade žene, ispod crnih ili šarenih marama, premjeriše je od glave do pete, pa onda još dublje oboriše glave u molitvu. Zasuše je mržnja i prezir sa svih strana; toliko da se ukoči i zastade u po crkve. Niko nije htio da se skloni i da joj načini mjesta. [...] I prakaratur, koji je na bakrenom tasu skupljao novac po crkvi, zaobiđe daleko oko nje. A fra Grgo bi za vrijeme same mise, kad god bi se okrenuo, pogledao oštro, srdito, neumoljivo. Na kraju propovijedi on dodade nekoliko riječi koje ona nije razumjela, ali je osjećala jasno da se odnose na nju i da znače vrhunac njene sramote. (isto, str. 163)

Ali, ni to nije sve budući da je paša ostavlja i odlazi po službenoj dužnosti u općem haosu i metežu (austrijska okupacija Bosne), prepuštajući je konačno na (ne)milost nedaćama koje je jedino i ne napuštaju.

Zar će se još jesti i plaćati? Zar i poslije svega ovoga ima još nešto da se radi ili kaže? Evo, on odlazi, a sramota ostaje. Vodi konje i sluge i pse, a nju ostavlja.

Odlazi – ostavlja. (isto, str. 173)

Dakle, njen život je najmanje njen. To i nije život koji se voli i živi nego jedna kontinuirana i multiplicirana patnja i trpnja u kojem ni ona sama ne vidi ni razloge ni način ni smisao da se bori i suprotstavi. Niti ima snage za to. Ona je sama oduvijek i zauvijek – njena dječija duša nije jaka da se nosi i izbori sa tom samoćom i surovošću. Kao po definiciji, njena tragika je u krivici bez krivice. (Slično možemo ovdje ustvrditi i za brojne druge ženske likove). To će na koncu i rezultirati njenim potpunim krahom – prvo buniлом i ludilom, a onda i smrću.

- Pokrij me, Gospo draga, ne daj! Zakloni me od svih, od svih... Svakud me vodili, kod Turaka i kod naših. Svuda su me gonili. Ništa ne znam. Nisam kriva. Ne daj me! (isto, str. 205)

Međutim, i njena postepena smrt je data simbolično i hiperbolično. Naime, nakon borbe s utvarama i priviđenjima, ona je pala u postelju. Pisac njeno propadanje oslikava kroz naglo i nepovratno gubljenje ljepote (kao karakteristične i dominantne ženske crte uopće).

Njeno lice, čija je ljepota izgledala neuništiva, postade mršavo i grubo, ugasi pogled, poružnjaše usta. Jedino kosa, teška i plava, zadrža još nekadanji sjaj i bujnost, i onako zamršena i njegovana izgledala je kao nakit neprolazne ljepote; ali s vremenom i ona poče

da se krza na krajevima, grudva u znojne čvorove, i mijenja boju. Izgledalo je nevjerovatno da tolika ljepota može propasti u tako kratko vrijeme. Za nekoliko nedjelja, od djevojke koja je spajala u sebi čar djeteta i ljepotu žene ne ostade do jedna nesrećnica izgubljena pogleda, odjevena u dronjke, za kojom bi djeca trčala po sokacima, samo da su je Pamukovići puštali na ulicu. (isto, str. 206)

A njen tragični svršetak pojačava se i činjenicom o njenoj nenadanoj trudnoći, kao i preranom rođenju djeteta koje će, također, umrijeti. A onda će Jela donijeti Nevenkino dijete da ga hrani Marinim mlijekom, budući da Nevenka nije mogla da doji. Dok Mara umire, vani se dešavaju krupne društvene promjene – rađaju se nova vremena. Gotovo istovremeno, u kući Pamukovićevih, odigravaju se dva rođenja. Nakon tri godine muke i torture, snaha Nevenka donosi na svijet zdravo dijete koje, zbog svoje iscrpljenosti, ne može da doji; te Marino prijevremeno rođeno dijete koje, simbolično, mora i umrijeti. Jela će „iskoristiti“ Maru i nahraniti će Nevenkino dijete mlijekom njenih grudi – dijete će „isisati“ još ono malo života koji je ostao Mari kako bi se tom novom životu pružila mogućnost da (pre)živi (nada u život na tuđoj dojci). Također, na Marinoj sahrani bila je samo posluga Pamukovića – tri momka, dvije djevojke i Jela. Međutim, i tu je prikazana simbolična scena. Nakon molitve na groblju začula se graja i *zveket oružja i lanaca* austrijskih vojnika koji su vodili zarobljene pobunjenike, na šta su momci odmah preskočili zid groblja da isprate prizor, a djevojke su virile preko zida. Pogledi su bili upereni u završne obračune sadašnjosti sa prošlošću, u budućnost, u život. Samo je Jela ostala na njenom grobu, žaleći Maru i oplakujući njenu sudbinu, pretakajući svoj jecaj u molitvu Bogu za spas svih žena na svijetu. Ne čudi onda ni završni dio u kojem Jela ide *uporedo s Marijanom dogovarajući se sa njim o kućnim poslovima*, kao i njeno nastojanje da se što prije nađe *jaka i zdrava žena koja će moći dobiti Nevenkina sina, najmlađeg Pamukovića*.

Ima toliko godina niko je nije vidio da je suzu pustila. Sad je plakala i naglas molila Boga da ubrani i zakloni sve žene, nesrećne druge i mučenice. (isto, str. 210)

Ukupna atmosfera ove pripovijetke je mračna i mistična. Slika društveno-političkih promjena, čija se borba prelama preko leđa nevine žene, odiše misterioznim i apokaliptičnim prizorima straha, brige, slutnji i nemira kojima se ne razaznaje pravo naličje i smisao. Sve je donekle zagonetno i nejasno i iz svega prijeti neka opasnost. Čitav prostor pripovijetke, uključujući i kuću Pamukovića i crkvu, zapravo njih i posebno, oslikan je kao mučilište, i psihičko i fizičko. Zato Mara u svemu oko sebe sluti i pronalazi tajne znakove sveprisutnog zakulisnog zla (i kod paše, i kod fra Grge, i kod baba-Anuše, i kod Šimuna).

Gledajući ga tako mrka i ukočena, s brojanicama, nožem i ogledalom pored njega, dođe joj kao da on to vrši nerazumljiv obred i služi službu nečem što je tajanstveno, jezivo i posve zlo. (isto, str. 162)

Probudila se u neko doba noći. Soba je bila obasjana mjesečinom. Nasred sobe je još sjedjela baba Anuša s oblozima na glavi, ali nekako čudno živahna, previjala se i mlatarala oko sebe rukama. Odvijala je svaki čas obloge i topila ih vodom, a pri tom je mrmljala neke riječi bez veze i smisla:

- *Ukrsti, prekrsti, ukrsti, prekrsti. [...]*

Nijema i ostudenjela od straha, Mara je slušala taj šapat i gledala lude pokrete. Nije mogla da razumije ništa, ali je osjećala da se tu vrši nešto ružno i strašno. I opet kao neka služba nečem što je zlo, što zastrašuje i ubija. Nije mogla da zaspi, a nije smjela da se javi. I odluči da bježi odatle čim svane. (isto, str. 182)

Pognut, s vijencem progrušane kose na glavi, sa rukama sklopljenim nad brevijarom povezanim u crnu kožu i nad brojanicama koje su se preplele i pomiješale sa bijelim konopčićem s pojasa – njoj se učini da i on to nešto tajanstveno radi i nekom služi, a samo on zna kome. Ovo je izgledalo manje nepoznato i manje strašno, ali na svoj način isto tako mučno i zagonetno kao i ona noćna bdenja Veli-pašina i baba-Anušina. Što je glavno: i ovdje je njena duša bila skrušena i satrvana. (isto, str. 185)

U pripovijetkama *Anikina vremena* i *Žena na kamenu* motiv žene zasniva se na suštinki sličnim ili istim postavkama, ali je drugačije realiziran. U obje ove pripovijetke značajnu ulogu imaju motivi ljepote, tijela i samoće.

Pripovijetka govori o Aniki koja se metamorfozira iz štrkljave i muškobanjaste djevojčice u vitku, zgodnu i neobično lijepu djevojku koja, naglo i plahovito, zavodi i općini cijelu varoš i *otvara vrata* svoje kuće bludnim hirovima muškaraca. Povijest njene porodice bila je mračna i mučna, što će se donekle odraziti i na njeno djetinjstvo i odrastanje. Naime, njen otac je ubio nekog seljaka koji mu je krao šljive te je odslužio robiju u Vidinu. Odatle se vratio u kasabu i doveo sa sobom suprugu Anđu, koju kasaba nikad nije posve prihvatila ni zavoljela. Taman u vrijeme kad se Anika postepeno počela transformirati u ljepoticu, umire njen otac Marinko, a ubrzo i majka Anđa te od cijele porodice ostaju samo ona i njen stariji maloumni brat Lale. Početne simpatije i ašikovanja sa Mihailom, i pored silnog interesiranja ostalih muškaraca, prerastaju u izbjegavanje i odbijanje, budući da je sam Mihailo imao nesretnu i tešku prošlost (od koje je dugo bježao i skrivao se), a koja mu se iznenada zrcalila u Anikinim očima. Nakon svega, to je bio dodatni i konačni okidač koji je nepovratno promijenio Anikino ponašanje i koji ju je natjerao da *izaziva nesreće i zabune* i pomami cijelu kasabu.

Mihailo je proveo nekoliko teških dana boreći se sa sopstvenim mislima kao sa senkama i priviđenjima. Godinu dana ga je držala misao na Aniku. Sad je gubio tu misao, i bilo mu je isto kao da gubi život sam.

Kad ga je Plema još jednom zvala Aniki, odgovorio je da ne može doći. Kad je, uoči Đurđevdana, ponovo došla da ga pita za teferič, odgovorio je da neće ići. Još mu je jednom Anika poručila, sutradan po Đurđevdanu, „da kaže hoće li doći ili neće“. „Ne mogu“, odgovorio je, i ostao u očekivanju događaja kao što se očekuje udarac. (Kao teški bolesnici, on je mogao da misli samo na sebe; ni pomišljao nije, ni naslutiti nije mogao šta se u to vreme dešava s Anikom.)

A događaji su došli brzo, teži i gori nego što se moglo očekivati. (isto, str. 70)

Odrasla u čudnoj i ne tako funkcionalnoj i zdravoj porodici, sa majkom koja je nije voljela niti razumjela, Anika je bila puno nepovjerenja i prkosa. Kako je ona rasla i mijenjala se, rasli su u njoj još više i nepovjerenje i prkos. Na početku priče, Anika je tiha, šutljiva i povučena, ravnodušna prema svemu i svakome, zagonetna i usamljena. Iako je *razmjenjivala riječi i poglede* s Mihailom, ali i drugim muškarcima, ona je idalje slabo razgovorljiva i samozatajna, tajnovita, odsutna u svojoj ravnodušnosti – dakle, gotovo ista u svojoj nutrini, ali zbog tjelesnih promjena drugačija u očima kasabe. Njen glas je idalje prigušen, lelujav i prozračan. Pogledi i interesiranja kasabe usmjereni su na njen izgled i pojavu više nego na riječi i njihov smisao – što zbog same njene prirode, što zbog interesa kasabe i utisaka koje u njima pobuđuje.

Nedjeljom i praznikom Anika je išla u crkvu, praćena nekom bledom i slabačkom komšinicom. Mihailo je isprva redovno sačekivao u porti i izmjenjivao sa njom po nekoliko reči. Ali, malo-pomalo, počeli su i ostali momci da se primiču. Lepa i velika devojkica, koja se sad već potpuno izvila iz onog bojažljivog i mršavog Krnojelčeva deteta, bila je iduće zime glavni predmet muških želja i ženskih razgovora. (isto, str. 59)

Ona ih je gledala sve podjednako i slušala mirno, najčešće i ponajduže Mihaila, ali sama nije odgovarala nikad ništa određeno. Govorila je prigušenim muklim glasom gotovo ne otvarajući potpuno prava i puna, ali još malko bleđa usta. Njene ponajviše jednosložne reči nisu ostavljale ni najmanjeg odjeka iza sebe, nego su se gasile i brisale potpuno čim ih izgovori. Tako je svakom ostajao u sećanju mnogo življe njen lik nego njen glas i ono što je rekla. (isto, str. 60)

Ipak, od razgovora u kući s Mihailom te njegovog izbjegavanja i odbijanja poslije, Anika se u svojim djelovanjima mijenja nepovratno. Svaki njen postupak ili riječ dio su vlastitog prkosa, povrijeđene sujete, razrađenog plana, zavodničke igre i(li) osvete. Tako će ona u različitim

prilikama biti i zavodljiva i raskalašena ili prkosna i osvetoljubiva, domišljata i proračunata, snalažljiva i hrabra... U skladu s njenom usmjerenosti na akciju, prkos i bunt i njen govor nije više sveden tek na *jednosložne reči* nego postaje prateći element djelima ili njihov dokaz ili hvalospjev.

Kao sve što se govorilo o njoj, Anika je doznala već sutradan i za Ristićkine reči, a prekosutra joj je poručila:

- *Od danas pa do mjesec dana doći će mi tvoj sin, hairlija, sa cijelim subotnjim pazarom u rukama; i vidjećeš ko je Anika. (isto, str. 73)*

Možeš li sve da napišeš što ti se kaže?

Pa, ja mislim da ću moći. [...]

„Ti si proto dobrunski, a ja džizlija višegradska: Nurije su nam podijeljene, i bolje ti je da ne diraš u ono što nije tvoje.“ [...]

Piši!

I on nastavi da piše s onim istim smešnim i zabrinutim izrazom na licu.

„Ja se nisam bila rodila kad si ti preskakivao plot u Nedeljkovice, pa Nedeljko mislio da je jazavac u kukuruzu i umalo te nije ubio. I dan-danas ti po udovičkim kućama krpe mantiju. Pa ja nikad ne upitah za tvoje zdravlje i tvoje tragove. A ti se nađe čovjek da mi pošalješ kajmakama i zaptije. Bolje bi ti bilo da si dirno guju pod kamenom. E znaj, proto, da mi je kajmakam dolazio još dvaput i da sam mu otpasala sablju kao djetetu, i da mi je onako star držao legen i peškir, ako ti je drago čuti. A što si se zabrinuo za tvog lijepog sina, eno ti ga u Zarijevoj mehani, istina obrijan je kao mladoženja i mrtav pijan, ali ništa to nije, vodi ga slobodno kući, istrijezniće se i brada će mu porasti, pa može ti po meni i vladika postati.“ (isto, str. 83 i 84)

Tane, kupila sam u Međuselca na dućanu limunova, pa zaboravila na ćepenk. Vрати se, života ti, u Višegrad po njih. Stići ćeš ti nas do Dobruna. [...]

Videvši Anikino lukavstvo, Jelenka se jedva suzdržavala od smeha. (isto, str. 86)

- *A jednako ti dolazi kajmakam?*

Anika je i slušala i odgovarala rasejano, kao da misli o nečem drugom.

- *Svako več, Jakša. Kako da ga ne sretneš? Da se slučajno kajmakam ne uklanja tebi s puta?*

Jakša se trgnu uvređen, ali ona je nastavljala mirno, tihim glasom:

- *Ili se valjda uklanjaš ti njemu?*

Kao da ne misli na ono što govori, ona dodade:

- *Doći će mi i sutra, odmah iza večere. (isto, str. 89)*

- *Šta je? Šta se dereš? Šta hoćeš? – pitala ga je prigušeno svojim muklim glasom, a lice joj sasvim mirno, samo se obrve sastavile. – Koga ćeš ti da ubiješ? Evo, pa ubi'! misliš, neko se boji tvoga noža, budalo seoska! Ubi', de!* (isto, str. 92)

Međutim, sve ove Anikine „promjene“, i u govoru i u djelovanju, prije su površne nego što su stvarne i esencijalne, više su odraz nakupljenog bijesa i prkosa, nemoći i nepovjerenja, odnosno više su rekacija na nagomilane frustracije i nezdravu okolinu. Ona je sve vrijeme u svoj nutрини ostala gotovo ista – željna pažnje i ljubavi, zaštite; zagonetna, tiha, rastrgana, nemoćna i tragično usamljena.

Dakle, bez obzira što je i u samom tekstu okarakterizirana kao *žena otpadnica*, ona se ne razlikuje suštinski od već objašnjenih motiva žene u prethodnim pričama. Njena ljepota, tragična sudbina, usamljenost, ostaje zajednička, esencijalna i kontinuirana, nit koja spaja sve ove vidove realiziranja motiva žene kroz različite pripovijetke Andrićeve. Otudjenost žene od vlastite prirode, odnosno od mogućnosti da je i ostvari, dovodi do otudjenosti od društva i kasabe što je neumitno dovodi do tragičnog svršetka.

I ovdje možemo uočiti *elemente karnevalizacije*, na način sličan onom u pripovijetki *Ćorkan i Švabica*. Fizička transformacija Anike i njeno naglo proljepšavanje i podjevojenje metamorfozirat će naglo i cijelu kasabu i njenu okolicu. Njen nagomilani strah, prkos i samoća, izazvani ljubavnim razočarenjem (kao i samoćom, nerazumijevanjem, nezdravom porodicom i okolinom), učinit će da Anika *otvori vrata muškarcima* čime će se potpuno promijeniti i lice kasabe – ona će se okrenuti naglavice i obrnut će se čitav sistem postojećih vrijednosti i normi (vjerskih, kulturnih, ideoloških, tjelesnih), sublimirana u atmosferi kolektivnog pijančenja, bluda, smijeha i općenarodnog veselja i igre. Anikina kuća i avlija će postati centralnim prostorom javnog „ludila“, a njen položaj *na raskrsnici* će to istaknuti i pojačati na simboličkom planu. Tim „ludilom“ bili su opsjednuti gotovo svi, bez obzira na društveni status i položaj, vjeru i naciju. Anika je *ratovala sa celim hrišćanskim svetom i svima svetovnim i duhovnim vlastima*, tako da tom iskušenju i napasti nisu odolili ni sin dobrunskog prote Melentija kao ni kajmakam Alibeg uz brojne ine (u pitanju je detroniziranje ljudi i institucija). Naposljetku, manjina koja je odoljela toj napasti bila je predmet podsmijeha i priča.

Na kraju, malo je bilo mladih ljudi u kasabi koji nisu bili kod Anike ili bar pokušali da joj se približe. Najpre se išlo kradom, noću, zaobilazno i pojedinačno. Govorilo se o njoj kao o nečem što je sramotno i strašno, ali daleko i gotovo neverovatno. Ali što se više govorilo, ogovaralo i prepričavalo, to je razumljivije, bliže i običnije postajalo to zlo. Isprva su pokazivali prstom i pratili šapatom one koji su joj odlazili, a na kraju počeo svet da se

podsmeva onima koji ne idu. Kako su bili ređi oni koji su uspevali da odmah dođu do Anike, nego se većina morala zadovoljiti Jelenkom i Savetom, zavist, muški prkos i sujeta počеше da vrše svoje. Oni koji su odbijeni dolazili su ponovo u nadi da će popraviti svoju dvostruku bruku: što joj odlaze i što neće da ih primi; a oni koji su jednom bili primljeni nisu više mogli da se zaustave nego su se kao omađijani uvek ponovo vraćali. (isto, str. 72)

Projahale su pokrajnim sokacima, ali se ipak po čaršiji raširio glas da Anika ide u Dobrun. Sva je čaršija menjala mesta i krivila vratove da je vidi bar izdaleka kad krene strmim putem ispod Stražišta. Kalfe i šegrti su nalazili nekog posla na tavanu. Peli se i gledali kroz badžu kako Anika zamiče za breg. (isto, str. 85)

Stoga je i Anikina smrt ovdje važna i multifunkcionalna. Ona ne predstavlja kraj svega i potpuno iščeznuće – ovdje je smrt ponovno rađanje, regeneriranje ili nastavak trajanja u promijenjenom obliku. Nakon smrti Anike, kasaba se iznova transformira u ono što je nekoć bila – ista, koliko i drugačija i „slobodnija“. Što se tiče Anike, i za nju je smrt, zapravo, ponovno rađanje i oslobođenje, odnosno jedini mogući izlaz i rješenje. Ona nastavlja da živi u legendama koje su i podsjetnik i opomena na prijeteće zlo i napast koje remete uljuljani i tihi red kasabe.

Šta je? Šta se dereš? Šta hoćeš? – pitala ga je prigušeno svojim muklim glasom, a lice joj sasvim mirno, samo se obrve sastavile. – Koga ćeš ti da ubiješ? Evo, pa ubi'! misliš, neko se boji tvoga noža, budalo seoska! Ubi', de! [...]

Pričalo se da je tada, vraćajući se kroz kuću i prolazeći pored Jelenke, Tana i još jednog mladića, nastavljajući da grdi pijanca, rekla za sebe, ali naglas:

- Osevapio bi se ko bi me ubio. (isto, str. 92)

Anikina neočekivana pogibija izmenila je varoš iz osnova. Posle onakvog nereda i rasula izgledala je neverovatna brzina kojom se sve u kasabi vraćalo u stari red. Niko se nije pitao kako se pojavila ta žena, zašto je živela, šta je htela. Bila je štetna i opasna, i sad je ubijena, pokopana, zaboravljena. Kasaba, koja se bila poremetila i podlegla privremeno, može opet da diše svojim starim, pravilnim dahom, da mirno spava, da slobodno gleda. Ako se opet pojavi neka takva ili slična napast – a pojaviće se kad-tad – kasaba će se opet boriti i nositi s njom dok je ne salomi, ne pokopa i ne zaboravi. (isto, str. 101)

Mula Ibrahim pročitao na dućanu taj zapis, i najstariji ljudi počеше da se sjećaju onoga što su slušali nekad u detinjstvu iz razgovora starih ljudi; i tako se saznade za davno zaboravljena Anikina vremena. Evo kako je bilo.

Odavno su zaboravljena vremena kad je Anika ratovala sa celim hrišćanskim svetom i svima svetovnim i duhovnim vlastima, i osobito sa dobrunskim protom Melentijem. Ali

nekad se to dobro pamtilo i mnogo pričalo o tom; i u razgovorima se kao stalna mera uzimalo „vreme kad je Anika orvala“. (isto, str. 56)

Motiv ženske ljepote, ali i njene samotinja i nesreće, dominantan je i u pripovijetki *Zlostavljanje*. Kao što i inače nije rijedak slučaj u Andrićevim pripovijetkama, i ovdje je ljepota predstavljena kao „bipolarna“ vrijednost za onog ko je posjeduje – istovremeno je ona i nagrada i velika kazna ženskom biću. Na poseban, indirektan i ujedno kompleksan način ljepota će biti i razlogom i tihim pokretačem svih problema koje Anica mora iznova da trpi. Naime, Anica postaje glavni krivac za raspad naoko idealnog braka i suočava se sa osudom okoline, bez razlike i izuzetka, počev od svoga oca, preko poznanika i komšiluka. Za nju nema više mjesta ni u očevom domu, jer sada spada u red žena koje traže *hleba nad pogaču*. Njena ukupna tragika i problematika, dakle, sublimirana je tek u jednoj narodnoj izreci koju kazuje njen otac kao svoju konačnu odluku i prijeku osudu. Međutim, njena „krivica“ proizilazi, zapravo, iz nemogućnosti da iz dana u dan sluša izlaganja svoga muža, ružnog i zdepastog privrednika, koji, komentirajući i najobičnije novinske vijesti, nalazi u njima povod da sebi sklada hvalospjeve i kritizira cijeli svijet predstavljajući ga nesposobnim, slabašnim i neartikuliranim. Dakle, njen pokušaj pobune i bijega od psihičkog zlostavljanja i nezadovoljstva životom u svojoj konačnici se pokazuje apsurdnim i besmislenim, budući da se njena tragičnost samo metamorfozira iz jednog oblika u drugi, bez bitne razlike u smislu. Ona postaje osobom koja je etiketirana, odbačena i skoro zaboravljena, a njen život tek odbrojavanje, muka i trpnja.

Svi su se izjasnili protiv Anice. Ne samo komšiluk i poznanici i prijatelji nego, sa malim izuzecima, i njena porodica. Njen otac je nije primio u kuću one septembarske noći kad je odbjegla od muža i docnije joj je poručio da u njegovoj kući nema mesta za besnulje-pobegulje koje traže „hleba nad pogaču“. (Poslovicama se kod nas ubijaju živi ljudi na najbrži i najnepravedniji način). (isto, str. 270)

Andrija Zereković, njen muž, koji je cijeli život posvetio radu i napredovanju bez vremena za sebe samog i za uživanje vlastitih rezultata, važio je za uspješnog privrednika. Ženidba lijepom Anicom bila je neočekivana realizacija tihog i nenadanog sna, odnosno „kruna“ cijelog njegovog života – konačna nagrada za sva odricanja i trud te potvrda potpuno uspješnog građanskog života.

Pred njegovim unutaršnjim pogledom produžavala se dotadašnja perspektiva i otvarala nešto kao neslućeni raj potpuno uspješnog građanskog života, u kome se na neki mudar i tajanstven način susreće i miri ono što je željeno s onim što je ostvareno, i ono što je dopušteno s onim što nije.

Jer, teško je i shvatiti, a kamoli kazati šta je značila za gazda-Andriju ova kršna žena koju je doveo jednog dana u svoju kuću, jednostavno, bez ikakva truda i rizika, i koja je, u stvari, bila kruna svih njegovih napora, poniženja i odricanja. (isto, str. 275)

Za njega je ženidba ljepoticom ostvarenje sna koji je djelovao nestvarno i daleko, ali ujedno i sasvim logičan i prirodan slijed kojim se nagrađuju svi njegovi uspjesi i odricanja. Međutim, upravo ta nova pozicija tražila je i njegovu drugačiju vrstu uloge i samopropitivanja.

Jer treba znati šta je za ovog čovjeka u toku dugih godina rada i samo njemu poznatih muka i odricanja značila žena, ili bolje reći, misao o ženi. [...]

To je bio način gazda-Andrije Zerekovića, i taj način prikrićivao je sve njegove zaista velike telesne nedostatke. Zbog tog njegova načina, utisak o njegovoj ružnoći nije kod većine ljudi uspevao ni da dopre do njihove svesti. Po svojoj prirodi on je bio umešan, uljudan, i svojim radom samo je ubirao plodove tih svojih prirodnih osobina. [...]

U tom novom životu, koji je značio ostvarenje svih njegovih želja i vrhunac savršenstva, gazda Andrija je prvi put otkako zna za sebe počeo da se bavi sam sobom, da se meri, ocenjuje, ispituje i upoređuje. (isto, str. 276 i 277)

Jer Andrija je bio savršen tip ružnog čovjeka. Poslom, trudom i radom nadoknadio je sve fizičke nedostatke i skrenuo svoje misli sa vlastitog izgleda. Njegova pojava je karikaturalna, i smiješna i žalosna, a sve je maskirao i nadoknadio ljubaznošću, radom i tihom uljudnošću i poniznošću, čime je ostavljao dojam otmjenosti i gospodstva. To je bila vrsta prozirne maske za druge ljude, ali i za sebe samog.

Na tankim i kratkim nogama – snažan trup i dugačke ruke, a na isto tako tankom i nevidljivom vratu – velika glava, zaturena i utonula među ramenima. Poznat vam je taj primerak čoveka za kog se ne može kazati da je grbav, ali kod koga ima neka greška u odnosu između glave, kičme i trupa, tako da izgledom i držanjem ostavlja utisak grbava čoveka. Sa godinama se ugojio i popunio, ali su mu noge i lice ostali i dalje mršavi. Na licu je gazda Andrija imao jake i podsećene brkove, koji su samo delimično krili velika usta sa kvarnim zubima u donjoj vilici, a sa suviše belim i pravilnim, ali veštačkim u gornjoj. Imao je žute, mutne oči sa poslovnim osmejkom u naborima sa strane, oči koje su, čim bi se malo zaboravio, postajale umorne i beskrajno tužne, nekako napolu tužne. Ogolelo teme bilo je samo donekle pokriveno čupercima pozajmljenim sa obe strane. Stopala i ruke su bili nesrazmerno veliki, iskrivljeni i kvrgavi od dugogodišnjeg rada i stajanja za tezgom. Ali sve je to ublaženo načinom koji je gazda Andrija imao u svom opštenju s ljudima, u poslovima, kao i pri svakom najobičnijem susretu. (isto, str. 276)

Međutim, ta maska postepeno blijedi i nestaje nakon njegove ženidbe, ali se kod Andrije rađa novi i drugačiji, ali posve lažan, opsesivan i umarajući način ponašanja koji pokazuje pred suprugom. Naime, on se po prvi put počinje ozbiljnije baviti sobom – zagleda se, ocjenjuje i upoređuje – našavši se licem u lice sa ženskom ljepotom koja je postala njegovo prirodno pravo – ostvarenje dugogodišnjeg sna i vrhunac i potvrda cjelokupnog života. Probudena svijest o vlastitom izgledu probudit će i sve dotad uspavane i potisnute komplekse i nezadovoljstva koje će pokušati sakriti i zavarati dosadno dugim, beznačajnim i lažnim pričama o svojoj umišljenoj veličini i sposobnostima. Postaje opterećen samim sobom i postavlja sebe u epicentar svih stvari, a zanemaruje suprugu i njene potrebe, budući da mu, po njegovoj logici i prirodi stvari, pripada bezuslovno. Sve češće izostaje fizička bliskost (o duhovnoj da i ne govorimo!) i tjelesni užici i bračne obaveze i radosti. Zajednički bračni trenuci svode se na Andrijino kontinuirano monologiziranje kojem poseban povod nije ni trebao – novinske vijesti, šetnja, odlazak u tetar... – sve je inicijator njegovih hvalospjeva sebi. Fizički izgled i sva brojna nesavršenstva koja je imao prepoznavao je i projektirao na svijet koji ga okružuje (i kada uopće nemaju dodirnih tački) te ga tako žustro i uporno kritizirao, pripisujući mu sve ono što je kod sebe samog otkrivao ili sebi samom zamjerio i prezirao, bez da je toga bio i svjestan.

Jedini trenuci mira i opuštanja za nju bili su pred sami san i netom nakon buđenja, ali su i oni ubrzoprestali biti oaza spasa pred agresijom njegovih monologa. Anica nije imala snage da mu to kaže i pobuni se niti je u tome vidjela smisao i rješenje svojih problema. Zato se odlučuje za bijeg i napuštanje svog muža onda kad je ništa drugo nije uspjelo spriječiti da ode. Iako taj potez pokazuje da je ipak uradila nešto konkretno da promijeni stanje, sam kraj joj ne donosi ništa bolju poziciju. Ona je idalje sama, odbačena od svih i prepuštena sebi, tiha, jedva sastavljajući kraj s krajem. Njena ljepota nije joj donijela ništa dobro, osuđena je na trpnju i samoću kao i brojni drugi ženski likovi kod Andrića.

Duhovni sud je samo potvrdio opšte mišljenje. Brak između Andrije Zerekovića i njegove žene Anice, rođene Marković, razveden je na štetu pomenute Anice.

Ona danas radi kao prodavačica u jednom velikom magacinu. Omršavela je i ubledela. Živi životom usamljenih, odbačenih žena. Stanuje u jednoj sobici na petom spratu, ručava za tezgom, a nedeljom ostaje kod kuće da se propere i okrpi. (isto, str. 270)

I u pripovijetki *Žena na kamenu* ističe se motiv ženske ljepote (i njene prolaznosti) te samoće i prateće melanholije. U središtu pažnje jeste Marta L., uspješna operska pjevačica sa dva neuspješna braka, koja provodi ljetovanje sunčajući se na kamenu uz stjenovitu morsku obalu *predana kultu sunca i tela* i leži *s rukama sklopljenim na grudima, protegnuta, tanka i sklopljenih očiju, kao što leže kamene knjeginje na sarkofazima.*

Žena, prema Andriću, u svojoj kompleksnosti, sentimentalnosti i ljepoti ostavlja dojam naročito bliske veze sa cjelokupnim svijetom i samom Prirodom. Ona je sklonija da lakše i direktnije razumije njene skrovitosti i odgoneta ih. Žena govori i živi *bojama*, kao jednom od tajni Prirode, sublimirajući u sebe kompleksnosti vasijske harmonije svedene *na meru ženskog bića i moć naših ljudskih čula*. U takt Prirode, odnosno u taj svemirski ritam složene harmoničnosti integriran je i kontinuirani odnos naizmjeničnosti (smjene) – isto kao što se mijenjaju noć i dan, tako se smjenjuju život i smrt, sreća i patnja, mladost i starost, ljepota i ružnoća (ili, preciznije, gubitak ljepote). Sučeljavanje ovakvih antipodnih procesa Andrić prikazuje u liku žene shvaćene kao važnim dijelom Prirode ili upravo samom Prirodom, u čijoj (pod)svijesti se odigravaju svi složeni mehanizmi i borbe u prihvatanju takvih neminovnih procesa i njihovih rezultata.

To su te žene koje imaju u najvećoj meri razvijeno, kao urođeno, osećanje za boje i sklad boja. Oko takvih žena boje prosto pevaju, ali nečujno tiho i tako skladno da je to više kao deo vasijske harmonije, sveden na meru ženskog bića i moć naših ljudskih čula. Takve žene kao da izvlače iz prirode nove boje i stvaraju između njih nove odnose i prelive. U stvari, one ih samo otkrivaju našim očima, koje inače ne bi umele da ih vide. Polagano i mirno, kao priroda sama, one šire oko sebe, već prema godinama starosti i mogućnostima i prilikama u kojima se kreću, svoje boje, kao da je to sve što imaju da kažu drugima o sebi. (isto, str. 139)

Ležeći na kamenu pod suncem, Marta se suočava sa svijesću o prolaznosti i gubitku ljepote koji neminovno i dolazi s godinama. Ona razmišlja o sebi i analizira vlastiti život koji se lahko da svesti na dva propala braka, desetogodišnju vezu nakon toga, uspješnu karijeru operne pjevačice i na daleko i drago sjećanje u kojem ona kao tinejdžerka sa baštenske ograde, u erotskoj igri, zavodi starog i bezazlenog Matiju, prepuštajući se posve tom svom zanosu i ohrabrujući se riječima da je to *samo* stari Matija. Ovaj prizor podsjeća na onaj iz *Nečiste krvi* po snazi erotske čulnosti i predanosti unutarnjem nagonu i snazi tjelesne samospoznaje, kada se Sofka, obuzeta *onim svojim*, nudi Vanku, tješeci sebe kako je on i pijan i mutav i kako to neće nikome reći niti će mu iko vjerovati. Ovi prizori su upravo slični po silini unutarnjeg nemira, nagona i čulne samospoznaje, ali se istovremeno razlikuju u načinu realiziranja i osjećaju koji ostaje iza njih.

Nepomična devojka je gledala jedan trenutak tog čoveka kao da ga nikad nije videla i treptala očima kao zatečena u lakoj krivici, prisećajući se s naporom s koje je strane došao i otkad stoji ispod zida, s malo uzdignutom glavom, kao da ga je zovnula. Čim se pribrala i rekla sebi da je to „samo“ satri, bezazleni Matija, postala je mirna i sigurna. Ali kad mu

je ugvatila pogled, nagoni je brzo spustila uzdignutu nogu, a odmah zatim je, nešto sporije, vratila u prvobitni položaj. [...] Boreći se sa stidom kao sa hladnom strujom, podigla je malo više nogu. On je ispružio glavu napred, prateći celim telom taj pokret. [...] Još malo je podigla nogu, osećajući kako trne od nekog straha i visine. [...] Sva ostudenela, ona je još podigla nogu, privukla je sasvim uz grudi, tako da je bradom dodirivala koleno. Čovek se još jače nagnuo. [...] Ali zna i danas, kao i onda, da je sama odjednom učinila kraj tome izuzetnom trenutku, koji je i pre toga i posle toga izgledao posve neverovatan, a koji je negde između te dve neverovatnosti ipak bio i postojao tako živo i sigurno kao svaki drugi javni i priznavani događaj njenog života. (isto, str. 141 i 142)

Upravo ovo sjećanje, *iznakaženo snom*, bit će i početak njene vlastite borbe sa sviješću o starenju i gubitku ljepote – jedan njen groteskni vid podsjećanja na neminovni kraj i poraz, time još bolniji. I sjećanje na oca, jeste u službi ovog stanja – ona se prisjeća njegovih riječi o *stalno pokvarenoj mašinici njene majke*, čime se oduzima seksualna želja i strast unakažena navikama i starošću. Njen pravolinijski život, bez trzavica, naglo se remeti ovim unutarnjim nemirom te se ona iznova ocjenjuje, mjeri, zagleda i proučava pitajući se koliko će još moći pokazivati to svoje nekad tako poslušno i lijepo tijelo. Sve to rezultira tugom, depresijom i strahom, usamljenošću i bezvoljnošću, ludilom *koje joj zaklanja svet i život i čini od nje usamljeno stvorenje*. Svu tragiku njenog bića možemo sagledati i razumjeti iz sljedećih riječi:

A šta da misli o svojim očima? Ništa nije teže ni strašnije nego gledati svet oko sebe očima bivše lepotice. (isto, str. 148)

Njena samoanaliza se otisnula tako daleko da je *klevetala starost*, a sve to je vraćalo onaj trenutak s Matijom za koji bi dala sve – kada je s ograde, koja simbolično razdvaja njeno djetinjstvo od mladosti, započela životnu igru. Ni dvadesetogodišnja karijera, dva braka i desetogodišnja veza s muškarcem nemaju toliku snagu koliko ti časovi njenog nemira i straha u posmatranju sebe same. Njen život i življene ne odvijaju se u granicama realnog nego se sele u sferu snoviđenja i misli – ona niti je budna niti sanja. Trenuci u kojima se ledi od studeni a potom val toplote koji prijeti da je cijelu sagori do nestanka i iščeznuća prepuni su simbolike. Ta samoporicajuća želja za nestankom nije ubila tijelo koje nastavlja da živi i sanja ležeći na kamenu. *Izronivši* iz sna poput neke *besmrtne boginje*, ona se strmoglavio baca sa stijene u more i ponovo je „izronila“ te se popela stepenicama, a u njoj je rasla i snaga zadovoljstva, u trenutku blaženog zatišja.

Zanimljivo je i realiziranje motiva žene u pripovijetkama *Mila i Prelac* te *Smrt u Sinanovoj tekiji*. Mila je predstavljena kao prozirna žudnja. Dječakova opijenost lijepom ženom nestaje u trenutku kada shvati da ona plače za utopljenim Prelcem. I Mila je žena koja

se „nadvila“ nad tekstom, bez direktnog djelovanja i angažmana. Utišana je, čezne i pati ispotiha u kućanskim poslovima i samoći. Njena ljubav, njen cjelokupni život stane tek u suzu koja krene od teške sudbine u *učmaloj kasabi*.

I u priči *Smrt u Sinanovoj tekiji* javlja se motiv žene i to u trenutku kada umire Alidedo i sumira vlastiti život prisjećajući se važnih stvari u svom životu. I tu je žena predstavljena kao vizija, tiha patnja i nemir. Ona je stalni izazov ljudskom životu – kušnja kako moralnim tako i drugim izborima koji se nameću čovjeku. Žena je predstavljena kroz simboliku. Andrić to sublimira ovako: „Zaboravio sam da žena stoji, kao kapija, na izlazu kao i na ulazu ovog svijeta“ (isto, str. 45).

Žena kao priviđenje, kao napast i nemir muškarcima data je i u pripovijetkama *Napast* (djevojčice koje se uvlači fratr u postelju iz prkosa svojoj porodici koja joj zabranjuje ljubav), *U musafirhani* (kada hajduk poseže rukama za djevojačkim dimijama iako je u agoniji). U *Olujcima* prikazana je samotinja, patnja, strah i neprilagođenost žene divljim uslovima života i onom divljem u ljudima. Ona šuti, trpi i tragično strada nestavši u plamenu mržnje i nerazumijevanja svoga muža.

Zaključak

Kao što to većina kritičara primjećuje i ističe, motiv žene jedan je od najdominantnijih u Andrićevu književnom stvaralaštvu. Bez obzira na brojne dosadašnje pokušaje da se pojavna i značenjska realiziranja ovog motiva svedu na jedan općevažeći i univerzalan obrazac unutar Andrićevog proznog, ali i ukupnog stvaralaštva, smatramo da to i nije posve izvedivo niti je od naročite važnosti budući da gotovo sve ženske likove vežu dominantnije zajedničke karakteristike – njena konačna i skoro neminovna tragičnost, patnja i stradanje, strah, trpnja i muka, muško nerazumijevanje, samoća – bez obzira na to je li u priči predstavljena i data kao *žena mučenica* ili *žena otpadnica i raspusnica* (ili na još neki drugačiji mogući način). Takva tragičnost čini se neizbježnom, bez naročite razlike u intenzitetu i smislu, i kada joj se buni i suprotstavlja svim silama kao i onda kada se predaje i miri, trpi i čeka da se sve samo završi i prođe bez obzira na silinu krajnjih posljedica.

Andrićevo književno zanimanje prvenstveno je usmjereno na čovjeka u najširem smislu (na njegovu ličnost, psihologiju, sudbinu, kao i ulogu u društvu, životu i historiji). U ovom kontekstu, žena se čini možda još i zanimljivijom i značajnijom, budući je ona , zbiljski i mitološki, prauzrok i / ili pravi uzrok svemu. Žena je kod Andrića prisnije vezana za svijet i samu Prirodu. Senzualna, mistična, lijepa i hirovita u mogućnosti je da bolje i potpunije “razumije” tajne Prirode – da ih odgoneta i živi. Također, uz ženu je uvijek vezan i fenomen

ljepote. Njeno tijelo i ljepota uvijek su istaknuti u prvi plan te se na taj način gradi i njihov subjektivitet. Konstruiranje ženskih likova, gotovo po pravilu, ostvaruje se u opozitnosti sa muškim figurama čime Andrić naznačava i odnose roda i pola, ali i pitanja preplitanja i međuođnosa pojedinca i tradicije, društva, politike i kulture.

Žena je katalizator svim dešavanjima, čak i onda kada je njen lik tek skiciran i marginaliziran, kada se ne oglašava i kada je više slutnja nego pojava. I to je dovoljno da muške likove tjera na konkretne akcije.

Literatura

1. Andrić, Ivo (1966), *Ljubav u kasabi*, Nolit, Beograd
2. Bajramović, Muris (2013), Konstrukcije ženskih likova u Andrićevim pripovijetkama u: Zbornik radova *Poludniowoslowianskie Zeszyty Naukowe, Język – Literatura – Kultura*, 10, Univerzitet u Lodžu, Lodž, str. 91-96
3. Džadić, Petar (1957), Ivo Andrić. Esej, Nolit, Beograd
4. Duraković, Enes (2000), Andrićevo djelo u tokovima ideologije evrocentrizma u: Maglajlić, M.(ur.), *Andrić i Bošnjaci*, Tuzla, BZK „Preporod“, str. 192-209
5. Jeremić, Dragan (1966), *Predgovor* u: Andrić, Ivo (1966), *Ljubav u kasabi*, Nolit, Beograd
6. Liversejdz, Toni (2001), Ženski likovi u delu Ive Andrića, internet izvor: <https://www.scribd.com/doc/165097672/Zenski-likovi-u-delu-Ive-Andrica>, dostupno 21. 10. 2018.
7. Lovrenović, Ivan (2008) Paradoks o šutnji, *ARS XIII*, br. 1-2, str. 1-36
8. Lovrenović, Ivan (2014), *Kopile ovjenčano nobelom*, internet izvor: <http://ivanlovrenovic.com/2014/01/kopile-ovjencano-nobelom-1-2/>, dostupno 21. 10. 2018.
9. Mahmutćehajić, Rusmir (2015), *Andrićevstvo: Protiv etike sjećanja*, Clio, Beograd
10. Pirić, Alija (2014), *Mogućnosti čitanja teksta*, Filozofski fakultet, Sarajevo
11. Rizvić, Muhsin (1995), *Bosanski muslimani u Andrićevu svijetu*, Ljiljan, Sarajevo
12. Rizvić, Muhsin (2005), *Književne studije*, BZK Preporod, Sarajevo
13. Sekulić, Isidora (1923) Istok u pripovetkama Iva Andrića u: *Srpski književni glasnik*, NS, X/7, str. 502–511
14. Spahić, Vedad (1999) *Tekst, kontekst, interpretacija*, Grafičar – CKO Tešanj, Tuzla – Tešanj

15. Škvorc, Boris, Lujanović, Nebojša (2010), Andrić kao model izmještenog pisca (ili kako je otvoren prostor za „pozicioniranje između“ nacionalnog korpusa i kulturalnih paradigmi), *Fluminensia*, god. 22 (2010) br. 2, str. 37-52

MOTIVE OF WOMAN IN ANDRIĆ'S NOVELS

Abstract

This paper is about woman's motive and about possibilities and types of their realization within Andrić's novels, recognizing and explaining them on concrete examples. Realization of these motive, very common for Andrić, is happening in several different and complex variants, among which, common characteristics can be found. Motive of a woman is one of the most common for Andrić. It can be witnessed in titles of novels where woman characters can be found. For him woman represents obsessive subject that breaks down into several appearing variations. For him woman is a sort of fateful temptation. With this motive, it is most commonly linked to a body and beauty which he experiences as punishment and as greatest gift, at a same time, which faithfully determines the woman. In his vision, woman usually suffers, she is unhappy and lonely, quite and hidden, deprived of love and understanding of a man and usually ends with tragedy. She is mainly the victim and object. Even those women that are full of angry and spite, that take certain actions, getting out of expected template behaviour and habits, whether they rebel or revenge, they rarely escape from such destiny and even less rare they find their happiness. Woman in Andrić's novels is the main catalyst of all events, even when she is presented as presage and vision. She is present in all things, events and around them.

Key words: *woman, beauty, body, identity, catalyzer, vision, carnivalization, culture, stereotype, tragedy*

Esmeralda Mustafić

ZNAČENJSKI TIPOVI NEKONGRUENTNOG ATRIBUTA U GENITIVU U ROMANU TALHE ILI ŠEDRVANSKI VRT IRFANA HOROZOVIĆA

Sažetak

Sintaksički jezički nivo predstavlja složen sistem unutarnjih, invarijantnih odnosa unutar riječi i rečenica. U posljednja dva desetljeća sintaksa je postala predmetom izučavanja mnogih lingvističkih istraživanja. Mnogi lingvisti polaze od pretpostavke da je jezik skup rečenica koje počivaju na površinskom i dubinskom ustrojstvu. Tvrdnja o postojanju rečenica površinskog i dubinskog ustrojstva podrazumijeva analizu sintaksičkih odnosa. Tu ulazi ograničen broj funkcionalno određenih elemenata koji čine osnovno rečenično ustrojstvo, i tu se ubrajaju samostalni rečenični članovi. Osim njih, postoje i elementi koji se tradicionalno smatraju nesamostalnim rečeničnim članovima u koje se ubrajaju atribut i apozicija. Tema ovog rada je atribut. U radu će se konkretno govoriti o nekongruentnom atributu u genitivu u romanu Talhe ili Šedrvanski vrt autora Irfana Horozovića, u daljem tekstu skraćeno na IHT. U romanu su istraženi primjeri nekongruentnog atributa u genitivu kako bi se dobila određena saznanja o značenjskim ili semantičkim kategorijama ovog padeža koje su prisutne unutar samog romana.

Ključne riječi: rečenični članovi, nekongruentni atribut, genitiv, značenjske kategorije

Nekongruentni atribut u bosanskom jeziku

Atribut je rečenični član koga tradicionalna gramatika obično naziva nesamostalnim i definira kao element rečenice koji riječ uz koji stoji određuje po nekome svojstvu. Gramatika tako definira dvije vrste atributa: kongruentni i nekongruentni. Kongruentni atribut prati gramatičke oznake roda, broja i padeža riječi uz koju stoji, dok nekongruentni atribut ne prati ove gramatičke oznake.

Postoje istraživanja koja pokazuju da se, u određenim situacijama, atribut može posmatrati i proučavati kao dio obaveznog rečeničnog ustrojstva, te se tako uvodi pojam sintaksičke obaveznosti i obaveznog determinatora. Obavezni determinator podrazumijeva okolnosti pod kojima se određeni elementi moraju kombinirati zajedno ili sama rečenica gubi

smisao. Na primjer, ...*kao neki barokni okviri kroz koji priroda poprima **boju odaje***. (IHT, 14) *Bio je ridokos i izrazita **boja** njegove **kose**...* (IHT, 27) Na ovim primjerima, glavna sintaksema u sintagamama je nepotpuna bez riječi u genitivu koja je nekongruentni atribut, te je tako te nekongruentne atribute moguće posmatrati kao sintaksički obavezne.

Nekongruentni atribut u bosanskom jeziku se najčešće uvrštava kao funkcionalno preobražena supstantivna sintaksema, dok se funkcionalno preobražena adverbijalna sintaksema javlja dosta rjeđe. Prema načinu na koji nastaju, nekongruentni atributi se mogu podijeliti u tri skupine: *nekongruentni atribut uz konkretne imenice* i *nekongruentni atribut uz deverbativne i deadjektivne imenice*. Navedene tri skupine čine osnovne strukturne tipove nekongruentnog atributa u savremenom bosanskom jeziku.

Da bi neki oblik mogao biti uvršten u rečenično ustrojstvo kao atribut, mora mu se pretpostaviti mogućnost slaganja – kongruencija – u rodu, broju i padežu s riječju koja mu otvara mjesto u tom ustrojstvu. Gramatičke kategorije roda, broja i padeža izriču se gramatičkim morfemima, pa se to slaganje pokazuje kao usklađivanje gramatičkih morfema riječi koja se uvrštava kao atribut s gramatičkim morfemima riječi koja joj u rečeničnom ustrojstvu otvara mjesto. To usklađivanje među njima može biti:

1. potpuno morfološki očigledno, npr. kod pridjevskih riječi (*malena knjiga, čist zrak, novo pero, peta stranica, neko treći*)
2. morfološki očigledno izostalo – kad se atribut uvrštava u prijedložni ili padežni izraz (*čamac na rijeci, mladić plave kose, vas sedam, dva brata*) (Znika, 2008:51)

Semantički ili značenjski tipovi nekongruentnog atributa (na primjeru romana *Talhe ili Šedrvanski vrt*)

Unutar strukturnih tipova nekongruentnog atributa, u savremenom bosanskom jeziku je moguće izdvojiti i posebne, semantičke tipove nekongruentnog atributa. Semantički ili značenjski tipovi se diferenciraju ovisno o samom značenju koje se može pronaći u dubinskoj strukturi nekongruentnog atributa. Tako nekongruentni atributi mogu imati značenje posesivnosti, kvaliteta, partitivnosti, mjesta, namjene, vremena, uzroka itd.

Kada se govori o nekongruentnom atributu, u literaturi se najčešće navodi njegova genitivna forma, pa se izdvaja: *prisvojni ili posesivni genitiv, kvalitativni genitiv (genitiv svojstva), genitiv cjeline, genitiv sadržaja, objasnidbeni ili eksplikativni genitiv, subjekatski i objekatski genitiv*. Pritom se najvećim dijelom govori o kategoriji posesivnosti, koja je načelno, kategorija koja uključuje odnos između subjekta i objekta posjedovanja (Omerović, 2004:73).

Nekongruentni atribut u genitivu sa posesivnim značenjem označava pripadnost u općem smislu. Nekongruentnim atributom s posesivnim značenjem obilježava se posjednik kome pripada ono to je označeno upravnom supstantivnom riječju (Jahić, Halilović, Palić, 2000:398). Sama posesivnost može biti otuđivog i neotuđivog tipa.

U slučaju posesivnosti neotuđivog tipa upravnom supstantivnom riječju je obilježen sastavni ili neodvojivi dio onoga što je označeno nekongruentnim atributom, pa se sama veza upravne supstantivne riječi i riječi koja je nekongruentni atribut može smatrati neraskidivom. Na primjer: *...osjetio sam, nenadano, mjesto njenih košćatih i mršavih **ruku** blijede **djevojčice**...* (IHT, 21); *...u kojem se smiruje **voda** planinskog **jezera**...* (IHT, 23); *Priđoh stolu i puhnuh **u grlo petrolejke**.* (IHT, 23); ***Tijelo jahača** bilo je sraslo s konjem.* (IHT, 32); *I onda, **na rubu** glinenog **jezera**...* (IHT, 32); ***Zidovi kuće** rastaču se...* (IHT, 45); *Zatvorili su tiho **vrata sobe**...* (IHT, 57); *Kao da su mu se **crte lica** pomjerale...* (IHT, 57); *Ilmihar se uhvati **za rub prozora**.* (IHT, 128); *...spusti **ruka** starijeg **brata**...* (IHT, 136).

U slučaju posesivnosti otuđivog tipa upravnom supstantivnom riječju je obilježeno nešto što se ne smatra sastavnim ili neodvojivim dijelom onoga što je označeno nekongruentnim atributom, pa se i sama veza smatra raskidivom. Na primjer: *Više glave, na obloženom zidu, **jatagan** njenog **oca** u ukrašenim koricama...* (IHT, 14); *...kanula je u oko jedna **slika iz prošlosti**.* (IHT, 29).

Posesivnom genitivu je sličan i nekongruentni atribut u genitivu sa subjekatskim značenjem. To je genitiv koji se obično upotrebljava uz glagolske imenice. Na primjer: *...se začulo neko grgoljenje i **pljusak vode**.* (IHT, 172) Imenica u genitivu označava vršioca radnje (*Voda je pljusnula.*) kada se ona izrazi u preobličenoj rečenici.

Osim sa posesivnim, nekongruentni atribut u genitivu se javlja i sa kvalitativnim značenjem. Njime se obilježava osobina ili neka karakteristika onoga što je označeno upravnom supstantivnom riječju. Na primjer: *...kao neki barokni okvir kroz koji priroda poprima **boju odaje**.* (IHT, 14); (IHT, 18); *Bio je riđokos i izrazita **boja** njegove **kose**...* (IHT, 27); ***Krčmar**, sijedih **brkova**, ponudi nas trapiskim sirom...* (IHT, 49); *...koja se vozila u čudnom, malom **kabrioletu** crvene **boje**.* (IHT, 61).

Partitivno značenje nekongruentnog atributa u genitivu je takvo da se njime označava ono od čega se određeni dio izuzima; dakle, obilježava se dio onoga što se označava upravnom supstantivnom riječju. Na primjer: *...koje se nakupilo po sljepoočnicama **kao kapi znoja**.* (IHT, 44); *...čini mi se da sam osjetio **vršak sječiva**...* (IHT, 52).

Ablativno značenje nekongruentnog atributa u genitivu je dosta češće u adverbnoj poziciji. Ablativom se označava odvajanje ili poticanje, tj. njime se označava od čega nešto

potiče. Na primjer: *Pravio sam luk od drveta...* (IHT, 18); *...čudno izrezbaren šah od slonove kosti..* (IHT, 22); *Staromodni pisci stol od punog drveta...* (IHT, 25); *...kao što se ruši kula od karata.* (IHT, 34); *...čardak je imao jedan zid sav od stakla...* (IHT, 89); *...zidovi od drveta rušili su se...* (IHT, 102); *...oklijevala pred masivnim vratima od kovanog željeza...* (IHT, 106); *I sama žena nosila je haljinu od sukna...* (IHT, 111).

Osim navedenih, u romanu se mogu uočiti i primjeri nekongruentnog atributa u genitivu sa adverbijalnoodredbenim/priloškoodredbenim značenjem. Postoje primjeri u kojima imenica u genitivu određuje u pogledu mjesta, dok su primjeri sa značenjem vremena ili ostalih adverbijalnoodredbenih kategorija dosta rjeđi. Na primjer: značenje mjesta: *...i dalje se zatim otvarao svijet iza naše kuće...* (IHT, 17); *...on šutke sjede na klupicu preko puta.* (IHT, 47); *...u toj je priči i Sibila sa stropa Sikstinske kapele...* (IHT, 60); *...tumarao je Ramiz Talha tim malim gradom pokraj mora.* (IHT, 62); *...na sve strane se raspitivao o perzijskoj lampi iz zalagaonice...* (IHT, 74); *...mogu da joj skinem zvijezde s neba...* (IHT, 132); značenje vremena: *...kanula je u oko jedna slika iz prošlosti...* (IHT, 29).

Zaključak

Nekongruentni atribut kao sintaksička kategorija je dosta zanimljiv za istraživanje zbog njegove velike izdiferenciranosti u pogledu značenjskih ili semantičkih tipova. Preko istraživanja ovih značenjskih tipova se mogu dobiti i određena saznanja o upotrebnoj vrijednosti nekongruentnog atributa u bosanskom jeziku. Može se zaključiti, na osnovu istraženog romana, da je semantička ili značenjska izdiferenciranost nekongruentnog atributa u genitivu dosta velika, pa smo mogli vidjeti primjere koji označavaju posesivnost, kvalitativnost, partitivnost, ablativnost te primjere koji su u domenu adverbijalnoodredbenih tipova značenja.

Izvor

1. Horozović, I., 2004. *Talhe ili Šedrvanski vrt*. Sarajevo. Biblioteka Dani.

Literatura

2. Čedić, I., 2001., *Osnovi gramatike bosanskog jezika*. Institut za jezik. Sarajevo.
3. Dugonjić, H., 1987. Još ponešto o inkongruentnom atributu (genitiv bez prijedloga). *Književni jezik*. 16/3-4. 148-155.
4. Dž. Jahić, S. Halilović, I. Palić 2000. *Gramatika bosanskoga jezika*. Zenica. Dom Štampe.

5. Jovanović, J. 2013., *Lingvistički i stilistički aspekti proučavanja rečenice*. Beograd. Naučno društvo za negovanje i proučavanje srpskog jezika.
6. Kovačević, M., 2015. *Kroz sintagme i rečenice*. Jasen. Beograd.
7. Kovačević, M., 1981. Atributi sa mjesnim značenjem u srpskohrvatskom standardnom jeziku. *Književni jezik*, 10-2, 7-24.
8. Omerović, M., 2004. Atributska upotreba deverbativnih imenica u bosanskom jeziku (na primjerima književnoumjetničkog stila). *Književni jezik*. 22/1-2. 72-85.
9. Tanasić, S., 2009. *Sintaksičke teme*. Beograd. Beogradska knjiga.
10. Znika, M., 2008. *Sintaksa i semantika*. Zagreb. Pergamena.
11. Znika, M., 1988. *Odnos atribucije i predikacije*. Zagreb. Hrvatsko filološko društvo.

SEMANTIC TYPES OF INCONGRUENT ATTRIBUTE IN GENITIVE IN THE NOVEL *TALHE ILI ŠEDRVASNKI VRT* BY IRFAN HOROZOVIĆ

Abstract

Syntactic language system presents complex relation of interior, invariant relations within words and sentences. In the last two decades, syntax has become the object of research of many linguistic studies. Many linguists are going from the hypothesis that language is group of sentences which rest on surface and depth organisation. This claim means that we have to analyse syntactic relations. That implies analysis of elements which are considered as basic of any sentence, and those elements are independent. Beside those elements, there are elements which traditional grammar considers dependent elements of sentences. In those elements we include attribute and apposition. Theme of this paper is attribute. Specifically, theme will be narrowed on incongruent attribute in genitive in the novel of Irfan Horozović Talhe ili Šedrvanski vrt. Incongruent attribute doesn't follow grammatical marks of gender, number or case of the main word. Examples of incongruent attribute are being researched so to get some knowledge about semantic categories of genitive.

Key words: *sentence elements, incongruent attribute, genitive, semantic categories*

ANGLISTIKA

Dr. sc. Melisa Bureković

Dr.sc. Edina Rizvić-Eminović

HIJERARHIJA LOGIČKI DEFINISANIH TIPOVA AFEKTIVNIH KONTEKSTA

Sažetak

U ovom radu razmatramo kontekste u kojima se javljaju riječi i izrazi negativnog polariteta u engleskom jeziku. Ukazuje se na činjenicu da određeni NPI izrazi nisu prihvatljivi u svim silazno podrazumijevajućim kontekstima, te se propituje rješenje koje su ponudili pripadnici Groningenske škole negativnog polariteta (Hoeksema 1986, Kas 1993, Zwarts 1996, 1998, van der Wouden 1997).

Ključne riječi: *riječi i izrazi negativnog polariteta, silazno podrazumijevajući konteksti, Groningenska škola negativnog polariteta*

Uvod

U engleskom, a koliko je poznato i u svim jezicima svijeta, postoje riječi i izrazi koji se mogu javiti samo u rečenicama negativnog polariteta, te se stoga nazivaju riječima i izrazima negativnog polariteta (u daljem tekstu NPI izrazi, skraćeno od engleskog *Negative Polarity Items*¹). Primjeri (1-3) iz engleskog jezika, koje navodi Israel (2011: 27), pokazuju da su izrazi *at all*, *in ages* i *crack a book* zastupljeni u negativnim rečenicima, dok je njihovo javljanje u afirmativnim rečenicama neprihvatljivo za izvornog govornika engleskog jezika (simbol * ispred ovih rečenica označava neprihvatljivost):

(1) a. Hillary isn't *at all* interested in continental philosophy.

b. *Hillary is *at all* interested in continental philosophy.

(2) a. He hasn't read Spinoza *in ages*.

b. *He has read Spinoza *in ages*.

(3) a. Gladys hasn't *cracked a book* this quarter.

b. *Gladys has *cracked a book* this quarter.

Shodno tome, dalo bi se pogrešno zaključiti da se NPI izrazi mogu koristiti kao dijagnostički testovi za određivanje negativnog polariteta rečenice, tj. za identifikaciju negativnih rečenica.

¹ Baker (1969, 1970a) je prvi autor koji u svojim radovima koristi termin *negative polarity items*.

Međutim, NPI izrazi, kao što je npr. *ever*, nisu prisutni samo u negativnim rečenicama, već i u brojnim drugim konstrukcijama:

- (4) a. Upitnim rečenicama: Did you *ever* go to Italy?
 b. Antecedentima kondicionalnih klauza: If you *ever* meet John, you will like him.
 c. Opsegu izraza kao što je *few*: Few people had *ever* heard about polarity.
 d. Opsegu fokus partikule *only*: Only John has *ever* undertaken my defense.
 e. Komparativnim klauzama: He was taller than we *ever* imagined.
 f. Konstrukcijama tipa *too ... to*: John thinks he is too smart to *ever* be caught.
 g. Adverzativnim predikatima: I am sorry I *ever* met you.
 h. Restriktoru kvantifikatora *every*: Every person who *ever* met John liked him.
 i. Raznim uskličnim rečenicama negativne implikature: Like I would *ever* trust Tom!

Imajući u vidu ovakvu složenost fenomena osjetljivosti na polaritet, Ladusaw (1996) je, između ostalih pitanja vezanih za ovaj fenomen, identifikovao pitanje *licencora*: Koja je zajednička osobina svih konteksta koji licenciraju NPI izraze tj. šta ih čini adekvantnim licencorima NPI izraza? Prvo rješenje je ponudio Klima (1964) koji je postulirao da konteksti koji licenciraju NPI izraze posjeduju zajedničku gramatičko-semantičku osobinu *afektivnost*, što je polazište svih semantičkih teorija licenciranja NPI izraza čiji je zadatak preciznije definisanje pojma afektivnosti. Značajan pomak u tom pravcu napravio je Ladusaw (1979) koji je uočio da se licenciranje NPI izraza može formulisati kroz odnos silaznog podrazumijevanja između rečenica, kao u (5a) gdje je predikat *man* zamijenjen predikatom *father* u predikativnom kontekstu *No _____ walks*, ili u (5b) gdje je predikat *walk* zamijenjen predikatom *walk slowly* (glagolska sintagma *walk* je nadset u odnosu na *walk slowly*) u predikativnom kontekstu *No man _____*.

- (5) a. No man walks. ⇒ No father walks.
 b. No man walks. ⇒ No man walks slowly.

Po teoriji koju je postulirao Ladusaw zajednička osobina afektivnih konteksta je ta da su silazno podrazumijevajući. Međutim, priča o osjetljivosti na polaritet se dodatno komplikuje, jer nisu svi NPI izrazi jednako prihvatljivi u svim silazno podrazumijevajućim kontekstima, što je ilustrovano primjerima iz van der Wouden (1997: 141) u kojima su prisutni NPI izrazi *a bit*, *yet* i *any*:

- (6) a. Chomsky wasn't *a bit* happy about these facts.
 b. Chomsky didn't talk about these facts *yet*.
 c. Chomsky didn't talk about *any* of these facts.
 (7) a. *No one was *a bit* happy about these facts.

- b. No one has talked about these facts *yet*.
 - c. No one has talked about *any* of these facts.
- (8) a. *At most three linguists were *a bit* happy about these facts.
- b. *At most three linguists have talked about these facts *yet*.
 - c. At most three linguists have talked about *any* of these facts.

Primjećujemo da su svi NPI izrazi prihvatljivi u negativnoj rečenici u kojoj je negativni afiks *n't* (6), ali se situacija mijenja već sa negativnim izrazom *no one* (7), tj. sa neglagolskom negacijom, gdje su prihvatljivi NPI izrazi *yet* i *any*, ali ne i *a bit*, dok je u (8) sa imeničkom sintagmom *at most n N*² jedino prihvatljiv NPI izraz *any*. Objašnjenje, tj. preciznije definisanje osobina konteksta koji licenciraju NPI izraze, kao i osobina samih NPI izraza, ponudili su pripadnici tzv. Groningenske škole negativnog polariteta (Hoeksema 1986, Kas 1993, Zwarts 1996, 1998, van der Wouden 1997), koji su pokazali da je kontekst silaznog podrazumijevanja najslabija karika u hijerarhiji logički definisanih tipova afektivnih konteksta.

Logičko definisanje tipova afektivnih konteksta

Razmatranje primjera u kojima se javljaju NPI izrazi poput *lift a finger*, *utter a sound*, *bat an eyelash* pokazuje da su ovi NPI izrazi zahtijevniji u pogledu svojih licencora, jer su prihvatljivi sa prominentnijom negacijom kao što je *none of the N*, ali ne i sa manje prominentnim licencorom *at most n N* (Zwarts, 1998: 179):

- (9) a. None of the fifteen students *lifted a finger*.
- b. *At most eighteen porters will *lift a finger*.
 - c. None of the sixteen children *uttered a sound*.
 - d. *At most five representatives *uttered a sound*.
 - e. None of the seven children *batted an eyelash*.
 - f. *At most eighteen children *batted an eyelash*.

Nadalje, određeni NPI izrazi, poput *one bit*, prihvatljivi su samo u prisustvu negativnog adverbja *not*, odnosno negativnog afiksa *n't*, kao u (10c), ali ne i sa negativnim izrazima tipa *few N*, *no N* (Zwarts, 1996: 190):

- (10) a. *Few people were *one bit* happy about these facts.
- b. *No linguist was *one bit* happy about these facts.
 - c. The men weren't *one bit* happy about these facts.

² Malo slovo *n* predstavlja neku brojčanu vrijednost, a veliko *N* imenicu.

Da bi objasnio prihvatljivost, odnosno neprihvatljivost, spomenutih NPI izraza u prisustvu različitih negativnih izraza, Zwarts (1998) je uveo distinkciju između klasične, minimalne i subminimalne negacije. Klasična negacija se iskazuje negativnim adverbom *not*, odnosno negativnim afiksom *n't*, minimalna sintagmama poput *no N*, *none of the N* i *no one*, a subminimalna sintagmama kao što su *few N*, *only a few N*, *at most n N*, *not all N* i *no more than n N*. Potreba za uvođenjem ove distinkcije postaje očigledna kada se uporedi logičko ponašanje navedenih sintagmi sa logičkim ponašanjem rečeničnog prefiksa *it is not the case that* u primjerima koje navodi Zwarts (1998: 181):

(11) a. It is not the case that Jack ate or Jill ran. $\Leftrightarrow$

It is not the case that Jack ate and it is not the case that Jill ran.

b. It is not the case that Jack ate and Jill ran. $\Leftrightarrow$

It is not the case that Jack ate or it is not the case that Jill ran.

Primjeri navedeni u (48) podliježu de Morganovim zakonima³ baziranim na Bulovoj algebri (zakonima istinitosti), koji se u formalnom jeziku predstavljaju pravilima u kojima su prisutni sudovi ili iskazi koji se zapisuju velikim slovima poput *A* i *B*, operator negacije $\neg$ (*ne*), operator konjunkcije $\wedge$ (*i*), operator disjunkcije $\vee$ (*ili*), te relacija ekvivalencije $\Leftrightarrow$ (*akko*⁴) kao u (12a, b), a mogu se prikazati i neformalno kao u (12a', b').

(12) a. $\neg(A \vee B) \Leftrightarrow \neg A \wedge \neg B$ a'. *ne (A ili B) je isto što i (ne A) i (ne B)*

b. $\neg(A \wedge B) \Leftrightarrow \neg A \vee \neg B$ b'. *ne (A i B) je isto što i (ne A) ili (ne B)*

Po prvom de Morganovom zakonu, navedenom u (49a, a'), negacija disjunkcije ekvivalentna je konjunkciji negacija, a po drugom, navedenom u (49b, b'), negacija konjunkcije ekvivalentna je disjunkciji negacija.

Iako je bilo uvriježeno mišljenje da logičko ponašanje negacije podliježe i prvom i drugom de Morganovom zakonu, Zwarts (1998: 181-2) pokazuje da ta tvrdnja vrijedi samo u slučaju rečeničnog prefiksa *it is not the case that* i negativnog adverba *not*, koje naziva izrazima klasične negacije, ali ne i za negativne izraze minimalne (13) i subminimalne negacije (14):

(13) a. No man escaped or got killed. $\Rightarrow$ No man escaped and no man got killed.

b. No man escaped and no man got killed. $\Rightarrow$ No man escaped or got killed.

c. No man escaped and got killed. $\nRightarrow$ No man escaped or no man got killed.

d. No man escaped or no man got killed. $\Rightarrow$ No man escaped and got killed.

³ De Morganovi zakoni su dobili ime po Augustu de Morganu (1806-1871) koji je predstavio zvaničnu verziju zakona o klasičnoj propozicionoj logici. De Morganovi zakoni su dodatno učvrstili Bulovu algebru, koja je dobila ime po matematičaru Georgu Booleu (1815-1864) koji je obradio i definisao simbole računarske logike koja datira od Aristotela.

⁴ Izraz *akko* ima značenje *ako i samo ako*.

- (14) a. Few trees will blossom or will die. $\Rightarrow$ Few trees will blossom and few trees will die.
 b. Few trees will blossom and few trees will die. $\nRightarrow$ Few trees will blossom or will die.
 c. Few trees will blossom and will die. $\nRightarrow$ Few trees will blossom or few trees will die.
 d. Few trees will blossom or few trees will die. $\Rightarrow$ Few trees will blossom and will die.

S obzirom da relacija implikacije vrijedi i u (13a) i (13b) ovi primjeri se mogu predstaviti kao (15a), što znači da je logičko ponašanje negativnog izraza *no N* u potpunosti podređeno prvom de Morganovom zakonu, a samo polovično drugom, jer relacija implikacije ne vrijedi istodobno u (13c) i (13d), te se između njih ne može staviti znak ekvivalencije, kao u (15b):

- (15) a. No man escaped or got killed. $\Leftrightarrow$ No man escaped and no man got killed.
 b. No man escaped and got killed. $\nLeftrightarrow$ No man escaped or no man got killed.

Primjeri u (14) pokazuju da je logičko ponašanje negativnog izraza *few N* polovično podređeno i prvom i drugom de Morganovom zakonu, jer relacija implikacije vrijedi samo u (14b) i (14c). Shodno tome, nemoguće su sljedeće ekvivalencije:

- (16) a. Few trees will blossom or will die. $\nLeftrightarrow$ Few trees will blossom and few trees will die.
 b. Few trees will blossom and will die. $\nLeftrightarrow$ Few trees will blossom or few trees will die.

Izrazi klasične negacije čije logičko ponašanje podliježe i prvom i drugom de Morganovom zakonu predstavljaju najjači stepen silazne monotoničnosti za koji se koristi termin *antimorfnost* (*antimorphicity*). Za antimorfne operatore vrijedi (17) (Israel 2011: 216):

- (17) A function *f* is antimorphic iff for all *X, Y* in the domain of *f*,
 i) $f(X \text{ or } Y) \Leftrightarrow f(Y) \text{ and } f(X)$ and ii) $f(X \text{ and } Y) \Leftrightarrow f(Y) \text{ or } f(X)$

U antimorfne operatore se uglavnom ubrajaju izrazi rečenične negacije, poput engleskog *not*, francuskog *ne ... pas*, holandskog *niet*, a tu su i negativne konstrukcije kao što je *have yet to* u engleskom i, kako van der Wouden (1997) navodi za holandski, adverb *allesbehalve* (engl. anything but) i *allerminst* (engl. not at all).

Sljedeći stepen silazne monotoničnosti, koji se naziva *antiaditivnost* (*anti-additivity*), uključuje antiaditivne operatore, tj. izraze minimalne negacije, koji u potpunosti podliježu prvom de Morganovom zakonu, a polovično drugom, stoga za njih vrijedi (18) (Israel 2011: 217):

- (18) A function *f* is anti-additive iff for all *X, Y* in the domain of *f*,
 $f(X \text{ or } Y) \Leftrightarrow f(Y) \text{ and } f(X)$

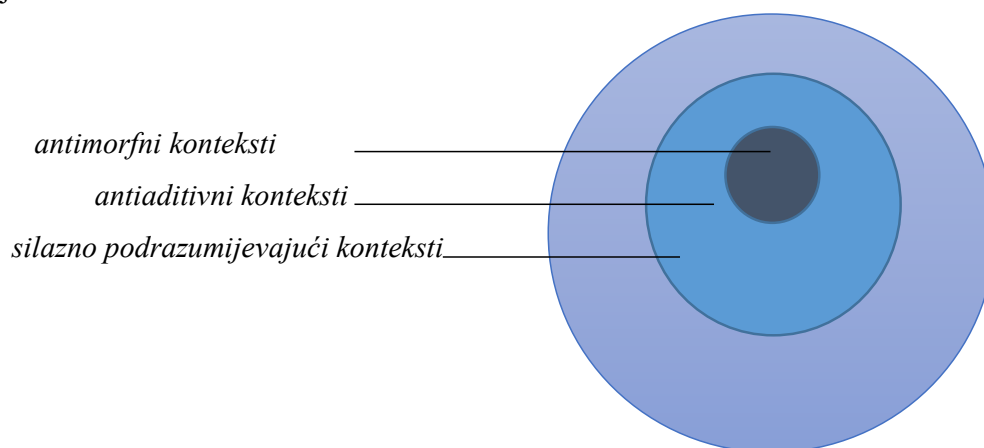
U tipične antiaditivne operatore, pored već pomenutih, ubrajaju se negativni kvantifikatori i adverb, kao što su *nobody*, *nothing* i *never*, a antiaditivni konteksti uključuju i restriktore univerzalnih kvantifikatora poput *all* i *every*, određene komparativne konstrukcije (Hoeksema 1983), komplemente glagola kao što su *deny*, *doubt* i *refuse*, pitanja i antecedente kondicionala

(Kas 1993, van der Wouden 1997), te *before* klauze (Sánchez Valencia, van der Wouden i Zwarts 1993).

Najslabiji logički definisani tip negativnih, odnosno afektivnih konteksta, predstavljaju izrazi subminimalne negacije, jer njihovo logičko ponašanje samo polovično podliježe i prvom i drugom de Morganovom zakonu. Ovaj najslabiji stepen silazne monotoničnosti jeste upravo silazno podrazumijevanje na osnovu koga je Ladusaw definisao afektivne kontekste. Za silazno podrazumijevajuće operatore vrijedi (19) (Israel 2011: 218):

(19) *A function f is downward entailing iff for all X, Y in the domain of f , both*
(i) $f(X \text{ or } Y) \Rightarrow f(X) \text{ and } f(Y)$, and (ii) $f(X) \text{ or } f(Y) \Rightarrow f(X) \text{ and } f(Y)$.

Pored već pomenutog silazno podrazumijevajućeg operatora *few* N , tu se ubrajaju *hardly*, *rarely*, *seldom* itd. Bitno je istaći da su svi antimorfni i antiaditivni operatori, po definiciji, i silazno podrazumijevajući, ali da neki silazno podrazumijevajući operatori nisu ni antiaditivni niti antimorfni. Drugim riječima, antimorfni konteksti predstavljaju podset antiaditivnih konteksta, koji su, pak, podset silazno podrazumijevajućih konteksta, što se može prikazati na sljedeći način:

Slika 1. *Hijerarhija logički definisanih afektivnih konteksta*

Imajući u vidu da se NPI izrazi razlikuju po vrsti licencora, odnosno afektivnog konteksta kojeg zahtijevaju, razumno je pretpostaviti da su NPI izrazi zapravo osjetljivi na različite stepene logički definisanih afektivnih konteksta. Na tragu toga, van der Wouden (1997) i Zwarts (1995, 1996, 1998) tvrde da tri stepena silazne monotoničnosti definišu tri različita tipa riječi i izraza negativnog polariteta, što je sažeto u Zakonima negativnog polariteta (Zwarts 1998: 233):

(20) *Laws of negative polarity*

a. Only sentences in which a monotone decreasing expression occurs, can contain a negative polarity item of the weak type.

b. *Only sentences in which an anti-additive expression occurs, can contain a negative polarity item of the strong type.*

c. *Only sentences in which an antimorphic expression occurs, can contain a negative polarity item of the superstrong type.*

Primjećujemo da Zwarts (1996, 1998) NPI izraze dijeli na *slabe* (*weak*), *jake* (*strong*) i *super jake* (*superstrong*). Slabi NPI izrazi se javljaju u svim silazno podrazumijevajućim kontekstima, jaki u antiaditivnim, a super jaki samo u antimorfnim. Sličnu klasifikaciju predlaže van der Wouden (1997), koristeći termine slabi, srednje jaki i jaki NPI. U sljedećoj tabeli ukazujemo na različitu terminologiju da bismo izbjegli zabunu:

Zwarts (1995, 1996, 1998)	van der Wouden (1997)	NPI izrazi licencirani
<i>slabi</i>	<i>slabi</i>	<i>silazno podrazumijevajućim kontekstima</i>
<i>jaki</i>	<i>srednje jaki</i>	<i>antiaditivnim kontekstima</i>
<i>super jaki</i>	<i>jaki</i>	<i>antimorfnim kontekstima</i>

Tabela 1. *Algebarska hijerarhija NPI izraza*

Ukoliko terminologiju Bulove algebre u (20) zamijenimo lingvističkim terminima, te pored NPI izraza dodamo i PPI izraze, dobićemo Zakone polariteta (van der Wouden 1997: 130):

(21) *Laws of polarity*

a. *Minimal negation prohibits the occurrence of strong PPIs and licenses the occurrence of weak NPIs.*

b. *Regular negation prohibits the occurrence of PPIs of medium strength and licenses the occurrence of NPIs of medium strength.*

c. *Classical negation prohibits the occurrence of all PPIs and licenses the occurrence of all NPIs.*

Zakoni polariteta su potkrijepljeni proučavanjem riječi i izraza osjetljivih na polaritet rečenice u jezicima kao što je holandski, njemački (Zwarts 1996, 1998, van der Wouden 1997), japanski i hindski (Vasishth 1998). Osnovna postavka da su NPI i PPI izrazi osjetljivi na različite stepene monotonične hijerarhije, a ne samo na uopštene silazno i uzlazno podrazumijevajuće kontekste, prihvaćena je od strane velikog broja lingvista među kojima su Dowty (1994), Jackson (1994), Krifka (1995), Atlas (1996), van der Wal (1996), itd. Zakoni polariteta jasno pokazuju da NPI i PPI nisu u komplementarnoj distribuciji, već da se njihova distribucija može posmatrati kao „a sort of mirror image structure“. Van der Wouden (1997: 130-1) to ilustruje sljedećom tabelom, gdje '+' označava gramatičnost, a '-' negramatičnost:

Negation	PPI			NPI		
	<i>Strong</i>	<i>Medium</i>	<i>Weak</i>	<i>Strong</i>	<i>Medium</i>	<i>Weak</i>
Minimal	–	+	+	–	–	+
Regular	–	–	+	–	+	+
Classical	–	–	–	+	+	+

Tabela 2. *Distribucija riječi i izraza osjetljivih na polaritet*

Pored razvrstavanja licencirajućih konteksta prema njihovim logičkim osobinama, bilo je pokušaja da se afektivni konteksti grupišu na osnovu njihovih funkcionalnih osobina. Tako je Edmondson (1981, 1983) predložio četiri klase licencirajućih konteksta, tvrdeći da su rangirane po snazi licenciranja, kao u skali (22):

(22) comparative $\supset$ conditional $\supset$ interrogatives $\supset$ negatives

Ovaj autor tvrdi da ako se neki NPI izraz može upotrijebiti u nekom afektivnom kontekstu, onda će biti prihvatljiv i u svim ostalim kontekstima desno od njega na skali (22). Prema tome, ako se neki NPI izraz može upotrijebiti u kondicionalima, onda će se moći upotrijebiti i u pitanjima i negativnim rečenicama, koje Edmondson (1983) smatra najjačim afektivnim kontekstom, što po njemu opravdava upotrebu termina *negativni polaritet*.

S druge strane, Ross (1973a, b) je ponudio sljedeće hijerarhije negativnih konteksta:

(23) a. *few in object* $\supset$ *few in subject* $\supset$ *seldom* $\supset$ *hardly* $\supset$ *nothing in object* $\supset$ *no in subject* $\supset$ *not*

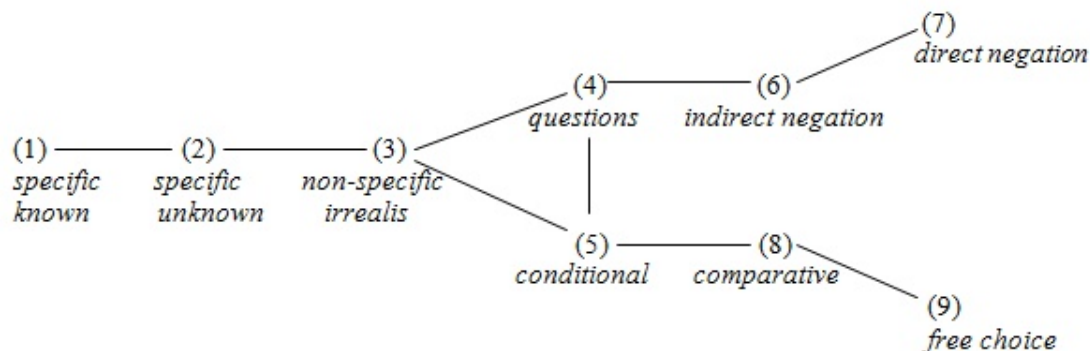
b. post-verbal *seldom* $\supset$ post-verbal *never* $\supset$ pre-verbal *not* $\supset$ pre-verbal *never* $\supset$ *no in subject* $\supset$ *few in subject* $\supset$ *not in subject*

Međutim, slažemo se s autorom van der Woudenom (1994) koji smatra da ove tradicionalne hijerarhije negativnih izraza trebaju biti odbačene, jer su zasnovane na malom broju primjera i na intuicijama autora koji su ih predložili, ali i zbog toga što postoje primjeri koji ih opovrgavaju poput holandskog NPI *hoeven* (engl. *need*) koji se ne uklapa u hijerarhiju pod (22), jer se javlja u komparativima i negativnim rečenicama, ali ne i u ostalim kontekstima koji su navedeni desno od komparativa, tj. u kondicionalima i pitanjima.

Pored ovoga, bilo je i pokušaja klasificiranja različitih tipova neodređenih konstrukcija (u koje između ostalih spada *any* i njegove složenice) na osnovu funkcija koje obavljaju. Tako je Haspelmath (1997) na prikupljenim podacima iz 40 jezika istraživao na koji način jezici označavaju neodređene nominalne izraze. Otkrio je da u većini jezika postoje skupovi

neodređenih zamjenica koji se razlikuju po vrsti reference koju dozvoljavaju, tj. po semantičkim funkcijama koje ispunjavaju. Svaki skup ima barem jednog člana za osnovne ontološke kategorije – osobe, stvari, mjesto, vrijeme, način i količina. Engleski, sudeći po Isrealu (2011: 33), ima pet skupova neodređenih zamjenica: skup *some* (*someone, something, someplace, sometimes, somehow*, itd.), skup *any* (*anyone, anything, anyplace*, itd.), skup *no* (*nobody, nothing, no place*, itd.), skup *wh* (*who, what, how*) i skup *ever* (*whoever, whatever, whenever*, itd.).

Haspelmath (1997: 64) razlikuje devet osnovnih funkcija neodređenih zamjenica na osnovu tipova konteksta u kojima se mogu koristiti: 1) specifični – poznat govorniku, 2) specifični – nepoznat govorniku, 3) nespecifični – irealis, 4) pitanja, 5) antecedenti kondicionala, 6) indirektna negacija, 7) direktna negacija, 8) komparacija i 9) referenca slobodnog izbora, što predstavlja sljedećom semantičkom mapom referenci neodređenih zamjenica:

Slika 2. Haspelmathova semantička mapa funkcija neodređenih zamjenica

Iznosi se tvrdnja da ukoliko neki neodređeni izraz ispunjava više od jedne funkcije, sve te funkcije moraju moraju biti direktno povezane na semantičkoj mapi. Tako mapa predviđa da ne postoji jezik u kome je prisutan neodređeni izraz koji se može koristiti u direktnoj negaciji (*I didn't see anyone*) i u pitanjima (*Did you see anyone?*), a da se ne koristi u indirektnoj negaciji (*I don't think he saw anyone*) koja je, unutar semantičke mape, poveznica između direktne negacije i pitanja. Haspelmathova semantička mapa nudi jedan potpuno novi način konceptualizacije fenomena osjetljivosti na polaritet u odnosu na onaj koji je zastupljen u standardnim teorijama baziranim na neophodnim i dovoljnim semantičkim ili sintaksičkim uslovima licenciranja. Ova mapa nudi jednu geometrijsku sliku povezanosti licencora i time ukazuje na njihove sličnosti na osnovu kojih se mogu, manje ili više, smatrati jednom te istom prirodnom klasom.

Međutim, imajući u vidu da NPI izrazi poput *any* i *ever* mogu biti licencirani i u kontekstima koji nisu silazno podrazumijevajući (antecedenti kondicionala, superlativi, adverbizativni predikati kojima se iskazuje stav i klauze sa *only*), nameće se pitanje nije li osnovna ideja da se afektivni konteksti mogu rangirati na osnovu njihovog logičkog stepena negativnosti, te da se NPI izrazi mogu rangirati na osnovu ispunjenih uslova licenciranja, isuviše pojednostavljen pristup shvaćanja i objašnjavanja fenomena polariteta. U literaturi su za ove problematične slučajeve ponuđena različita rješenja. Tako je, npr. von Stechow (1999) išao u pravcu zadržavanja teorije silazne monotoničnosti kao neophodnog uslova licenciranja uvodeći koncept podrazumijevanja koji je nazvao *Strawsonovo podrazumijevanje* (*Strawson Entailment*), a Giannakidou (1998, 1999, 2006) je kao semantičku osobinu koja je svojstvena afektivnim kontekstima i koja ih čini licencirajućim konstrukcijama, umjesto silaznog podrazumijevanja predložila neveridikalnost (*non-veridicality*).

Zaključak

Uprkos manjkavostima koje je prate, možemo zaključiti da standardna semantička teorija logički definisanih tipova afektivnih konteksta pretočena u zakone polariteta predstavlja jedan sveobuhvatan pokušaj objedinjavanja široke lepeze različitih riječi i izraza osjetljivih na polaritet čije ponašanje varira od jednog do drugog afektivnog konteksta. Prednosti ove teorije su jednostavna, jasna i dobro formalizovana predviđanja za javljanje NPI u određenim kontekstima, tj. za licenciranje NPI, a njena atraktivnost se ogleda u činjenici da ona proizlazi iz teorije silaznog podrazumijevanja.

Literatura

1. ATLAS, J. D. (1996). 'Only noun phrases, pseudo-negative generalized quantifiers, negative polarity items, and monotonicity', *Journal of Semantics* 13: 265-330.
2. DOWTY, D. (1994). 'The role of negative polarity and concord marking in natural language reasoning,' in M. Harrey and L. Santelmann (eds.), *SALT IV*. Ithaca: Dept. of Modern Languages and Linguistics, Cornell University, 114-44.
3. EDMONDSON, J. A. (1981). 'Affectivity and gradient scope', in *CLS 17*. Chicago: CLS, 38-44.
4. EDMONDSON, J. A. (1983). 'Polarized auxiliaries', in F. Heny and B. Richards (eds.), *Linguistic Categories: Auxiliaries and Related Puzzles*, vol. I. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company, 49 – 68.

5. VON FINTEL, K. (1999). 'NPI-licensing, Strawson-entailment, and Context-Dependency', *Journal of Semantics* 16: 97-148.
6. GIANNAKIDOU, A. (1998). *Polarity Sensitivity as (Non)veridical Dependency*. Amsterdam: Benjamins.
7. GIANNAKIDOU, A. (1999). 'Affective dependencies', *Linguistics and Philosophy* 22: 367-421.
8. GIANNAKIDOU, A. (2006). 'Only, emotive factive verbs, and the dual nature of polarity dependency', *Language* 82: 575-603.
9. HASPELMATH, M. (1997). *Indefinite Pronouns*. Oxford: Oxford University Press.
10. HOEKSEMA, J. (1986). 'Monotonicity phenomena in natural language', *Linguistic Analysis* 16: 25-40.
11. ISRAEL, M. (2011). *The Grammar of Polarity*. Cambridge: Cambridge University Press.
12. JACKSON, E. (1994). 'Negative polarity, definites under qualification and general statements', PhD. Dissertation, Stanford University.
13. KAS, M. (1993). *Essays on Boolean Functions and Negative Polarity*. Groningen Dissertations in Linguistics 11. Groningen: Center for Language and Cognition.
14. KLIMA, E. (1964). 'Negation in English', in J. Fodor and J. Katz (eds.), *The Structure of Language*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 246-323.
15. KRIFKA, M. (1995). 'The semantics and pragmatics of polarity items', *Linguistic Analysis* 25: 209-57.
16. LADUSAW, W. A. (1979b). 'On the Notion "Affective" in the Analysis of Negative Polarity', *Journal of Linguistic Research* 1: 1-15.
17. LADUSAW, W. A. (1996). 'Negation and Polarity Items', in S. Lappin (ed.), *Handbook of Contemporary Semantic Theory*. Oxford: Blackwell, 321-342.
18. ROSS, J. R. (1973a). 'Negginess'. Paper read at the 1973 Winter Meeting of the Linguistic Society of America.
19. ROSS, J. R. (1973b). 'Nouniness' in Osamu Fujimara (ed.), *Three Dimensions of Linguistic Theory*, Tokyo: TEC Company, 137-257.
20. VASISHTH, S. (1998). 'Monotonicity constraints on negative polarity in Hindi.' *Ohio State University Working Papers in Linguistics* 51: 147-66.
21. VAN DER WAL, S. (1996). *Negative Polarity Items and Negation: Tandem Acquisition*. Groningen/The Hague: J.B.Wolters Uitgevers-Maatschappij.

22. VAN DER Wouden, T. (1997). *Negative Contexts: Collocation, Negative Polarity, and Multiple Negation*. London/New York: Routledge.
23. ZWARTS, F. (1996). 'A hierarchy of negative expressions', in H. Wansing (ed.), *Negation: A Notion in Focus*. Berlin/New York: Walter de Gruyter, 169-94.
24. ZWARTS, F. (1998). 'Three types of polarity', in F. Hamm and E. Hinrichs (eds.), *Plural Quantification*. Foris: Dordrecht, 177-238.

THE HIERARCHY OF LOGICALLY DEFINED TYPES OF AFFECTIVE CONTEXTS

Abstract

This paper addresses contexts in which Negative Polarity Items occur in the English language. It points to the fact that certain NPIs are not equally acceptable in all downward entailing contexts, and it examines the solution provided by the members of the Groningen school of negative polarity (Hoeksema 1986, Kas 1993, Zwarts 1996, 1998, van der Wouden 1997).

Key words: *Negative Polarity Items, downward entailing contexts, Groningen school of negative polarity*

Dr. sc. Adnan Bujak

Senad Mujić, MA

MUSIC AND FLL

- A theoretical approach -

Abstract

Although considered as two separate entities, language and music share a wide variety of features making the distinction between the two more blurred as deeper research is conducted. Music and music-like utterances appear alongside language from fetal phase to maturity linking it closely to first language acquisition and language development. Such insight immediately provokes the interest of educators who are in never ending search of language learning methodology that imitates the process of first language acquisition. Being universal and one of the top favorite leisure activities, music arises as an ideal tool for exploring both the linguistic and cultural features of the target language.

Key words: *language, music, modern language learning, language acquisition*

Introduction

Pinpointing the exact date in history when the first note was played or a song was recited is a task close to the realm of impossible. Instead of searching for an exact date, it is more beneficial to explore the way in which music has begun its path and evolution. Many researchers share the belief that music appeared alongside with language and that the two grew simultaneously. The most ardent music theorists such as Jespersen (1925) even claim that music preceded language. Livingstone (1973) uses anthropological evidence such as mammal behavior and evolution of birdsong to underpin his idea that song preceded speech. Larrick (1991) shares his view by stating that '...even before the written word, stories of war and odes of praise were passed along from tribe to tribe by songs and minstrels would use music to bring literature to the crowds'. Merriam (1964) believes that literature survived thanks to songs. Storr (1990) highlights the influence of music by postulating that it had to be present at the very beginning of human development since our ancestors depicted people dancing in caverns.

Obviously, dancing or some other forms of body movement are recognized as a byproduct of music.

Music was used throughout history for various purposes. Repetitive music found in army, religion or sang during hard labor has been used to achieve a special state of mind which Csikszentmihalyi (1975) describes as 'a state of flow'. The author describes *the flow* as a state of the utmost happiness where humans are fully absorbed in their work backed up by intrinsic motivation. Mora (cited in Brown, 2007) describes music and language as inseparable and believes that humans underwent a '*musilanguage*' stage in evolution which is 'neither linguistic nor musical but...embodied the shared features of modern day music and language, so that evolutionary divergence led to the formation of two distinct and specialized functions with retention of the shared features conferred onto them by the joint precursor...' Such view is supported by Rousseau (Scott, 2006) who describes the *two* (language and music) as inseparable 'thus verses, songs and speech have a common origin'.

Given the evidence, it is not uncommon to perceive music as one the defining factors in the development of language. Perhaps it is this evolutionary feature of music that drives educators to combine songs with language without stating any theoretical arguments. Such a feature makes it look natural. Language learning is a constantly developing process and going back in time may appear as nonsensical. However, understanding the way language itself came to life and its close ties with music can open up new perspectives on understanding the process of language acquisition and make language learning resemble language acquisition. For a better understanding of the music-language association, the two need to be compared and contrasted. Due to their similarities in origin, language and music share a host of common features. Chen Hafteck (2011) places music at the same level as language describing the two as a way in which humans express themselves through sound. Arleo (2000) sees songs as a hybrid between language and music. Both are used to convey a message and reach out to others; both rely on symbols, sounds, gestures and movements whereas music also embodies emphasized feelings and grace. Dorell (2005) describes musicality as an attribute of speech of every individual speaker which should be differentiated from other attributes such as identity, syntax, speech melody, rhythm and semantic content. He also notes the difference between the musicality of speech and the musicality of music itself, describing the former as subtler and personalized. It can be argued that rhythm and melody of songs correspond to stress and intonation found in speech. Other features such as pitch, volume, tone and pauses can be found both in language and music. Such common traits led to Deutsch's (2011) assertion that the perception of music, even when composed without any words, depends on the mother tongue of the listener. Music

composed by different artists is embedded with the prosodic elements of the author's mother tongue. These common features show that humans possess an intuitive comprehension of music which carries similar content but on a simpler level than speech itself. Stansell (2005) sees language and music as two sisters who are 'opposite in personality, yet the best of friends'. He further argues that the associations between feeling and meaning, time-space and simultaneity, words and memory, representation and reenactment are at the core of being human. In other words, language and music are like two sides of the same coin.

Given the close association of music and language, devising a musical approach for language learning appears as a natural step to take. Therefore, language learning through music is described in the following section.

Language learning and acquisition

The first notion to consider is that both language and songs are perceived, enjoyed and learnt in the same way-through exposure. Some studies (Harrison 1979; Lowe 1998) indicate that musical training alone has a significantly positive effect on language learning. In addition, all languages have an identifiable syntax and every native speaker freely composes and performs legitimate utterances. However, people usually do not have an innate ability to create or compose valid and interesting music. Generally speaking, when music is compared with language, it is obvious that music 'consumption' has much more in common with language acquisition, than with language learning.

Listening to a song in a foreign language, mimicking its sounds, repeating its words and phrases and ultimately memorizing its lyrics is irresistibly similar to the natural process of first language acquisition. The ultimate goal in modern language teaching is to create a context where L2 or FL is taught in such an effortless, enjoyable and natural manner.

The prime evidence of the music-acquisition link is the linguistic behavior of fetuses, infants and babies prior to their first word utterance. The fetus cannot hear consonants in the womb but only musical vowel sounds (Mora, 2010). The author states that intonation and pitched sounds are the first thing we hear when acquiring a language, picking up the musicality and communication skills later on. She also states that children imitate rhythm and musical contours long before they can utter words. Dorell (2005) recognizes the importance of music and language like sounds as one of the defining aspects of language acquisition. Loewy (1995) shifts the focus of language development from first words to first utterances distinguishing three musical stages of speech namely crying, babbling and acquiring and comprehending words. Babies express their needs by crying and later on experiment with tone, stress and pauses in

form of babbling. The author describes these sounds as music of speech and concludes that adults adapt to such speech and recognize that singing has a soothing effect. Papousek (1991) believes that speech and song are indistinguishable before the first words are spoken. Chen-Hatfeck (2011) also asserts that children do not differentiate between language and music at the beginning of their lingual development. Teachers and caregivers often unconsciously modify their speech to be more affective and music like when working with young learners. Papousek (1996) regards this phenomenon as an innate and intuitive behavior from parents. Feu and Piñero (1996) and Wermke and Mende (2006) maintain Papousek's ideas and describe such melodic language as a species-specific learning guidance towards language. Generally speaking, the language targeted at infants is song like and musical in its character (Murphey, 1990). Patel (1998) simply noted that children prefer infant directed singing over infant directed speech. This intuitive, melodic and baby-like speech is commonly known as *motherese*. Motherese is recognized as a language alteration custom made to facilitate the communication process between adults and babies distinguished by its song like nature and musicality.

Dr. Alfred Tomatis (1991) shed light on this field with his seemingly gloomy research methods involving fiber optic cameras and fetuses. However, he did discover that a fetus reacts to music by moving particular muscles to particular sounds. At a certain phase, the fetus even reacts by blinking his eyes and making dance like moves. This sensory-motor response to phonemes allows the fetus to begin the process of language learning in the uterus (Hannaford, 2005). Tomatis went on to explain the Mozart effect, i.e. listening to Mozart's music helps when doing mental tasks and promotes healing. When Rauscher (1993) published his work which connected Mozart's music with improvement in spatial reasoning and IQ, the Mozart effect received such attention that the state of Georgia provided each newborn with a CD containing classical music in 1998 and a German sewage plant played Mozart to accelerate the decomposition of waste. The whole idea was commercialized, but the fact that it has a powerful effect on the human psyche is my all means still valid.

Similar to language acquisition, children have an innate ability to recognize musical elements such as pitch or rhythm found in language (Therub, 1993). The author highlights the influence of prosody because it enables recognition of language elements and acknowledges melody as the most noticeable prosodic element. Wermke and Mende (2006) also regard melody 'as a forerunner of codified abstract meaning in the strict linguistic sense'. Mora (2000) emphasizes the importance of melody and sees it as a medium for conveying needs and emotions. Mitigated crying, cooing and babbling are produced, in a great variety of melodic forms, at a very early stage in the course of L1 acquisition. The author further postulates that a

'melodic approach' is based on the evidence that musicality of speech has an effect not only on the pronunciation skills of EFL students but also on their entire language acquisition process.

Jackendoff (1991) sees language learning as a process based on the principle of understanding aural information. Hence, a second language acquisition approach should be constructed in a similar way. Howle (1989) recognizes lullabies and nursery rhymes as the first language input to be memorized before the process of language acquisition. However, a language learning method that can equal this kind of ongoing input and exposure is yet to be found.

What do songs teach?

In addition to being accessible, diversity is one of the key advantages of music. Music based material and activities cover more or less all areas of language learning, providing ample opportunities for constructing a variety of exercises used to practice all four language skills. Murphey (1992) argues that the skills practice depends on the teacher's desires and focal point, not on the song.

Obviously, the first skill to consider is listening. Songs are pure listening material. However, one thing should be born in mind. Common, recreational listening should be differentiated from listening as a skill. In other words, hearing a song is quite simple, while listening for either comprehension or specific information involves quite an amount of pre knowledge and guidance. However, songs are a prolific ground for creating activities that foster all types of listening skills. Songs are also suitable for both top down and bottom up processing and enable the creation of a wide variety of exercises and tasks where students get to practice and enhance their listening skills at all levels. Brain research (Flohr, 1996) shows that music training changes and improves brain functioning related to listening. Children who received music training for 25 minutes for 7 weeks produced EEG¹ frequencies associated with increased mental processing. Educators can even benefit from learner's recreational music listening by transferring it to activities that enhance their aural perception.

Reading can also be practiced through music. Lyrics can be used as text where student have a chance to work on their reading skills. Many studies, including Bancroft (1983), confirmed the positive link between music-based teaching and reading improvement. Studies conducted back in the 1960's (Hutton, 1953; Maze, 1967) presented music as a tool for reading improvement even with students who have learning difficulties or disabilities. Wolff (2015)

¹An electroencephalogram (*EEG*) is a test that measures and records the electrical activity of a brain by using sensors (electrodes) attached to one's head.

also conducted several studies that showed that the use of music produces an increase in academic reading levels and improves the general participation in the class, whereas Moreno's (2006) research indicated that musical training influences reading abilities in eight-year-old children. A meta-analysis of 25 correlational studies, some involving sample sizes of over 500,000 students, found a 'strong and reliable association' between music instruction and scores on tests of reading comprehension (Butzlaff, 2000). Music also affects mental sub processes that eventually lead to enhanced reading with comprehension. Kenney (2005) sees songs and rhymes as miniature stories suitable for different reading activities. Whether used as a background mood setter or reading material, music has a beneficial effect on all aspects of the reading skill.

The meaning in every song can be elaborated and used as a topic for discussion and development of the gift of the gab. Hence songs can be used as a means of enhancing speaking proficiency. In addition, listening to target language music solves one of the major problems of speaking-speaking with an accent. Graham (1969) recognizes accent as speaking one language with the music of another, usually mother tongue. Research on accent reduction by means of music is gaining increasing popularity. Listening to authentic music is probably the best cornerstone for building up speaking skills close to those of a native speaker. Authentic songs are an example of stress, intonation and rhythm of the English language. Hence they are a great asset for showcasing the prosodic feature of the language. Since lyrics often embody the discursive features of spoken language (Brown, 1995) songs are an excellent example of spoken and everyday English which is often missing in textbooks. As Leith (1979) stated: 'There is probably not a better, nor quicker way to teach phonetics than with songs'. Li and Brand (2009) presented their research paper which showcased a huge advancement in speaking skills after a semester of language learning based on songs. Accent is closely tied with pronunciation which can also be improved through music and songs. Poliquin (1988) sees music as a positive penetration in language instruction which ultimately leads to better pronunciation. Karimer's (1984) study confirmed that ESL learners acquire a native-like fluency faster and better while using nursery rhymes, chants, and songs. Zafarghandi (2015) has written abundantly about the key role of music for practicing connected speech and pronunciation. He states that songs have a significantly positive effect on the speaking process. Connected speech is comprised of elements such as reduction, elision and assimilation which can be found in most songs. Sabaddini (2006) further develops this notion by stating that music further emphasizes the 'flow' of the words. Harmer (2005) believes that 'pop music in English saturates the planets airwaves'. Thus many people who are not English speakers can sing words from their favorite English

medium songs. Eterno (1961) also established a direct relationship between musical aptitude, musical training and foreign language pronunciation. However, it should be noted that the acquisition of prosodic features of language depends on individual students themselves. In general, students who have problems with the phonetic features of their mother tongue tend to have problems progressing in the same feature of L2 (Hu, Zhang 2008).

Writing is perhaps a bit neglected in a melodic approach. However, songs can be used as a starting point or brainstorming material for writing activities. Similar to reading, ideas and messages hidden in lyrics can prove to be great research paper or essay topics. In addition, the range of topics in songs is enormous and diverse. Wordless music, which has a profound effect on the human brain, can lead to the stimulation of the creative process which can aid the development of writing skills. Playing music isolates students from background noise and helps them fully focus on their work (Mora, 2010). It is not uncommon to use instrumental music as an impetus and inspiration for writing activities.

Other aspects

In addition to covering the four language skills, music has the potential to foster other aspects of language learning including culture, vocabulary acquisition, grammar and overall class atmosphere. An ideal language learning classroom is contextualized, i.e. the learner is placed in a target language surrounding and acquires skills needed for independent language use. Such an aspect can be difficult to achieve, but music is a simple solution to the problem. Most songs are embedded with cultural references and annotations which help the learner gain a deeper grasp of the culture of the target language. Hence covering this semantic part is made easier through songs. In addition, it is hard to find a feature of society that has not been sang about. Songs tell stories that range from love and fun to drug abuse and environmental protection. All of them are at our fingertips as well. Spanish researchers Eleuterio, Oliveira and Silva (2007) based their research paper on the song *Miss Sarajevo* performed by the popular group *U2*. Having in mind the background of the song and its connotations, the song is so abundant with cultural references that it can be explored as a sole resource for understanding a major event in a foreign country. An interesting example of culturally biased songs can be found in Orwell's novel *1984* where a character recites the old nursery rhymes *Oranges and Lemons* to explain the otherwise vanished history and culture of England. Songs can even be perceived as instrumental in the construction of the social movement culture (Roscigno, Danaher and Summers-Effler, 2002). Students can gain a deeper understanding of the world their L2 peers live in. Although non teenagers dread the idea, but celebrities such as Justin Bieber, Selena

Gomes or Eminem are worldwide culture ambassadors and role models for millions of teenagers. Songs can present an L2 culture in a fun and effective way (Murphey, 1992b). Even teachers can analyze the most popular songs and music videos of the time to get a glimpse of the world their students live in and help bridge the generation gap between the educator and the learner.

Ranging from nursery rhymes, chants and children songs which were created to focus on particular vocabulary items or constructions to everyday songs which often contain exotic words alongside core vocabulary, songs are a fruitful material for vocabulary building exercises and activities. Words, especially with younger learners, are much better acquired when they are sung, rather than read (Medina, 1993). However, the best way to acquire new vocabulary is to use a combination of words and illustrations and other teaching material. And this combination of music with appropriate class structure and teaching aids is what is missing to create a legitimate music approach. Jewlikaar and Verma (2015)² did an enormous research measuring the number of unique words used by the all-time top 100 artists. Eminem won first place with over 8000 different words in his songs, whereas the average number of different words within a musician's opus is 2667 words. Hence an album of a single artist can provide all the needed lexical diversity set to be covered during a school year. Most current pop star idols such as Bieber, Selena Gomes, Katy Perry, and Rihanna are within this average number.

However, songs are not just limited to words. They contain phrases, idioms and constructions in connected speech which are often missing in textbooks. Due to the diversity of topics covered in songs, music can also cover other aspects of language including grammar and uncommon structures. All it takes is finding a song that contains the needed elements and using it as a cornerstone for building a successful lesson. Textbook dialogues, although authentic, are usually fabricated to fit certain tasks or lessons and deprive students of real life, informal language and meaning negotiation.

Whittaker (1981) sees music as an ideal replacement for drills necessary for memorizing grammar elements. He also perceives music as convenient for adult learners to reinforce complex issues and he reports of a case where music helped students to pass grammar tests. Similarly, Beaton's (1995) research shows that students who were taught French grammar through songs scored higher than those who covered the same lessons without music. One drawback is that songs contain swear words and foul language but this can be easily avoided by finding a 'clean' version of the song marked as appropriate for broadcasting.

² http://lab.musixmatch.com/largest_vocabulary/

Creating a suitable atmosphere depends on two factors, namely setting and mood. Since the setting is usually predetermined and offers space only for minor alterations, music enables creating just the right mood needed depending on the context. A study³ conducted by Vickhoff (2013), a Swedish musicologist, shows that people who sing in a choir or a group have synchronized heartbeats and their pulse increases and decreases in unison. One can notice amazing ways to utilize such a feature; playing a soothing and relaxing tune to calm down a restless class or starting a lesson with a live and catchy tune to energize an otherwise sleepy class. In addition to the overall atmosphere and rapport, music can also help with behavioral and emotional problems, increase cooperation and decrease the level of aggressive behavior (Hallam and Price ,1998). Even simple choral singing is effective in achieving class unison.

Conclusion

After considering all the possibilities music has to offer and, it is no surprise that educators tried to facilitate songs into different language learning programs. Having in mind the close ties between language and music discussed in the paper, its omnipresence, availability and diversity, music has all the needed elements for constructing a viable modern language learning approach. Music has all the elements required to help learners practice skills needed for successful and effortless language learning. Although nursery rhymes and children's songs do find their way as teaching material, the rather informal style of modern music has repeatedly failed to make an impact in formal education.. Motivating for students, accessible for teachers and easy to use, music helps create a contextualized learning environment with motivated students and target language exposure. However, such an environment is still limited to exotic lessons and classes without particular goals or aims. A piece of a puzzle is missing to establish a way in which the memorized words, chunks, phrases, sentences and paragraphs are utilized in real life.

Simply listening to music does not aid learners in acquiring linguistic material due to the lack of activities and techniques that would facilitate the process. A more universal approach to song treatment would enable educators fully understand the effect of music on the overall language learning process. Only then a musical approach can be measured against existing methods and its real potential can be unveiled.

³<https://www.the-scientist.com/?articles.view/articleNo/36412/title/Choir-Singers-Synchronize-Heartbeats/>

Hopefully, this work can serve as an inspiration and a step forward to the establishment of widely accepted techniques and activities for covering songs and ultimately a fully operational musical approach to English language learning.

References

1. Abbott, M. (2002). Using Music to Promote L2 Learning among Adult Learners. *TESOLjournal*, 11 (1) pp. 10-17.
2. Arleo,A. (2000). *Music, song and foreign language teaching*. Les Cahiers de l' APLIUT 19: 5-19.
3. Balch, W. R., & Lewis, B. S. (1996). Music-dependent memory: The roles of tempo change and mood mediation. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 22(6), 1354-1363. doi:10.1037//0278-7393.22.6.1354
4. Balch, W., Bowman, K., & Mohler, L. (1992). Music-dependent memory in immediate and delayed word recall. *Memory & Cognition*, 20(1), 21-28.
5. Bancroft, W. J. (1985). Music therapy and education. *Journal of the Society for AccelerativeLearning and Teaching*, 10 (1).
6. Bancroft, W. J. (1985). Music therapy and education. *Journal of the Society for AccelerativeLearning and Teaching*, 10 (1).
7. Beaton (1995). The importance of music in the early childhood language curriculum. *International Schools Journal*, 15(1).
8. Benenzón A., Omar, T. (1997). *Music Therapy Theory and Manual. Contributions to the knowledge of nonverbal contexts*. Charles C Thomas Publisher, Illinois.
9. Brown, H. (2007). *Principles of Language Learning and Teaching* (5th edition). New York: Pearson.
10. Brown, T. & Perry, F. (1991). *A comparison of three learning strategies for ESL vocabulary acquisition*. TESOL Quarterly.
11. Butzlaff, R. (2000). Can music be used to teach reading? *Journal of Aesthetic Education*, 34(3-4), 167-178
12. Campbell, D. (1997). *The Mozart Effect: Tapping the Power of Music to Heal the Body, Strengthen the Mind, and Unlock the Creative Spirit*. New York: Avon Books Inc.
13. Chan, A. S., Ho, Y., & Cheung, M. (1998). Music training improves verbal memory. *Nature*, 396(6707), 128-128. doi:10.1038/24075
14. Chatwin, B. (1988). *The Songlines*. Penguin.

15. Chen-Hafteck, L. (1997). *Music and language development in early childhood: Integrating past research in the two domains*. ECDC, 130
16. Chen-Hafteck, L. (2011). Minette Mans' Living in Worlds of Music: A review essay. *International Journal of Education & the Arts*, 12(Review 4). Retrieved [date] from <http://www.ijea.org/v12r4/>.
17. Chomsky, N. (1965). *Three models for the description of language*. S.l.: S.n.
18. Cohen, H. (1984). *Quantifying music: the science of music at the first stage of the scientific revolution, 1580-1650*. Dordrecht: Reidel.
19. Csikszentmihalyi, M. (1975). *Beyond boredom and anxiety*. San Francisco: Jossey-bass.
20. Darwin, C. (1871). *The descent of man, and selection in relation to sex: in two volumes*. London: Murray.
21. Darwin, C. (1871). *The descent of man, and selection in relation to sex: in two volumes*. London: Murray.
22. Deutsch, D. (1972). Music and memory. *Psychology Today*, 12, 87-119.
23. Dorrell, P. (2005). *What is music? Solving a scientific mystery*. United Kingdom: Philip Dorrell.
24. Eleutério, F.P., Oliveira, I.A., Silva, M.S. (2007). Music In The English Language Classroom: going beyond the lyrics.
25. Eterno, John A. (1961). Foreign Language Pronunciation and Musical Aptitude. *Modern Language Journal*, 45, 168 – 170
26. Feu G., and Piñero E.G. (1996). The children's sound world and the acquisition of language. *Music, Art and Process*, 2. 39-49.
27. Flohr, J. (1996). *Children's electrophysiological responses to music*. Paper presented at the International Society for Music Education World Conference, Amsterdam.
28. Fonseca-Mora, M.C.; Toscano-Fuentes, C. and Wermke, K. (2011). Melodies that help: The Relation between Language Aptitude and Musical Intelligence. *Anglistik International Journal of English Studies*. 22(1):101-118
29. Gfeller, K.E. (1986). Musical mnemonics for learning disabled children. *Teaching exceptional children, Fall*, 28-30.
30. Gfeller, K.E. (1986). Musical mnemonics for learning disabled children. *Teaching exceptional children, Fall*, 28-30.
31. Graham, R.S. (1969). The Music of Language and the Foreign Accent. *The French Review* Vol. 42, No. 3 (Feb., 1969), pp. 445-451

32. Guglielmino, L.M. (1986). The Affective Edge: Using songs and music in foreign language instruction. *Adult literacy and basic education* 10(1) 19-26.
33. Hallam, Susan and Price (1998). Can the Use of Background Music Improve the Behavior and Academic Performance of Children with Emotional and Behavioral Difficulties? *British-Journal of-Special-Educations*, 25, 2: 88-91.
34. Hannaford, C. (2005). *Smart moves: why learning is not all in your head*. Salt Lake City, UT: Great Rivers Books.
35. Harmer, J. (2005). *The practice of English language teaching*. Harlow: Longman.
36. Harrison, B. (1979). *An introduction to the philosophy of language*. London: Macmillan.
37. Ho, Y., Cheung, M., & Chan, A. S. (2003). Music training improves verbal but not visual memory: Cross-sectional and longitudinal explorations in children. *Neuropsychology*, 17(3), 439-450. doi:10.1037/0894-4105.17.3.439
38. Howle, M. (1989). Twinkle, twinkle little star: It's more than just a nursery song. *Children Today*, 18(4), 18-22.
39. Hutton, D. (1953). A Comparative Study of Two Methods of Teaching Sight Singing in the Fourth Grade. *Journal of Research in Music Education*, 1(2), 119-126. doi:10.2307/3344546
40. Jackendoff, R. (1991). Musical Parsing and Musical Affect. *Music Perception*, 9(2), 199-229.
<http://dx.doi.org/10.2307/40285529>
41. Jackendoff, R. and Lerdahl, F. (2006). The Capacity for Music: What Is It, and What's Special About It? *Cognition*, 100 (1) pp. 33-72
42. Jespersen, O. (1925). *Mankind, nation and individual from a linguistic point of view*. Oslo: H. Aschehoug & Co.
43. Johnson, C. M., & Memmott, J. E. (2006). Examination of relationships between participation in school music programs of differing quality and standardized test results. *Journal of Research in Music Education*, 54, 293-307.
44. Jourdain, R. (1997). *Music, the Brain, and Ecstasy: How Music Captures our Imagination*. William Morrow and Company, New York.
45. Karmier, L. (1984). Can Southeast Asian students learn to discriminate between English phonemes more quickly with the aid of music and rhythm? *Language Key to Learning*, 5, 41-48.

46. Karmier, L. (1984). Can Southeast Asian students learn to discriminate between English phonemes more quickly with the aid of music and rhythm? *Language Key to Learning*, 5, 41-48.
47. Kenney, S. (2005). Nursery Rhymes: Foundation for Learning. *General Music Today*, 19(1), 28-31. doi:10.1177/10483713050190010108
48. Kraus, N., & Chandrasekaran, B. (2010). Music training for the development of auditory skills. *Nature Reviews Neuroscience*, 11(8), 599-605. doi:10.1038/nrn2882
49. Larrick, N. (1991). *Lets do a poem!: introducing poetry to children through listening, singing, chanting, impromptu choral reading, body movement, dance, and dramatization ; including 98 favorite songs and poems*. New York: Delacorte Press.
50. Leith, W. (1979). Advanced French Conversation through Popular Music. *The French Review*, 52(4), 537-551
51. Li, X and Brand, M.(2009).Effectiveness of Music on Vocabulary Acquisition, Language Usage, and Meaning for Mainland Chinese ESL Learners.*Contributions to Music Education*.Vol. 36, No. 1 (2009), pp. 73-84
52. Livingstone, F. (1973). Did the Australopithecines Sing? *Current Anthropology* 14(1, 2), 25-29. <http://dx.doi.org/10.1086/201402>
53. Loewy, J.V. (1995). The musical stages of speech: A developmental model of pre-verbal sound making. *Music Therapy*, 13(1), 47-73.
54. Loewy, J.V. (2004). *Integrating music, language and the voice in music therapy*. Voices: A World Forum for Music Therapy
55. Lowe, A.S. (1998). The teaching of music and the second language: ways of integration and consequences for wise apprentice. *The Canadian Modern Language Review*, 54, 218-238.
56. Maess, B., Koelsch, S., Gunter, T. C., & Friederici, A. D. (2001). Musical syntax is processed in Broca's area: An MEG study. *Nature Neuroscience*, 4, 540-545.
57. Martin, M. (1983). Success! Teaching spelling with music. *Academic Therapy*, 18(4), 505-506.
58. Maze, N. (1967). A study of the correlations between musicality and reading achievement at first grade level in Athens, Georgia. Unpublished doctoral dissertation, The University of Georgia, Athens.
59. Medina, S. L. (1993). The effect of music on second language vocabulary acquisition. *National Network for Early Language Learning*, 6(3), 1-8.

60. Medina, S.L. (1991). The effect of a musical medium on the vocabulary acquisition of limited English speakers (Doctoral dissertation, University of Southern California, 1991).
Dissertation Abstracts International, 52, 360.
61. Merriam, A. P. (1964). *The arts and anthropology*. Washington: Voice of America.
62. Mora, C.F. (2000). Foreign language acquisition and melody singing. *ELT Journal*, 54(2), 146- 152.
63. Mora, C.F. (2000). Foreign language acquisition and melody singing. *ELT Journal*, 54(2), 146- 152.
64. Mora, C.F. (2000). Foreign language acquisition and melody singing. *ELT Journal*, 54(2), 146- 152.
65. Moreno, Sylvain & Besson, Mireille. (2006). Musical training and language-related brain electrical activity in children. *Psychophysiology*. 43. 287-91. 10.1111/j.1469-8986.2006.00401.x.
66. Murphey, T. (1990). The song stuck in my head phenomenon: A melodic Din in the LAD? *System*, 18(1), 53-64.
67. Murphey, T. (1990). The song stuck in my head phenomenon: A melodic Din in the LAD? *System*, 18(1), 53-64.
68. Murphey, T. (1992a). *Music and Song*. Oxford: Oxford University Press.
69. Murphey, T. (1992b). The Discourse of Pop Songs. *TESOL Quarterly*, 26(4), 770-774.
<http://dx.doi.org/10.2307/3586887>
70. Palmer, C., & Kelly, M. (1992). Linguistic prosody and musical meter in song. *Journal of Memory and Language*, 31, 525-541
71. Papoušek, H. (1996). Musicality in infancy research: biological and cultural origins of early musicality. En: I. Deliege y J. Sloboda. (Eds). *Musical Beginnings. Origins and Development of Musical Competence*. Oxford : Oxford University Press, 37- 55.
72. Papoušek, M , Papoušek, H., & Symmes, D. (1991). The meaning of melodies in motherese in tone and stress languages. *Infant Behavior and Development*, 14 (3): 415-440
73. Patel, A., Edward, G., Ratner, J., Besson, M., & Holcomb, P. (1998). Processing Syntactic Relations in Language and Music: An Event-Related Potential Study. *Journal of Cognitive Neuroscience*, 10(6), 717-733. <http://dx.doi.org/10.1162/089892998563121>

74. Peretz, I. (2002) Brain specialization for music.. *The Neuroscientist* , vol. 8, pp. 372-380
75. Peretz, I. (2002). Brain Specialization for Music. *Neuroscientist* 8(4):374–382.
76. Peretz, I., & Coltheart, M. (2003). Modularity of music processing. *Nature Neuroscience*, 6, 688-691.
77. Poliquin, G. (1988). La chanson et la correction phonétique (song and phonetic correction). International Center for Research on Bilingualism. Laval University: Quebec. (Eric Document Reproduction No. ED 318 211)
78. Rahman, M. A. (2001). Qattan Foundation. Development of language through music in EFL classroom. [cit. 2016-11-05].
79. Rauscher, F., Shaw, G., & Ky, K. (1993). Music and Spatial Task Performance. *Nature*, 365- 611.
80. Roscigno, V & F. Danaher, William & Summers-Effler, Erika. (2002). Music, culture and social movements: Song and southern textile worker mobilization, 1929-1934. *International Journal of Sociology and Social Policy*. 22. 141-174. 10.1108/01443330210789988.
81. Rose, C. (1985). Accelerated learning. Dell, New York.
82. Sabbadini, M. J. (2006). Intonation. Retrieved from <http://esol.britishcouncil.org/teaching-pronunciation/intonation>.
83. Sammler, D., Baird, A., Valabregue, R., Clement, S., Dupont, S., Belin, P., & Samson, S. (2010). The Relationship of Lyrics and Tunes in the Processing of Unfamiliar Songs: A Functional Magnetic Resonance Adaptation Study. *Journal of Neuroscience*, 30(10), 3572-3578. doi:10.1523/jneurosci.2751-09.2010
84. Schön, D.; Boyer M.; Moreno S.; Besson M., Peretz I.; Kolinsky, R. (2008). Songs as an aid for language acquisition. *Cognition*, 106, 2, 975-983.
85. Schuster, D. H., & Mouzon, D. (1982). Music and vocabulary learning *Journal of the Society for Accelerative Learning and Teaching*, 7(1), 82-108.
86. Scott, J. T. (2006). *Jean-Jacques Rousseau: Critical assessments of leading political philosophers*. London: Routledge.
87. Sloboda, J. A. (1990). *The musical mind: the cognitive psychology of music*. Oxford: Clarendon Press.
88. Stansell, J. W. (2005). *The Use of Music for Learning Languages: A Review of the Literature*. University of Illinois at Urbana-Champaign.

89. Stansell, J. W. (2005). *The Use of Music for Learning Languages: A Review of the Literature*. University of Illinois at Urbana-Champaign.
90. Steinke, W.R., Cuddy, L.L., and Holden, R.R. (1997). Dissociation of musical tonality and pitch memory from nonmusical cognitive abilities. *Canadian Journal of Experimental Psychology*, 51: 316-334.
91. Storr, A. (1990). *The art of psychotherapy*. Oxford: Butterworth-Heinemann.
92. The Effect of English Verbal Songs on Connected Speech Aspects of Adult English Learners' Speech Production. (2015). *Advances in Language and Literary Studies*, 6(1). doi:10.7575/aiac.all.v.6n.1p.212
93. Tomatis, A. (1991). *Why Mozart's essays*. Paris: Fixot.
94. Trehub, S., Trainor, L., & Unyk. (1993). Music and Speech Processing in the First Year of Life. *Advances in Child Development and Behavior (Volume 24)* (pp. 2-29).
95. Vera, B., & Luna, R. (2013). Teaching English through music: A proposal of multimodal learning activities for primary school children. *Encuentro* ,22, 28-61. Retrieved February 15, 2017.
96. Wermke, K and Mende, W. (2015). Musical elements in human infants' cries: In the beginning is the melody. *Musicae Scientiae, Special Issue on Music and Evolution* pp151-175.
97. Wermke, K, & Mende, W. (2006). Melody as a primordial legacy from early roots of language. *Behavioral and Brain Sciences*, 29 (2006): 300.
98. Wermke, K, & Mende, W. (2006). Melody as a primordial legacy from early roots of language. *Behavioral and Brain Sciences*, 29 (2006): 300.
99. Whittaker, F. (1981). *Singing in ESL with songs for the grammar class*. Honolulu, HI: (ERIC Document Reproduction Service No. ED207336).
100. Williams, L. V. (1986). *Teaching for the two-sided mind: a guide to right brain/left brain education*. New York: Simon & Schuster.
101. Wittgenstein, L., *Culture and Value*, trans. P. Winch, Chicago: University of Chicago Press, 1980.
102. Wolff, K (2015). The non-musical outcomes of music education: A review of the literature. *Bulletin of the Council for Research in Music Education*, 159: 74-91
103. Zatorre, R.J. (2000). *Sound Work*. [Review of the book *Music, the Brain, and Ecstasy: How Music Captures Our Imagination*]
104. Zatorre, R.J., Evans, A.C., Meyer, E., and Gjedde, A. (1992). Lateralization of phonetic and pitch processing in speech perception. *Science*, 256, 846-849.

105. Zhang, L. J., Gu, P. Y., & Hu, G. (2008). A cognitive perspective on Singaporean primary school pupils use of reading strategies in learning to read in English. *British Journal of Educational Psychology*, 78(2), 245-271. doi:10.1348/000709907x218179

MUZIKA I POUČAVANJE STRANOG JEZIKA

- teorijski pristup -

Sažetak

Iako se smatraju za dvije neovisne cjeline, muzika i jezik posjeduju širok spektar zajedničkih osobina koje čine granicu između dvije navedene cijeline nedefinisanom kroz dublju analizu. Muzika i njoj slični izričaji se pojavljuju uporedno sa jezikom još od fetalne faze pa sve do starosti što dovodi muziku u usku vezu sa usvajanjem i razvijanjem jezika. Takav uvid odmah i privlači nastavnike koji su u stalnoj potrazi za metodologijom učenja stranog jezika koja imitira proces usvajanja jezika. Zbog svoje univerzalnosti i statusa jedne od omiljenih neobaveznih aktivnosti, muzika se nameće kao idealno sredstvo za izučavanje jezičkih i kulturoloških odlika prisutnih u stranom jeziku.

Ključne riječi: jezik, muzika, moderni pristup učenju jezika, usvajanje jezika

Ivana Vasiljević, MA

TEMPOROSPATIAL OBSCURITY AND SUBLIMITY OF EMOTION IN RAISING TERROR IN ANN RADCLIFFE'S THE MYSTERIES OF UDOLPHO

Abstract

This paper aims to elaborate on and exemplify Ann Radcliffe's masterful use of the suspension in time and indefinite time frame, as well as the indistinctness and haziness of space surrounding the main protagonists in The Mysteries of Udolpho, her most renowned novel. This obscurity of setting creates the intellectual incertitude in characters, and potentially readers, which further excites their emotions to the highest degree; a state the 18th century philosopher Edmund Burke calls sublime emotion. The obscure and the sublime are the two essential dimensions in fostering terror in Gothic literature of the 18th century, as well as today.

Key words: *terror, obscurity, suspension, sublime, vagueness, supernatural, anxiety, fear, suggestion*

The oldest and strongest emotion of mankind is fear,
and the oldest and strongest kind of fear is fear of the unknown.

(Lovecraft, 1973)

At the beginning of what is considered the most important period for Gothic literature, Ann Radcliffe published one of her most contributing, but frequently one-dimensionally analysed novels, *The Mysteries of Udolpho*. Despite the reiterated criticism of Radcliffe's incorrect history and geography, her lack of skill, according to Scott, or, perhaps even, lack of interest to develop characterisation, and the much debated tendency to disappoint her readers, as Barbauld sees it, by explaining away the supernatural events in a rather simplistic and naive way, Radcliffe's ingenuity in creating uncanny atmosphere with scant, but suggestive elements of the supernatural, granted her an important role in the development of Gothic fiction, as a pioneer of a new genre of the 'school of terror' (Reuber, 2004, p. 40). Much has been said about *Udolpho* as a respectable heir of Walpole's *Castle of Otranto*, and considerable respect has been paid to Radcliffe's "pictorial art" (Miles, 2005) and the elevation of landscape description, as

well as the further codification of the typical supernatural elements that make Gothic literature what it is. However, with the titular castle episode in the novel attracting all the attention, little space is given to Radcliffe's subtle spectralization of time and place, and her mastery of raising human experience to a state of terror and sublimity by tackling the unconscious. Unfolding scenes with hazy twilight forests filled with sporadic sounds of footsteps, mysterious music hinting at spectral presences, lurking shadows in decrepit castles with labyrinthine halls, fleeting apparitions of the deceased, and the constant fear of imminent yet vague danger, holding both the protagonist and the reader in a permanent state of paralyzing terror, *Udolpho* makes a perfect example of Radcliffe's mastery of the psychological novel (Varma, 1923).

The genre of novel in question delves deeper into the psychological complexities of the protagonist's dealing with human emotion, where the protagonist, found in an unknown territory of human experience, constantly dwells in a state of anticipatory anxiety that gives rise to positive terror. The former is principally achieved, Radcliffe holds, not with explicitness in detail in depicting the horrifying, but rather with suggestive vagueness. In her essay "On the Supernatural in Poetry", Radcliffe discriminates between terror and horror, stating that unlike horror which "contracts, freezes and nearly annihilates" (Radcliffe, 1926, p. 150) the faculties, terror arouses them to a high degree as it rests on the factors of uncertainty and obscurity. This echoes the conception of sublimity and terror Edmund Burke postulated in his 1757 treatise on aesthetics in which he argues that confusion and obscurity play a vital role in exciting terror and sublimity – "the strongest emotion which the mind is capable of feeling" (Burke, 1990, I, vii). This is precisely what Radcliffe allows readers to experience as they follow Emilie St. Albert on a journey from her cocooned existence in her parental home in the romantic plains of Gascony, through the suspense of perilous travelling through the mysterious mountains of France, to her imprisonment in the ancient, blood-spattered halls of the castle of *Udolpho*, all the way to the cryptic, spectre-infested *Chateau-le-Blanc* in the mystic forest of Languedoc, back to her home in *la Vallée*, where she is still haunted by the memories of the beloved deceased. Every step of the way, Radcliffe imbues with faint traces of malevolent supernatural and an uncanny air of gloom disquieting the heroine's mind and making her prolonged fear for the uncertain future turn into sublime. The subtlety in suggestion translates to the readers. "A few sinister details like a track of blood on castle stairs, a groan from a distant vault, or a weird song in a nocturnal forest", Lovecraft remarks, "can conjure up the most powerful images of imminent horror; surpassing by far the extravagant and toilsome elaborations of others." (Lovecraft, 1927). What Radcliffe succeeds in doing is what Freud finds necessary in inducing a feeling of dread; she creates a reality based on our own at the beginning of the novel, and lulls

us into believing that we are reading a 19th century realism novel until she jolts us with a fear-inspiring sensation, leaving a lingering atmosphere of unease, challenging the protagonist's perception and our beliefs. The much debated "intellectual uncertainty", first introduced by Jentsch (1906), and later discussed by Freud, is the deciding factor in raising terror in Radcliffe's obscure realm.

Temporal obscurity

Considering there are detailed accounts of other aspects of the novel, such as perhaps the itinerary of her heroine's travelling, it is interesting that Radcliffe does not give us any specific time frame in *Udolpho*, in which the events occur, or any references to days or months. We are briefly informed at the beginning of the novel that the year is 1584 (although this seems to be somewhat in discordance with the characters' lifestyle and affairs – see Albright, 2005), and there are scarce references for the seasons which only help us understand, upon reaching the end of the novel, that the events stretch for at least a year. We are not given the details about the historical circumstances surrounding the events, nor can we tell how long some of the main episodes take. This vague time setting, together with the anachronistic details give away the motive of providing the alleged year more for the purpose of establishing an atmosphere, rather than providing a timeline. Albright argues that the obscurity and non-linearity of time "reinforce the dreamlike quality of the novel" (Albright, 2011, p. 52). Reading *The Mysteries of Udolpho*, we feel that time flows in a circular manner, or even that it sometimes stands still, for each moment is prolonged, so that we experience Emily's emotions, and have time to contemplate her thoughts. We have difficulty experiencing the passage of time, as the characters often fall "into a reverie" (Radcliffe, 2001, I. iv. 51) or drop "suddenly from the most animating vivacity into fits of deep musing." (Radcliffe, 2001, I. v. 57) At times the moments linger while the characters are meandering through the enchanting landscapes, that Radcliffe (2001) paints with such evocativeness, "wrapt in the complacency which such scenes inspire" (I. iv. 53), or when they remember and lament their lost loved ones and sink "into thoughtfulness" (I. iv. 57). The characters cannot seem to manage to let go of the past: St. Aubert is reluctant to leave home which his late wife consecrated with her presence; Emily's grief for her father makes his late countenance materialize before her eyes; Valancourt roams the south parlour of the chateau at la Vallée tracing Emily's footsteps; Dorothee thinks she sees her late mistress in Emily's image when she puts late Marchioness de Villeroi's shawl on her; even sister Agnes realizes on her deathbed that the past comes to haunt her, making her relive the most dreadful moments of her

life. Throughout the novel, the characters become trapped in time, as the “memory awaken[s] pang of affection” (Radcliffe, 2001, I. x. 135).

Another way in which Radcliffe achieves this suspension in time is by having her characters, notably her main protagonist Emily, in constant fear and hesitation, so that in thinking about what horror the next day, or even, next step may bring, they wish to protract their fate. She often lingers at the casement deep into the night, reluctant to go to sleep and face the uncertainty of the next day, as in volume I, chapter IV, when St. Aubert is on his deathbed and Emily’s future is unsound:

Emily remained at the casement, watching the setting moon, and the valley sinking into deep shade, and willing to prolong her state of mind. At length she retired to her mattress, and sunk into tranquil slumber. (Radcliffe, 2001, I. iv. 55)

In times of great suffering, too, Emily freezes time and fills the void with the memory of Valancourt, desperately clinging to the memory of his affection:

Looking to him as to her only hope, she recollected, with jealous exactness, every assurance and every proof she had witnessed of his affection; read again and again the letters she had received from him; weighed, with intense anxiety, the force of every word, that spoke of his attachment; and dried her tears, as she trusted in his truth. (Radcliffe, 2001, II. ix. 297)

Having her protagonist constantly live in apprehension, Radcliffe creates “a sustained atmosphere of romantic terror” (Varma, 1923, p. 94) in which time decelerates each moment the protagonist faces a dreadful situation or is in fear of what yet may come. Even with her descriptions, Radcliffe is able to slow down the pace of narration, so that the readers feel the anxiety of the protagonist and the sublimity of the scene. Such is the case when Emily is traveling with Mm. Cheron and her soon to be proved captor Mons. Montoni, and as they are ascending the Apennines on their way to the notorious Castle of Udolpho, we feel the progression of the narration halt, as Emily’s mind is “already occupied by peculiar distress” (Radcliffe, 2001, I. xiii. 165), as she contemplates the possible motive of their journey. The suspension in time intensifies the moment Emily actually beholds the castle for the first time and Radcliffe begins her famous description of the gloomy edifice. As Emily casts her dreadful eye on detail after detail of the dreary estate, time significantly slows down:

As the carriage-wheels rolled heavily under the portcullis, Emily’s heart sunk, and she seemed, as if she was going into her prison; the gloomy court, into which she

passed, served to confirm the idea, and her imagination, ever awake to circumstance, suggested even more terrors, than her reason could justify. (Radcliffe, 2001, II. v. 240)

As we follow Emily's progression into the castle, Radcliffe (2001) interlaces her descriptions with gloom and sublimity, filling Emily's mind with thoughts of "long-suffering and murder" (II. v. 240), freezing her experience in time. The description of desolation continues into the castle, and Emily's perception of the castle turns her thoughts to memory again:

From the contemplation of this scene, Emily's mind proceeded to the apprehension of what she might suffer in it, till the remembrance of Valancourt, far, far distant! came to her heart, and softened it into sorrow. (Radcliffe, 2001, II. v. 241)

Emily is constantly trapped between "memory and expectation" (Albright, 2011, p. 60). In his "No Time Like the Present: The Mysteries of Udolpho.", Albright dedicates the whole article to the temporality in Udolpho, arguing that all three dimensions; past, present, and future, are fused so they create an uncanny, repetitive pattern of a sublime dream. Due to its lack of fixity, we are lost in the obscurity of the time stream, and we dwell in the realm of constant terror of uncertainty and hesitation.

Spatial obscurity

In keeping with Burke's theory of sublimity and the necessity of obscurity in inducing terror, Radcliffe's landscape descriptions are shrouded in a veil of mysticism and indefiniteness. Perhaps, there is some merit in her geographical incorrectness, as it leaves a possibility of understanding her setting as a part of a metaphysical universe, rather than a point on a physical map. She gives us the likes of the tranquil Languedoc, the rugged Apennines and the grandeur of Pyrenees, but she chooses not to paint the clear outlines of the surroundings. It is easy to comprehend where she drew her inspiration from, when one looks at Radcliffe's favourite landscape painters' works of art. She sought to convey the romanticism and unpredictability of wild scenes of Salvator Rosa, and she positively had a sensitiveness to the indistinctness, and melancholy air of dawn and dusk, that Claude Lorrain was famous for. However, Radcliffe goes one step further in writing, as she paints her nebulous landscapes with a hint of gloomy suggestiveness. The descriptions of landscapes her characters often ramble or journey through are loquacious, but not enough for the readers to find comfort in definiteness and familiarity, so that a great deal is still left for the readers to infer and imagine. Giving such an "obscure and imperfect idea" of the surroundings, Burke argues, contributes in "raising the stronger emotion" (Burke, 1990). We see the scenes through a gleam of the rays of the 'saffron' (Radcliffe, 2001,

I. viii. 121) setting sun in twilight, or through the dimness of ‘melancholy gloom of evening’ (Radcliffe, 2001, I. i. 44). The lines are smeared, and as if in a dream, we see the scenery through a vignette:

The sun now threw a last yellow gleam on the waves of the Mediterranean, and the gloom of twilight spread fast over the scene, till only a melancholy ray appeared on the western horizon, marking the point where the sun had set amid the vapours of an autumnal evening. (Radcliffe, 2001, I. vi. 92)

Just like the main plot, her descriptions are shrouded in mystification; she draws a “haze over her landscapes” (Varma, 1966, p. 113), tints them with deep colour, adds a flitting bat, a gliding shadow, or a half-heard footstep and arrives at that much sought after dreamlike quality of the setting. Radcliffe positively had a capacity for pensive moods, the spirituality of nature, and a taste for sad tones of darkness, as she herself was known to tread the forest paths and take pleasure in solitude at melancholy hours. It seems she sought to transfer that faculty to her heroines, as is definitely the case with Emily St. Aubert. Very early in the novel we learn that our main protagonist delights in solitary “wild wood-walks” and “rambl[ing] among the scenes of nature” (Radcliffe, 2001, I. i. 40), contemplating her past, her future, or the presence of the divinity in the rugged harmony of nature. However, frequently her susceptibility to the somber scenes gives way, and as soon as the uncertainties of her circumstances come forth, her fortitude leaves her, as she casts fearful glimpses around her, and the obscurity of the twilight hour affects her emotions, impressing her thoughts with premonitions of danger. In moments of solitary sauntering, the suggestiveness of the dismal scenes and atmosphere plays tricks on her mind and often causes Emily to succumb to a genuine feeling of dread. The tenebrousness and the desolation of the surrounding space at times chill her and raise her emotions from the terrific to the sublime even when she is not alone, as when Emily sets her eyes on the terrifying Apennines for the first time:

The gloom of these shades, their solitary silence, except when the breeze swept over their summits, the tremendous precipices of the mountains, that came partially to the eye, each assisted to raise the solemnity of Emily’s feelings into awe; she saw only images of gloomy grandeur, or of dreadful sublimity, around her; other images, equally gloomy and equally terrible, gleamed on her imagination.” (Radcliffe, 2001, II. v. 237)

Again, we are not granted with the full extent of the details of these horrific mountains, but Radcliffe’s equivocal description is compelling enough to affect the mind of both the main protagonist, as well as the reader. The same could be said of, perhaps, one of the most gripping

descriptions in the novel – that of the castle of Udolpho, in which Emily experiences terror almost continuously from the first sight of the menacing towers of the fortification:

...though it was now lighted up by the setting sun, the gothic greatness of its features, and its mouldering walls of dark grey stone, rendered it a gloomy and sublime object. As she gazed, the light died away on its walls, leaving a melancholy purple tint, which spread deeper and deeper, as the thin vapour crept up the mountain... Silent, lonely and sublime, it seemed to stand the sovereign of the scene, and to frown defiance on all, who dared to invade its solitary reign. As the twilight deepened, its features became more awful in obscurity... (Radcliffe, 2001, II. v. 239)

The description of the castle reiterates Burkean ideas of the sources of the sublime, together with the dark colour, enormity of the edifice, its magnificence, and the underlying gloom and inscrutability. The surrounding vapor with its mystifying agency and the murkiness of the edifice in the dying light, makes it seem impenetrable, much like the history and secrets Emily had heard of the castle. The murkiness and the inscrutability awaken Emily's imagination in the interior of the castle as well, as she passes along the dark and silent corridors, or as she observes the servants in the distance through the dusk (Radcliffe, 2001, III. vi. 395), or while spending lonely hours in her chamber, "the dismal obscurity" (Radcliffe, 2001, II. x. 315) of it assisting her fears, and she feels she sees shadows flitting by every now and then. As a person of heightened sensibility, Emily is susceptible to these particularities of space, and its affectivity contributes to the creation of "an unnatural tension" (Burke, 1990) throughout the novel. Ultimately, the different obscure settings, from the pastoral plains of Gascony, over the wild mountains of the Pyrenees and the Apennines, and through the solitary labyrinthine halls of the castle of Udolpho, all the way to the mysterious forest near the Chateau-le-Blanc, represent Emily's different states of mind (Reuber, 2004, p. 48) as she journeys inwardly towards the obscure parts of her soul. The obscure setting becomes "more than inert materiality by assuming an emblematic role in our understanding of the self" (Trigg, 2013, p. 6) and the terrifying situations serve as lessons in the process of individuation.

Sublimity of emotion

Perhaps, the most powerful element in the hands of Radcliffe, is her ingenuity in creating a feeling of sustained fear throughout the novel. Using her horror elements with great economy, she arrives at a novel pregnant with tension, nevertheless, and holds the reader in constant apprehension. We follow Emily St. Aubert as she treads softly in the dark forest or runs frantically through the lonely halls and experience as her initial fright turns into violent distress of a mind. The subtle, unnerving hints, like the rustle of leaves in the dead silence of

twilight, a faint sound of a footstep, a half-heard groan, a speck of blood, or just a sight of a perturbing scene, like that of a gibbet in the gloom of a dark forest, make us hold our breath in anticipation, as we await, together with the protagonist, the impending doom. Early on, we learn that Emily's inquisitive mind and susceptibility to atmosphere incite heightened emotion and wild speculations. From the episode with the sonnet and the lute in her father's fishing house when "the melancholy gloom of evening, and the profound stillness of the place, interrupted only by the light trembling of leaves, heightened her fanciful apprehensions" (Radcliffe, 2001, I. i. 44), Emily is frequently seized by sudden fits of unease which at times make her grow faint or even still with fear. From then on, the prolonged anxiety and the continuous alertness take a toll on a feeble heart and Emily dwells in a constant suspense expecting banditti to plunge at her from behind a tree (Radcliffe, 2001, I. v. 85) in the forest, and she is „constantly listen[ing] for some sound (Radcliffe, 2001, II. x. 316) while imprisoned in Udolpho. The vagueness, anticipation, and the faint suggestions, Radcliffe is so skilled at, serve as the most potent triggers and the most "fertile sources of sublime emotion" (Varma, 1966, p. 102). However, the profound sensitiveness, the psychological capacity Radcliffe herself had an inclination for, proves a great contributor in the awakening of the sublime emotion. In agreeing with Jentsch, Freud, too, appreciates the importance of "extreme delicacy of perception" (Freud, 2003, p. 2) as a faculty necessary to the raise this strong emotion. It is the combination of this sensitiveness and the weakened nerves that make Emily susceptible to the atmosphere and suggestiveness of the dark. Even in the familiar environment, Emily's imagination gets the best of her, as when she is sitting at her father's desk in the library at her childhood home in Gascony, and remembering the last night before they had departed from the chateau:

As she mused she saw the door slowly open, and a rustling sound in a remote part of the room startled her. Through the dusk she thought she perceived something move. The subject she had been considering, and the present tone of her spirits, which made her imagination respond to every impression of her senses, gave her a sudden terror of something supernatural. (Radcliffe, 2001, I. vii. 121)

Interestingly enough, we know that Emily is not superstitious, nor is she prone to frivolous fantasies, thus, we may conclude that her fears are unsound. However, her heightened spirits play tricks upon her mind, and she succumbs to her fearful thoughts and gives way to wild conjecturing. In some instances, she is quite unable to define the object of her fears, or the tragic fate she will experience if she does not escape or find a safe heaven. She treads the dismal galleries „apprehensive of – she scarcely [knows] what" (Radcliffe, 2001, II. ix. 309) as her mind is clouded by the numerous vague ideas of what yet may come. Another contributing

factor is her preference of solitude; she chooses to spend hours in solitary musing, yet the very isolation adds to her heightened emotions. The effects of this, coupled with the silence and darkness constitute the essential factors in the genesis of the “infantile anxiety” that is inherent in all human beings, according to Freud (2003). Following the theory he postulates in his 1919 essay “The Uncanny”, it is quite possible that the anxiety and the states of terror Emily frequently succumbs to are a result of repression of her excessive grief for her late father, the recurrence of which makes her father materialize before her eyes in the above mentioned part. Whenever there is a prospect of Emily confronting the vague, but menacing fate of her conjectures, her state turns from apprehension and terror to sublimity so overwhelming that she frequently has “no power to move from the spot” (Radcliffe, 2001, II. x. 309) or she has to “lean[] against the wall for support” (Radcliffe, 2001, II. x. 316). This disconcerting emotion, Burke explains, holds the individual in a state of awe, halting all other senses and incapacitating the sufferer to engage any other thought (Burke, 1990). Likewise, Emily has no opportunity to weigh the implications of the circumstances she is found in, but rather complies with her wild suppositions and gives in to her emotions:

It occurred to her – for, at this moment, she could not reason on the probability of circumstances – that some one of the strangers, lately arrived at the castle, had discovered her apartment, and was come with such intent, as their looks rendered too possible – to rob, perhaps to murder, her. The moment she admitted this possibility, terror supplied the place of conviction, and a kind of instinctive remembrance of her remote situation from the family heightened it to a degree, that almost overcame her senses”. (Radcliffe, 2001, II. iv. 301)

Tapping into the bloodcurdling notions and ideas that awake sublime emotion, Radcliffe endeavors to depict the fine mental processes behind her characters’ reasoning and conduct, and implies how very subtle the hints and overtones need to be to push the protagonist into this extreme. Nowhere is this more apparent and more explicitly portrayed in *Udolpho* than in the second volume in the scene when Emily finally beholds the infamous picture behind the veil:

But, a terror of this nature, as it occupies and expands the mind, and elevates it to high expectation, is purely sublime, and leads us, by a kind of fascination, to seek even the object, from which we appear to shrink... with a timid hand, [she] lifted the veil; but instantly let it fall –perceiving that what it had concealed was no picture, and, before she could leave the chamber, she dropped senseless on the floor. When she recovered her recollection, the remembrance of what she had seen had nearly deprived her of it a second time. (Radcliffe, 2001, II. vi. 258)

With this brief assertion of the inherent inclination of people to pursue what they abject, Radcliffe hints at the quality of feeling discussed by psychoanalysts decades later, and what Freud reiterated in elaborating the province and the fundamental factors of the specific kind of terror called uncanny. The typical Radcliffian elements; the obscurity, the sensitiveness to the atmosphere, the 'intellectual uncertainty', the haunting past and the repressed emotions all play an important role in arousing sublimity of emotion. Since the anticipated spectres are implicit, and emotional, perhaps it is reasonable to concur with Terry Castle's proposition (Castle, 1995) that Radcliffe's supernatural cannot be easily explained away, as it seems that her phantasms arise not from the haunted forests and castles, but rather from the protagonists' haunted minds.

Conclusion

Perhaps Radcliffe's presumed literary flaw of shattering the supernatural, the very essential element in her novels, is rather a grant to readers' imagination, as we colour and shape the impending doom according to our own worst nightmares. In the course of the novel, our nerves are strung so many times that, just like Emily St. Aubert, we are in a constant grip of fearful expectations. This anticipatory anxiety strains the already feeble nerves and as the suggestive stimuli touch upon a sensitive matter: a traumatic event, a memory of a beloved, or that ancient dread, or the "king of terrors" (Burke, 1990) as Burke calls the fear of death, comes to our mind, and all our emotions are suspended as we yield to the sublime. That is exactly what makes this novel not just a terror novel, but a psychological one, as well. As Radcliffe explores the unconscious with her tantalizing and evocative descriptions of the setting, letting the atmosphere, mood, and the vague, yet picturesque scenery play with our mind, she skillfully tackles the complexities of human emotions. The tenebrous landscapes and the non-linearity of the temporal dimension of *The Mysteries of Udolpho* create a surreal and phantasmagorical ambience further adding to the confusion and uncertainty, the qualities Radcliffe understands to be necessary in raising terror, as she reiterated in her essay, echoing Edmund Burke.

Such is the subtle spectralization of Ann Radcliffe that this paper sought to elaborate on. Elusive and implicit, her supernatural does not seek to shock the reader, but rather to suggest the terrifying implications that stretch and tackle the responsive capacity of the reader. Even when the origin of the spectralization is revealed as fraudulent, the readers stay for the pure feeling of suspension, as the emphasis is on mood and mental processes. The faint suggestions that awake readers' curiosity, the dreamlike atmosphere of hazy forests and crepuscular vaults, the prolongation of a moment in time and the anxiety readers share with the protagonists, display Radcliffe's ingenuity in writing terrifying stories and her intuition and acumen for the

psychology of the human mind. With an unusual alloy of fear and pleasure, we soldier on with the protagonists in pursuit of transformative experiences we may undergo if we brave out the atrocities and face the terror.

References

1. Albright, Richard S. (2005). No Time Like the Present: The Mysteries of Udolpho. *Journal for Early Modern Cultural Studies* 5.(1): 49-75.
2. Burke, E. (1990). *A Philosophical Enquiry into the Origin of Our Ideas of the Sublime and Beautiful*. A. Philips. (Ed.). Oxford: Oxford University Press.
3. Castle, T. (1998). The Mysteries of Udolpho. Bonamy Dobrée. (Ed.) 673-93. Oxford: Oxford UP.
4. Castle, T. (1995). *The Female Thermometer: Eighteenth-Century Culture and the Invention of the Uncanny*. Oxford University Press. New York.
5. Chandler, A. (2006). Ann Radcliffe and Natural Theology. *Studies in The Novel*. The Johns Hopkins University Press. Vol. 38, No. 2. pp. 133-153.
6. Hogle, J. E. (2002). *The Cambridge Companion to Gothic Fiction*. Cambridge. England. New York. Cambridge University Press.
7. Freud, S, McLintock, D, and Haughton, H. (2003). *The Uncanny*. New York. Penguin Books.
8. Jentsch, E. (1906). On the Psychology of the Uncanny. Translation *Zur Psychologie des Unheimlichen in Psychiatrisch-Neurologische Wochenschrift* 8.22. 195-98 & 8.23.
9. Lovecraft, H.P. *Supernatural Horror in Literature: With a New Introduction by Bleiler, E.F.* (Ed.) A Project Gutenberg of Australia. eBook No:0601181.html.
10. Miles, R. (2005) "Radcliffe, Ann." *The Oxford Encyclopedia of British Literature*. Kastan, D. S. (Ed.). Oxford University Press. *The Oxford Encyclopedia of British Literature*.
11. Radcliffe, A. (2001). *The Mysteries of Udolpho: A Romance*. Howard, J. (Ed.). Penguin Books Ltd. England.
12. Reuber, A. M. (2004). *Haunted by the Uncanny – development of a genre from the late eighteenth to the late nineteenth century*. A Dissertation. The Interdepartmental Program in Comparative Literature. Louisiana State University.
13. Trigg, D. (2013). *The Memory of a Place: A Phenomenology of the Uncanny* (Series in Continental Thought). Ohio University Press.

14. Varma, D. P. (1966). The Gothic Flame: Being a History of the Gothic Novel in England, Its Origins, Efflorescence, Disintegration, and Residuary Influences. New York. Russell & Russell.

**VREMENSKO-PROSTORNA OPSKURNOST I SUBLIMNA EMOCIJA
U STVARANJU TERORA U DJELU MISTERIJE UDOLFA
SPISATELJICE EN REDKLIF**

Sažetak

Cilj ovog rada jeste da razradi i predoči primjere vještine Ann Radcliffe u primjeni suspenzije vremena i neodređenosti vremenskog okvira, kao i nejasnost i zamagljenost prostora u kojem se nalaze protagonisti Misterija Udolfa, njenog najpoznatijeg romana. Ovakva opskurnost konteksta stvara intelektualnu nesigurnost protagonista, a sasvim moguće i čitatelja, koja dalje uzbuđuje emocije i dovodi ih do najvišeg stadija; stanja koje je Edmund Burk, filozof 18. stoljeća nazvao sublimno. Opskurnost i sublimnost su dvije osnovne dimenzije neophodne za poticanje terora u gotičkoj književnosti 18. stoljeća, kao i danas.

Ključne riječi: *teror, opskurnost, suspenzija, sublimnost, nejasnost, nadnaravno, tjeskoba, strah, sugestija*

Majda Nizamić, MA

**THE USER IS OFFLINE – DISCONNECTION FROM THE REAL WORLD
WITHIN THE HYPERREALITY OF THE CYBERPUNK NOVEL *MOXYLAND*
BY LAUREN BEUKES**

Abstract

This paper attempts to show a correlation between the notions of the spectacle and hyperreality and Lauren Beukes' novel Moxyland by analyzing the aforementioned within the context of the cyberpunk genre and dystopian traits. In addition, the paper sheds light on disembodiment and alienation. The data is analyzed in terms of the content and specific examples taken from the novel. The notion of the spectacle was the guiding line through which other topics have surfaced in the composition. The ideas presented in subsequent paragraphs all refer back to the main idea, namely the spectacle and hyperreality. The aim is to interpret and contextualize the previously mentioned phenomena of the spectacle through a close reading of the text and provide a window into pressing questions of the contemporary society.

After a brief introduction, the paper provides a short overview of the term and the genre of cyberpunk while referring to excerpts from the novel. It neatly connects to the idea of alienation as one of the traits of the genre which in turn brings about the characteristics of dystopia. Then, the paper moves on to the main idea of the spectacle and its interconnectedness with hyperreality. Throughout, excerpts from the novel underpin the notions and ideas presented using the words of the author herself. The last paragraph offers a brief overall conclusion of the work. The paper also includes References. The bibliography referred to in this paper consists of 22 references including books, articles and web pages.

Key words: *cyberpunk, dystopia, spectacle, hyperreality, disembodiment, alienation, Moxyland, Lauren Beukes*

Literature is often interpreted as reflecting reality but could it predict a future one? We live in a time where technology pervades and strongly influences, if not dictates, human life.

Instead of just mirroring reality, literature, even since the time of William Blake's prophetic poems, has been used to warn and shape a society. Part of the purpose of this paper is to examine how the modern world is reflected in the cyberpunk genre where the government necessarily takes on traits of a dystopia. The objective here is to show how we already live in a hyperreality, surrounded by spectacles to keep order. While placing the cyberpunk genre within a narrower focus of dystopian surroundings the paper will elucidate the phenomena of dystopia, the spectacle and hyperreality. The aim is to interpret and contextualize the previously mentioned phenomena of the spectacle through a close reading of the text and provide a window into pressing questions of the contemporary society. According to Kellner (2003: 27), "Media spectacle provides a fertile ground for interpreting and understanding contemporary culture and society because the major spectacles provide articulations of salient hopes and fears, fantasies and obsessions, and experiences of the present." Readers should be wary of the possibility that their lives could become a simulacrum in a hopeless dystopian surrounding under the watchful eye of the spectacle. What we do know for sure is that there is an ever growing need to understand the world and we attempt to do so through literature.

Merriam-Webster dictionary defines cyberpunk rather simply as, "science fiction dealing with future urban societies dominated by computer technology". Encyclopedia Britannica broadens the definition into, "a science-fiction subgenre characterized by countercultural antiheroes trapped in a dehumanized, high-tech future". Although coined in 1982, the term cyberpunk came to reflect our zeitgeist i.e. the second decade of the 21st century quite successfully. According to the above mentioned, Beukes' *Moxyland* fits into the category. It is a cyberpunk novel that follows the lives of four main characters living in Cape Town in 2018, although written in 2008. Also, *Moxyland* captures the quintessence of the cyberpunk, namely the juxtaposition of technology with social decay. In addition, it links a corporate-apartheid government with the elements of cyberpunk: video games, online identities, taser cell phones, addictive branding, Baby Strange media coat that records and reflects the world, genetically enhanced art and attack dogs (Goodreads). Beukes (2008: 60) writes,

Anyway, thing is, spawning is random the first time you play, but once you touch down in the special hell that is *Moxyland*, whichever portal you emerge out of becomes your home base. You die, you go back there again and again and again, and if some psycho bratlings are waiting to maul you every time, it gets Sisyphean quick-quick. I re-surface as an all-new character, a Popling Ludo, special move the Reverb Roar, in an allnew home base, this one pseudo-Halloween with creepy husks of trees and lummo moss that

hangs off the branches like beards, miles away from that little bitch Fluffoki and her crew.

Raven (2009) refers to the following key elements of the genre, “hip young malcontents; urban environments; violence, crime, drugs, and civil unrest; hubristic corporations and glove-puppet nation-states“. All are displayed in the novel. Trimarco (2009) points out that in Beukes’ world, technology is dangerous but necessary for survival. One of the main characters, Kendra, agrees on being implanted with nanobots that make her addicted to a sports drink called Ghost which she doesn’t like, in exchange for increased health both mental and physical which is the book’s central image (Trimarco, 2009). Thus, Beukes (2008: 86) vividly captures Kendra’s addiction, “I laugh selfconsciously, still thinking about how to get a Ghost, my mind chanting a little litany of need, wondering if they serve them at the bar.“ In addition, *Moxyland* mirrors the spirit of anxiety and wonder that prevailed at the dawning of the modern era's technological progress that we witness in everyday life. Stobie (2012) states that “*Moxyland* delineates a technological, materialistic alternative society which mirrors and intensifies the structural violence of the present”.

What is important to note is that the genre is best known for its dark undertones, it has a dystopian feeling to it. It is about how influential technology can be on people, in a negative way. Raven (2009) states that “*Moxyland* drinks deeply of the same well, and shares a similarly dystopian vision of our near and networked future“. In the afterword of the novel entitled *Moxyland's Stem cells* the author draws on to the inherent link of the genre with the contemporary society,

But the scariest synchronicity with *Moxyland* was something an electrical engineer friend told me – that a cop buddy had idly asked him over a beer if there was any way to SMS an electric shock to a fleeing suspect's cell phone, you know, because it's a pain in the ass to chase them wearing a heavy bulletproof vest. Luckily, my friend says that even for the purposes of bar talk, it's an impractical idea, especially without buy-in from the cell phone companies and government. Impractical. But not_impossible. The thing is that it's all possible, especially if we're willing to trade away our rights for convenience, for the illusion of security. Our very own bright and shiny dystopia is only ever one totalitarian government away (Beukes 2008: 157).

Pertaining to the genre, *Moxyland* showcases a bleak social assessment of present technological trends, where humankind becomes disembodied owing to technology. Through extension humans become a part of the machine. Robots aren’t under discussion here but the idea of one’s consciousness being transposed to a different reality with the help of technology.

The closest we can currently get to this existence is through virtual reality or video games where we get disconnected from our physical selves. In such an environment identities get blurred and subjects detach themselves through the process of alienation. This often entails a withdrawal to an imaginary haven. Beukes' names this haven *Moxyland* i.e. a virtual world of video games. The spin on this idea is that Beukes' haven is nothing like a perfect world, nor is it a distraction. It is a place where the society is under constant restraint and control, in one word – a dystopia. Beukes (2008: 77) writes, “What, like the kids' games? That Moxyland shit? Murder and mayhem. Training them to be savage, don't you think? It's not about making friends with kids all over the world, it's about getting ahead, getting one over.”

The idea of a crumbling society is not a recent concoction, it is a recurrent theme in literature that has existed since the 18th century. Dystopia, much like utopia, is a fictional society but it is turned upside down with extremely difficult life conditions normally set some time in the future. Such is the case with Beukes' *Moxyland*. Dystopias are frequently written as warnings, or as satires, showing current trends extrapolated to a nightmarish conclusion (Mallory). And those trends are mirrored in the pervasiveness of technology, with the most recent trend of VR – virtual reality. Dystopias are only presented as an illusory utopia, a perfect society that is maintained through oppressive control by the government. Baccolini suggests that dystopian novels tend to “open directly on the nightmarish society, with no need for time and/or space dislocation for the dystopian citizen” and that the citizen, a rebel or misfit of some sort, confronts, or is confronted by, the society that is present on the very first page (in Moylan 2000). The following list¹ provides the readers with a comprehensive overview of the characteristics of Dystopian Literature featured in the cyberpunk genre likewise:

- Propaganda is used to control the citizens of society.
- Information, independent thought, and freedom are restricted.
- A unique individual who lives in a stable, peaceful, carefully structured society is graced or cursed with extraordinary skills which mark them out from the conformist communities around them (Morrison 2014).
- Paranoia is very evident among the citizens of dystopian societies who live in fear and who are being monitored, betrayed or manipulated. Citizens are perceived to be under constant surveillance (by state police agencies).

¹ The list was inspired by lists of characteristics found in the following sources:
http://www.readwritethink.org/files/resources/lesson_images/lesson926/DefinitionCharacteristics.pdf,
<http://www.netcharles.com/orwell/articles/col-dystopia.htm>,
<http://facweb.northseattle.edu/jclapp/Children's%20Literature/Discussion%20Questions/Dystopias%20Characteristics.htm>
 and <http://www.utopiaanddystopia.com/dystopia/distopian-elements-and-characteristic/> [Accessed 17 Feb 2015]

- Society is controlled by technology.
- Technological advances that enslave humans or regiment their lives.
- Because dystopian literature takes place in the future, it often features technology more advanced than that of contemporary society.
- Creators of dystopian fictions explore worst possible scenarios, highlighting sense of fear in order to show that a perfect society is not possible.
- Exaggeration: fictional works that take a negative cultural trend and imagine a future or an alternative world in which that trend dominates every aspect of life (McDonald 2012: 9).
- The dystopian protagonist helps the audience recognize the negative aspects of the dystopian world through his or her perspective.

The bleakness of the novel's dystopian quality is also seen by Trimarco (2009) "It's a very dark world Beukes takes us to, and if she leaves us a trail of breadcrumbs leading to some brighter place, the crows have picked it nearly clean". Moreover, Raven (2009) refers to the aspect of witty governmental control, "the citizens are corralled by heavy-handed policing, terrorist threats (real, imagined, or engineered), and random disease epidemics". He goes on to list some of the traits of corporate totalitarianism that exist in the futuristic Cape Town of *Moxyland*,

mobile phones doing double-duty as identity card, passport, and punishment vector (the police can signal them to release a taser-like burst of voltage to a suspect), of corporations manufacturing dissent in order to justify strengthening this totalitarian grip, of nanotech-boosted police dogs, of engineered riot-control viruses that will kill you within three days unless you pop to a clinic for the free cure (and a chat with your friendly local law enforcement operatives about the incident where you picked it up) (Raven, 2009).

Amidst all the punishments the most notorious one is disconnection, a sort of non-existence, "S'okay. It didn't quite work out like that. So she's s'posed to get a disconnect. We're talking relegated to homeless, out of society, cut from the commerce loop, no phone..." (Beukes 2008: 50). In spite of the magnitude of the governmental enslavement there are characters in every dystopia who perceive the violations and rise against it,

'Your weapons are useless. We defy your attempts to regulate society. We're voluntarily disconnected! Voluntarily disenfranchised! You cannot control us!' He holds up the remains of a smashed phone, then drops it to the ground. I catch on. It's Tendeka and his BF surrounded by all manner of ragtag humanity; bergies and skollies and street kids

who all have one thing in common – they're homeless and phoneless. (Beukes 2008: 109)

The futuristic society's resemblance to reality is best seen through this side character's insight, 'And don't get me started on the fantasy of economic equality,' he says. 'Society has always been structured by privilege. This is the best we've had it. You work hard, you put your back into it, you get to claim the rewards. Freedom is a state of mind, Kendra. How old are you? Too young to remember what it was like.' (Beukes 2008: 134).

However, Beukes (2008: 135) shows us that where there are rebels there are passive recipients of the status quo,

Every channel comes back to it, on constant repeat. Like the chorus of a terrible song. 'Anarchy? Undermining our way of life? And what's that going to prove? More to the point, what's it going to change? This is only going to lead to more severe controls. But we need them, Kendra, I'm telling you, humanity is innately damaged. It's a flaw in the design code. We're weak. We're fallible. We need to be told what to do, to be kept in line.'

A few pages later she reaffirms the idea, "The necessity of control is evident, "And it makes perfect sense. The process has to be managed. Fear has to be managed. Fear has to be controlled. Like people" (Beukes 2008: 149). The question arises: How is control maintained? A possible answer presents itself: through spectacle.

According to the Merriam-Webster English dictionary a spectacle is something exhibited to view as unusual, notable, or entertaining; especially: an eye-catching or dramatic public display. It is hence a tool used for distraction. We do live in a society dominated by spectacles, but it is by no means a spectacular society. By reading and interpreting various spectacles we are able to see what they say about our modern age. The spectacle is not a new invention. It has been around since pre-modern times. Kellner (2003: 1) mentions the Classical Greece and its Olympics, thespian and poetry festivals, public rhetorical battles, bloody and violent wars, then Ancient Rome and its orgies, public offerings of bread and circuses, political battles, parades and monuments for Caesars and their armies. He also mentions the early modern period, when Machiavelli advised his modern prince of the productive use of spectacle for government and social control, and the emperors and kings of the modern states cultivated spectacles as part of their rituals of governance and power (Kellner 2003: 1). The most prominent author on the spectacle is the French theorist Guy Debord who published *The Society of the Spectacle*, the treatise on the modern human condition in 1967. Kellner (2003: 2) states that for Debord the spectacle is,

a tool of pacification and depoliticization; it is a 'permanent opium war' which stupefies social subjects and distracts them from the most urgent task of real life – recovering the full range of their human powers through creative practice.

Today, the spectacle is kept alive by the media. It is all-pervasive, it is ubiquitous as it exists in the form of images. In *Moxylant* even the setting, the environment itself is organized around the spectacle,

Gravity isn't my first choice of afterhours, but in its favour, entry is strictly corporate pass, so you don't have to deal with pleb civilians. And it's set on the 44th floor of the Vodacom building on a revolving floor, so the view rotates around you at a gentle clip, mountain-city-sea, ideal for those with a short attention span for the spectacular (Beukes 2008: 78).

However, "The spectacle is not a collection of images, but a social relation among people, mediated by images" (Debord 1977). This enables spectacle, and consequently the media, to model specific, desired behavior. Trimarco (2009) alludes that the media is the puppet master where there is

a generation that has absorbed so much branded messaging that it literally cannot imagine a gesture—not an utterance, not a political strategy, not even an act of violence—intended to do anything but stimulate the media for marketing-related purposes.

In Debord's words, "When the real world changes into simple images, simple images become real beings and effective motivations of a hypnotic behavior" (in Kellner 2003: 2). The spectacle is more than something at which we passively gaze, and it increasingly defines our perception of life itself, and the way we relate to others (Harris 2012). Images depicting art, science, everyday life, desires, presented by the spectacle replace reality and are simultaneously being replaced by reality itself, the resulting images are necessarily distorted (Jappe 2004: 8). The audience, therefore, forms its opinions influenced by the spectacle. It believes in what it sees: illusions. The spectacle is thus a form of entertainment mediated through images represented in the media and devoured, consumed by the social life. However, it is not the type of entertainment that teaches and delights, the type that Sir Philip Sidney advocates in his *Defence of Poesie*. According to Aristotle, spectacles are "productions that entertain without elevating the soul" and he considered it to be the lowest, least important and most dispensable element of the dramatic arts (in McDonald 2012: 10). In *Moxylant*, the character Toby refers to this quality as well, "'When I was a kid, I only ever used the educationals.' This riles her. 'You can't simplify like that. It's all blurred now, the lines between education and

entertainment.” (Beukes, 2008: 77). Moreover, immersion in this form of entertainment only causes the audience to stop thinking. As Beukes (2008: 175) notes, the audience cannot discern whether the violence is real or a marketing device,

The audience is rapt, camera phones clicking. There is a scattershot of applause, and laughter, as the others move in . . . It's only when the artist starts wailing that it becomes apparent that this was not part of the program.

In doing so, it shapes political and social life by providing an ever increasing amount of material for “fantasy, dreaming, modeling thought and behavior, and identities” (Kellner 2003: 1). The information provided to the people is one obtained mainly through entertainment and as such the media can control the distribution of information and influence the audience's consciousness. Without the capitalist society, the spectacle might die out on its own. This idea is reimbursed by Jappe (2004: 10), “The class responsible for the establishment of the spectacle - the bourgeoisie - owes its position of dominance to this triumph of the economy and its laws over all other aspects of life”. The media and the capitalist consumer society are, therefore, organized around the spectacle. The paramount trait of the spectacle is the passivity it induces. Debord (1977) says that, “There can be no freedom outside of activity, and in the context of the spectacle all activity is negated.” He adds that the spectacle is the guardian of sleep, the nightmare of imprisoned modern society which ultimately expresses nothing more than its desire to sleep (Debord 1977). The phrase “glued to the TV screens“ takes on eerie connotations, since in doing so the subjects surrender their lives. In this way, the status quo is maintained. The society has become a dull passive recipient, susceptible to manipulation. Hence, the spectacle is a political tool, used for maintaining class divisions. Beukes’ characters are aware of this and try to use it to their own advantage,

>> skyward: ... and if there's one thing our culture doesn't stand for, 10, it's boredom. you know that. we have to jolt them, surprise them, it has to be spectacular. we're competing with media and advertising and promotions and pluslives, all helping people to avoid confronting reality. >> 10: Okay, okay, I see where you're headed (...) >> skyward*: hallelujah! yes. nowhere near enough. we need to jar people from their apathy. we need spectacle. we need to fight the corporates on their own terms. Counterexploitative. >> 10: Using their money. >> skyward*: what better way to subvert them? it's not just perfect, it's beautiful (Beukes 2008: 65).

Although developed in the 1960s, the society of the spectacle is an “eerily accurate portrait of our image-saturated, mediated times” (Harris 2012). The contemporary world seems to be obsessed with images and consumption. This, according to Kellner (2003: 102) signifies “the

triumph of media spectacle over reality and the immense power of media culture to define what is real, important, and worthy of attention”. Debord (1977) states,

It is the heart of the unrealism of the real society. In all its specific forms, as information or propaganda, as advertisement or direct entertainment consumption, the spectacle is the present model of socially dominant life.

Its blue hot glare captivates everyone in its path. The future seems to hold a similar situation in store. Kellner (2003: 103) suggests that “daily life is colonized by a total media environment, perhaps providing glimpses of the information–entertainment culture of the future, when people will be given even more extravagant technologies and spectacles to escape into media and virtual reality”. Beukes (2008: 90) mimics this colonization by spectacle,

From the bar, Toby catches my eye and mimes mock applause to the spectacle. Vix has her hands clamped tight round his arm, looking shocked and excited at the same time. And that seems to be the prevailing mood. Not outrage or fear, but excitement. People are grinning, nodding, eyes overbright, which makes it seem all the more horrific.

How is in fact spectacle connected to hyperreality? At first sight the two terms are related to the concept of reality, both transcending it. According to Harris (2012),

The ideas in *The Society of the Spectacle* drew on obvious antecedents – Hegel, Marx, Engels, the Hungarian Marxist George Lukacs – and also pointed to what was soon to come: not least, postmodernism, and the “hyperreality” diagnosed by Jean Baudrillard.

Reality is a fickle term as it is subject to various interpretations. According to the analogy of the Plato’s cave ² reality turns out to be just an illusion. As readers we are led to wonder, which reality is the real one? Is there such a thing as more realities? Isn’t the term applicable to a unique situation? These are also some of the questions we stumble upon while reading *Moxylund*. Virtual reality is “a reality created by simulation, for which there is no original”, therefore, it is “another version of Baudrillard’s ‘simulacrum’” (Klages 2012). Baudrillard argues,

media “reality” is a “hyperreality,” a world of artificially constructed experience that is “realer than real,” that purifies the banality of everyday life to create an exciting world of mass mediated, technologically processed experience that is often far more involving and intense than ordinary life (in Kellner 2003: 102).

² Plato’s cave analogy can be found summarized here: <https://faculty.washington.edu/smcohen/320/cave.htm> [Accessed 29 Jun 2018]

Such new, exciting world is the one of *Moxyland* which is partly represented in the realm of video games. The “realer than real” concept Beukes (2008: 44) illustrates beautifully,

He's got his wall2wall set on Karoo; pale light over scrub hills complete with a windpump, metal blades turning idly in a breeze you could almost convince yourself you felt. It's an idealised version of the Rural, peaceful, as far removed from the real thing as you can get. At least Mr. Muller keeps the display reduced, so it only takes up half a wall, more painting than wraparound. He doesn't like to forget that it's not legit. He says it's just another kind of sedation. A lulling, he calls it. 'Watch out for the lulling,' he says sometimes, like it's something profound, especially if a commercial sets him off. Commercials really get to him. He says you used to be able to skip them, just prog them right out of your recording, but it's hard to imagine that now. Then he'll launch into a rant on how the world has evolved for the worst, although at least crime is down.

The games seem to offer what Baudrillard (1994: 91) called “superficial saturation and fascination”. The bewildered audiences here are the players. And the game world is violent. Baudrillard's (1998) statement, “We are in a logic of simulation which has nothing to do with a logic of facts and an order of reasons“ explains why violence seems logical. Raven (2009) writes that *Moxyland* is,

a city that's host to augmented reality games that turn out to be more real than their players expected and the constant threat of being made "disconnect"—made a legal non-person by having your cellphone SIM erased—for some infringement, real or otherwise, staying alive and vaguely free is the only game in town.

The characters acknowledge the existence of two worlds, the reality vs. the fake one or the simulacrum. In both, one is always watched, performing for others' entertainment and watching others perform in turn. Foucault (1979: 201) states,

Our society is one not of spectacle, but of surveillance; under the surface of images, (...) it is not that the beautiful totality of the individual is amputated, repressed, altered by our social order, it is rather that the individual is carefully fabricated in it, according to a whole technique of forces and bodies.

The society of *Moxyland* with the element of constant surveillance is reminiscent of Foucault's Panopticism. Initially, the Panopticon (“all-seeing”) was proposed as a model prison by Jeremy Bentham, a Utilitarian philosopher and theorist of British legal reform, but it also functioned as a round-the-clock surveillance machine whose design ensured that no prisoner could ever see the 'inspector' who conducted surveillance (Theory of Surveillance: The Panopticon 2001). According to Elliott (2014: 96), Panopticism came to define “a society in which individuals are

increasingly caught up in systems of power in and through which visibility is a key means of social control". Inmates of the Panopticon live in constant fear of being seen, caught breaking the rules. Through the Panopticon, power, discipline and punishment can be exercised. The discipline of the *Moxyland's* society is thus, based on observation. These musings bring us back to the question of what is real. The world we perceive is the one we think is real, and we perceive it through the media. The idea of "electronic elsewhere" may explain this. With this term we "emphasize the idea that the media do not just represent—accurately or inaccurately—a place that is already there. Rather, (...) places are conjured up, experienced, and in that sense produced through media" (Berry, Kim and Spigel 2010). Like the character 10 states regarding *Moxyland*, "It's an idealisation, it's setting an example, showing people an alternative to what a perfect world might be" (Beukes 2008: 64).

Why is this important? To know better we must know worse first. Literature aids us in imagining alternatives. Kellner (2003: 17) suggested,

Reading the spectacle of some of the popular texts of media culture helps to provide insights into current and emergent social realities and trends. Popular texts seize the attention and imagination of massive audiences and are thus barometers of contemporary taste, hopes, fears, and fantasies.

If we understand the existing society, then we can also strive to transform it. It is necessary to transform it if we wish to rise above the current oppression. Debord (1977) claims that theory and practice need to be united,

The critical theory of the spectacle can be true only by uniting with the practical current of negation in society, and this negation, the resumption of revolutionary class struggle, will become conscious of itself by developing the critique of the spectacle which is the theory of its real conditions (the practical conditions of present oppression), and inversely by unveiling the secret of what this negation can be. This theory does not expect miracles from the working class. It envisages the new formulation and the realization of proletarian imperatives as a long-range task.

In Debord's (1977) words, "the world really is topsy-turvy". This is exactly why it is possible to break the shackles of the imprisonment imposed by the society of the spectacle.

The paper also showed that there are different versions of reality, mostly binary oppositions mirrored in the conflict of the classes, highlighted within the apartheid government of *Moxyland*. As it was already stated, in the society of the spectacle, false reality and class division there is ample room for change. Raven (2009) concludes, "You can fight the system face on, and be crushed; or you can stoke the system's engines, and become assimilated by it".

One must adapt to survive. The great Bard once said, “*All the world's a stage, and all the men and women merely players*” (Shakespeare *As you Like it* Act 2. Scene 7 Page 6). Thus, it is of an utmost importance to look beyond entertainment. As can be noted in various issues discussed so far in this paper, literature can get us thinking about some vexing aspects of the human condition. The readers should be prompted by what they read and motivated to change. On a final note, let Van Eecke's (2009: 37) words illuminate our path, “The world is us. It is ours to reclaim”.

References

1. Baudrillard, J., 1994. *Simulacra and Simulation*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
2. Baudrillard, J., 1998. *Simulacra and Simulations*. Stanford University Press.
3. Berry, C., Kim, S., & Spigel, L. (Eds.). (2010). *Electronic Elsewheres: Media, Technology, and the Experience of Social Space*. University of Minnesota Press. Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/10.5749/j.cttt9fv> [Accessed 16 Mar 2018]
4. Best, S. and Kellner, D. *Debord and the Postmodern Turn: New Stages of the Spectacle* Retrieved from: <http://pages.gseis.ucla.edu/faculty/kellner/Illumina%20Folder/kell17.htm> [Accessed 05 Feb 2015]
5. Beukes, L., 2008. *Moxyland*. South Africa: Jacana Media (Pty) Ltd.
6. Debord, G., 1967. *Society of the Spectacle*. Translation: Black & Red, 1977. Retrieved from: <https://www.marxists.org/reference/archive/debord/society.htm> [Accessed 05 Feb 2015]
7. Elliot, A., 2014. *Contemporary Social Theory: An Introduction*. Routledge.
8. Foucault, M., 1977. *Discipline and Punish, Panopticism*. New York: Vintage Books Retrieved from: <http://foucault.info/doc/documents/disciplineandpunish/foucault-disciplineandpunish-panopticism-html> [Accessed 02 Dec 2014]
9. Goodreads, 2008. *Moxyland* by Lauren Beukes. Retrieved from: <https://www.goodreads.com/book/show/3491640-moxyland> [Accessed 08 Jul 2018]
10. Harris, J., 2012. *Guy Debord Predicted our Distracted Society*. The Guardian. Retrieved from: <http://www.theguardian.com/commentisfree/2012/mar/30/guy-debord-society-spectacle> [Accessed 05 Feb 2015]
11. Jappe, A., 2004. *An Imbecile's Guide to Guy Debord's concept of the Spectacle*. Treason Press.

12. Kellner, D. *Media Culture and the Triumph of the Spectacle*. Retrieved from: <http://pages.gseis.ucla.edu/faculty/kellner/papers/medculturespectacle.html> [Accessed 05 Feb 2015]
13. Kellner, D., 2003. *Media Spectacle*. London and New York: Routledge.
14. Kellner, D., and Best, S. *Debord and the Postmodern Turn: New Stages of the Spectacle*. Retrieved from: <http://pages.gseis.ucla.edu/faculty/kellner/Illumina%20Folder/kell17.htm>
15. Klages, M., 2012. *Posmodernism*. Retrieved from: <http://www.bdavetian.com/Postmodernism.html> [Accessed 20 Nov 2014]
16. Mallory. Retrieved from: http://ptfaculty.gordonstate.edu/jmallory/index_files/page0082.htm [Accessed 17 Feb 2015]
17. Merriam-Webster Dictionary. Retrieved from: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/cyberpunk> [Accessed 08 Jul 2018]
18. Moylan, T., 2000. *'Look into the dark' : On Dystopia and the Novum*. Liverpool University Press.
19. Stobie, C., 2012. *Dystopian dreams from South Africa: Lauren Beukes's Moxyland and Zoo City*, *African Identities*, 10 (4), 367-380. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14725843.2012.692542?src=recsys> [Accessed 13 Jul 2018]
20. The Editors of Encyclopaedia Britannica. *Cyberpunk literature*. Retrieved from: <https://www.britannica.com/art/cyberpunk> [Accessed 08 Jul 2018]
21. Trimarco, J. and Raven, G., 2009. *Two views: Moxyland by Lauren Beukes*. Retrieved from: <http://strangehorizons.com/non-fiction/reviews/two-views-moxyland-by-lauren-beukes/> [Accessed 16 Jul 2018]
22. Van Eecke, C., 2009. *Stock Footage and Shock Tactics. Eisenstein, Marx and Filming Capital*. 'B-Sides and Rarities' at Lokaal 01. Breda, Netherlands.

**KORISNIK NIJE NA MREŽI – ODVOJENOST OD STVARNOG SVIJETA
UNUTAR HIPERREALNOSTI KIBERPANK ROMANA MOXYLAND
AUTORICE LAUREN BEUKES**

Sažetak

Rad nastoji da ukaže na povezanost između pojma spektakla i hiperrealnosti te romana Moxyland od Lauren Beukes istraživanjem prethodno spomenutog unutar konteksta žanra

kiberpank i distopijskih karakteristika. Također, rad baca svjetlo i na bestjelesnost i otuđenost identiteta. Podaci su analizirani u odnosu na sadžaj i određene primjere iz romana. Pojam spektakla bio je linija vodilja kroz ostale teme koje su isplivale u sastavu. Ideje predstavljene u narednim paragrafima se vežu sa glavnom idejom, naime spektaklom i hiperrealnosti. Cilj je interpretirati i kontekstualizirati prethodno spomenuti fenomen spektakla putem detaljnog čitanja teksta te obezbijediti uvid u važna pitanja modernog društva.

Nakon kratkog uvoda, rad pruža kratak pregled termina i žanra kiberpank pozivajući se na isječke iz romana. Ovo se jasno veže sa idejom otuđenja kao jedne od karatkernih crta žanra koji zauzvrat dovodi do karakteristika distopije. Zatim, rad prelazi na glavnu ideju spektakl i njegovu povezanost sa hiperrealnosti. Kroz rad prožimaju se isječci iz romana kroz riječi spisateljice koji podupiru predstavljene ideje. Posljednji paragraf pruža kratki sveobuhvatni zaključak rada. Rad sadrži i popis od 22 knjige, članka i internetskih izvora citiranih u djelu.

Ključne riječi: *kiberpank, distopija, spektakl, hiperrealnost, bestjelesnost, otuđenost, Moxyländ, Lauren Beukes*

GERMANISTIKA

Dr. sc. Amela Ćurković

GOSPODAR FILTERA – HERR DER STAUBFILTER
FILMSKA ADAPTACIJA KNJIŽEVNOG DJELA KAO STUDENTSKI PROJEKT

Sažetak

Ono što je započelo kao mali projekt pripreme kratke predstave s ciljem promicanja učenja i poučavanja njemačkog jezika u bosanskom obrazovnom sustavu završilo je kao prilično uspješan projekt adaptacije kratkometražnog filma koji je implementirala grupa od 14 studenata Odsjeka za njemački jezik i književnost na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Zenici. Tema filma tretira zagađenje vode, zraka i tla u Zenici, jednom od najzagađenijih gradova u Bosni i Hercegovini. Ovu ekološku temu studenti obrađuju u kratkom filmu u trajanju od 23 minute, za koji su sami napisali scenarij i koji predstavlja izvornu adaptaciju poznatog književnog djela po kojem je snimljen i film "Gospodar prstenova". Studenti su također glumili u filmu i snimali ga na njemačkom jeziku s bosanskim i hrvatskim titlom, a kasnije i sa engleskim prijevodom. U različitim projektnim fazama studenti su demonstrirali kreativan rad i stekli nova i inspirativna iskustva. Film je prvo predstavljen srednjoškolcima i studentima i bio je vrlo dobro primljen. Nakon toga, film je također predstavljen široj javnosti kao dio lokalne manifestacije – Sedmica njemačkog filma u Zenici. Cilj ovog rada nije samo prezentirati projekt studentskog filma u njegovom nastajanju, već i pokazati kako pedagoški aspekt projekta adaptacije djeluje u praksi.

Ključne riječi: *kratki film, adaptacija, studenti, sticanje iskustva, kreativni rad, mašta, scenarij*

Projektna ideja i motivacija studenata za projekt

Kada je grupi od 14 studenata¹ četvrte godine studija njemačkog jezika i književnosti u akademskoj 2015/16. godini predstavljen koncept projekta kao izvannastavna aktivnost, oni su pokazali snažnu motivaciju da učestvuju u projektu, svi zajedno kao grupa. Već sama ideja da

¹ Članovi grupe od 14 studenata četvrte godine studija njemačkog jezika i književnosti u akademskoj 2015/16 godini Filozofskog fakulteta Univerziteta u Zenici su: Karolina Grbavac, Ismar Vehabović, Ivan Arapović, Ajla Isić, Marija Buljeta, Josip Laštro, Belma Mehmedović, Armin Pezer, Andrea Čolić, Čerima Garanović, Željka Širić, Nela Knežević, Robert Ramljak i Dženita Škiljan.

se mogu baviti nečim izvan svojih uobičajenih zadataka na fakultetu smjesta je privukla njihovu pažnju i naišla na pozitivnu reakciju.

Studentski projekti nisu toliko brojni na Filozofskom fakultetu u Zenici, budući da se radi o relativno mladoj instituciji unutar Univerziteta u Zenici osnovanog kao neovisni javni univerzitet u poslijeratnoj Bosni i Hercegovini. Stoga je prijedlog da se napravi studentski projekt koji je studentima predstavila voditeljica projekta, autorica ovog članka i nastavnik na Odsjeku za njemački jezik i književnost, naišao na pozitivan odjek kod studenata od samog početka.

Osnovni projektni okvir inicijalno je predviđao da se napravi kratka predstava na njemačkom jeziku na temu zaštite okoliša. Jedan od ciljeva bio je promicanje učenja i poučavanja njemačkog jezika u školama, a drugi, podizanje svijesti o zagađenju i zaštiti okoliša među mlađim generacijama. Ekološka pitanja vrlo su važna za grad Zenicu i okolne općine, kao regiju² sa najviše industrije u BiH unazad više desetljeća. Zbog fabrike Željezare u Zenici ovaj grad je bio, i još uvijek jeste, jedan od najzagađenijih gradova u Evropi³. Privatna tvrtka Mittal Steel koja upravlja Željezaram u Zenici, odgovorna je za ugradnju industrijskih filtera za prašinu, koji bi znatno smanjili trenutnu emisiju prašine i otrovnih tvari, ali ne ispunjava svoju obvezu. Mnogi prosvjedi i žalbe građana, udruga za zaštitu okoliša i drugih zainteresiranih strana nisu pomogle da se promjeni stanje i zagađivača privoli na poštivanje standarda zaštite okoliša. Studentski projekt koji je predstavljen u ovom članku namjerava dati mali doprinos u podizanju glasa protiv teškog ekološkog stanja u Zenici i šire.

U manje od tjedan dana studenti su došli do ideje za adaptaciju „Gospodara prstenova“ u kratki film pod naslovom "Gospodar filtera"⁴. Filmska adaptacija je po njihovom mišljenju bila prikladnija od predstave, zbog mogućnosti prikazivanja različitih lokacija na koje se želi skrenuti pozornost i prenijeti poruka o zagađenju tla, vode i zraka u Zenici. Ideja je nastala na temelju nekoliko okolnosti koje su se poklopile istovremeno: Prvo, studenti su tokom studija svakodnevno promatrali Željezaru kroz prozore fakultetske učionice, budući da se tvornica nalazi u blizini zgrade Fakulteta. Drugo, tvornica Željezara je stara konstrukcija s visokim dimnjacima koji su ih pomalo podsjećali na Mordor⁵ otkako su vidjeli film "Gospodar

² Smještena u središnjem dijelu Bosne i Hercegovine.

³ Prije rata Radna organizacija Željezara Zenica je zapošljavala oko 25,000 radnika. Danas je ova tvornica pretvorena u privatnu kompaniju Arcelor Mittal koju je preuzeo strani investitor Mittal Steel, globalna tvrtka za proizvodnju čelika. Ova tvornica sada radi sa značajno smanjenim kapacitetima i sa oko 3000 zaposlenika. <http://zenica.arcelormittal.com/>.

⁴ Film „Gospodar filtera“ se u cjelosti može pogledati na sljedećim linkovima:

<https://www.youtube.com/watch?v=33KvZCeQ3tO&t=7s> sa engleskim titlom i

<https://www.youtube.com/watch?v=AnPAP12ljDQ> sa titlom na bosanskom i hrvatskom jeziku. Kratki trailer filma se može pogledati na sljedećem linku: <https://www.youtube.com/watch?v=UptjGYMf5Vc>.

⁵ „U J. R. R. Tolkienovom izmišljenom svijetu Međuzemlja, Mordor (izgovara se [ˈmɔrdɔr]; od Sindarin *Black Land* i Quenya *Land of Shadow*) je bila regija okupirana i kontrolirana od strane Saurona, na jugoistoku sjeverozapadno

prstenova". Treće, što nije potrebno posebno ni pominjati, svi su bili veliki ljubitelji knjige i filma "Gospodar prstenova". Sve se to na neki način poklopilo kada im je predložena projektna ideja za film i rezultiralo je sa "Gospodarom filtera" odnosno, kako su ga studenti izvorno nazvali na njemačkom, "Herr der Staubfilter"⁶.

Slika 1: Grupa od 14 studenata – Autori filma „Gospodar filtera“

Slika 2. Zajednička fotografija studenata sudionika u projektu i poster filma „Gospodar filtera“

Međuzemlje na istoku [Anduin](#), velika rijeka. [Orodruin](#), vulkan u Mordoru, bio je cilj Prstenove družine (a kasnije [Frodo Baggins](#) i [Sam Gamgee](#)) u poduhvatu da unište Jedan Prsten." <https://en.wikipedia.org/wiki/Mordor>.

„Sjenovito carstvo Mordora u Međuzemlju u ‘Gospodaru prstenova’ može biti neplodno pustošje, prožeto vatrom i pepelom i prašinom, i zasigurno je zrak koji udišete otrovni dim, ali je isto tako i fascinantno mjesto s iznenađujućom količinom povijesti, kulture i geografske raznolikosti.“ <https://screenrant.com/lord-of-the-rings-mordor-facts-trivia/>.

⁶ Naslov „Herr der Staubfilter“ je nastao pod utjecajem službenog naziva filma na njemačkom jeziku „Herr der Ringe“ za „Gospodar prstenova“, što je, logično, i u bukvalnom prijevodu i u sadržajnom smislu dalo naslov „Gospodar filtera“ u bosanskom i hrvatskom jeziku.

Nastajanje adaptacije

Rad na filmskoj adaptaciji zahtijevao je nekoliko pripremnih radnih faza: adaptaciju scenarija, obilazak lokacija za snimanje, gluma, prevođenje tekstova, produkciju filma i suradnju sa sponzorima i različitim stručnjacima tokom cijelog procesa. Studenti nisu imali prethodno iskustvo s ovom vrstom posla i bilo je jasno da su morali proći proces sticanja novih znanja i vještina kroz rad na projektu - 'learning by doing'. No, bilo je vidljivo da je spremnost za to bila na visokom nivou kod studenata, jer su uvijek uspjevali prevladati prepreke i pronaći rješenja za manje ili veće izazove, kako je rad na projektu odmicao.

Scenario

Proces pisanja scenarija teksta bio je najteži dio rada na filmskoj adaptaciji, pa su tako studenti u kreativnom procesu pisali nekoliko različitih verzija scenarija. Prvo, su morali ponovno gledati filmove "Gospodara prstenova" i čitati knjige kako bi pronašli dijelove koji bi se uklapali u njihov film. Bilo je potrebno više vremena da se selektiraju scene koje će se ugraditi u njihov scenario. Drugo, morali su preinačiti⁷ scenario više puta sve dok on nije prerastao u adaptirani tekst "Gospodara prstenova". Budući da je na projektu sudjelovalo 14 studenata, nisu nikada imali nedostatak ideja. Međutim, čak i nakon procesa brainstorminga i intenzivnih zajedničkih diskusija, neke dijelove preinačenog scenarija još uvijek je bilo teško do kraja oblikovati da bi se mogli uklopiti u ostatak adaptiranog teksta. Za ovaj dio posla je trebalo dosta vremena, truda, kreativnog razmišljanja i predanosti.

Glavni likovi adaptacije filma su vila, čudovište, stari hobit, tri mlada hobita i čarobnjak. Najvažniji motiv izvornog filma bio je Prsten, a hobiti su morali putovati kako bi Prsten donijeli u Mordor. U kratkoj adaptaciji Prsten je zamijenjen filterom koji je trebao biti instaliran u Željezari. To je putovanje koje će se pratiti u adaptaciji. Baš kao što je svijet spašen nakon što je uništen Prsten u originalnom filmu, tako je u studentskoj adaptaciji grad trebao biti spašen postavljanjem filtera za prašinu na željezarske dimnjake. Time je poruka zaštite okoliša utkana u scenarij.

Kratki opis scenarija: U prvoj sceni se vila obraća javnosti na temu zagađenja vode, zraka i tla u Zenici. Slike i videozapisi demonstirani i aktivista koji se bore za čisti grad prikazani su na raznim lokacijama na kojima su vidljivi tragovi zagađenja.

⁷ Raw, Laurence. „Pedagogies of Adaptation.“ *Adaptation. Theory, Criticism, Pedagogy (Adaptacija. Teorija, kritika, pedagogija)* Osijek, 23.-25. februar 2017., *Book of Abstracts (Knjiga sažetaka)*: „**Kreativni pristup**: Nastavnici često traže od učenika da uzmu izvorni tekst i preinače ga prema vlastitim težnjama i sklonostima. Ovo je osobito plodan pristup, jer učenici moraju donositi iste kreativne odluke kakve donose profesionalni scenaristi. (A. Č.)“ (str. 2)

Slika 3: Zeničko nebo bez zaštitnih filtera

Čudovište posjeduje filtere, ali ga ne koristi u ekološke svrhe. Nakon izvjesnog vremena dolazi do susreta između čudovišta i hobita. Organiziraju međusobno takmičenje u nekoliko igara, a pobjednik osvaja filtere. Trojica mladih hobita pobjeđuju u natjecanju i osvajaju filtere koje nose kući.

Slika 4: Tri mlada hobita i filter

Čarobnjak dolazi u njihovu kuću i kaže im da trebaju krenuti na dugo putovanje do Željezare u Zenici kako bi spasili grad od daljnjeg onečišćenja tako što će postaviti filtere u dimnjake tvornice. Ali prije odlaska na daleko putovanje hobiti su morali proći poseban tečaj odnosno poduku o tome šta znači zaštita okoliša, zbrinjavanje i recikliranje otpada. Tečaj je organizirala tvrtka ALBA Zenica⁸ koja je odgovorna za zbrinjavanje otpada u gradu Zenici. Nakon odslušanog tečaja i uspješno položenog ispita hobiti su dobili diplome, što im omogućava da se konačno upute u avanturu spašavanja grada postavljanjem filtera. Nakon što stignu do Željezare i uspješno instaliraju filtere, sunce obasjava grad Zenicu s plavim nebom, čistom rijekom i zelenom prirodom⁹.

⁸ Joint venture od 1999. godine u obliku "javno-privatnog partnerstva" između ALBA Zenice (kćerke njemačkog stranog investitora ALBA Berlin), Općine Zenica i Javnog komunalnog poduzeća Zenica.

⁹ Prerađeni scenarij je osvojio treće mjesto na svjetskom online natjecanju alumni članova njemačke udruge DAAD Alumni u sklopu projekta "#MissionResponsible" u junu 2015. Vidi članak "Studenten Gegen Luftverschmutzung" ("Studenti protiv

Slike 5 i 6: Zenica je zelena nakon instaliranja filtera za prašinu

Iako je film trebao prenijeti ozbiljnu poruku o zaštiti okoliša, studenti su ju htjeli predstaviti sa ironijom i humorom što bi, prema njihovom mišljenju, privuklo veću pažnju učenicima po školama kao ciljnoj publici. Smatrali su da bi pojedini likovi trebali biti smiješni i da ih treba prikazati u komičnim situacijama, čime bi se lakše privukla pozornost učenika na ozbiljnu problematiku zaštite okoliša. Komične efekte su uspjeli postići, između ostalog, i tako da hobiti i drugi likovi govore kolokvijalnim umjesto književnim jezikom; zatim i time da se u pozadini nekih scena čuje smiješna muzika. Nadalje, čarobnjak se pojavljuje u pompoznom kostimu hip-hop stila s debelim zlatnim lancima oko vrata poput rap zvijezde i sl.

Nakon završetka pisanja scenarija došao je red na studente koji su bili i glumci u filmu da savladaju tešku i izazovnu zadaću kreiranja autentičnih i smiješnih likova koji će istovremeno prenijeti pravu poruku publici.

Kostimi i gluma

Glumiti u filmu je bilo sasvim novo iskustvo za studente. Njihova prva pomisao o glumi je bila da je to lako i uglavnom zabavno. Međutim, pokazalo se da je gluma prilično težak posao. Prvi veliki problem s kojim su se suočili bili su kostimi. Morali su odabrati kostime koji bi odgovarali pojedinim likovima, a u kojima su se ujedno osjećali ugodno za rad na setu. Šminka je također bila dio kostima. Nije bio problem našminkati se, ali je izazov bio staviti potpuno istu šminku svaki put kad bi u različitim vremenskim odmacima snimali pojedine scene. Kako bi prevladali taj problem, koristili su kamere mobitela da fotografiraju sami sebe kao glumce, a zatim bi gledajući fotografije kopirali iste kostime i isti make-up za svako sljedeće snimanje.

Naredni izazov bila je sama gluma. Prvo, morali su naučiti tekst. Drugo, prošli su brzi tečaj glume kod profesionalne glumice Ermine Kurevije, koja je ujedno i kolegica studentica

onečišćenja zraka" A. Č.) na linku: <https://www.alumniportal-deutschland.org/nachhaltigkeit/soziales/mitmachaktion-missionresponsible/>.

sa drugog Odsjeka za kulturalne studije na Fakultetu. Ono što su studenti naučili kao osnove glume bilo je da svaki glumac ili glumica ima nešto posebno, nešto svojstveno sebi, tako da se nešto od te osobnosti prenese na lik koji on ili ona glumi i da samo on ili ona zna kako to da učini. To bi moglo biti bilo što, neka improvizacija, neka gesta, način izgovora ili čak izgled. Studenti-glumci trudili su se implementirati ove tek stečene glumačke sposobnosti u svoje filmske uloge i, kako se ispostavilo, bili su vrlo uspješni u tome.

Malo je neobično, ali je potrebno istaći da se i kontrola ili suzbijanjem iznenadnih napada smijeha pokazala kao izvjesna poteškoća. Studentima je bilo teško objasniti zašto se to dešavalo, ali je bilo trenutaka tokom snimanja, kada se studenti-glumci nisu mogli suspregnuti od smijeha, čak i kod ozbiljnih scena. Zato su neke scene morali ponavljati više puta dok nisu bile kako treba.

Najzahtjevniji dio glumačkog iskustva za neke studente su bile scene u kojima nije bilo nikakvih dijaloga, nije bilo teksta koji se trebao izgovoriti, već su umjesto toga morali glumiti govorom tijela i izrazima lica, što se pokazalo izuzetno teško: prenijeti izraz lica, govor tijela i geste u film i to na način da budu uvjerljivi za publiku.

Snimanje i produkcija

Sljedeći skup zadataka koji su se odnosili na snimanje i produkciju filma uključio je i niz izazova s kojima su se studenti prvi put susreli. Samo snimanje je trajalo oko mjesec dana, ali cijeli proces ovog dijela projekta je trajao oko šest mjeseci, jer je bilo mnogo detalja koje je trebalo uklopiti, kao što su različiti vremenski uvjeti, pronalaženje i odabir odgovarajućih kadrova za snimanje s odgovarajućom pozadinom, poput pocrnjelog neba od dimnih industrijskih dimnjaka itd.

Srećom, među studentima u grupi se našao i tehnički stručnjak koji je bio zadužen za snimanje i produkciju. U ovoj je fazi bilo mnogo novina koje je trebalo svladati, kao npr. kvalitet scene, kvalitet zvuka, uređivanje i produkcija zvuka, montaža slike, prevođenje i montaža titlova u tačnim vremenskim razmacima i mnogi drugi tehnički detalji vezani za produkciju filma.

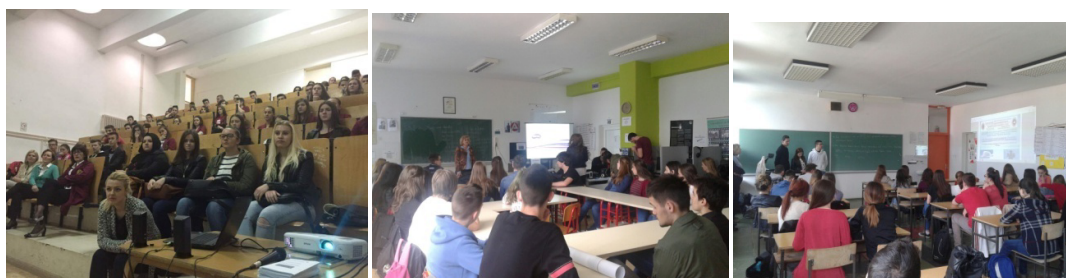
Sponzori

Pored podrške Univerziteta u Zenici, projekt je podržala i firma ALBA Zenica koja je osnovana 1999. i čija je djelatnost komunalno zbrinjavanje otpada u Zenici. Tvrtka također radi na tehnologijama i uslugama recikliranja, od licenciranja i savjetodavnih usluga do recikliranja, upravljanja otpadom i prodaje sirovina. Tako oni, uz osnovnu djelatnost zbrinjavanja otpada,

pridonose zaštiti okoliša, vode, zraka i tla. Voditeljica projekta i studenti iz projektnog tima obratili su se stoga ALBA-i Zenica sa zamolbom da podrže projekt. Nije trebalo mnogo uvjeravanja da uprava ALBA-e prepozna kvalitetu studentskog projekta adaptacije i, shodno tome, odluči podržati njihove napore. ALBA Zenica nije samo pružila materijalnu potporu, nego je ponudila i neprocjenjive stručne savjete o pitanjima zaštite okoliša tijekom pisanja scenarija. Ključnu ulogu u ovoj vrsti podrške je odigrao menadžer za kvalitet poduzeća ALBA Zenica Džafer Dautbegović koji je i u filmu odigrao ulogu ekološkog stručnjaka.

Prezentacija filma

Snimanje filma bilo je tek prvi dio provedbe projekta koji je trajao od aprila 2015. do marta 2016. Predstavljanje filma ciljnoj publici, tj. učenicima srednjih škola i široj javnosti bila je druga faza provedbe projekta, koja se odvijala u aprilu 2016. Zahvaljujući sponzorima projekta, a nakon prethodno pribavljenog odobrenja za posjete školama od strane Pedagoškog zavoda u Zenici, bilo je moguće prezentirati film učenicima srednjih škola u osam općina: Zenica, Žepče, Zavidovići, Maglaj, Busovača, Tešanj, Kakanj i Visoko. Film je bio jako dobro primljen što svjedoči činjenica da se studentska adaptacija "Gospodar filtera" jako dopala kako učenicima u svim školama tako i profesorima njemačkog jezika, ravnateljima i pedagozima pojedinih škola. Projektnom timu su postavljana brojna pitanja koja su se odnosila na scenario filma, glumu ili na druge faze projekta, komične scene su bile popraćene smijehom publike.

Slike 7, 8 i 9: Prezentacija filma u Tešnju, Zenici i Kakanju

Prije svake projekcije filma, projektni tim bi prvo predstavio film kroz kraći opis cijelog projekta, ali bi govorio i o pozitivnim iskustvima stečenim učešćem u projektu adaptacije. Studenti su, između ostalog, govorili o timskom radu, poteškoćama i preprekama koje su se pojavljivale u toku implementacije projekta, rješavanju problema, kreativnom radu, brainstormingu, novim zadacima i novim iskustvima, novim saznanjima i vještinama, čitanju literature, kreativnom pisanju, prerađivanju i preinaci originalnog teksta, prevođenju, pjevanju,

plesanju, recitiranju, improvizaciji, smijehu, međusobnom pomaganju i ostalim sličnim iskustvima.

Film je također predstavljen na Univerzitetu u Zenici na Danu otvorenih vrata u maju 2016., a široj javnosti je film predstavljen u okviru manifestacije "Sedmica njemačkog filma 2016." u decembru 2016. u Zenici u organizaciji Goethe Instituta BiH, Gradskog muzeja Zenica i Odsjeka za germanistiku Filozofskog fakulteta u Zenici.

Slika 10: Poster za film „Gospodar filtera“ na Sedmici njemačkog filma 2016.“ u Zenici

Zaključak

Studijski projekt prezentiran u ovom članku započeo je kao mali projekt koji je inicijalno bio planiran kao predstava, ali je završio kao prilično uspješna filmska adaptacija. Rad na projektu je trajao više od godinu dana, od aprila 2015. do decembra 2016. Projekt je implementiran kao vannastavna aktivnost, no studenti četvrte godine studija koji su sudjelovali u projektu su bili nagrađeni za svoj trud kroz završnu evaluaciju nekih od obaveznih književnih i jezičnih predmeta redovnog studija. Međutim, iskustvo koje je projektni tim stekao nakon implementacije projekta, pokazalo je, s jedne strane, da ovakve adaptacije kao studentski projekti, zahtijevaju dosta vremena, ozbiljan rad, kreativnost, različite vještine i znanja¹⁰. S druge strane, ovakvi projekti mogu biti "neka oslobađuća snaga, prilika za eksperimentiranje i korištenje iskustava za osobni i emocionalni razvoj".¹¹ Ta iskustva vode nas do zaključka da postoji velika pedagoška korist u takvim projektima gdje studenti rade samostalno, razvijaju vještine, nauče surađivati, pišu svoje tekstove i prerađuju ih na mnogo različitih načina, ne samo

¹⁰ Elliott, Kamilla. „The Adaptation as Critic: Creative Critical Modes of Assessment in Adaptation Pedagogy.“ Konferenciji o adaptaciji: *Adaptation. Theory, Criticism, Pedagogy* u Osijeku, 23.-25. februar 2017., *Book of Abstracts (Knjiga sažetaka A.Č.)*: „Dok studenti stvaraju adaptacije, donoseći umjetnost, glazbu, ples, kazalište, digitalne i društvene medije na jedno mjesto kao dio adaptacije, oni pri tome generiraju nove ideje i nove i drugačije poglede na stvarnost, koje studenti prezentiraju u kritičkim esejima ili kroz dijalog s prethodnim kritičkim osvrtom, što je često najkvalitetniji pismeni rad koji napišu u cijeloj svojoj sveučilišnoj karijeri. (A.Č.)“ (p. 2)

¹¹ Citat iz prezentacije „Pedagogy of Adaptation (‘Pedagogija adaptacije’ A.Č.) od prof. Laurencea Rawa na Konferenciji o adaptaciji: *Adaptation. Theory, Criticism, Pedagogy* u Osijeku, 23.-25. februar 2017.

za radnim stolom, već i kroz druge oblike izražavanja, kao što su gluma, recitiranje, pjevanje, plesanje, lobiranje, pregovaranje, predstavljanje itd. To je proces koji osnažuje svakog od sudionika i posao koji zaslužuje da bude nagrađen. Iz svega izvlačimo pouku i dajemo sugestiju da bi se ovakvi projekti trebali potpuno integrirati u studijske nastavne planove i programe kako na Odsjeku za germanistiku tako i na drugim odsjecima Filozofskog fakulteta u Zenici, umjesto da ih se i dalje tretira kao vannastavna aktivnost.

LORD OF THE FILTERS – HERR DER STAUBFILTER **ADAPTATION AS A STUDENT PROJECT**

Abstract

What started as a small project of making a short play with the aim to promote learning and teaching German language in the Bosnian education system ended up as a quite successful short film adaptation project implemented by a group of 14 students of the German Department at the Faculty of Philosophy at the University of Zenica. The topic of the film is water, air and soil pollution in Zenica, one of the most polluted cities in Bosnia and Herzegovina. This ecological topic is told by the students who wrote the script for a short film in duration of 23 minutes as their original adaptation of the famous movie “Lord of the Rings”. The students also acted in the film and recorded it in German with Bosnian and Croatian subtitle, and later on also with the English subtitle. Throughout different project phases the students demonstrated creative work and gathered new and empowering experiences. The film was initially presented to the secondary school pupils and university students and it was very well received. Afterwards the film was also presented to the wider public as a part of a local film event – German Film Week in Zenica. The aim of this paper is not only to present a student film project in its making, but also to demonstrate how pedagogy of adaptation works in practice.

Keywords: *short film, adaptation, students, learning experience, creative work, imagination, script*

Dr. sc. Belma Šator

DIE GESTALTUNG DES SCHÜLERORIENTIERTEN FREMDSPRACHENUNTERRICHTS

Zusammenfassung

Dieser Artikel befasste sich mit dem schülerorientierten Fremdsprachenunterricht und seiner Gestaltung. Schülerorientierung bedeutet, dass sich die Lehrkraft bei der Planung und Durchführung des Unterrichts an den Interessen und am Vorwissen der Schüler orientiert. Im schülerorientierten Unterricht wird die Erziehungsaufgabe der Lehrpersonen verdeutlicht. Schülerorientierung ist für den Unterricht von besonderer Bedeutung, weil diese eine positive Einstellung der Schüler gegenüber der Schule, dem Lernen und der Lehrperson bewirkt. Ein weiterer positiver Effekt ist, dass dabei das Selbstvertrauen der Schüler und die Lernmotivation deutlich gestärkt werden. Schülerorientierung kann sich beispielsweise durch regelmäßige Schülerfeedbacks oder die Unterrichtsbeteiligung zeigen. Schüler werden aktiv in den Unterricht einbezogen und als Zielgruppe ernst genommen und wahrgenommen. Gerade dieser Artikel präsentierte einige Möglichkeiten und Vorschläge, wie man schülerorientiert im Klassenzimmer arbeiten kann.

Schlüsselwörter: *Fremdsprachenunterricht, DaF, Methodik des Fremdsprachenunterrichts, schülerorientierter Unterricht*

Einleitung

Die Gestaltung des schülerorientierten Fremdsprachenunterrichts unterscheidet sich deutlich von traditionellen Verfahren, denn sie ermöglicht Schülern, eine kreative, engagierte und erfolgreiche Mitarbeit. Praktische Erfahrungen zeigten, dass oft nur ein kleiner Anstoß gebraucht wird, damit sich völlig neue Perspektive eröffnen und plötzlich ein Unterrichtsprojekt entsteht, welches Schülern und Lehrern neuen Auftrieb gibt.

Immer mehr Fremdsprachenlehrer sind unzufrieden mit dem Lehrwerk, das sie im Unterricht einsetzen müssen. Es gibt verschiedene Gründe dafür. Zum Einen werden in vielen Ländern Textbücher verwendet, die in ihrem methodisch – didaktischen Ansatz bereits überholt sind und die den entsprechenden Anforderungen moderner Curricula nicht genügen können. In

einem solchen Fall sieht sich der Lehrer gezwungen, die Inhalte, Aufgaben und Übungsformen durch Zusatzmaterialien den veränderten Anforderungen anzupassen. Ein weiterer Grund für die Unzufriedenheit mit vielen Lehrwerken ist die mangelnde Relevanz der Inhalte.

Vokabeln

Neue Vokabel, ganz gleich ob sie der Vorentlastung eines Textes dienen oder ob sie textbegleitend eingeführt werden, müssen schriftlich „fixiert“ werden. So wird das Schriftbild eingeprägt und die Schüler können auch Intonation und Aussprache üben.

Nach Medo und Schneider (2006:12) kommt Bildern im narrativen Ansatz eine besondere Rolle zu, da sie den Inhalt illustrieren und dadurch wichtige Stütze bei der Semantisierung sind. Jüngere Schüler basteln gern Karten und mit Hilfe einer Vokabelkartei wird schneller und leichter gelernt. Die Bildwortkarten sind gut als Memorisierungshilfe und die Arbeit mit ihnen kann auch bei der Leistungskontrolle dienen. Zum Beispiel auf der Vorderseite der Karte kann das neue Wort und auf der Rückseite die entsprechende Illustration oder die muttersprachliche Übersetzung stehen. Nachher könnte auch der Beispielsatz dazugeschrieben werden.

Einige Möglichkeiten für die Arbeit mit Bildwortkarten:

- Verschiedene Fragespiele, z.B. auf dem Bild dargestellte Verben werden an die Schüler verteilt und sie stellen sich gegenseitig die Fragen:

A: „Kannst du (z.B. singen?)“ - B: „Ja, ich kann singen“ oder „Nein, ich kann nicht...“

- Sätze bilden aus einem Verb (Bildwortkarte) und dem Namen eines Schülers, z.B. „Karl singt“ oder „Monika und Karl singen“
- raten, wer welche Karte hat:

A: „Katrín, singst du?“ – B: „Ja, richtig. Ich singe“ oder „Nein, falsch. Ich singe nicht.“

- Die Schüler fragen sich gegenseitig mit Hilfe der Wortbildkarten ab, oder prüfen sich selbst: das Wort, das gewusst wird, wird auf die Seite gelegt und das unbekannte Wort wird dahinten in den Stapel gelegt, so dass es wieder nach vorne kommt.
- Memory – Spiel (Abbildung 1.) – zwei Schüler suchen das Wort – Bild Paar
- Viele Bildwortkarten liegen auf dem Tisch, ein Schüler dreht sich kurz um, ein anderer nimmt eine Bildwortkarte weg. Welche Bildwortkarte fehlt?

	der / die Stiefel		der Schal die Schals
	der Rock die Röcke		die Weste die Westen
	das Kleid die Kleider		der Mantel die Mäntel
	die Hose die Hosen		der / die Pullover
	der / die Gürtel		das Hemd die Hemden
	die Bluse die Blusen		der Handschuh die

Abb. 1: Memory Spiel

(https://de.islcollective.com/resources/printables/worksheets_doc_docx/memory_kleidung/kleidung-grundstufe-a1/5022)

Manche Schüler, besonders höhere Klassenstufen, wollen lieber alles im Heft ordentlich systematisiert haben. Das bedeutet gar nicht, dass die Lehrer es dann schwer haben, etwas Interessantes und schülerorientiert zu entwerfen. Traditionelle Eintragung der Vokabeln in das Vokabelheft kann mit noch einer Spalte erweitert werden. In der dritten Spalte können die Schüler einen Beispielsatz eintragen. Die neuen Vokabeln können unterstrichen werden, in Fettschrift oder in einer anderen Farbe gekennzeichnet, besonders bei der Artikelbestimmung ist es empfehlenswert, die Farben zu benutzen, zum Beispiel rot, blau und grün für Singular und violett für Plural (Abbildung 2) (vgl. Wicke, 2008:22).

Neue Vokabeln:	Übersetzung:	Beispielsatz:
die Freizeit, -en		In meiner <u>Freizeit</u> spiele ich Fußball.
schulfrei		Sarah hat <u>schulfrei</u> . Sie geht nicht in die Schule.
bei		Petra ist nicht zu Hause. Sie ist <u>bei</u> Stefan.

Abb. 2: Übertragung in das Vokabelheft

Neuer und unbekannter Wortschatz kann auch mit Hilfe von sogenannten Merkbildern (Abbildung 3. und 4.) eingeübt werden. Als ein Beispiel soll hier das Erlernen der Bezeichnungen der Wohnräume im Haus angeführt werden. Das Wohnzimmer, die Küche, das Bad, usw. – die Bilder werden in ein eigens angefertigtes Hausbild eingetragen und beschriftet.

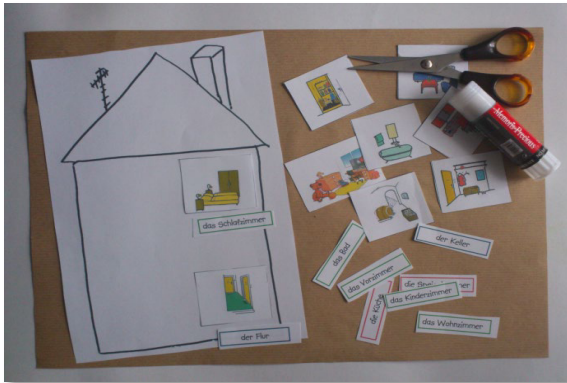

Abb.3: Basteln und Zuordnen

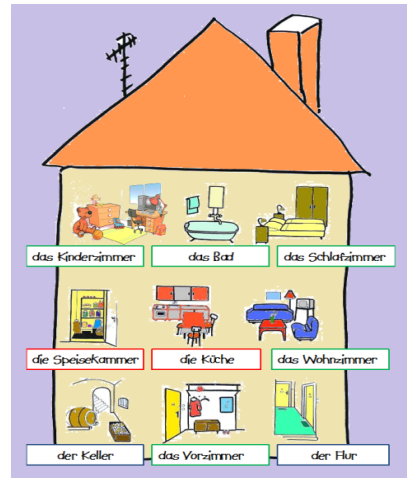

Abb. 4: Merkbild

Ein solches Merkbild kann auch ein Assoziogramm sein, nur aus Wörtern bestehend, indem z.B. dem Begriff „Tiere“ die einzelnen Gattungen und alle entsprechenden charakterisierenden Adjektive zugeordnet werden (Abbildung 5).

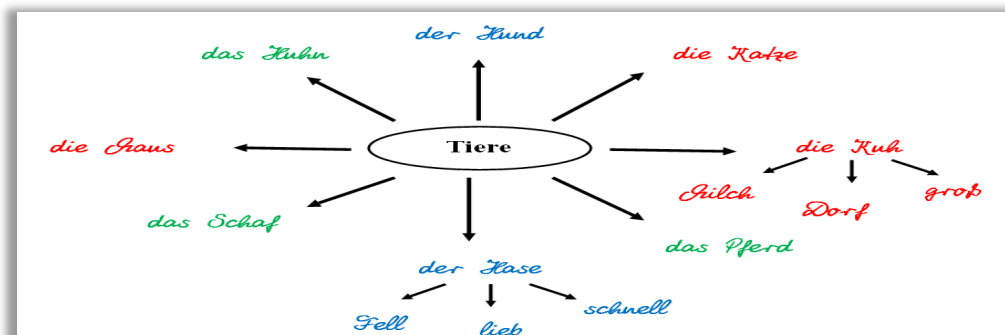

Abb. 5: Assoziogramm „Tiere“

Auf großformatigen Lernplakaten können die Schüler neue Wörter und Strukturen fixieren und die Poster dann im Klassenraum, aber auch zu Hause, aufhängen, so dass sie jeden Tag gesehen und gelesen werden. Durch die ständige Konfrontation mit diesen neuen Wörtern werden die Schüler dazu ermuntert, sie im Unterricht zu gebrauchen und sich entsprechend einzuprägen. Hiermit ist ein Beispiel wie die Schüler ein solches Lernplakat basteln und dann mit verschiedenen Übungen den Wortschatz „Körperteile“ erlernen können (Abbildung 6).

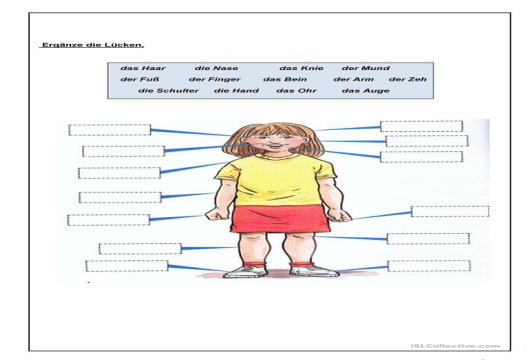

Abb. 6: Lernplakat „Körperteile“ (<https://aromania.info/arbeitsblatt-korperteile/65/arbeitsblatt-korperteile-korperteile-arbeitsblatt-kostenlose-daf-arbeitsblatter-7/>)

Übungen wie Zuordnung, Ratespiel, Richtig oder falsch u.ä. helfen den Schülern, spielerisch die neuen Wörter einzüben. Dieses Lernplakat wird auch gut verwendbar, wenn die passenden Verben zu diesen Wörtern hinzugefügt werden, z.B. *das Ohr – hören, das Bein – gehen/laufen/rennen, der Mund – essen/singen/sprechen* usw..

Das Basteln und die Anwendung der Entwürfe in einem Spiel oder Gespräch ist unter den Schülern eine sehr beliebte Methode des Lernens. So sind die Anziehpuppen, aus Papier oder Pappe ausgeschnittene Figuren, denen separate Papierkleider durch Auflegen oder Vorhängen "angezogen" werden können, auch ein hilfreiches Mittel beim Vokabellernen. Damit können sowohl Vokabeln, als auch Grammatik erlernt werden, z.B. trennbare Verben „Ich *ziehe* die Jacke *an*.“, Adjektivdeklinaton „Ich *ziehe die rote Jacke an*.“, oder Imperativ „*Zieh die Jacke an!*“ usw. (Abbildung 7).

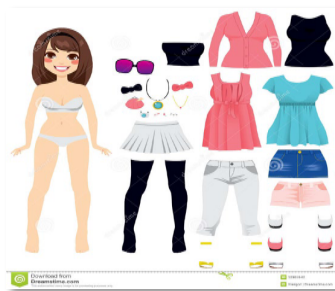

Abb. 7: Papierpuppen (<http://foiling.info/papierpuppe-kleidung-vorlagen#>)

Schreiben

Neben dem Sprechen, dem Hören und dem Lesen gehört das Schreiben zu den Grundfertigkeiten des Fremdspracherwerbs, jedoch hatte diese Fertigkeit im traditionellen

Unterricht meist eine rein reproduktive Funktion. Das Abschreiben von Texten und die Nacherzählung können hier als Beispiele angeführt werden. Schreiben diene nicht der Textproduktion, sondern der Festigung von Grammatik, Strukturen und Wortschatz (vor allem in der GÜM). Die Nacherzählung leitete Schüler zu einer eher mechanischen Rekonstruktion einer vom Lehrer vorgelesenen Geschichte an und eine phantasievolle und schülerorientierte Textgestaltung war nicht erwünscht. Eine schülerorientierte Schreibdidaktik ermuntert die Schüler dazu, eigene Ideen und Konzepte einzubringen, und der Lehrer erhält durch die Beiträge stets eine Rückmeldung über die Effektivität seines Unterrichts (vgl. Wicke 1997:84). Im Anfangsunterricht ist richtige Aussprache und das Schreiben von neuen Wörtern von großer Bedeutung. Eine angemessene Übung dafür sind Leseschachteln oder sogenannte Zündi – Wörter. Zündi – Wörter sind in einzelne Buchstaben zerschnittene Wörter. Die einzelnen Kärtchen passen in eine Zündholzschachtel, daher der Name. Leere Zündholzschachteln werden mit je einem Motivaufkleber versehen und mit Buchstabenkärtchen gefüllt, aus denen der dargestellte Begriff zusammengesetzt werden soll. Die Kärtchen können auch in eine Setzleiste gesteckt werden. Damit es nicht zu leicht wird, können noch ein oder zwei unnötige Buchstaben mehr hinzugefügt werden (vgl. <http://www.schmidt-lehrmittel.de>).

Abb. 8: Zündi – Wörter (<https://schmidt-lehrmittel.de/deutsch/lesen/587/lesedosen-zuendi-woerter-verben>)

Im Fremdsprachenunterricht ist es wichtig darauf hinzuweisen, dass tatsächlich etwas mit dem erlernten Stoff getan werden kann bzw. dass schon sprachlich handelnd durchgesetzt werden kann. Ideale Voraussetzungen dafür bietet zum Beispiel der Bereich der persönlichen Daten und der Vorstellung der eigenen Umgebung. Die Schüler können ein „Das bin ich“ Buch entwerfen. Das Buch enthält ihren Namen, Vornamen, Alter, Nationalität, Familie, Zuhause, Freunde, Lieblingspopgruppe usw. (vgl. Wicke 1997:36)

Zur Förderung des Schreibens ist Verfassen von verschiedenen Texten sehr wichtig. Einige davon sind: „Mein Wunschzettel“, „Mein Tagesablauf“, Urlaubspostkarte, Muttertagsbüchlein usw. dazu soll auch kreatives Schreiben erwähnt werden. Während Lückentexte schon bei Schülern mit sehr geringen Fremdsprachkenntnissen eingesetzt werden können, stellt die Übung „Wortsalat“ höhere Anforderungen an die Schüler. Hier müssen die abgedruckten Sätze, die zerrissen sind, in einen sinnvollen Zusammenhang gestellt werden.

Abb. 9 „Wortsalat“

(https://de.islcollective.com/resources/search_result?Tags=Internationale%20W%C3%B6rter&searchworksheet=GO&type=Printables)

Ganz freies Schreiben im Fremdsprachenunterricht sollte schon früh initiiert werden. Eine mögliche Form vom freien Schreiben ist die Verbindung von Situationsvorgabe und Illustration. Zum Beispiel können in einem oder mehreren Comic Bildern die Sprechblasen ausgefüllt werden. Solche Aufgaben mit der Verwendung der wörtlichen Rede knüpfen direkt an die Vorkenntnisse an. (vgl. Wicke 1997:84)

Die folgende Aufgabe berücksichtigt auch vorhandene Vorkenntnisse, indem auf die Verwendung des Präsens hingewiesen wird.

Frau Falke telefoniert mit ihrem Mann, da die Familie überraschend Besuch bekommt. Vielleicht kannst du erzählen, wer zu Falkes kommt. Was bringt er oder sie mit? Wo schlafen sie? Gibt es Probleme? Hat Herr Falke keine Zeit, weil er arbeitet?

Beginne am besten so:

Frau Falke ist nervös. Gerade hat ... angerufen und ihr mitgeteilt, daß ... die Falkes besuchen will. Jetzt muss sie mit ihrem Mann sprechen. Sie wählt die Nummer und ...

Das Verfassen eines Textes kann erleichtert werden, nicht nur durch die Illustration, sondern auch durch angebotenen Wortschatz und Strukturen.

Laut Wicke (1997:90) entstehen interessante und phantasievolle Texte auch, wenn die Schüler eine Geschichte aus einer anderen Perspektive darstellen. Märchen eignen sich besonders gut dazu. Beispielsweise Rotkäppchen und der Wolf aus der Sicht des geplagten Tieres zu erzählen, wird bei Schülern mit Begeisterung aufgegriffen.

Die Schüler über das eigene Dichten sowohl zu Kreativität als auch zu Beredsamkeit anzuregen, kann durch ein „Gedicht nach Rezept“ ein Elfchen erreicht werden. Ein Elfchen ist ein kurzes Gedicht mit einer vorgegebenen Form. Es besteht aus elf Wörtern, die in festgelegter Folge auf fünf Zeilen verteilt werden. Für jede Zeile wird eine Anforderung formuliert, die variiert werden kann. Es muss sich nicht reimen. Nach Waldmann (2006:31) kann es zum Beispiel so aufgebaut werden, dass seine elf Wörter sich auf fünf Zeilen in dieser Weise verteilen: 1. Zeile: eine Farbe (1 Wort); 2. Zeile: etwas, das diese Farbe hat, ein Gegenstand oder eine Person (2 Wörter); 3. Zeile: genauere Bestimmung, etwa wo es ist oder was es tut (3 Wörter); 4. Zeile: etwas über sich selbst, mit (oder ohne) „ich“ beginnend (4 Wörter); 5. Zeile: ein abschließendes Wort (1 Wort)

Abb. 10: Elfchen (<https://www.lernfoerderung.de/schreiben/gedichte/elfchen-schreiben/>)

Der Lernzirkel oder Stationenunterricht

Der Lernzirkel oder Stationenunterricht ist laut Wicke (2008:122) eine schülerorientierte Lehrtechnik, bei der die Schüler in Stationen lernen. Es handelt sich um eine Form des offenen, projekt- und damit auch produktorientierten Lernens, wobei die Schüler ihr Lernen sinnvoll selbst (mit)planen, gestalten und ein Endprodukt allein fertigstellen müssen und dürfen. Im Lernzirkel sind mehrere Stationen aufgebaut, die sich an einem bestimmten

Themenbereich des Lehrplans orientieren. Für die Gestaltung der Stationen wird das Thema in kleinere Abschnitte zerlegt. Alle Schüler arbeiten praktisch gleichzeitig auf dasselbe Lernziel hin, obwohl sie mit unterschiedlichen Aufgaben beschäftigt sind. Der Lernzirkel bietet den Schülern die Möglichkeit, sich eine Station zu wählen und so viel Zeit an dieser zu verbringen, wie sie möchten. Er nimmt Rücksicht auf die vielfältigen Lerntypen, fördert die Selbständigkeit der Schüler und hält sie an, sich ständig auf neu gestellte Situationen einzustellen. Das Hauptmerkmal eines Lernzirkels besteht darin, dass die Schüler die Möglichkeit haben, mit ihren unterschiedlichen Lernbegabungen, eine Aufgabe zu lösen.

Im Klassenzimmer geordnet verteilt, in einem Kreis, an den Wänden, den Seitentafeln, den Schülertischen und verschiedenen Arbeitsecken entlang aber auch außerhalb des Klassenzimmers wird eine Reihe von Lernstationen aufgebaut. Die Nummerierung der Stationen oder eine Kennzeichnung durch Symbole erleichtert Schülern und Lehrern, die Identifikation und auch Organisation, da automatisch eine Reihenfolge entsteht, die die Abarbeitung der einzelnen Aufträge erleichtert. Art, Anzahl der Stationen und zeitlicher Rahmen für die Arbeit sind immer abhängig von der jeweiligen didaktischen Intention. Als Grundprinzip für die Anzahl der Stationen gilt, dass alle Schüler gleichzeitig einen Arbeitsauftrag bearbeiten. Vor dem Beginn der eigentlichen Arbeit werden alle angebotenen Stationen ausführlich vorgestellt.

Damit die Schüler lehrerunabhängig arbeiten können, ist für den Lernzirkel eine sorgfältige Materialbeschaffung notwendig. Lernzirkel sind aus diesem Grunde bei der Herstellung sehr zeitaufwendig, können aber immer wieder aufgebaut werden. Die Lernschritte sollen von allen Schülern eigenständig vollzogen werden. Deshalb müssen sich die Arbeitsaufträge auf kurze, schriftliche Anweisungen beschränken, wobei der Lehrer durchaus gefragt und um Hilfe gebeten werden darf. Wichtig dabei ist, dass die Lehrkraft bei einem Zirkel nur noch eine beratende, nicht aber eine lehrende Rolle hat. Einzelne Stationen sollten auch den Schülern die Möglichkeit einer Selbstkontrolle bieten. Dies muss nicht notwendig Leistungskontrolle sein, sondern lediglich eine direkte Rückmeldung über das Geleistete.

Puppen im Fremdsprachenunterricht

Die Schüler brauchen Identifikationsfiguren, mit denen sie kommunizieren können. Ein schülerorientierter Fremdsprachenunterricht bietet solche Figuren an. Dabei zeigt sich, dass viele Inhalte des Unterrichts den Schülern über die Figuren leicht zu vermitteln sind. Viele Lehrer haben ihre eigene Figur, die in allen Phasen des Unterrichts eingreift oder befragt wird. Jüngere Schüler interessieren sich für das Handpuppenspiel, aber auch Jugendliche können viel

Freude am Handpuppenspiel haben, immer vorausgesetzt, dass die Inhalte altersgemäß sind. Handpuppen können in den verschiedensten Rollen am Unterricht teilnehmen, und Schüler identifizieren sich gerne mit ihnen. Sehr gerne bauen oder basteln Kinder nach einer entsprechenden Anleitung ihre eigene Handpuppe. Die geläufigsten Rollen sind folgende:

1. Die Puppe, vom Lehrer geführt, spricht zu/mit den Schülern.
2. Die Puppe, von einem Schüler geführt, spricht zu/mit den anderen Schülern.
3. Der Lehrer unterhält sich mit der Puppe, die Schüler schauen zu.
4. Ein Schüler unterhält sich mit der Puppe, die anderen Schüler schauen zu.
5. In einer Gesprächsrunde Schüler/Lehrer nimmt die Puppe teil, geführt vom Lehrer oder einem Schüler.
6. Schüler spielen für Schüler: Episoden, ein Puppenspiel oder Puppentheater.

In einem Puppenspiel wird die richtige Akzentuierung geübt. Die Sprechtechnik wird verbessert, gefördert und gelernt. Es ist darauf zu achten, dass nicht nur vorgefertigte stereotype Dialoge gesprochen werden. Die Dialoge sollen offen für situationsgerechtes Reagieren sein. Rollen, die die Puppe als dauernder Mitspieler des Unterrichts übernehmen kann, sind vielfältig, z.B: sie lobt, hilft, macht Vorschläge, korrigiert, kritisiert, macht Fehler, macht Witze, macht sich lustig, stellt Regeln auf, erinnert an Regeln, oder leitet die Diskussion. Das Dramatisieren von Geschichten kann auch spannend sein. Das Grammatik Üben mit Hilfe von Puppen geschieht weniger abstrakt, es gibt mehr Fantasie, die Gruppe der handelnden Personen ist abwechslungsreicher und lustiger. Das Puppentheater hat auch im Sprachunterricht einen Platz. Schüler können selbst ein Stück aufführen. Wenn Schüler selbst Theater machen, führen sie entweder vorgefertigte Stücke auf, oder sie schreiben selbst ein Stück, welches sich an die Thematik des Unterrichts anschließen kann.

Abb.11: „Rotkäppchen“

(http://blog.pasch-net.de/deutschinargentinen/uploads/IMG_9141.JPG)

Besonders bewährt hat sich die Dramatisierung von Geschichten und Märchen, häufig mit den bekannten Figuren, z.B. Rotkäppchen (Abbildung 11.). Die gelernten Texte unterstützen den übrigen Sprachlernprozess und werden nicht so leicht vergessen. Auch beim Vokabel - Lernen eignet sich gut, Puppen zu basteln und mit ihrer Hilfe z.B. Tierwelt vorzustellen usw.

Literaturverzeichnis

1. Einsiedler, Wolfgang (1976): Didaktik eines schülerorientierten Unterrichts. In: Härle, H. /Einsiedler, W., Schülerorientierter Unterricht, Donauwörth: Auer.
2. Helmke, Andreas (2010): Unterrichtsqualität und Lehrerprofessionalität. Diagnose, Evaluation und Verbesserung des Unterrichts. Seelze: Klett-Kallmeyer.
3. Medo, Max Moritz und Schneider, Gunther (2006): Wer? Wie? Was? Mega Bärenspaß 2, Lehrerhandbuch, Gilde Verlag, Köln.
4. Meyer, Hilbert (1987): Unterrichtsmethoden I: Theorieband, Scriptor, Frankfurt am Main.
5. Schwerdtfeger, Inge C. (2001): Gruppenarbeit und innere Differenzierung, Goethe-Institut Inter Nationes, Langenscheidt, Berlin.
6. Vrhovac, Danijela i Stanušić, Marina (2012): Sozialformen im Unterricht, Seminararbeit im Fach „Forschung im Fremdsprachenunterricht“, Philosophische Fakultät, Osijek.
7. Waldmann, Günter (2006): Produktiver Umgang mit Lyrik: Eine systematische Einführung in die Lyrik, ihre produktive Erfahrung und ihr Schreiben: Für Schule und Hochschule sowie zum Selbststudium, Schneider Verlag Hohengehren, Baltmannsweiler.
8. Wicke, Rainer E. (1997): Aktive Schüler lernen besser, Ein Handbuch aus der Praxis für die Praxis, Verlag Klett Edition Deutsch, München.
9. Wicke, Rainer E. (2008): Aktiv und kreativ lernen, Projektorientierte Spracharbeit im Unterricht, Deutsch als Fremdsprache, Hueber Verlag, Ismaning.

PUPIL-ORIENTED DESIGN OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING

Abstract

This article addresses the pupil-oriented foreign language teaching and its design. Pupil orientation means that the teacher is guided by pupils' interests and prior knowledge

when planning and delivering lessons. The pupil-oriented teaching also means that the teachers' educational task is clearly defined. Pupil orientation is of particular importance for the teaching in classroom, because it creates a positive attitude of the pupils towards the school, the learning process and the teacher. Another positive effect is that it significantly strengthens pupils' self-confidence and motivation to learn. Pupil orientation can be demonstrated, for example, by regular student feedback or participation in lessons. Pupils are actively involved in the teaching in classroom and as a target group taken seriously and looked at critically. This article specifically presented some possibilities and suggestions on how to work pupil-oriented in the classroom.

Keywords: *foreign language teaching, German as a foreign language, foreign language teaching methodology, pupil-oriented teaching*

TURKOLOGIJA

Dr. sc. Edina Solak

AHMET CEVDET PAŞA'NIN RAPORLARINA GÖRE BOSNA'DA EĞİTİM**Özet**

Tebliğimizde Ahmet Cevdet Paşa'nın görev yaptığı 1860 yıllarda Bosna'da eğitimin genel durumu hakkında bilgi vereceğiz. Ahmet Cevdet Paşa'nın raporlarına da atıfta bulunacağız. Bosna'da eğitime verilen önem yayınlanan Vilayet nizamnamesinde açıkça görülmektedir. Bosna Vilayet nizamnamesinde eğitim işlerini düzenlemek üzere Maarif-i Umumiye Müdürlüğü kurulması kararlaştırılmıştır. Bu müdürlük kurulduktan sonra eğitimle ilgili çeşitli komisyonlar kurulduğu görülmektedir. Bosna'da kurulan Maarif komisyonu eğitimi geliştirmek ve eğitimin kalitesini artırmak üzere çalışmalar yapmıştır. Bosna Hersek'teki başarılı öğrenciler İstanbul'daki yükseköğretim kurumlarında öğrenim görmek için İstanbul'a gönderilmişlerdir. İstanbul'da eğitimini tamamlayan öğrenciler okullarını bitirdikten sonra tekrar Bosna'ya dönerek buradaki kurumlarda görev yapmışlardır.

Anahtar Kelime: *Bosna, eğitim, Ahmet Cevdet Paşa, medrese, rüştiye, salname, Osmanlı dönemi, sosyolengüistik*

Giriş

Ahmed Cevdet Paşa¹ 1863 yılında tayin edildiği Bosna müfettişliği esnasında gördüklerini, yaşadıklarını, çalışmalarını kaydetmiş, İstanbul'a rapor olarak göndermiştir. Ahmet Cevdet Paşa bu görevi sırasında her konu ile yakından ilgilenmiştir. Yöre insanının hassasiyetlerini önceliklerini dinleyip anlamaya çalışmıştır. Karşılaştığı problemlere çözüm üretirken de bölgenin özel şartlarını daima göz önünde bulundurmuştur. Cevdet Paşa'nın Bosna müfettişliği esnasında başarılı olmasının sırrı "yörenin hassasiyetlerine" çok önem vermesinde yatmaktadır.

Tebliğimizde Ahmet Cevdet Paşa'nın görev yaptığı 1860 yıllarda Bosna'da eğitimin genel durumu hakkında bilgi vereceğiz. Ahmet Cevdet Paşa'nın raporlarına da atıfta bulunacağız.

¹Yusuf Halaçoğlu - Mehmet Âkif Aydın, "Cevdet Paşa", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, cilt: 7, İstanbul 1993, sayfa 443-450

1860 yıllara kadar Bosna Hersek'te geleneksel eğitim kurumları olan medreseler oldukça yaygındı.² Özellikle Saraybosna'daki Gazi Hüsrev Bey Medresesi³ (benim de mezunları arasında yer aldığım) çok önemli öğrenciler ve bilim adamları yetiştirmiştir. Bosna Hersek'te halkımız geleneksel eğitimin yanısıra Tanzimat'tan sonra uygulanan Modern eğitim sistemlerini benimsemek konusunda da oldukça istekli davranmışlardır. Bosna'da yaşayan hem Müslümanlar hem de Hristiyanlar eğitim konusunda oldukça istekli ve çaba içerisindedirler. Aileler hem erkek hem de kız çocuklarını okula göndermişlerdir. 1875'li yıllarda yöredeki okul sayısı 1500, öğrenci sayısı ise 43.000'e ulaşmıştır.⁴

Bosna'da eğitime verilen önem yayınlanan Vilayet nizamnamesinde açıkça görülmektedir. Bosna Vilayet nizamnamesinde eğitim işlerini düzenlemek üzere Maarif-i Umumiye Müdürlüğü kurulması kararlaştırılmıştır. Bu müdürlük kurulduktan sonra eğitimle ilgili çeşitli komisyonlar kurulduğu görülmektedir. Bosna'da kurulan Maarif komisyonu eğitimi geliştirmek ve eğitimin kalitesini artırmak üzere çalışmalar yapmıştır.

Bosna Hersek'in öğretmen ihtiyacı İstanbul tarafından karşılanmıştır. Eğitimde devamlılığın sağlanabilmesi için öğretmenler ancak yerlerine yenisi gelince görevlerinden ayrılabilmişlerdir. Öğretmenler önemli bir kusur işlemedikçe görevlerinden alınmamışlar ve yerleri değiştirilmemiştir.

Bosna Hersek'te eğitim gören Müslüman öğrencilerin kitap ve diğer ihtiyaçları devlet tarafından karşılanmıştır. İstanbul'da basılan ders kitapları Saraybosna'ya gönderilmiş oradan da kasabalara dağıtılmıştır.⁵

XIX. yüzyılda Bosna Hersek'e özellikle Sırbistan'dan çok sayıda göçmen gelmiştir. Bu durum okul ve öğretmen ihtiyacını artırmış üstesinden gelinmesi gereken bir sorun olmuştur. Mesela 1866 senesinde Sırbistan'dan gelen Müslüman göçmenler için Aziziye-i zir ve bala kasabalarında bir okul yaptırılması gerekmiştir.

Bosna'da yaşayan gayrimüslimlere ait okul ve öğretmen ihtiyaçları kendi cemaatleri tarafından karşılanmıştır. Ancak ihtiyaç olduğu durumlarda İstanbul'dan gayrimüslim okullarına da gereken yardım yapılmıştır. 1860'lardan itibaren gayrimüslim okullarına da birer Türkçe öğretmeni atandığı görülmektedir. Türkçe öğretmen atanan okulların Türkçe ders kitapları da vilayet matbaasında basılmış masraflar için İstanbul'dan ödenek talep edilmiştir.⁶

² Zafer Gölen, Tanzimat Döneminde Bosna-Hersek, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s. 182

³ Semavi Eyice, "Gazi Hüsrev Bey Külliyesi", C.13, İstanbul 1996, s. 454-458

⁴ Gölen, a.g.e, s. 184

⁵ Gölen, a.g.e, s. 186

⁶ Gölen, a.g.e, s. 188

Bosna Hersek'teki başarılı öğrenciler İstanbul'daki yükseköğretim kurumlarında öğrenim görmek için İstanbul'a gönderilmişlerdir. İstanbul'da eğitimini tamamlayan öğrenciler okullarını bitirdikten sonra tekrar Bosna'ya dönerek buradaki kurumlarda görev yapmışlardır.

Bosna Hersek'te eğitimle ilgili bu genel bilgileri verdikten sonra şimdi de okullarla ilgili bilgi vermek istiyorum.

Bosna Hersek'te 1873 ve 1874 yıllarında Müslümanlara ait 897, Hristiyanlara ait 453 olmak üzere 1350 ilkokul bulunmaktadır.⁷ Bosna'daki ilkokullarda her millet kendi dilinde eğitim yapmıştır. Ahmet Cevdet Paşa bu konuda şu bilgileri vermektedir. Müslümanlar arap harfleri ile Boşnakça, Ortodokslar Kiril alfabesi ile Sırpça, Katolikler Latin alfabesi ile Latince, Musevilerin İbranice eğitim yaptıklarını belirtmiştir.⁸

Cevdet Paşa'ın şunları ifade etmektedir: “ *Mostar'da Latin taifesi, Mostar mektebi Rüştîyesine konulmak üzere 18 çocuk getirdiler. Bunlar ise henüz elif-ba okumamış olduklarından ikinci derecede mekteb-i Rüştîye'ye konulmaları kabil olmadığı gibi mekatib-i sıbyaniyye-i islamiyyeye konulmaları dahi ecza-i kuraniyye ilmihal okuna gelip Hristiyan çocuklarına kur'an ve ilmihal okutmak münasip olmayacağından ve bunların reddi muvafık-ı hali maslahat olmadığından hemen senevi beş yüz kuruş kira ile bir hane istikra ve şer'îye yüz elli kuruş maaş ile bir ehl-i islam hocası tedarik olunarak Hristiyan çocuklarının talimine başlandı. Mektebin küşadında otuz çocuk bulunup müteakiben elli nefere baliğ olmuşlar ve az vakit zarfında Türkçe yazı okumağa başlamışlardır. Bu mektep devlet mektebi ve hocası Müslüman olmağla latinlere mahsus olmayıp Müslim ve Latin ortadoks çocuklarına açık olarak mekteb-i rüştîyeye mahreç itibar olunmuş ise de küşadına badi latinler olduğundan latin mektebi deyuma 'ruf olmuştur'.*⁹

Ahmet Cevdet Paşa, 1864 Ocak ayında Saraybosna'daki okulları teftiş etti ve okullarda verilen eğitim-öğretimi çok beğendi. Özellikle Ortodoks kız okulundaki eğitimi çok takdir ettiğini görüyoruz. Bu okulda eğitim-öğretimin yanında kızların becerilerini geliştirilecek dikiş-nakış gibi beceri bilgileri verilmekteydi. Ortodoks okuluna devam eden üç kız öğrenciyi gören Cevdet Paşa valiye talimat vererek Müslüman kızlar içinde bir okul açılmasını sağladı. Bu okula bir kadın öğretmen ve Hristiyan kız okulu mezunu bir el işleri öğretmeni atandı ve 60 kız öğrenci kaydedildi.¹⁰

Ahmet Cevdet Paşa, esnaf çocuklarının işyerlerinde çalıştıkları için okula gidemediklerini tespit ederek bununla ilgili de önlem alınmasını sağladı. Vali Osman Şerif

⁷Gölen, a.g.e, s. 192

⁸ Ahmet Cevdet Paşa, Tezakir (21-39), (haz. Cavit Baysun), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986, s. 18-19

⁹Tezakir, (21-39), s. 18-19

¹⁰Gölen, a.g.e, s. 193

Paşa'nın gayretleri ile esnaf çocuklarının da devam edebileceği bir ilkokul açılmıştır. Okula 120 çocuk kaydolmuş ve her sabah işe gitmeden önce bir iki saat okuldaki derslere devam etmişlerdir.

Osmanlı eğitim sistemi içerisinde II. kademe okullar olarak kabul edebileceğimiz Rüştîyeler 1838'de açılmaya başlamışlardır.¹¹ 1850'li yıllardan sonra Bosna Hersek'te eğitim düzeyini yükseltmeye yönelik çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu kapsam 'da Bosna Valiliği her kazaya birer medrese açılmasını ve İstanbul'dan hoca gönderilmesini istemiştir. Fakat İstanbul'da medreselerin yerine Rüştîyelerin açılması istenmiştir. Konya ilişkin Maarif-i Umumi Meclisinde şu kararlar alınarak Bosna Valiliğine bildirilmiştir.

1. her kazaya bir veya 2 sınıflı birer Rüştîye açılması
2. açılacak bu Rüştîyelerde görev yapacak öğretmenlerin İstanbul darülmuallimin mezunu olması
3. Muallim-i evvellere 750, sanilere 400, okul hademelerine 100 kuruş maaş verilmesi
4. açılacak okulların masrafları ve öğretmenlerin maaşlarının bölgeden alınacak vergilerle karşılanmasına karar verilmiştir

1851 yılı sonlarında Travnik Rüştîyesi öğretime başlamıştır. 1852'de Saraybosna ve Mostar'da da birer Rüştîye açılmıştır.

Açılan Rüştîyelerde harcanmak üzere yıllık 2000 kuruş ödenek tahsis edilmiştir. Rüştîyelere 1867 yılından itibaren gayrimüslim öğrenciler de alınmaya başlamıştır. Fakat Bosna Hersek'te gayrimüslim öğrencilerin Rüştîyelere kabulü diğer bölgelerden önce olmuştur. Saraybosna Rüştîyesi 1856 yılında iki Yahudi öğrenciyi okula kabul etmiştir.

1873 yılına gelindiğinde Bosna Hersek'te 24 Rüştîye açılmıştır. Öğrenci sayıları ise yaklaşık olarak şu şekilde vermek mümkündür. 1872'de 686, 1873'te 908, 1874'te 846, 1875'te 1022, 1876'da 851, 1877'de 992 öğrenci Rüştîyelerde öğretim görmektedir.¹²

Bosna Hersek'teki bir diğer önemli okul askeri idadi (askeri lise)dir. Saraybosna'nın ileri gelenleri masraflarını kendileri karşılayacaklarını belirterek Saraybosna'da bir askeri lise açılmasını istediklerini İstanbul'a yazdılar. İstanbul'dan bir askeri lise yapılması için 1872'de Saraybosna'ya izin yazısı gönderilmiştir. Bu yazıda yapılacak okul binasının İstanbul'a gönderilmesi de istenmiştir. Askeri lisenin yapılmasına 1873 yılında başlanmış, okulun her türlü ihtiyacının karşılanması için 69.000 kuruşa yakın para tahsis edilmiştir. Okul 1873 Eylül ayında 6 öğretmeniyle hizmete girmiştir. 1876'da 6 öğretmenle birlikte 11 personele sahip olduğu görülmektedir. Okulda Arapça, Fransızca, Fen bilgisi, Resim, Cebir, Matematik,

¹¹Bayram Kodaman, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, İstanbul 1980, s. 39

¹²Gölen, a.g.e, s. 199

Osmanlı Kanunları, Coğrafya dersleri okutulmaktadır. Okulda öğretmenlerle birlikte görev yapan bir memur, bir imam, bir vekilharç, bir güvenlik görevlisi görev yapmaktadır.¹³ 1878 yılında okulda 55 öğrencinin eğitim aldığını görüyoruz. Askeri lise Avusturya'nın Bosna Hersek'i işgaline kadar eğitimine devam etmiştir.

Bosna Hersek'teki önemli bir eğitim kurumu da Darü'l- Muallimin (erkek öğretmen lisesi)dir. Bosna Hersek'te açılan çok sayıda idadi ve rüştiyelerde öğretmen ihtiyacını karşılamak üzere ilkokul öğretmeni yetiştirmek üzere bir öğretmen okulu açılması istenmiştir. İstanbul önce öğretmen yetiştiren okulun sadece merkezde olması gerektiği düşüncesi ile bu talebe olumsuz cevap vermiştir. Ancak Bosna Hersek'te çok sayıda öğretmen ihtiyaç duyulması nedeniyle bu duruma izin verdiği görülmektedir. 1868 yılında faaliyete başlayan erkek öğretmen okulu Gazi İsa Bey medresesi bünyesinde açılmıştır. Okula 20 kişi alınması, okula alınacak öğrencilerin halen ilkokul öğretmenliği yapan kişilerden olup Türkçe bilmeyenlerden seçilmesi istenmiştir. Öğretmen adaylarına aylık 30 kuruş maaş verilmesi de kararlaştırılmıştır.¹⁴

Okulun masrafları Gazi Hüsrev Bey Medresesi vakfı tarafından karşılanmıştır.

Bosna Hersek'teki en önemli eğitim kurumu günümüzde de varlığını devam ettiren medreselerdir. Bosna Hersek'te 98 medrese faaliyet göstermektedir.¹⁵ Bosna-Hersek'te medreseler arasında en ünlü eğitim kurumu Saraybosna'daki Gazi Hüsrev Bey medresesidir. 1537 yılında kurulan bu medrese eğitimini halen devam ettirmektedir. Bendeniz de haziran 1999 tarihinde bu medreseden mezun oldum. 1878 Avusturya işgali öncesinde medresede 175 müderris vardı ve 10.000'e yakın kişi bu medreseden mezun olmuştu. Osmanlı yönetiminin sonuna doğru Bosna Hersek'te toplam 50 medrese bulunmaktadır. Merkez Saraybosna'da ise 18 Medrese eğitime devam etmiştir. Bu gün varlığını devam ettiren önemli medreselerden birisi de Travnik'te bulunan Elçi İbrahim Paşa Medresesidir. Bunun yanında Tuzla'da Behram Bey Medresesi, Mostar'da Karagöz Bey Medresesi, Visoko şehrinde Cemaludin-ef. Çauşević Medresesi ve Tsazin'de Osman-ef. Recović Medresesinde eğitim verilmektedir.

Bosna Hersek'te eğitim alanında faaliyette bulunan bir diğer önemli kurum ise Darüşşafaka¹⁶ (Islahhane)dir. 1869 yılında bölgedeki askeri birliğin komutanı Esat Paşa bir darüşşafaka kurulması gerektiği fikrini ortaya atmıştır. Esat Paşa'nın teklifi üzerine bir vakıf arazisi yıllık 1000 kuruşa kiralanmıştır. Daha sonra Saraybosna'daki istihkam alayı komutanı

¹³Gölen, a.g.e. s. 200

¹⁴Gölen, a.g.e, s. 202

¹⁵Ekmeleddin İhsanoğlu, "Eğitim ve Bilim", Osmanlı Medeniyeti Tarihi, C.I, İstanbul 1999, s. 243-245

¹⁶Halis Ayhan - Hakki Maviş, "Darüşşafaka", TDVİA, Cilt. 9, İstanbul 1994, s. 7-9

Miralay Ahmed Bey binanın planlarını çizmiştir. Bina giderlerinin karşılanması için gazi Hüsrev Bey Vakfı ile İsa Bey vakfından yardım alınmıştır.¹⁷

Bosna Vilayet Meclisi Darüşşafaka'nın şu şartlarda çalışmasını karara bağlamıştır.

1. Sadece Müslüman yetim kız ve erkek çocukları alınacak. Ancak ileriki dönemlerde Hristiyan çocuklar da kabul edilmiştir
2. Darüşşafaka yatılı olarak eğitim verecek
3. Elli erkek elli kız olmak üzere toplam yüz kişiden oluşacak
4. İlk sene yirmisi kız yirmi erkek olmak üzere toplam kırk öğrenci alınacak
5. Daha sonraki yıllar için her yıl on erkek, on kız olmak üzere toplam yirmi öğrenci alınacak
6. Eğitim süresi dört yıl olacak
7. Mezun öğrenci sayısı kadar mezun olanların yerine öğrenci alınacak

Darüşşafaka'nın giderleri için Kurban derilerinden elde edilen gelir, İsa Bey vakfının yardımları ve Maliye Nezareti tarafından gönderilen tahsisat kullanılacak.

Darüşşafaka 1870 yılında Saraybosna'da eğitime başlamıştır. 1878 yılında yönetimi Saraybosna Belediyesine devredilmiştir. Saraybosna Darüşşafakası sadece bir barınma yeri olarak görev yapmamıştır. Bünyesinde barındırdığı çocuklara eğitim ve iş becerisi de verilmiştir. Bu şekilde çocukların bir meslek sahibi olmaları sağlanmıştır. Öğrencilerden 1871'de sekiz, 1873'te yedi, 1874'de yedisi Müslüman ikisi Sırp, 1876'da üçü Müslüman biri Sırp, 1877'de üç çocuk vilayet matbaasında görev almıştır. Bunun yanında terzilik ve ayakkabıcılık da çocuklara öğretilerek meslek sahibi olmaları sağlanmıştır.¹⁸

Sonuç

Bosna Hersek genelinde ama özellikle Saraybosna'da eğitime çok önem verildiği tartışmasız bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Halkın da eğitime talebi oldukça dikkat çekici boyuttadır. Osmanlı Devleti'nin merkez idarecilerinin de Bosna Hersek'teki eğitim konusunda pozitif ayrımcılık yaptıkları da açıklıkla görülmektedir. Yerel eşraf ve bölgenin ileri gelenleri İstanbul'un bu pozitif ayrımcı elini havada bırakmamışlar gerek aile vakıfları, gerek kurumsal vakıflar eliyle bir tarafından da onlar tutmuşlardır. Bu da tartışmasız bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bosna'daki gençler buradaki eğitimlerini tamamladıktan sonra daha ileri bir eğitim için İstanbul'a gönderilip eğitimlerini aldıktan sonra tekrar Bosna'ya dönüp hizmet etmişlerdir. Aslında bu durumu biraz daha geriye götürüp enderunda eğitim alan Bosnalı

¹⁷ Gölen, a.g.e, s. 206-207

¹⁸Gölen, a.g.e, s. 209

gençleri de hatırlamak gerekir. Sokollu Mehmet Paşa ismini anmadan geçmek haksızlık olur kanaatindeyim.

Osmanlı döneminde Bosna'da eğitim bu minvalde devam etmiştir. Avusturya-Macaristan Bosna'yı işgal etmiş ve 1908'de Bosna Hersek siyaseten Osmanlı Devletinden ayrılmıştır. Uzun bir Yugoslavya idaresi döneminden sonra 1990'lardan sonra Bosna ile Türkiye arasına örülen siyasi sınırlar devam etmekle birlikte kültürel ve duygusal sınırlar tekrar açılmıştır.

Türkiye, Bosna Hersek'te Tuzla, Zenitca ve Mostar'da üç ayrı Türk dili ve edebiyatı bölümü açarak kaldığı yerden devam edeceğini ortaya koymuştur. Bu gün bu okullara sadece İstanbul'dan değil Türkiye'nin birçok üniversitesinden öğretim üyesi gelerek görev yapmaktadır. Ders kitapları yine Türkiye'den gönderilmektedir. Okulların masrafları aynen Osmanlı döneminde olduğu gibi yine Ankara tarafından karşılanmaktadır. Burada okullarını bitiren öğrenciler daha ileri eğitim için yine Türkiye'yi tercih etmekte ve tekrar dönerek Bosna'ya hizmet etmektedirler.

Günümüzde Türkiye'den birçok resmi kurum, Yunus Emre Vakfı, Tika açmış oldukları çeşitli kurslarla daha geniş bir alanda faaliyet yürütmektedir. Araya giren uzun yıllar Bosna ile Türkiye arasındaki derin bağları ortadan kaldıramamış, kısa bir aradan sonra kaldığı yerden devam etmiş görünmektedir.

Kaynaklar

1. Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir (21-39)*, (haz. Cavit Baysun), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986, sayfa 18-19
2. AYGHAN Halis - Hakkı Maviş, *Darüşşafaka*, TDVİA, Cilt. 9, İstanbul 1994, sayfa 7-9
3. EYİCE Semavi, *Gazi Hüseyin Bey Külliyesi*, C. 13. TDVİA, İstanbul 1996, sayfa 454-458
4. GÖLEN Zafer, *Tanzimat Döneminde Bosna-Hersek*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, sayfa 182
5. HALAÇOĞLU Yusuf - Mehmet Âkif Aydın, *Cevdet Paşa*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, cilt: 7, İstanbul 1993, sayfa 443-450
6. İHSANOĞLU Ekmeleddin, *Eğitim ve Bilim*, Osmanlı Medeniyeti Tarihi, C.I, İstanbul 1999, sayfa 243-245
7. KODAMAN Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, İstanbul 1980, sayfa 39

EDUCATION IN BOSNIA ACCORDING TO THE REPORTS OF AHMED JAWDAT PASHA

Abstract

This paper discusses the general state of education in Bosnia during the 1860s, the period when Ahmed Jawdat Pasha served his official duty in this area. The research is grounded on the reports of Ahmed Jawdat Pasha. In the published Statute for Formation of Vilayet (Vilayet Nizamnamesi) it is clearly perceived what a great importance was given to the education in Bosnia. Namely, in Statute for Formation of Bosnian Vilayet (Bosna Vilayet Nizamnamesi) a decision on establishing an Office/Directorate of General Education (Maarif-i Umumiye Müdürlüğü) was made to reorganize and reform the educational system. It can be noticed that, after the establishment of this office, different committees in charge of education were also established. Education Committee (Maarif Komisyonu), which had been established in Bosnia, conducted several activities aimed at developing and improving the quality of education. Prosperous students from Bosnia and Herzegovina were sent to Istanbul to study and gain necessary experience at the higher education institutions there. The students who completed their studies in Istanbul returned to Bosnia and worked in local institutions.

Key words: *Bosnia, education, Ahmed Jawdat Pasha, primary education (medresas), secondary education (rüştiye), salnama, Ottoman period, sociolinguistics*

MEDIJSKA KULTURA

Dr. sc. Damir Kukić

DIGITALNO DOBA

Sažetak

Razvoj digitalne tehnologije, u okviru videosfere, uvjetovao je brojne promjene u svim oblastima ljudske djelatnosti. Te promjene su toliko kompleksne i intenzivne da se već sada može ovo doba nazvati digitalno doba. Digitalno doba karakteriziraju nove paradigme, posebno u oblasti masovne komunikacije, te novi oblici povezivanja ljudi i stvari. Ipak, i u ovom dobu dominiraju elementi kulture profita i komercijalizacije.

Ključne riječi : *novi mediji, digitalizacija, medijasfera, digitalna humanistika*

Uvod

Ljudsko djelovanje je, nakon logosfere i grafosfere, svoj kontekst pronašlo u videosferi. U okviru videosfere započet je i proces digitalizacije koji, svojim brzim razvojem i primjenom, poprima posebne modalitete i karakteristike, tako da se taj proces, možda, već može posmatrati kao jedno novo doba. Digitalno doba odavno traje, odnosno elementi digitalizacije su dugi niz godina prisutni u videosferi, odnosno u jednom specifičnom sociološkom, kulturološkom i ideološkom vremenu/prostoru.

Nastojeći samo da istakne ključne karakteristike digitalizacije, bez pretenzija određivanja teorijskog okvira i nekog analitičkog razgraničenja, ovaj tekst će posmatrati koncept digitalnog prevashodno u oblasti masovne medijske komunikacije. Istovremeno digitalizacija se neće odvajati od videosfere i matrice društva spektakla smatrajući kako se i u digitalno doba instrumentaliziraju principi profitabilnosti i poduzetničke kulture.

Efekti digitalizacije imaju ogromne posljedice i već su bitno izmijenjene brojne paradigme. To se odnosi i na decentralizaciju ideološke moći i njene modele djelovanja, ali, u suštini, i na sve oblike čovjekove egzistencije i njegovu praksu. Iako ćemo tek za nekoliko decenija moći identificirati i analizirati neke od tih posljedica i promjena, posebno se ističe promjena klasične paradigme masovnog komuniciranja koju, pojavom digitalne tehnologije i novih medija, sada neophodno trebamo povezati sa digitalnom humanistikom i komponentama digitalizirane komunikacije.

Medijasfere

Analogna tehnologija barata fiksiranim, linearnim i unificiranim artefaktima, dok su oni u digitalnoj tehnici fleksibilni i promjenljivi. Za razliku od analogne tehnologije, koja je vezana za nešto materijalno, za fizički objekat, digitalni podaci su dematerijalizirani, fleksibilni i skloni manipulaciji. Ovo predstavlja jednu od ključnih specifičnosti digitalne tehnologije i digitalnog teksta – i stvaranje i pohranjivanje i distribucija produkata digitalne tehnologije mogu biti u rukama korisnika (Vuković-Peović, 2012:84).

Pojava digitalne tehnologije je bitno utjecala na strukturiranje našeg svakodnevnog života, kao i na način percepcije prostora i vremena. Pojedini autori ističu kako je digitalizacija donijela barem dvije stvari : konvergenciju novih i starih medija, konvergenciju telekomunikacija – konvergenciju televizora, telefonije i Interneta; promjenu usmjerenu prema interaktivnim medijima koji omogućavaju dvosmjerne oblike komuniciranja.

Digitalizacija i digitalna tehnologija su omogućili nastanak i razvoj novih medija. Novi mediji se mogu posmatrati i kao svojevrsni spoj starih kulturnih konvencija za prezentaciju podataka i novih modela za pristup, upotrebu i distribuciju podataka. Predstavljanje različitih ljudskih aktivnosti, kao i predstavljanje realnosti, možemo prezentirati i u digitalnoj formi na temelju čega danas putem novih medija prikazujemo različite podatke (pisane, slikovne, audio) nastale bilo kada i bilo gdje.

Novi mediji funkcioniraju prema paradigmi AAA – Anything (bilo šta), Anywhere (bilo kada), Anytime (bilo kada). Ono što ta paradigma nudi, kao neku vrstu obećanja, jesu : radikalne kulturne promjene, novi identiteti, novi modeli za socijalizaciju. To je moguće, prije svega, zato što se u okviru te paradigme računar javlja kao centralno mjesto i element koji je temelj za koncept nove avangarde – nove u smislu objedinjavanja svih prethodnih medija u jednu procesnu cjelinu.

Ključni principi na kojima počiva funkcioniranje novih medija su : numeričko predstavljanje, modularnost, automatizacija, promjenljivost i transkodiranje (Manović, 2001). Numeričko predstavljanje je karakteristika digitalne tehnologije na temelju koje novi mediji sve što kreiraju, kreiraju koristeći binarni kod (0 i 1). To znači da je svaki objekat novih medija podložan intervenciji, reinterpretaciji i rekonfiguraciji putem algoritamskih manipulacija, ali i da je svaka nova kopija vjerna onom prethodnom djelu, odnosno originalu.

Modularnost jeste princip djelovanja novih medija utemeljen na njihovoj fraktalnoj strukturi. Modularna struktura objekata novih medija omogućava da elementi koji ih čine (fraktali) mogu biti dijelovi složenijih objekata, a da pri tome ne izgube svoj identitet.

Automatizacija, u kontekstu funkcioniranja novih medija, označava mogućnost automatske realizacije brojnih operacija, a to se posebno odnosi na produkciju.

Promjenljivost označava princip prema kojem je objekat novih medija podložan promjenama. Sve ono što kreiraju novi mediji nije fiksno (boja, veličina, proporcija, rezolucija) i može se mijenjati potencijalno u beskonačnim kombinacijama. Transkodiranje je jedan od principa funkcioniranja novih medija koji ukazuje na činjenicu da digitalna tehnologija omogućava transformaciju određenih objekata u drugi format.

Prelazak s analogne na digitalnu tehnologiju, od snimanja, pohranjivanja, obrade pa do distribucije podataka, donijelo je velike promjene u tradicionalnoj masovnoj komunikaciji. Novi mediji su posebno doprinijeli kada je riječ o ovim elementima medijske produkcije i distribucije : a) upotreba materijala, b) recepcija medijskog produkta, c) način distribucije medijskih sadržaja, d) način izlaganja i naplaćivanja djela.

Novi mediji, posebno Internet, su ponudili i svojevrsnu utopiju, odnosno njenu elektronsku varijantu. Pripadnici umreženog društva i cyberspaca mogu da ostvare horizontalnu komunikaciju jedan na jedan, a istovremeno imaju priliku i da kreiraju poruke masovnog karaktera. Ta situacija je označila novu paradigmu u procesu masovnog komuniciranja što je, od strane jedne grupe autora, identificirano kao novi oblik emancipacije i stvaranja demokratskih zajednica čije djelovanje niko ne može ograničiti.

Tako je kreirana i postavka prema kojoj se sa cyber-prostorom, kao produktom digitalizacije, pojavio novi oblik univerzalnosti. Taj novi oblik univerzalnosti jeste univerzalnost bez totaliteta (Levy, 2001:91-102). U tom kontekstu se digitalna tehnologija i novi mediji posmatraju kao jedna nova, sasvim pozitivna paradigma koja se razlikuje od prosvjetiteljske ideje jer „cyberspace rađa kulturu univerzalnosti“ (Levy, 100) koja omogućava svim ljudima da iskažu svoje stavove.

Prema ovim tumačenjima, optimističnim i pozitivno orijentiranim spram digitalizacije, nova tehnologija je donijela jednu novu kulturu participacije i emancipacije, odnosno kulturu suradnje i povezanosti. U okviru te nove (digitalne) kulture otvorena je mogućnost kreiranja identiteta i poigravanja s identitetima - u cyber-prostoru i u cyber-kulturi ljudi će radije koristiti nove tehnologije za međusobnu komunikaciju i svojevrsno utapanje u novu univerzalnost nego što će biti određeni na temelju određenih identiteta i značenja (Levy, 100).

Jedna od bitnih komponenti digitalnog doba jeste i virtualna stvarnost, odnosno virtualni svijet. Ova komponenta predstavlja jedan sasvim novi koncept koji prevazilazi granice fizičkih tijela i granice materijalnog svijeta. Osim toga, ovaj koncept nudi jednu novu dimenziju za uspostavu i egzistenciju različitih identiteta. Međutim, upravo ovaj koncept i njegove

karakteristike kritikuju pojedini autori smatrajući kako je sve to, u stvari, stvoreno i razvijeno radi isključivo principa kontrole i komercijalizacije.

Prema tim postavkama, tehnološko-kulturološki koncepti poput virtualnog svijeta, virtualne stvarnosti i cyborga samo su produkti jedne strogo profitabilne poduzetničke ideologije. Na temelju tih promišljanja zaključuje se kako nas digitalna tehnologija sve više udaljava od autentičnog humanizma, a novi mediji i proces digitalizacije se posmatraju kao elementi opće društvene kontrole, odnosno kao sredstva manipulacije i upravljanja od strane ideoloških centara moći.

Digitalna tehnologija i novi mediji će se razvijati još većom brzinom i bez njih se ne može zamisliti naša budućnost. Oni su, između ostalog, kreirali i jednu novu vrstu društvenosti i stvaranje zajednice. U tom kontekstu digitalizacija i novi mediji predstavljaju komponentu „participatory culture“ (Burgess, Green, 2009:10). Ipak, njihov razvoj i način funkcioniranja će ovisiti i o tome ko će biti vlasnik i ko će kontrolirati hardware, odnosno ko će utjecati na kreiranje medijskih sadržaja.

Digitalizacija je, u svakom slučaju, omogućila stvaranje jednog novog svijeta. Posmatrajući taj novi svijet i njegove karakteristike autor Regis Debray je kreirao pojam videosfera i time označio jedno novo doba – doba u kojem su audiovizuelni i digitalni mediji dominantni. Videosfera je koncept kroz koji se posmatraju određene osobine i odnosi unutar jednog vremenskog perioda kojeg obilježava dominacija nekog od medija, odnosno nekog od modela komuniciranja.

Pojava i razvoj novih medija i digitalne tehnologije otvorili su novu fazu ne samo razvoja masovnih medija i masovne komunikacije nego i uspostavu drugačijih odnosa čovjeka prema drugim entitetima, čak i onih kao što su prostor i vrijeme. U takvom kontekstu nastala su i neka od pitanja koja su bila (ne)očekivana – od toga da li novi mediji donose viši stupanj znanja ili oni stvaraju svijet koji predstavlja regresivnu fazu, pa do pitanja da li se u tom svijetu redefinišu ne samo znanje nego i kultura i filozofija i umjetnost.

Koncept videosfere, u kojem je nastala i digitalizacija, u stvari predstavlja jedan i to posljednji, u hronološkom nizu, tehničko-kulturalni okvir unutar kojeg je djelovao čovjek. Ključnim procesima, a to su pamćenje i prenošenje, odgovara određeni kontekst, odnosno makrookruženje. To makrookruženje određuje „posebnu vremensku dimenziju“ i „način ujedinjavanja zajednica“ te predstavlja medijasferu (Debre, 2000:58).

Medijasfera jeste okruženje u kojem se izražava ključni stil epohe i u kojem dolazi do okupljanja zajednice i to ne samo u smislu grupisanja ljudi na određenoj teritoriji. To okupljanje „karakterise kolektivna ličnost....., odnosno ono što je zajedničko u njihovim oruđima, formama

i idejama (Debre,58). Medijasfera nije nastala s novim medijima, naprotiv, ona postoji od kada postoje mediji za prijenos informacija i ljudi tako da videosfera predstavlja samo jedno od tih, prevashodno tehničko-kulturnih, okruženja koje možemo identificirati tokom ljudske povijesti.

U toj kategorizaciji ističu se tri vrste makrookruženja : logosfera (dominantni medij je pismo), grafosfera (štampa je najvažniji medij), videosfera (dominiraju audiovizuelni mediji). Ono što je bitno, imajući u vidu da digitalizacija nastaje u videosferi, ali i da je, možda, po svojim karakteristikama već odredila i novu vrstu mediasfere, potrebno je identificirati neke od tih komponenti koje su karakteristične za videosferu, a ujedno se mogu povezati i sa digitalizacijom.

U tom kontekstu se izdvajaju ove komponente (Debre, 66) : poimanje vremena, preporučena referentna tačka, kontrola protoka informacija i položaj jedinice. Tako je poimanje vremena u logosferi svedeno na krug, u grafosferi na liniju, a u videosferi na tačku (izražen kult sadašnjosti). Preporučena referentna tačka nije više nešto što je sveto (u logosferi) ili istinito (grafosfera) nego nešto što je uspješno, odnosno profitabilno (videosfera). Kontrola informacija u logosferi je crkvena, u grafosferi je politička, a u videosferi je ekonomska. To uvjetuje i položaj jedinice – u logosferi je to subjekt, u grafosferi građanin, a u videosferi jedinica funkcionira kao potrošač.

Proučavanje videosfere povezano je i sa konceptom društva spektakla. Ovaj koncept je razradio autor Guy Debord, prevashodno, uspostavljajući odnos između slika (znakova) koji tumače i stvaraju naraciju o realnom svijetu i procesima u njemu. Ono što je bitno u tom procesu jeste ono što karakterizira videosferu – a to je da stalno ponavljanje slika daje tim slikama samostalnost dok ono što je realno i što te slike označavaju postaje sporedno i sekundarno.

Slike, medijski posredovani znakovi, postaju svijet za sebe, ali njihov skup ne čini društvo spektakla – društvo spektakla predstavlja čitav jedan sistem odnosa, odnosno „spektakl nije kolekcija slika, nego društvena relacija između ljudi, čiji odnos se uspostavlja posredstvom slika“ (Debord,2006:118). Ali, ono što je najvažnije, i radi čega uspostavljamo vezu između digitalnog doba i društva spektakla, koje egzistira u okviru videosfere, jeste postavka prema kojoj je spektakl trenutak kada „komodifikacija potpuno okupira društveni život“ (Debord, 121). A upravo su komodifikacija, interes usmjeren ka profitu i komercijalizacija elementi onih kultura koje dominiraju i u doba razvoja digitalizacije.

Inteligentni web

Novi mediji i digitalna tehnologija su omogućili, između ostalog, povratak u doba privatnih medija kada su poruke prenošene između pojedinaca i manjih grupa, ali su,

istovremeno, omogućili i masovno medijsko posredovanje. Korisnik novih medija se pojavljuje i kao konzument poruka i kao njihov kreator – on više nije samo puki primalac poruka u digitalnom svijetu već i aktivni autor digitalnih poruka. Na taj način ne samo da je promijenjena klasična paradigma masovne komunikacije nego su otvorena i brojna druga pitanja vezana za funkcioniranje masovne komunikacije.

Upotreba novih medija omogućila je, personalizaciju informacije, ali na način da svaka ta personalizirana poruka može biti upućena onako kako to želi njen kreator – autor poruke u digitalnom okruženju može tu poruku poslati određenoj osobi, ali je može poslati i masovnoj publici. Pojavom novih medija promijenjen je proces komuniciranja, od interpersonalnog do masovnog, jer novi mediji istovremeno služe i kao komunikacijski mediji i kao masovni mediji.

Razvoj novih medija i digitalne tehnologije ne može se posmatrati bez pominjanja Web 2.0 i društvenih mreža. Koncept Web 2.0, identificira se i kao društveni web ili participativni web, predstavlja svojevrsnu platformu na kojoj se korisnici oslobađaju kontrola i imaju visok stupanj interakcije. Ono što karakterizira ovaj koncept jeste fleksibilan web dizajn, kreativno korišćenje materijala, te mogućnost kolaborativnog stvaranja sadržaja.

Digitalno doba je donijelo i uspostavu društvenih mreža. Društvene mreže su društvene strukture koje se sastoje od karika i koja su definirane kao web servisi koji pojedincima omogućuju da izgrade javni profil i da artikuliraju listu korisnika sa kojima će razmjenjivati informacije. Društvene mreže su omogućile komunikaciju i uspostavu relacija između različitih korisnika otvarajući jedan sasvim novi fenomen u oblasti komuniciranja i (samo)predstavljanja.

Razvoj koncepta Web-a 2.0 je utemeljen na njegovoj karakteristici prema kojoj korisnici mogu, u skladu sa svojim interesima i afinitetima, dodavati vlastite podatke. Web 2.0 aplikacije su u konstantnom nastajanju, odnosno njihova ključna specifičnost jeste da se mogu neprestano nadograđivati. Ono što je također bitno jeste da koncept Web 2.0 podržava kolektivnu inteligenciju kroz kulturu participacije na društvenim mrežama što predstavlja jednu novu vrijednost u oblasti komuniciranja.

Međutim, digitalna tehnologija već sprema nasljednika za Web 2.0. Riječ je o konceptu Web 3.0 koji će predstavljati novu generaciju weba i kojeg već označavaju kao "inteligentni web". To je web koji identificira smisao, odnosno web koji poznaje značenje informacija u različitim kontekstima. Takav web bi funkcionirao poznavajući svoje korisnike – on će prepoznavati situaciju u kojoj se nalazimo, kakve nam informacije trebaju, šta želimo, šta volimo, odnosno šta želimo izbjeći.

Takav web budućnosti, a pojedini autori smatraju kako su bitni elementi tog weba već dizajnirani, će pružati informacije koje imaju smisla i koje su precizno identificirane i

procesuirane za svaki pojedinačni kontekst. Neki autori čak tvrde da će Web 3.0 biti obilježen konvergencijom između virtualnog i fizičkog svijeta, gdje će web postati potpuno suštinski dio naših svakodnevnih aktivnosti. Bez obzira na to kako ćemo odrediti tu budućnost weba - da li kao Web 3.0, semantički web, ili inteligentni web - ta budućnost je već počela i ona će obilježiti djelovanje budućih generacija.

U tom kontekstu mogu se identificirati i izdvojiti dvije komponente – obje su bitne za razvoj Web 3.0, a neke od njihovih (potencijalnih) funkcija se dijelom mogu prepoznati u aktualnoj praksi. Te dvije komponente su Linked Data i Internet of Things. Linked Data je komponenta, odnosno pojam koji se upotrebljava da opiše metodu objavljivanja strukturiranih podataka s ciljem njihovog međusobnog povezivanja. Iako je ovaj metod utemeljen na standardnim web tehnologijama, njegova specifičnost, što i jeste preduvjet za razvoj Web 3.0, počiva na ideji da te strukturirane podatke, osim korisnika weba, mogu razumjeti i koristiti sami računari

Sadašnja digitalna tehnologija i računari prepoznaju i razumiju sintaksu bilo kojeg dokumenta jer razumiju sintaksu HTMLa, ali ne razumiju njihovo značenje. Međutim, Linked Data, u stvari omogućava, da računari, odnosno digitalna tehnologija i novi mediji, web pretvore u mrežu svih podataka na način da i računarska tehnologija razumije semantičko značenje svih podataka. To bi za posljedicu imalo da web 2.0 koji je mreža dokumenata evoluirao u semantički web (Web 3.0) koji je mreža stvari.

Inteligentni web ili semantički web, uz pomoć uvezanih podataka, pronalazi stvari za računar i omogućava računar da zna kako su ove stvari povezane jedna s drugom, te time omogućava da računarska tehnologija razumije ne samo sintaksu nego i semantiku. Tu dolazimo do druge bitne komponente a to je Internet of Things ili “internet stvari”. Internet stvari se definira kao povezivanje stvari i uređaja putem interneta. Stvari označavaju i uključuju sve vrste predmeta, proizvoda, pa čak i uređaja koji se mogu ugraditi u ljudsko tijelo. Ono što je bitno jeste da te stvari mogu komunicirati jedne s drugima, te sa raznim Internet servisima i aplikacijama.

Digitalno povezivanje podataka u strukturirane cjeline i internet stvari su koncepti koji svoju primjenu već nalaze u pojedinim situacijama. Uređivanje „pametnih gradova“ i funkcioniranje gradske infrastrukture (komunalne usluge, čistoća, parking) se sve više temelji na pomenutim konceptima. Slična stvar je i sa saobraćajem, ali ovi koncepti svoje mjesto pronalaze i u obrazovanju i u zdravstvu (Baker, 2008:151-177). Sve ovo označava kako se, u stvari, tek treba očekivati ekspanzija web kulture i digitalne tehnologije.

Što se tiče komunikacijskih procesa, kao što je već pomenuto, digitalizacija je odavno uvjetovala velike promjene. Osim promjene klasične paradigme u domeni masovne komunikacije, intenziviran je i proces konvergencije medija. Konvergencija medija označava pojavu postupnog približavanja i ujedinjavanja različitih medija, uz zadržavanje dijela njihovih postojećih karakteristika, u jedan novi medij koji do sada nije postojao, odnosno kao pojavu u kojoj se postojeći mediji restrukturiraju posredstvom novih tehnologija i čiji je krajnji rezultat distribucija identičnih sadržaja prvenstveno preko ili uz pomoć Interneta.

A jedan od najboljih primjera konvergencije medija jest internetska televizija. Uz zadržavanje najboljih karakteristika postojećeg medija (televizije) te uz pomoć novih tehnologija (globalne digitalizacije i umrežavanja) postavljeni su temelji internetskoj televiziji. Ono što karakterizira internetsku televiziju u odnosu na klasičnu televiziju, a odnosi se na razvoj digitalne tehnologije, jeste : bliskost s korisnikom, interaktivnost sadržaja, globalna dostupnost, multimedijalnost sadržaja.

Jedna od ključnih karakteristika internetske televizije jeste njena bliskost s korisnicima, odnosno njene tehnološke komponente koje su, što jeste novost i bitna razlika u odnosu na klasičnu televiziju, okrenute prema zahtjevima i potrebama korisnika. To pokazuje ne samo visok stupanj mogućnosti objava korisnika nego i usluga video na zahtjev koja omogućava korisnicima slobodni odabir gledanja željenih sadržaja bez utjecaja uredničkog odabira. Video na zahtjev (VOD – video on demand) predstavlja sustav u kojemu se televizija koristi na jednak način kao što se koristi javna knjižnica (Todorović,2014:118).

Internetska televizija omogućava intenzivnu i permanentnu interakciju sa svojim korisnicima. Razina interaktivnosti koju nudi spoj operativnog i upravljačkog sustava računala i internetske televizije nedostižan je za tradicionalnu televiziju čija se interaktivnost svodila na nefunkcionalni sustav u kojem je glavnu ulogu imao daljinski upravljač. Interaktivnost koju omogućava internetska televizija ujedno je učinila realnim i popularnim koncept multitaskinga.

Internetska televizija djeluje u globalnom okruženju i njena usluga je globalna usluga jer je interakcija umreženih pojedinaca nesmetana, neograničena i slobodna. Internetska televizija kreira i distribuira program koji je dostupan u cijelom svijetu gdje god postoji mogućnost priključka na Internet. Potencijalna publika internetske televizije nadilazi lokalna ili nacionalna ograničenja, što su karakteristike tradicionalne televizije. Za razliku od tradicionalne televizije internetska televizija svoj program emitira, i to vlastitim neovisnim distribucijskim kanalom, potencijalno globalnoj publici.

Jedna od ključnih karakteristika internetske televizije, a to je tako sa svim novim medijima i digitalnom tehnologijom, jeste mogućnost razvoja koncepta multimedijalnosti,

odnosno povezivanja sadržaja produciranih u različitim medijima. Primjeri toga su brojne kombinacije tekstualnog, zvučnog i videomaterijala koji su po svojoj prirodi odvojeno nastajali na radiju, televiziji ili u štampi. Jedan informativni portal ili početna stranica internetskih televizija publici mogu ponuditi isti događaj koji je prikazan u različitim medijima. Preplitanje medijskih sadržaja, konvergencija medija, inkorporacija tradicionalnih medija u digitalne tokove, pokazuju kako novi mediji zaista predstavljaju svojevrsnu novu avangardu.

Razvoj digitalne tehnologije nas je, dakle, uveo u jedno novo doba kada su u pitanju komunikacijski procesi i funkcioniranje (novih) medija. Međutim, i sve ostale aktivnosti i oblasti ljudskog djelovanja pokazuju kako se njihova budućnost više ne može posmatrati odvojeno od digitalizacije. Takve postavke eksplicitno se mogu identificirati u okviru digitalne humanistike koja „omogućava jedan radikalno novi pristup kulturi“ (Tabak, 2017:47), kao i obrazovanju.

Digitalna humanistika, kao jedan novi koncept koji određuje jedno novo doba, omogućava da (Tabak, 42) : visokosofisticirani mentalni procesi budu uključeni u računarske sisteme; funkcionira umreženi software koji stvara novo komunikacijsko okruženje, s visokim stupnjem feedbacka; različiti procesi, entiteti, odnosi i aktivnosti dobiju svoja kvantitativna obilježja što direktno omogućava i nove kvalitete. Te kvalitete su povezane s idejom da je digitalna tehnologija fokusirana na metodologiju, na razvoj novih metoda i tehnika rada, što predstavlja ključni faktor za nova dostignuća u različitim oblastima – od obrazovanja, masovnog komuniciranja, zdravlja, pa do istraživanja i povezivanja teorije i prakse.

Završna razmatranja

Digitalna tehnologija se razvija enormnom brzinom producirajući brojne efekte i promjene. Njen razvoj se povezuje s videosferom kao, za sada, posljednjim u nizu društveno-kulturoloških okruženja koje određuju dominantni modeli komuniciranja i upotrebe medija. Upravo je odnos između digitalizacije i razvoja masovne komunikacije, posebno se to odnosi na pokretanje novih medija, ono što je uspostavilo i nove relacije i komponente radi kojih se u digitalizaciji mogu identificirati karakteristike jedne nove medijafere.

Digitalizacija i novi mediji stvorili su jedan novi kontekst u kojem su nastale ogromne promjene koje su primjetne u svim ljudskim djelatnostima. Digitalno okruženje uvjetuje drugačiju povezanost između ljudi i stvari, odnosno omogućava razvoj nove vrste inteligentnog weba koji povezuje stvari, te unapređuje komunikaciju između različitih aktera. Taj novi web, u stvari, predstavlja digitalizirani oblik posredovanja u kojem računarska tehnologija ne samo da preoznaje informacije ona i razumije njihova kontekstualna značenja.

Digitalno doba, ili barem njegovi elementi, bitno su promijenili modele masovnog komuniciranja. Razvoj novih medija promijenio je klasičnu paradigmu masovne komunikacije, ali i omogućio unapređenje onih karakteristika medija koji su povezani sa konceptima participacije, neposrednosti, kreiranja zajednica, te uvažavanja potreba korisnika. Međutim može se uočiti kako i u doba digitalizacije dominiraju one kulture koje su fokusirane prema profitu i komercijalizaciji.

Literatura

1. Baker, Stephen (2008) : Numerati. Zagreb : BUG, DIFFERO.
2. Burgess, Jean & Green, Joshua (2009) : YOU TUBE – Online Video and Participatory Culture. Malden, USA, Cambridge, UK : Polity Press.
3. Debord, Guy : The Commodity as Spectacle. In Durham, G. Meenakshi; Kellner, M. Douglas (2006) : Media and Cultural Studies : keywords. Blackwell Publishing.
4. Levy, Pierre (2001) : Cyberculture. Minneapolis : University Minnesota Press.
5. Manović, Lev (2001) : Metamediji. Beograd : Centar za savremenu umetnost.
6. Reed, T. Vernon (2014) : Digitized Lives : Culture, Power and Social Change in the Internet Era. New York&London : Routledge.
7. Todorović, Luj Aleksandar (2014) : Interaktivna televizija. Beograd : Clio.
8. Tabak, Edin (2017) : Digitalna humanistika : debate, aplikacije, izazovi. Zenica : Filozofski fakultet Univerzitet u Zenici.
9. Vuković-Peović, Katarina (2012) : Mediji i kultura – ideologija medija nakon decentralizacije. Zagreb : Naklada Jesenski i Turk.
10. Vuksanović, Divna (2011) : Filozofija medija 2 : ontologija, estetika, kritika. Beograd : Fakultet dramskih umetnosti.

THE DIGITAL AGE

Abstract

The development of digital technology, within videosphere, has caused a number of changes in all areas of human activity. These changes are so complex and intense that this time can now be called the digital era. The digital era is characterized by new paradigms, particularly in the field of mass communication, and new forms of connecting people and things. Nevertheless, in this age the elements of profit culture and commercialization are dominated.

Key words : new media, digitalization, mediasphere, digital humanism

Dr. sc. Enes Prasko

NOVA VIZIJA MEDIJA

Sažetak

Umreženo društvo na prelasku u novi milenij potpuno je redefiniralo pojam prostora i vremena i širom otvorilo vrata za uspon nove komunikacijske paradigme koja će ubrzo zavladatai svijetom i uskoro će nestati koncepti koji su definisali medije i novinarstvo dvadesetog vijeka, kraj medijske paradigme kakvu danas poznajemo. Komunikacijski model pošiljalac – poruka – recipijent više ne vrijedi, a virtuelni prostor potpuno je poništio granice fizičkog i otvorio beskrajne mogućnosti za horizontalnu komunikaciju svih sa svima. Pojava Facebooka 2004. godine, pa onda YouTubea 2005. i Twittera 2006., najavila je dolazak te nove komunikacijske paradigme koju su konačno ustoličili pametni telefoni. Kada govorimo o internetu, novim, digitalnim medijima i njihovim oblicima komunikacije, razmjeni informacija danas se vrlo često artikulira kao govor o krajnostima, o napretku, povezanosti i otvorenosti ili o opasnosti, otuđenju i nadzoru. Podrazumijeva se da postoji isključiv uticaj medija i tehnologije na čovjeka i društvo, zbog toga se medijima stereotipno pripisuju dva lica: jedno napredno i drugo nazadno, jedno koje utiče na način da spašava čovjeka i drugo takvo da ga uništava. O destruktivnoj ulozi digitalnih tehnologija danas govore kritičari društvenih medija koji tvrde da će Facebook i srodne društvene mreže uništiti demokratiju i svijet odvući u eru autokratije. Potpuna otvorenost virtuelne stvarnosti i mogućnost direktne komunikacije s pristalicama omogućila je radikalnim skupinama propagiranje ideja koje bi se, u vremenu prije interneta i u gotovo iščezloj eri visoko profesionalnog novinarstva, vrlo teško probile do tradicionalnih medija.

Ključne riječi: komunikacijska paradigma, digitalni mediji, virtuelna stvarnost

Umreženo društvo na prelasku u novi milenij potpuno je redefiniralo pojam prostora i vremena i širom otvorilo vrata za uspon nove komunikacijske paradigme koja će ubrzo zavladatai svijetom i uskoro će nestati koncepti koji su definisali medije i novinarstvo dvadesetog vijeka, kraj medijske paradigme kakvu danas poznajemo.¹

¹ Bolter, Jay David i Richard Grusin (2000) *Remediation: Understanding New Media*, MIT Press

Konvergentnost, mogućnost prevodivosti medija jednih u druge. To nikada ranije nije bio slučaj. Prije niste mogli da čitate novine na TV ekranu ili da telefonirate preko radija. Konvergencija, prije svega tehnološka, omogućava međusobnu prenosivost sadržaja i njihovo plasiranje na svim medijima. To znači da je jedan ekran ulaznica u veliki, jedinstveni medijski svijet. U novoj medijskoj ekologiji sami birate koji će to ekran biti: veliki TV ekran u dnevnoj sobi ili mali ekran vašeg mobilnog telefona.

Konvergencija je svakako jedan od ključnih procesa nove medijske paradigme. Tehnološka konvergencija, koju je omogućila pojava nove vrste signala, digitalnog, sve što može da se kodira digitalnim signalom prenosivo je preko svih platformi, ili preko svih medija koji su zasnovani na internetu.

Tehnološka konvergencija² je omogućila i konvergenciju usluga, sadržaja i tržišta. To je stvorilo veliki zajednički svijet koji korisnicima nudi mnogo kreativnih mogućnosti. Tehnološke inovacije takoreći nastaju brže od vremena potrebnog za usvajanje njihove regulative. U pitanju je planetarni problem konvergencije, koja kao globalni proces proizvodi globalne društvene i političke posljedice.

Zahtjev za personalizirani sadržaj koji su ubrzali društveni mediji sa svojim newsfeedovima te platforme poput Netflixa i filtriranja medijskih sadržaja na temelju individualnih vrijednosti, preferencija i ukusa gledalaca i čitatelja mogao bi dokrajčiti izvornu koncepciju televizije. Posljedice takve algoritamske personalizacije sadržaja, kako ih sada vide teoretičari medija, pretežno su negativne.

Jedna od najopasnijih je stvaranje filter-balona, svojevrsnih virtuelnih bunkera³ u koje se ljudi zatvaraju i unutar kojih konzumiraju isključivo informacije koje su u skladu s njihovim interesima i uvjerenjima. Interakcija s neistomišljenicima svedena je na minimum, a one koji ne misle kao mi doživljava se često vrlo opasnim. Javna sfera, kao otvoren i slobodan prostor za raspravu o stvarima od općeg interesa, polako odumire, a ljudi u konačnici žive u privatnim, paralelnim stvarnostima koje su za njih definisali mediji i kalibrirali algoritmi. Istovremenost,⁴ nikada ranije naše ekspresivne mogućnosti nisu bile takve da istovremeno možemo da formulišemo i dijelimo poruke, ne kao u klasičnim medijima, jedan sa svima, nego svi sa svima i da to radimo istovremeno dok se događaji odvijaju.

² Katarina Vuković : *Mediji i kultura: ideologija medija nakon decentralizacije*, Elektroničke knjige

³ Bruun, H. (2011). *Genre in media production*, *MedieKultur*, 51: 22-39.

⁴ Katarina Vuković : *Mediji i kultura: ideologija medija nakon decentralizacije*, Elektroničke knjige

Većinu važnih svjetskih događaja, prvi su svijetu objavili slučajni prolaznici i neposredni učesnici, ljudi koji su se u neprofesionalnom svojstvu zatekli na tim mjestima. To je radikalno promijenilo karakter javnog znanja i načine njegovog formiranja.

Komunikacijski model pošiljaoc – poruka – recipijent više ne vrijedi, a virtuelni prostor potpuno je poništio granice fizičkog i otvorio beskrajne mogućnosti za horizontalnu komunikaciju svih sa svima. Pojava Facebooka 2004. godine, pa onda YouTubea 2005. i Twittera 2006., najavila je dolazak te nove komunikacijske paradigme koju su konačno ustoličili pametni telefoni.⁵

Njihovom ekspanzijom ispunjeno je McLuhanovo proročanstvo o medijima kao čovjekovim produžecima. Mobiteli su u vrlo kratkom vremenu postali ljudske ekstenzije. Tu digitalnu revoluciju društvo je dočekalo euforično, kao otvaranje prolaza prema kvalitetnom novom svijetu, koji će osnažiti malog čovjeka, otvoriti prostor za uključivanje građana i čovječanstvu donijeti pravu demokratiju.

Kada govorimo o internetu, novim, digitalnim medijima i njihovim oblicima komunikacije, razmjeni informacija danas se vrlo često artikulira kao govor o krajnostima, o napretku, povezanosti i otvorenosti ili o opasnosti, otuđenju i nadzoru. Podrazumijeva se da postoji isključiv uticaj medija i tehnologije na čovjeka i društvo, zbog toga se medijima stereotipno pripisuju dva lica: jedno napredno i drugo nazadno, jedno koje utiče na način da spašava čovjeka i drugo takvo da ga uništava.

O destruktivnoj ulozi digitalnih tehnologija danas govore kritičari društvenih medija⁶ koji tvrde da će Facebook i srodne društvene mreže uništiti demokratiju i svijet odvući u eru autokratije. Smatraju da njima, između ostalih, treba zahvaliti za uspon ekstremističkih i populističkih opcija kojima se podrška u Evropi u posljednjih dvadeset godina utrostručila. Potpuna otvorenost virtuelne stvarnosti i mogućnost direktne komunikacije s pristalicama omogućila je radikalnim skupinama propagiranje ideja koje bi se, u vremenu prije interneta i u gotovo iščezloj eri visoko profesionalnog novinarstva, vrlo teško probile do tradicionalnih medija.

Mobilnost,⁷ informacije i zabavni sadržaji nisu bili dostupni preko mobilnih platformi. Sada ne samo da je moguć mobilni pristup sadržaju, nego je i odnos prema subjektu komunikacije bitno promijenjen. Do pojave interneta, publika je morala da ode do medija sa

⁵ Byrne, C. et. al. (2013). *Online Ideology: A Comparison of Website Communication and Media Use*,

⁶ Dahlgren, P. (1996). *Media Logics in Cyberspace: Repositioning Journalism and its Publics*,

⁷ Katarina Vuković : *Mediji i kultura: ideologija medija nakon decentralizacije*, Elektroničke knjige

koga želi vijesti, fizički ode da kupi novine, da uključi televizor, da pritisne dugme da bi potekao sadržaj.

Sa mobilnim medijima stvar je drugačija. Ne samo da publika s njima ima ulaznicu u javnost, nego oni obezbjeđuju da mjesto tog ulaza bude tamo gde je korisnik. Publika se ne formira oko medija nego informacije dolaze tamo gdje ih svaki korisnik želi. Mobilni aranžman ovoga puta znači da publika bira kada, gdje i pod kojim uslovima privatizuje javnost. Tamo gdje smo mi počinje komunikacijski tok.

Prilagođavanje novoj viziji medija počinje provjerom pouzdanosti izvora i profesionalnog integriteta redakcija i novinara koji su posljednja tačka razgraničenja između kvalitetnog sadržaja i kompletnog haosa. Iz tog saznanja mora proizići želja da se tradicionalno novinarstvo očuva,⁸ odnosno, mora postojati konsenzus oko vrijednosti za koje se vrijedi boriti, a koje nadilaze komercijalne kriterije. Taj stav mora pratiti i adekvatna regulativa. Kao drugo, mediji se formatom i jezikom moraju prilagoditi kulturnim kodovima vremena. Kao treće, radikalnu promjenu medijskog i komunikacijskog okruženja mora pratiti adekvatna edukacija. Danas se za taj tip obrazovanja najčešće koristi pojam medijska pismenost i s obzirom na sve više inicijativa i konkretnih programa, medijsko opsimenjavanje sigurno će postati neizostavan dio obrazovanja.

Velika grupa izazova koju su pokrenuli novi mediji tiču se javne politike, erupcija kreativnosti i promjena, javlja se kao veliki problem kreatora medijske politike. Sa jedne strane, naravno da se medijske kuće ili velike medijske korporacije protive bilo kakvoj vrsti regulative ili javne intervencije u ovu oblast.

Sa druge strane, sve je više istaživanja koja upozoravaju na porast mrzilačkih sajtova⁹ koji su mjesta na kojima se širi, propagira, podstiče mržnja i čak promovise nasilje. To je oblast izvan svake kontrole, čak i kada je riječ o oblicima komunikacije koji su zabranjeni u oflajn svijetu. U oblasti ljudskih prava i javnih politika preovladava uvjerenje da regulativa mora imati isti značaj i uticaj i u onlajn i u oflajn svijetu.

Digitalna tehnologija iz temelja je promijenila dosadašnje komunikacijsku paradigmu, da li će ona doprinjeti boljitku ili će nas odvesti u nekom drugom pravcu, ostaje nam da pratimo i istražujemo.

⁸ Deuze, M. & Dimoudi, Ch. (2002). *Online Journalists in the Netherlands: Towards a Profile of a New Profession*

⁹ Briggs, Mark i Jan Schaffer (2007) *Journalism 2.0 how to Survive and Thrive; a Digital Literacy*

Literatura

1. Altheide, D. & Snow, R. (1991). *Media worlds in the postjournalism era*, New York: Walter de Gruyter.
2. Bardoel, J. & Deuze, M. (2001). *Network Journalism: Converging Competences of Media Professionals and Professionalism*, Australian
3. Journalism Review 23 (2): 91-103.
4. Barlow, John Perry (1996) "A Declaration of the Independence of Cyberspace", 8. veljače, Davos, <http://homes.eff.org/~barlow/Declaration-Final.html> (1. 11. 2010.)
5. Baudrillard, Jean (2001a) "Fatalne strategije", *Simulacija i zbilja*, Jesenski i Turk, Zagreb, str. 129-155
6. Briggs, Mark i Jan Schaffer (2007) *Journalism 2.0 how to Survive and Thrive; a Digital Literacy Guide for the Information Age*, College Park University of Maryland
7. Bruun, H. (2011). *Genre in media production*, MedieKultur, 51: 22-39.
8. Boyd, Danah (2010) "Facebook is a utility; utilities get regulated", blog apophenia, URL: <http://www.zephorie.org/thoughts/archives/2010/05/15/facebook-is-a-utility-utilities-get-regulated.html>, (1. 11. 2010.)
9. Bolter, Jay David i Richard Grusin (2000) *Remediation: Understanding New Media*, MIT Press
10. Byrne, C. et. al. (2013). *Online Ideology: A Comparison of Website Communication and Media Use*, Journal of Computer-Mediated
11. Dahlgren, P. (1996). *Media Logics in Cyberspace: Repositioning Journalism and its Publics*, Javnost/The Public, 3(3): 59–71.
12. Deuze, M. & Dimoudi, Ch. (2002). *Online Journalists in the Netherlands: Towards a Profile of a New Profession*, Journalism, 3(1): 103–18.
13. Deuze, M. (2004). *What is multimedia journalism?* Journalism Studies, 5(2): 139 – 152.
14. Deuze, M. (2007). *Media Work*, Cambridge: Polity Press.
15. Franklin, B. Ambient News, in Franklin, B. et. al. (2005). *Key Concepts in Journalism*, London: SAGE Publications.
16. Jenkins H. *Convergence Culture: Where Old and New Media Collide*. Cambridge, MA: MIT Press,
17. Katarina Vuković : *Mediji i kultura: ideologija medija nakon decentralizacije*, Elektroničke knjige
18. Kitchens JT, Larry P, Glenda W. *Information, please? Information seeking*, Communication Research

NEW VISION OF THE MEDIA

Abstract

The networked society at the turn of the millennium has completely redefined the notion of space and time and has opened the door to the rise of a new communication paradigm that will soon dominate the world. And the concepts that defined the media and journalism of the twentieth century will soon disappear, the media paradigm we know today will end. The communication model, sender - message – recipient, is no longer valid, and the virtual space has completely lifted the boundaries of the physical and opened endless possibilities for horizontal communication with each and every one. The emergence of Facebook in 2004, then of YouTube in 2005 and Twitter in 2006, announced the arrival of this new communication paradigm that was finally installed by smartphones. When speaking about the Internet, new, digital media and their forms of communication and information sharing, it is often articulated today as a talk of extremes, progress, connectivity and openness, or of danger, alienation and surveillance. It is understood that there is an exclusive influence of media and technology on man and society, in the way that two kinds of faces are stereotypically attributed to the media: one advanced and the other backward, one that affects human being in order to save him and the other in order to destroy him. The critics of social media speak about the destructive role of digital technologies today and claim that Facebook and related social networks will destroy democracy and bring the world to the era of autocracy. The complete openness of virtual reality and the possibility of direct communication with supporters enabled radical groups to propagate ideas for which it would have been very difficult to access the traditional media in time before the internet and in time of high-professional journalism which has almost disappeared.

Keywords: *communication paradigm, digital media, virtual reality*

KULTUROLOGIJA

Dr. sc. Esad Delibašić

STANJE I PERSPEKTIVA KULTURNOG TURIZMA NA PODRUČJU ZENIČKO-DOBOJSKOG KANTONA

Sažetak

Turizam i kulturni turizam su potencijalni faktori razvoja Zeničko-dobojskog kantona. Jedan od ciljeva rada je utvrditi u kojoj mjeri su sadržaji kulturnog turizma zastupljeni u turističkoj ponudi na području Zeničko-dobojskog kantona. Na osnovu prikupljenih podataka izvršena je analiza položaja turizma i kulturnog turizma u gradovima i općinama Kantona. Kantonalni i gradski/općinski nadležni organi nisu identifikovali turizam kao potentnu privrednu granu, čiji razvoj bi omogućio stvaranje novih vrijednosti. Kulturni turizam nije prepoznat kao posebna vrsta turizma, niti se kulturni turizam razumijeva kao potencijalni faktor razvoja.

Ključne riječi: *turizam, kulturni turizam, finansiranje kulturnog turizma, strategija razvoja kulturnog turizma*

Uvod

Turizam je za mnoge države značajan segment privrede i generator zapošljavanja. On je danas interdisciplinarni socijalni fenomen jer značajno zadire i u druge aspekte društvenog života (ekološki, kulturni, socijalni, psihološki, etnički, vjerski...). Tendencija je da se masovni turizam sve više napušta, a da se interes turista prebacuje u druge oblasti – tako da danas imamo ekoturizam, seoski turizam, vjerski turizam, sportski turizam, kulturni turizam itd. Povezanost kulture i turizma pokazuje se kao prirodna. Kultura upućuje na turizam, a turizam na kulturu. Kulturni turizam kao pojam u upotrebu je ušao 80-ih godina dvadesetog stoljeća, kada se shvaća da se kultura mora iskušati na tržištu zbog nemogućnosti njenog daljeg finansiranja isključivo iz državnih budžeta. Glavni faktori koji su uticali na pojavu kulturnog turizma su: postojanje društvenih slojeva koji mogu sebi finansijski priuštiti posjete međunarodnim destinacijama koje pružaju relevantne kulturne sadržaje; postojanje dovoljnog broja turista sa visokim obrazovanjem koje garantuje takvu vrstu interesa; zadovoljavanje potreba za aktivnim odmorom. U početku razvoja turizma nuđenje kulturnog sadržaja smatralo se upotpunjavanjem

osnovne ponude. Danas je još uvijek prisutna ta početna funkcija kulturnog turizma (D.A. Jelinčić, 2008).

Ne postoji jedinstvena definicija kulturnog turizma. Kao sinonimi koriste se i termini turizam baštine i turizam kulturne baštine. Neovisno od definicija, cilj je turiste upoznati sa umjetničkim, kulturnim i povijesnim identitetom nekog naroda, države ili grada. Najopćenitije, pojam kulturnog turizma primjenjuje se na putovanja turista koja podrazumijevaju konzumiranje kulturnog sadržaja. Jelinčić uz konstataciju da jedinstvena definicija kulturnog turizma ne postoji, kulturni turizam definiše kao „posjete osoba izvan mjesta njihovog stalnog boravka motivirane u cjelosti ili djelimično interesom za povijest, umjetnost, baštinu ili stil života lokaliteta, regije, zemlje. Tom definicijom kultura obuhvaća i materijalnu dimenziju – muzeje, galerije, koncerte, kazališta, spomenike i povijesne lokalitete, ali i nematerijalnu dimenziju – običaje, tradicije, obrte, vještine. Turisti se smatraju kulturnim turistima ako su barem djelimice motivirani željom za sudjelovanjem u kulturnim aktivnostima“ (D.A. Jelinčić, 2008: 52).

Kulturno-turistički potencijal Zeničko-dobojskog kantona

Ovaj rad je utemeljen na teorijskim postavkama o značaju i funkciji kulturnog turizma u okviru razvoja turizma, ali i o njegovom značaju kao faktora razvoja čitavih regiona. Iznesene postavke su utemeljene i na praksi zapadnoevropskih zemalja gdje je, na pojedinim područjima, kulturni turizam postao razvojnim faktorom, odnosno komponentom s velikim udjelom u ukupnom bruto-društvenom proizvodu. Glavni cilj rada je utvrditi sadržaj kulturnog turizma na području Zeničko-dobojskog kantona, te u kojoj mjeri su elementi i sadržaji kulturnog turizma zastupljeni u planovima/strategijama razvoja turizma u općinama na području Zeničko-dobojskog kantona, kao i na nivou Kantona.

Podaci izneseni u ovom radu su dobijeni od nadležnih službi za kulturu općina sa područja Kantona i Grada Zenice. Podatke je od navedenih službi prikupilo resorno Ministarstvo za obrazovanje, nauku, kulturu i sport.

Nacionalni spomenici

Nacionalni spomenik je dobro koje je Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine utvrdila kao Nacionalni spomenik Bosne i Hercegovine u skladu sa članom 5. Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini.

Na području Zeničko-dobojskog kantona se nalaze neki od najznačajnijih kulturno-historijskih spomenika Bosne i Hercegovine: nekropola stećaka „Mramorje“ u Musićima,

općina Olovo, koja je na UNESCO-voj listi svjetske baštine, Mile – kraljevsko stolno, krunidbeno i grobno mjesto bosanskih kraljeva za vrijeme srednjovjekovne Bosne; kraljevski grad Bobovac, srednjovjekovne tvrđave u Maglaju, Tešnju i Vranduku, značajni vjerski objekti itd. Na području Zeničko-dobojskog kantona se nalazi 58 nacionalnih spomenika.

Arheološki nalazi upućuju na kontinuitet života od prahistorijskog doba na ovim prostorima. Brojni ostaci naselja i gradina iz neolitskog i metalnog doba nalaze se u skoro svim općinama Kantona. U gornjem toku rijeke Bosne, oko grada Visokog, bilo je organizovano jezgro srednjovjekovne bosanske države. Ključni objekti iz ovog perioda (Bobovac, Vranduk, Maglajska tvrđava, Tešanjka tvrđava) su nosioci identiteta ovog prostora.

Nematerijalna kulturna baština manifestuje se u sljedećim područjima:

- a) usmena tradicija-predaja i izražavanje, uključujući jezik kao specifično sredstvo kulturnog duhovnog naslijeđa;
- b) izvođačke umjetnosti (tradicionalna muzika i igre, narodni igrokazi, pučko pozorište i sl.);
- c) društveni običaji, rituali i narodne svetkovine;
- d) znanje i praksa u vezi sa prirodom i svemirom;
- e) tradicionalno zanatstvo.

Na zaštiti i afirmaciji nematerijalne kulturne baštine u Bosni i Hercegovini i Zeničko-dobojskom kantonu nije puno urađeno. Naime, nije započela identifikacija i klasifikacija dobara nematerijalne baštine. Potrebno je osposobiti institucije kao što su muzeji, arhivi i biblioteke koje bi trebale biti nosioci aktivnosti na primjeni UNESCO-vih dokumenata o zaštiti nematerijalne kulturne baštine.

Ustanova kulture i kulturne manifestacije

Ustanove kulture se danas u Bosni i Hercegovini nalaze u veoma teškom materijalnom, kadrovskom i organizacijskom stanju. Imajući u vidu realno ekonomsko i socijalno stanje u kojem se nalazi Bosna i Hercegovina, nije realno očekivati da će liberalizacija tržišta i potpuno prepuštanje kulture slobodnom tržištu omogućiti intenziviranje njenog razvoja bez prisustva institucionalne podrške svih nivoa vlasti.

U cilju utvrđivanja konzistentne kulturne politike na području Zeničko-dobojskog kantona, Vlada Kantona i Ministarstvo za obrazovanje, nauku, kulturu i sport su konstantno kao jedan od svojih prioriteta ciljeva u oblasti kulture postavili - finansiranje i podršku temeljnim ustanovama kulture. Naime, konstantno se iz Budžeta Kantona sa pozicije „Transfer za ustanove kulture” finansiraju ustanove kulture (12 biblioteka sa područja Kantona, 3 muzeja i Bosansko narodno pozorište), iako Kanton nije osnivač ovih ustanova. Biblioteke, muzeji,

Pozorište i centri za kulturu su temeljne ustanove kulture i nosioci su institucionalnog djelovanja u ovoj oblasti.

Na području Zeničko-dobojskog kantona se organizuje niz značajnih kulturnih manifestacija iz oblasti teatra, književnosti i muzike. Jedna od najznačajnih kulturnih manifestacija „Festival BH drame“ se organizuje u Zenici. Pored navedenog, u Zenici se organizuju i Internacionalni festival “Zeničko proljeće” i manifestacija “Tragovima bosanskog kraljevstva” u organizaciji Muzeja grada Zenice. Značajno je istaći i manifestaciju „Dani Zaima Muzaferije“, koja se održava u Visokom, te festival „Studentsko ljeto“ koje baštini najdužu tradiciju na ovim prostorima. U svim općinama na području Zeničko-dobojskog kantona se organizuju kulturne manifestacije.

Finansijski pokazatelji izdvajanja za oblast kulturnog turizma

U okviru istraživanja smo od nadležnih općinskih službi i Službe grada Zenice tražili podatke o finansijskim pokazateljima izdvajanja za oblast kulturnog turizma. U općini Visoko postoji planski pristup finansiranja razvoja turizma te je za tu namjenu u 2017. godini izdvojeno oko 1.000.000 KM, a u 2018. godini do sada je izdvojeno oko 250.000 KM. Općina Visoko, djelomično iz sopstvenih sredstava, a dijelom i dobivenim sredstvima sa viših nivoa, finansira razvoj turizma u ukupnoj vrijednosti većoj od svih ostalih gradova i općina u ZDK zajedno. Grad Zenica i 6 Općina (Kakanj, Olovo, Žepče, Zavidovići, Maglaj i Tešanj) nemaju posebnu stavku u svojim budžetima za razvoj turizma, a samim time ni kulturnog turizma, ali se dio sredstava ipak raspodijeli za tu namjenu kroz apliciranje na određene godišnje pozive za finansiranje NVO sektora. Također, grad Zenica i pomenute općine finansiraju rad kulturnih institucija koje djeluju na njihovim teritorijama, što se također može smatrati jednim vidom finansiranja kulturnog turizma. Ipak, 4 Općine (Breza, Vareš, Doboj-jug i Usora) uopće nisu predvidjele sredstva za ulaganje u razvoj turizma.

Turističke zajednice i turistički info centri

U okviru istraživanja smo od nadležnih općinskih službi i Službe grada Zenice tražili podatke o postojanju turističke zajednice ili info centra na području općine ili Grada. Na području općine Visoko i grada Zenice postoji info centar.

Turistička zajednica ZDK je krovna organizacija iz oblasti turizma, osnovana je 1999. godine u skladu sa Zakonom o turističkim zajednicama i promicanju turizma u Federaciji Bosne i Hercegovine. Turističku zajednicu Kantona čine pravna i fizička lica sa područja Zeničko-dobojskog kantona koja obavljaju turističku, ugostiteljsku i ostale s turizmom neposredno

povezane djelatnosti. Zakonom je omogućeno formiranje podružnica Turističke zajednice ZDK u općinama s ciljem rada na unapređenju općih uslova boravka turista, podizanju kvaliteta turističkih i drugih komplementarnih usluga u turizmu, promociji turističkih resursa i turističkih proizvoda, razvijanju svijesti o važnosti turizma i njegovim privrednim, društvenim i drugim učincima. Trenutno ne postoji ni jedna formirana ispostava Turističke zajednice u nekoj od općina u ZDK zbog činjenice da je u julu 2014. godine Ustavni sud FBiH stavio van snage Zakon o turističkim zajednicama i promociji turizma. S obzirom na nedefinisan pravni status, Turistička zajednica ZDK je na osnovu Odluke Turističkog vijeća od 02.06.2016 godine zatvorila svoje urede u Visokom, Tešnju i Zavidovićima. Samo u Visokom postoji turistički Info centar u sklopu Službe za finansije, privredu i društvene djelatnosti kao prelazno rješenje do usvajanja novog Zakona o turističkoj djelatnosti.

Nedostatak odgovarajućih promotivnih materijala jedan je od najvećih nedostataka turističke ponude u cijelom ZDK. Neuređen pravni sistem koji se tiče položaja turizma i turističkih zajednica, zatim nepostojanje odgovarajućih planskih i strateških dokumenata o perspektivama razvoja turizma, kao i nedostatak adekvatnog kadra i materijalnih sredstava utjecali su na katastrofalno stanje primarne i sekundarne turističke infrastrukture.

U okviru istraživanja smo, od nadležnih općinskih službi i Službe grada Zenice, tražili podatke o institucijama i fokus grupama na području grada/općine koje se bave turizmom i kulturnim turizmom, a sa kojima bi se mogao obaviti razgovor s ciljem uvida u stanje kulturnog turizma na području grada/općine.

Usljed zakonskih promjena djelatnost Turističke zajednice ZDK je u potpunosti paralizovana, a još uvijek nisu stvoreni odgovarajući zakonski preduslovi za formiranje gradskih i općinskih turističkih zajednica. Zbog svega navedenog, poslovi na izradi i unapređenju turističke ponude na području gradova i općina u ZDK su se sveli na usputnu djelatnost organizacija i institucija kulture koje nemaju adekvatan i osposobljen kadar kako bi te poslove uspješno realizovale. Osim toga, pomenute institucije i organizacije nemaju zakonsku obavezu da rade na izradi turističke ponude, tako da svaki posao urađen na tom polju predstavlja zapravo stvar dobre volje pojedinaca i dostupnosti potrebnih materijalnih sredstava.

Zaključak

Na osnovu prikupljenih podataka izvršena je analiza položaja turizma i kulturnog turizma u općinama Zeničko-dobojskog kantona i Gradu Zenica. Može se zaključiti da područje Zeničko-dobojskog kantona predstavlja veliki kulturno-turistički potencijal. Međutim, utvrđeno je da ni kantonalni ni gradski/općinski organi nisu prepoznali turizam kao potentnu

privrednu granu čiji razvoj bi omogućio stvaranje novih vrijednosti, a što se najbolje može vidjeti iz analize strateških dokumenata Kantona. Kulturni turizam nije prepoznat kao posebna vrsta turizma, niti se kulturni turizam razumijeva kao mogući faktor razvoja. U narednom periodu potrebno je poboljšati saradnju Turističke zajednice Zeničko-dobojskog kantona i ustanova i organizacija kulture. Prilikom pripreme i realizacije projekata iz oblasti kulturnog turizma nužna je konsultacija sa ekspertima iz oblasti kulture. Također, prilikom planiranja općinskog i kantonalnog budžeta potrebno je planirati značajnija finansijska sredstva za turizam i kulturni turizam. Uz navedeno, važno je intersektorski pristupiti fenomenu kulturnog turizma.

Literatura

1. Dragičević-Šešić, Milena i Stojković, Branimir (2007): Kultura: menadžment, animacija, marketing. Beograd: Clio.
2. Dragojević, Sanjin-Dragičević Šešić, Milena (2008): Menadžment umjetnosti u turbulentnim vremenima. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
3. Dragojević, Sanjin (2007) Europske kulturne politike (doktorska disertacija), Zagreb.
4. Golubović, Zagorka (1994): Kulture u tranziciji u Istočnoj Evropi i Jugoslaviji: raskorak između kulturnog i nacionalnog obrasca. Beograd: Zbornik – kulture u tranziciji, Plato.
5. Jelinčić, Danijela Angelina (2008), Abeceda kulturnog turizma. Zagreb: Meandarmedia.
6. Jelinčić, Danijela Angelina (2010), Kultura u izlogu. Zagreb: Meandarmedia.
7. Jelinčić, Danijela Angelina-Deana Gulšija-Janko Bekić (2010), Kultura, turizam, interkulturalizam, Zagreb: Meandarmedia.
8. Lovrenović, Ivan (1996): Bosna, kraj stoljeća. Zagreb: Durieux.
9. Lovrenović, Ivan (1998) Unutarnja zemlja. Zagreb: Durieux.
10. Prnjat, Branko (2006) Uvod u kulturnu politiku. Novi Sad: Stylos.
11. Prnjat, Branko (1986) Kulturna politika i kulturni razvoj. Beograd: Savremena administracija.
12. Švob-Đokić, Nada, Primorac, Jaka i Jurlin, Krešimir (2008), Kultura zaborava-Industrijalizacija kulturnih djelatnosti. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
13. Švob-Đokić (2010) Kultura/multikultura. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
14. Zlatar, Andrea (2001), Kultura u tranzicijskom periodu u Hrvatskoj, Reč, 61/7.
15. Zuppa, Vjeran (2001): Bilježnica. Izvještaj, u par crta, za projekt: „Kulturna politika RH 2000.-2004.“. Beograd: Reč, br.61/7.

STATUS AND THE PERSPECTIVE OF CULTURAL TOURISM IN THE AREA OF ZENICA-DOBOJ CANTON

Abstract

Tourism and cultural tourism are potential initiators for the development of Zenica-Doboj Canton. One of the aims of this paper is to determine the extent to which the elements of cultural tourism are represented in the tourist offer in the area of Zenica-Doboj Canton. The analysis of the position of tourism and cultural tourism in the cities and municipalities of the Canton was made, based on the gathered information. Cantonal and city/municipal authorities did not identify tourism as a potent branch of economy but its development could inevitably bring about the creation of new values. Cultural tourism is neither recognized as special type of tourism nor it is understood as a potential instigator for development.

Keywords: *tourism, cultural tourism, cultural tourism financing, cultural tourism development strategy*

Dr. sc. Mirza Džananović

MOGUĆNOSTI PRIMJENE DIGITALNIH TEHNOLOGIJA U PROMOCIJI SADRŽAJA KULTURNOG TURIZMA NA PODRUČJU ZDK

Sažetak

Turizam i IT sektor predstavljaju najbrže rastuće privredne grane, kako na globalnom nivou, tako i u Bosni i Hercegovini. Mogućnosti udruživanja ove dvije, na prvi pogled možda nespojive grane, su ogromne i već postoje brojni primjeri uspješnog realizovanja različitih projekata, prvenstveno kroz digitalnu promociju turističkih kapaciteta. Savremena tehnologija odavno je omogućila zaštitu kulturne baštine kroz proces digitalizacije, a globalna tendencija ide u pravcu potpunog odbacivanja izrade fizičkih promotivnih materijala u korist digitalne prezentacije turističkih kapaciteta, naročito u vidu dubinskog mapiranja. Analizom prikupljenih podataka utvrđeno je nedovoljno korištenje savremenih tehnoloških dostignuća u promociji turističkih kapaciteta Zeničko-dobojskog kantona.

Ključne riječi: *turizam, kulturna baština, digitalizacija, dubinsko mapiranje, prezentacija turističkih resursa*

Uvod

Tehnologija je već desetljećima sastavni dio života savremenog čovjeka sa tendencijom potpune digitalizacije životne svakodnevnice. Sektor informacionih tehnologija predstavlja najbrže rastuću privrednu granu na globalnom nivou, a mogućnosti primjene njenih dostignuća su, čini se, sveobuhvatne i neograničene. Turizam, a naročito kulturni turizam, je jedna od rijetkih grana privrede koja uspijeva pratiti razvoj IT sektora i svesrdno se koristiti kapacitetima koje danas pružaju digitalne tehnologije. Bosna i Hercegovina također nije izuzetak. Naprotiv, brojne analize i statistički podaci jasno ukazuju da su IT sektor i turizam ne samo najbrže rastuće, već ujedno i najperspektivnije grane privrede. Međutim, korištenje savremenih tehnologija u promociji turističkih resursa u Bosni i Hercegovini nije u potpunosti zaživjelo, uprkos određenim pomacima koji se svake godine ostvaruju. Zeničko-dobojski kanton kao središnja regija Bosne i Hercegovine i prostor sa ogromnim prirodnim i kulturnim bogatstvom, dugom historijom, brojnim arheološkim lokalitetima, bogatim spomeničkim naslijeđem,

raznovrsnim i živopisnim tradicijama i običajima, a ujedno relativno razvijenom saobraćajnom i turističkom infrastrukturom, nažalost predstavlja negativan primjer po pitanju korištenja digitalnih tehnologija u promociji pomenutih turističkih resursa. Tome svjedoče podaci prikupljeni od nadležnih kantonalnih i lokalnih organa, tijela i službi, a koji su dobijeni uz pomoć Ministarstva za obrazovanje, nauku, kulturu i sport Zeničko-dobojskog kantona.

Promotivni materijali turističkih agencija, turističke zajednice, organa vlasti i ustanove kulture na području Zeničko-dobojskog kantona

Turistička zajednica ZDK bila je krovna organizacija zadužena za razvoj turizma i promociju turističkih potencijala na području cijelog Kantona. Međutim, zbog neodređenog pravnog položaja izazvanog odlukom Ustavnog suda FBiH iz 2014. godine, rad ove organizacije je u potpunosti paralizovan.

To se vidi i po zvaničnoj web stranici (<http://www.zedoturizam.ba/index.php/bs/>) koja nije dopunjena bilo kakvim materijalima još od 2015. godine. Turistička zajednica je redovno izdavala godišnji ili dvogodišnji Info-bilten, čijih je 6 brojeva dostupno na web stranici u digitalnoj verziji, a posljednji objavljeni Info-bilten bio je za 2012-2013. godinu. Također, na stranici su dostupni i redovni godišnji izvještaji o realizovanim godišnjim aktivnostima, a posljednji dostupni je za 2015. godinu. Analizom dostupnih izvještaja moguće je utvrditi da je Turistička zajednica posvećivala dosta pažnje izradi promotivnih materijala s ciljem promocije turističkih potencijala na području Kantona, ali su i ti poslovi zamrli tokom 2015. godine. Trenutno se na stranici objavljuju samo aktuelne informacije, odnosno prenose se informacije drugih ustanova, organizacija i medija, a koji se tiču turizma.

Kada su u pitanju djelatnosti Gradova i Općina sa područja ZDK, primjetno je da se promocija turističkih potencijala sve više usmjerava ka digitalnim oblicima prezentovanja, dok izrada printanog materijala skoro da više i ne postoji. Takav pristup je u skladu sa globalnim tendencijama te ima i svoje ekonomsko opravdanje. Međutim, analizom je utvrđeno da predstavljanje turističkih potencijala nije kvalitetno izvršeno ni putem digitalnih medija. Naime, različite digitalne platforme nude velike mogućnosti intenzivnog, kvalitetnog i ciljanog prezentiranja turističke ponude uz relativno mala finansijska ulaganja.

Najjednostavniji i najrasprostranjeniji način prezentiranja turističke ponude je putem izrade specijalizovanih web stranica posvećenih isključivo turističkoj promociji, što je već ustaljena praksa u ostalim turističkim destinacijama u svijetu i Evropi, ali i u regionu (npr. Split: <https://visitsplit.com/>), te u pojedinim gradovima Bosne i Hercegovine (npr. Sarajevo:

<http://visitsarajevo.ba/?lang=en>, Banjaluka: <http://www.banjaluka-tourism.com/index.php/en/>, Mostar: <http://www.visitmostar.net/>).

U ZDK jedino je Vareš prepoznao takav način promocije turističkih potencijala i izradio namjensku stranicu (<http://visitvares.com/>) sa izrazito modernim dizajnom i vizuelnim identitetom, kvalitetnim i preciznim informacijama na bosanskom i engleskom jeziku, uz mnoštvo informacija o najvažnijim turističkim atrakcijama, smještajnim kapacitetima, gastro ponudom i slično. Nažalost, ostali gradovi i općine u ZDK nisu uradili ništa slično, iako vareška stranica definitivno može biti uzor i drugim većim turističkim centrima u Bosni i Hercegovini. Nešto više pažnje promociji pojedinačnih lokacija ili objekata od značaja za turizam posvetile su pojedine kulturne institucije poput Muzeja grada Zenice ili Zavičajnog muzeja u Visokom, a u Zenici je također Zenička razvojna agencija (ZEDA) radila nekoliko promotivnih materijala koji su se ticali, manje ili više, turističke ponude u gradu. Iz pregledanih dostupnih materijala može se vidjeti da su svi kapaciteti u gradu usmjereni ka promociji Tvrđave Vranduk, kao najznačajnijeg turističkog resursa. Izrađeno je više promotivnih brošura u printanoj formi posvećenih turističkoj ponudi Zenice, u kojima je najviše prostora posvećeno Vranduku, ali je izrađen još veći broj brošura sa isključivom namjenom promocije same tvrđave. Poseban značaj imaju brošure izrađene 2011. godine, (Vranduk – Ženska strana povijesti), koja je urađena dvojezično (uporedni tekstovi na bosanskom i engleskom jeziku), te brošura objavljena 2018. godine (Vranduk – Kraljevski grad), koja je urađena trojezično (uporedni tekstovi na bosanskom, engleskom i njemačkom jeziku). Time su kapaciteti turističke ponude na tvrđavi Vranduk približeni i potencijalnim posjetiocima izvan bosanskohercegovačkog govornog područja. Ipak, uprkos sličnim brošurama urađenim i u drugim gradovima ZDK, još uvijek ima dosta prostora za napredak kako bi se sustigle čak i općine i gradovi iz susjednih kantona.

Kao dobar primjer kvalitetne promocije turističkih resursa u printanoj formi može poslužiti brošura Jajce koju je izdala JU „Agencija za kulturno-povijesnu i prirodnu baštinu i razvoj turističkih potencijala grada Jajca“. Brošura je urađena trojezično (uporedni tekstovi na bosanskom, engleskom i njemačkom jeziku) i predstavlja izrazito kvalitetan i cjelokupan pregled turističke ponude u Jajcu od osnovnih informacija o prošlosti i sadašnjosti grada, turističke ponude (kulturne baštine, kulturnih institucija, prirodnih ljepota, sportskih i rekreativnih ustanova, terena i lokacija, gastronomske ponude te preciznog kalendara godišnjih događaja u gradu), smještajnih kapaciteta, kontakt telefona najvažnijih institucija (servisnih, kulturnih itd) u gradu, te mini mapu Jajca za jednostavnu orijentaciju po gradu. Sličnih brošura nismo pronašli u gradovima i općinama iz ZDK.

Postojeći modeli digitalnog mapiranja sadržaja kulturnog turizma u turističkoj ponudi na području Zeničko-dobojskog kantona

Kako bi se utvrdilo eventualno postojanje nekog modela digitalnog mapiranja sadržaja kulturnog turizma u turističkoj ponudi izvršena je analiza zastupljenosti oblasti turizma na zvaničnim web stranicama gradova i općina na području ZDK. Utvrđeno je da 8 od 12 administrativnih jedinica (gradova i općina) na svojim zvaničnim web stranicama ima određenu sekciju posvećenu turizmu ili nekom obliku prezentacije turističke ponude, s tim da na 3 web stranice sekcija turizam, iako predviđena, u principu nema sadržaja ili uopće nije u funkciji. Međutim, model prezentovanja turističke ponude i na stranicama općina koje su to uradile je vrlo primitivan i sastoji se od nabiranja nekoliko najvažnijih turističkih lokacija sa jednom ili dvije fotografije i kratkim tekstom o svakom lokalitetu. U principu, sasvim je opravdano zaključiti da niti jedna općina ili grad sa područja ZDK nisu kvalitetno prezentovali turističke potencijale, izuzev Općine Vareš koja je formirala specijalizovanu i vrlo kvalitetnu web stranicu <http://visitvares.com/>.

U skladu sa prethodno navedenim prikupljenim podacima bilo je iluzorno očekivati postojanje nekog kompleksnijeg, ali kvalitetnijeg oblika promocije turističke ponude. Analizom nije utvrđeno korištenje bilo kakvog modela digitalnog mapiranja sadržaja kulturnog turizma u turističkoj ponudi na bilo kojem nivou (kantonalnom, gradskom, općinskom ili u nevladinom sektoru). To i nije veliko iznenađenje s obzirom da je proces prelaska sa tradicionalnog modela promocije putem biltena, brošura i sličnih fizičkih materijala, na savremeniji digitalni oblik još uvijek u toku. Doduše, postavlja se pitanje koliko je uopće razvijena svijest o prednostima koje tehnologija digitalnog mapiranja pruža, te da li postoje kadrovske i tehničke mogućnosti za ulazak u razvoj jednog takvog projekta.

Zaključak

Uprkos velikim turističkim potencijalima, povoljnom geografskom položaju i relativno razvijenom saobraćajnom infrastrukturu lokalne zajednice nisu u dovoljnoj mjeri posvećene razvoju turizma. Primijetni su pozitivni pomaci, naročito na polju osavremenjavanja pristupa promocije postepenim prelaskom na isključivo digitalne oblike prezentacije turističkih resursa. Također, uočava se povećano zanimanje lokalnih zajednica, kulturnih organizacija i nevladinog sektora za različite aspekte proširenja i unapređenja turističke ponude. Ipak, još uvijek je prisutan ogroman prostor za napredak, naročito po pitanju korištenja još modernijih ali i kompleksnijih oblika promocije poput korištenja tehnologije dubinskog digitalnog mapiranja. Trenutno nije utvrđeno prisustvo nikakvog plana ili projekta koji bi podrazumijevao korištenje

kapaciteta digitalnog mapiranja. Snažan poticaj prelasku na savremenije tehnologije možda bi bilo organizovanje stručnih edukacija osoba koje rade u sektoru turizma u pomenutim lokalnim zajednicama.

Literatura

Izvori

1. Jajce – Bosnia and Herzegovina, turistička brošura, JU „Agencija za kulturno-povijesnu i prirodnu baštinu i razvoj turističkih potencijala grada Jajca“ (dostupan na: <http://www.agencija-jajce.ba/images/pdf/pdf-vodic-Jajce.pdf>)
2. Vranduk, Ženska strana povijesti – Vranduk, A Feminine Side of History, Agencija za ekonomski razvoj ZEDA Zenica, Zenica, 2011
3. Vranduk, Kraljevski grad – The Royal City of Vranduk – Die Konigsstadt Vranduk, Ju , Muzej grada Zenice“, Zenica, 2018

Internet

1. <http://www.banjaluka-tourism.com/index.php/en/> (pristupljeno 20. oktobra 2018. godine)
2. <http://www.visitmostar.net/> (pristupljeno 20. oktobra 2018. godine)
3. <http://visitsarajevo.ba/?lang=en> (pristupljeno 20. oktobra 2018. godine)
4. <https://visitsplit.com/> (pristupljeno 20. oktobra 2018. godine)
5. <http://visitvares.com/> (pristupljeno 20. oktobra 2018. godine)
6. <http://www.zedoturizam.ba/index.php/bs/> (pristupljeno 20. oktobra 2018. godine)

THE POSSIBILITIES OF APPLYING DIGITAL TECHNOLOGIES IN PROMOTING CONTENTS OF CULTURAL TOURISM IN THE AREA OF ZENICA-DOBOJ CANTON

Abstract

Tourism and IT sector represent the fastest growing branches of economy, both globally and in Bosnia and Herzegovina. The possibilities of these two, at first glance incompatible branches, are enormous and there are already numerous instances of successful realization of different projects, primarily through the digital promotion of tourist capacities. A long time ago, modern technology has enabled the protection of cultural heritage through the process of digitalization, and the global tendency is aimed at completely rejecting the production of

physical promotional materials in favor of digital presentation of tourist capacities, especially those in the form of deep mapping. Through the analysis of the gathered data, we revealed the insufficient use of all modern technological achievements in promoting the tourist capacities of the Zenica-Doboj Canton.

Keywords: *tourism, cultural heritage, digitalization, depth mapping, presentation of tourist resources*

Dr. sc. Faruk Kozić

KULTURA I DRUŠTVO

Sažetak

Kultura je složena cjelina koja se sastoji od najmanje tri povezane grupe fenomena. Prvo, to je oruđe za rad i tehnika potrebna za prilagođavanje prirode svojim potrebama, zatim obrasci ponašanja, te zajedničkih vrijednosti, vjerovanja i pravila po kojim se definišu međusobni odnosi i odnosi prema prirodi. Ona je karakteristika svih tipova društava. Obuhvata materijalne i nematerijalne fenomene ljudskog djelovanja. Kultura i društvo su isprepleteni i međusobno povezani. Za kulturu su važni simboli, jezik, norme, zakoni, vrijednosti... U svijetu postoji mnogo različitih i sličnih kultura. Među njima postoji mnoštvo karakteristika koje su univerzalne u svim kulturama. Kulturni faktori značajno utiču na društvene promjene.

Ključne riječi: *kultura, masovna kultura, sredstva komuniciranja, kontrakultura, kulturni pluralizam, popularna kultura, kulturna integracija, kulturne univerzalije, etnocentrizam, kulturni relativizam, subkultura, asimilacija, interkulturalizam*

Uvod

U sociologiji i društvenim naukama, psihologiji, socijalnoj psihologiji, filozofiji, važno mjesto u tumačenju društvenih pojava ima društvena svijest. Postoje različite sociološke škole koje imaju svoj ugao gledanja na ovu pojavu. Nakon Marksovog mišljenja da "ne određuje svijest društveni bitak već obrnuto, društveni bitak određuje društvenu svijest", u društvenoj nauci je data prednost materijalnoj osnovi u procesu konstituisanja društva. Uloga društvene svijesti koja se, prema Marks, formira na materijalnoj osnovi, u površnim i jednostranim interpretacijama, dobila je drugorazredni značaj za proces formiranja i razvoja društva. Sociološka škola francuskog sociologa Emila Dirckema (1856-1917), protivno prethodnom stajalištu, dala je posebno mjesto i apsolutnu prednost tzv. „kolektivnoj svijesti“. Istina je u sredini, jer je društvo nastajalo i postepeno se razvijalo uz djelovanje materijalne osnove i faktora društvene svijesti. Kultura nekog društva je način života njihovih pripadnika, ideje i navike koje uče, dijele i prenose iz generacije u generaciju. Kultura je sve ono što ljudi stvaraju kao posebna bića.

Sociologija kulture

Problematika sociologije kulture u historijskoj i teorijskoj perspektivi javlja se uporedo s problematikom same sociologije. Kad je riječ o konstituisanju sociologije kulture kao posebne discipline, ostali su neriješeni još mnogi metodološki problemi. Tek novija promišljanja odnosa društva i kulture omogućavaju nov pristup jednom naučnom polju koje bi opravdavalo izdvajanje discipline pod ovim dosad različito tumačenim nazivom. U posljednjih pedesetak godina sociologija kulture je bila „ponovo izmišljena“. Važna teza sociologa s Kembridža jeste da su granice savremene sociologije kulture izuzetno propustljive, što za posljedicu ima uključivanje i asimiliranje teorijskih perspektiva (pravaca) iz različitih zemalja i iz drugih polja društvenih nauka i humanističkih disciplina.

Stanovište da sociologija kulture nije oblast za sebe, već da se sastoji od mnoštva odvojenih i međusobno nezavisnih podoblasti, kao što su nauka, religija, mediji, popularna kultura i umjetnost, savremena kultura, te kulturološki orijentisani pristup o historiji, politici, organizacijama, raslojavanju, međusobnom ponašanju i turizmu. To je rezultat razvoja same naučne misli o ovim pojavama i promjena u predmetu proučavanja društva i kulture. Rezultat je to i određene parcijalizacije nauke o društvu i kulturi. Od početka razvoja, ideja o stvaranju jedne posebne discipline – sociologije kulture, bila je pod uticajem različitih tradicija i mnogih disciplina koje su otkrivale nove pojedinačne aspekte zanimljivog odnosa društva i kulture. Od stanovišta koja su u evropskoj sociološkoj tradiciji zastupali Emil Dirken i Maks Veber, da je religija središnja komponenta kulture, do stanovišta da kultura prožima sve društvene strukture, pređen je dug i trnovit put. Talcott Parsons napominje da ni sociologija saznanja, uz veberovsku sociologiju religije, nije dovoljna osnova za jedan opšti analitički pristup. Ovo je posljedica jednog šireg pogleda na društvo i promjena u njemu, prema kojem kultura postaje društveni činilac koji služi boljem funkcionisanju društva. Umjesto tradicije i religije, kao njihov naslednik, na scenu je stupila kultura, koja je dobila poseban značaj. U savremenom svijetu kultura dobija na važnosti i značaju. Cijene se njeni djelatnici koji je promovišu i afirmišu.

Različit je odnos prema samoj upotrebi riječi „kultura“ i ta razlika potiče od ukrštanja tri tradicije: francuske, njemačke, anglosaksonske. U francuskoj tradiciji prednost je dugo imala upotreba izraza civilizacija, dok se za intelektualce i umjetničke proizvode koristio izraz duhovna kultura. Njemačka tradicija je nametnula riječ kultura, kojom se ističu nacionalne različitosti i posebnosti društvenih grupa. Anglosaksonska tradicija je naslijedila antropološku definiciju kulture E.B. Tajlora, koja je bila nadahnuta vladajućim usmjerenjem njemačke historiografije XIX vijeka u procesu rekonstrukcije historije kulture čovječanstva. Ovim tradicijama mogu se dodati uticaji koji dolaze iz strukturalizma i funkcionalizma.

Strukturalistički pristup nudi jednu teoriju kulture kao sistema značajnih razlika, dok funkcionalistički pristup ima svoju zamisao o potrebama. I kulturalizam je relevantan za tumačenje pojma kulture, a ističu se kulturne specifičnosti i kulturni relativizam, a kultura se shvata kao ukupnost institucija jednog društva pomoću kojih se održava njegovo jedinstvo. U demokratskim društvima ističu se i afirmišu kulturne razlike i specifičnosti.

Koliko god da su doprinijele razvoju ideja o jednoj sociologiji kulture, navedene tradicije i navedene sazajne orijentacije, smjerovi i perspektive otežali su njeno konstituisanje. Jedna od vidljivih tendencija u tom razvoju bilo je i osamostaljivanje brojnih posebnih sociologija: sociologije umjetnosti, svakodnevice, simboličke kulture, životnog stila... Kao reakcija na ovu parcijalizaciju pojavilo se stanovište, koje zastupaju predstavnici Bielefeldskog kruga, da je za sociologiju kulture mnogo potrebnije uzimati u obzir kulturne stvarnosti u opštoj sociologiji nego stvarati specijalne discipline s posebnim nazivom. Prema ovom stanovištu, sociologija kulture se bavi društvom kao kulturom, a ne tek nekim posebnim sektorom kulture. Ključnim pitanjem se smatra odnos između strukture i kulture. Ovakvo shvatanje sociologije kulture ne pretpostavlja dominaciju kulture, ali ne prihvata ni dominaciju strukture. Kod američkih sociologa preovladalo je mišljenje da klasična sociologija i antropološka teorija kao odraz modernističkog duha vremena iz prve polovine 20. vijeka više nije održiva. Kao najveća slabost ove teorije smatra se to što ona naglašava konzistentnost kulture.

Svoj postojani razvoj od sedamdesetih, a naročito osamdesetih godina XX vijeka sociologija kulture duguje promjenama u pogledu na svijet. Nova viđenja su pod uticajem drugih disciplina: antropologije, historije, političke nauke, izučavanja književnosti, feminističkih studija, etničkih studija... Glavni podsticaj u razrješavanju problema odnosa između strukture i kulture, sociologija kulture dobija od historijske sociologije i političke kulture. U historijskoj sociologiji i izučavanju političke kulture, glavna tema je o vladajućoj klasi koja je nametala svoj pogled na svijet u vidu ideologije. Najznačajnija novina u tumačenju individualnog ponašanja ogleda se u tome što se ljudi ne shvataju kao „kulturni praznoglavci“ već kao kreativni korisnici kulture. Stanovište o proizvodnji kulture spada u novije pristupe i viđenja sociologije kulture. Sa ovog stanovišta ispituje se odnos između uslova koji okružuju proizvodnju kulturnih simbola i svojstava kulturnih simbola. Važno pitanje je pod kojim uslovima će jedna kategorija kulture biti proizvedena, ko su njeni stvaraoci, šta je oblikuje i koliko je samostalna? Tako se kultura, u svojim različitim pojavnim oblicima i u povezanosti s različitim elementima društvene strukture, vidi kao „otvorena“. Kultura neke društvene grupe može biti zatvorena ili otvorena prema društvenim promjenama i promjenama u svijetu. Kultura ima značaj za opstanak i razvoj svakog naroda.

Sociologija kulture i sociokulturna antropologija različiti su pristupi ljudskoj stvarnosti, koji se međusobno dopunjuju i prožimaju. Sociokulturna antropologija sintetizira cjelokupno ljudsko iskustvo, sociologija kulture bavi se (samo) društvenom dimenzijom.

Za sociologiju kulture, shvaćenu u našem vremenu, važna su sledeća pitanja: (1) kako da se odredi kultura u svim njenim savremenim okvirima; (2) kako da se bolje osmisli odnos između strukture i kulture i (3) kako da se izvedu sistematske studije kulture u njenom novom i savremenijem društvenom kontekstu kad tradicionalni pojmovi uzroka i posledice više ne važe. Upotrebom kategorijalnog aparata koji bi obuhvatio pojmove kao što su kulturni kapital, kulturni obrasci, kulturni razvoj, kulturni relativizam, kulturne potrebe, kulturne promjene, itd., sociologija kulture ima šansu da posluži kao put za revitalizaciju svoje discipline. Predstavnici Biefeldskog kruga smatraju da sociologija kulture ne smije da obuhvati samo jedan pojedinačni problem, ili samo jednu pojedinačnu perspektivu, ni jedno pojedinačno područje, te da ne može na jednoj pojavi razvijati svoju teoriju i metod koji bi poslužio kao korisno metodološko uputstvo. Kultura ima značaj u opstanku svakog naroda.

Kultura i prilagođavanje

U poređenju sa životinjama, ljudska vrsta je biološki slabije prilagođena zahtjevima preživljavanja. Većina životinja naših dimenzija nadilazi nas u snazi, brzini i osjetilima. Brzina leoparda, ili pantera pretpostavka je njihovog preživljavanja i primjer prilagođavanja uslovima okoline. Ljudi su skloni razmišljanju o ljudskoj vrsti kao najvišem stepenu evolucije u prirodi, te suprotnosti ne proizilaze iz našeg biološkog naslijeđa, nego iz kulture. Umjesto da se prilagođava zahtjevima okoline, čovjek oblikuje okolinu prema svojim potrebama. U nedostatku krzna, ljudi izrađuju odjeću koja ih štiti od hladnoće. Bez kandži i oštih zuba, ljudi izrađuju oružja i oruđa. Da bi se zaštitilo potomstvo, kojem treba mnogo vremena da postane samostalno, nastalo je mnogo oblika porodica i društva. Kad se govori o prilagođavanju, onda za ljudsku vrstu biološki faktori ustupaju mjesto kulturi.

Nesumnjivo je da su neke biološke osobine bile pretpostavka nastanka kulture – posebno postupno povećanje obima lobanje, tj. mozga kod hominida. Pojavom homo sapiensa prije otprilike 35.000 godina završen je razvitak u biološkoj strukturi čovjeka, i praktično sve se promjene od tada odvijaju u sferi kulture. Funkcionalnost kulture kao specifično ljudskog odgovora na zahtjeve prirodne okoline značajna je, ali ne i jedina osobina kulture. Kultura čini mnogo više od samog preživljavanja. Ona zadovoljava mnoge psihološke i društvene potrebe – za intimnošću i prijateljstvom, za društvenim ugledom i ulogama. Sve te stvari su neopipljive, one su realne i nužne ljudima kao što je hrana i sklonište.

Kultura i društvo

Društveni život rasprostranjen je pojava u životinjskom svijetu i nije karakterističan samo za ljude. Lavovi žive u čoporima, što se najčešće sastoje od vođe čopora, jednog ili dva mužjaka, nekoliko ženki i mladunčadi. Članovi čopora dijele hranu i učestvuju u podizanju mladunčadi. Događa se da dvogodišnji mužjak čuva mladunčad dok lavica lovi. I druge životinjske vrste vode društveni život. Pčele i mravi su primjeri visoko razvijene podjele rada i organizacije. Sličnost životinjskih i ljudskih društava samo je prividna, jer je najveći dio životinjskog ponašanja određen instiktima, a ljudsko ponašanje je naučeno. To razlikovanje ne govori sve, jer učenje i igra imaju značajnu ulogu i u socijalnom životu majmuna. Bitna je razlika u tome što se učenje u ljudskim društvima odvija kroz kulturu, te na osnovu toga možemo ljudska društva (nasuprot životinjama) odrediti kao kulturno uređenje, odnosno kulturno regulisanje sistema. Neki sociolozi koriste pojam „društvo“ i „kultura“ kao sinonime. Međutim, postoji razlika: društvo možemo shvatiti kao relativno nezavisnu, samoreproducirajuću grupu ljudi koji žive na istom prostoru i učestvuju u zajedničkoj kulturi. Najjednostavnije rečeno, kad govorimo o kulturi onda se to odnosi na običaje nekog naroda, a kad govorimo o društvu onda mislimo na ljude koji praktikuju te običaje. Kultura nam pruža nacrt ili plan za interpretaciju našeg iskustva i usmjeravanje djelovanja (a čine je i proizvodi tog djelovanja); društvo predstavlja stvarnu mrežu društvenih odnosa unutar grupe, sistem međusobnih veza koje povezuju pojedince koji imaju zajedničku kulturu.

Kultura i društvo su isprepleteni i usko povezani. Ne postoji kultura bez društva, odnosno, bez ljudi koji je usvajaju i ponašaju se u skladu s njom. I ljudsko društvo nije moguće bez kulture. Bez kulture ne bismo imali ljudskost u onom smislu kako obično shvatamo taj atribut: ne bismo imali jezik kojim izražavamo potrebe, želje, strahove i nade, ne bismo mogli imati svijest o sebi, naše mogućnosti za mišljenje i djelovanje bile bi ozbiljno ograničene. Uređenost društvenog života i usklađenost djelovanja pojedinaca u društvu ne bi bile moguće bez povezivanja ljudi putem zajedničke kulture.

Zajedničke komponente kulture

Najveći dio našeg ponašanja i mišljenja upravljan je kulturom, mada smo rijetko kad toga svjesni. Vlastitu kulturu obično uzimamo „zdravo za gotovo“, kao nešto neupitno i prirodno. U susretu s tuđim običajima postajemo svjesni vlastitih vrijednosti i uočavamo razlike. Ova osobina odnosi se na način učešća pojedinaca u kulturi i u većoj mjeri naglašava subjektivne aspekte. Ako kulturu kao složenu cjelinu posmatramo s objektivnog stajališta, možemo uočiti neke opće i zajedničke karakteristike svih kultura:

- a) Kultura je zasnovana na simbolima. Simboli su bitni za kulturu kao mehanizam za spremanje i prenošenje velikih količina informacija koje čine kulturu;
- b) Kultura je naučena i njeno prenošenje ne zavisi o biološkom naslijeđu. Glavni proces kojim se to obavlja jeste proces socijalizacije;
- c) Kultura je zajednička članovima nekog društva, to jeste ona je u većoj mjeri kolektivna nego individualna karakteristika. Tako pojedinci ne usvajaju niti slijede obrasce svoje kulture u jednoj mjeri. Minimum konformnosti osigurava se procesom socijalne kontrole;
- d) Kultura se najčešće javlja kao integrisana cjelina. Različiti dijelovi ili sastavni dijelovi kulture – i pored prisutnih sukoba i protivrječnosti – sklapaju se tako da su uglavnom uzajamno usklađeni.

Jedinstvo i mnogostrukost kulture

U svijetu postoji mnogo različitih kultura. Jedna od osnovnih karakteristika društvenog života je postojanje različitih silnica koje često djeluju u suprotnom pravcu. O njima se najčešće govori kao procesima integracije (koji vode stanju jedinstva i cjelokupnosti) i procesima segmentacije (koji vode stanju razdvajanja i podijeljenosti). Razmatrajući pojam kulture do sada smo govorili o kulturi kao karakteristici ljudskog roda uopće, ali i o kulturama različitih naroda ili grupa u društvu. Mada naizgled takvo razmatranje upućuje na istovremene procese integracije i segmentacije kulture.

Na osnovu razlika u običajima među društvima možemo li zaključiti kako ne postoje nikakve sličnosti među kulturama i nikakva mogućnost njihovog poređenja? Drugačije rečeno: možemo li govoriti o kulturnim univerzalijama, odnosno organizovanim i trajnim obrascima društvenog života koji su prisutni u svim društvima?

Ako pođemo od toga da su svi ljudi u biti slični i susreću se s istim problemima, onda možemo odgovoriti: Sve kulture sadrže zajedničke nazivnike. Antropolog George P. Murdock napravio je listu od 88 kulturnih karakteristika za koje smatra da su univerzalne u svim kulturama. Među njima su: jezik, prehrambeni tabui, pogrebni obredi, prava vlasništva, vjerski običaji, sistem srodnosti, zabrana incesta, različita praktična znanja (paljenje vatre, upotreba oruđa, imenovanje različitih biljaka i slično), umjetnost, ples, pravila higijene, darivanje... Važno je napomenuti da pojam kulturnih univerzalija ne obuhvata detalje mišljenja i ponašanja ljudi, nego se odnosi na formu – obuhvatne tipove ponašanja koje nalazimo u svim kulturama. Na primjer, računanje vremena je kulturno univerzalno, ali naša podjela sedmice na sedam dana karakteristika je samo zapadne kulture. Kod drugih naroda to može biti drugačije. Na Javi

sedmica ima šest dana, sajamska sedmica u Nigeriji četiri. Univerzalnost kultura je, dakle, važno pitanje, kao što je važno pitanje opstanka malih kultura.

U razvijenim državama, posljednjih godina mnogo se govori o problemima integracije izbjeglica i useljenika. Problemi sa izbjeglicama opravdavaju se lošom integracijom. Kultura nije bilo kako sabrana grupa karakteristika: komponente kulture čine više ili manje konzistentnu i povezanu cjelinu. Mnoge vlade i organizacije iz ekonomski razvijenih zemalja previdjele su tu činjenicu, pa je ekonomska pomoć ponekad imala razarajuće posljedice na kulture zemalja „trećeg svijeta“. Različiti elementi neke kulture – tehnologija, običaji i vjerovanja – međusobno su isprepleteni. Svakodnevno postupanje, načini osiguravanja egzistencije, spolne uloge, najviše vrijednosti i tako dalje predstavljaju međusobne dijelove kulture. Ako se jedan dio promijeni, to nužno utiče na ostale. Međutim, to ne znači da kulturu treba shvatiti kao čvrsto organizovan sistem. Step en kulturne integracije varira od jednog društva do drugog. Komplet na integracija bilo koje kulture nije moguća, jer svakodnevni život i kontakti s drugim kulturama neprestano utiču na tu pretpostavljenu savršenu ravnotežu, razumijevanje, približavanje, asimilaciju, dijalog, toleranciju...

Razlike među kulturama

Često se postavlja pitanje kako premostiti razlike između kultura. Ove kulturne različitosti su bogatstvo svijeta, jer bez toga bi svijet bio jednoličan. Problemi i razlike, različiti pristupi – od lokalne zajednice, kantona, entiteta, unutar i između država, do regiona i kontinenata – mogu se rješavati demokratskim metodama, uz puno razumijevanje i poštivanje. Pripadnici svake kulture emocionalno su vezani za svoje norme, običaje, vrijednosti i navike. Obrasci kulture toliko su duboko usađeni u nas, tako da je teško i pomisliti da se može živjeti drugačije. Procjenjivanje tuđe kulture prema standardima vlastite naziva se etnocentrizam. Kad ljudi misle da je način života u našem društvu ili grupi jedini normalan i ispravan način mišljenja, osjećanja i ponašanja – vlastita grupa nam je središte svega, pa s obzirom na to vrednujemo i rangiramo ostale. Kad su grenlandski Inuti (Eskimi) prvi put susreli Evropljane, zaključili su da su Evropljani došli na Grenland da se tamo uče vrlinama i lijepom ponašanju. Najveća pohvala što je Evropljanin mogao čuti od Inuita bila je to da jest, ili da će uskoro biti dobar kao Grenlandanin. Etnocentrizam je pojava karakteristična za različite društvene grupe: nacije, porodice, plemena, univerzitete, crkve, političke stranke. Misao da pripadamo „najboljima“ stvara osjećaj grupnog ponosa, pripadanja kao ispunjenja, pa i kolektivnu samosvijest, a to povećava grupnu koheziju. Takvi stavovi, međutim, uzrokuju sukobe s drugim grupama.

Iako antropolozi i sociolozi nisu manje ljudi (i time nisu ništa manje etnocentrični od bilo koga drugog), oni ipak nastoje suzbiti takav stav u posmatranju drugih kultura ili u odnosu prema njima. Ponašanje drugih ljudi ne možemo shvatiti ako ga interpretiramo samo iz ugla svojih vrijednosti, vjerovanja i motiva. Umjesto toga, trebamo ispitivati njihovo ponašanje iznutra, sa stajališta njihovih vrijednosti, vjerovanja i motiva. Kulture su integrisane cjeline i svaki dio se treba posmatrati u kontekstu te cjeline. Valja posmatrati čitavu kulturu, kaže jedan sociolog, da bi se razumjelo značenje i funkcija pranja zuba ili poligamije. Posmatranje dijela kulture sa stajališta te kulture naziva se kulturni relativizam.

Takav pristup kulturi ne pita je li neka karakteristika moralna ili nije, već kakvu ulogu igra u životu društva. Uzmimo na primjer kanibalizam (ili kanibalizam) koji je tabu u svim društvima. Antropološki izvještaji pokazuju da on u nekim društvima postoji, ali ne kao način prehrane već kao ceremonijalno konzumiranje mesa ratnih zarobljenika. To je ritualizacija nečega što se smatra neljudskim, odvratnim činom i može se posmatrati kao društveni mehanizam uspostavljanja reda nad haosom, komunikacije sa nadnaravnim, obnavljanja društva ili preuzimanje neprijateljske snage. Umjesto osude, antropolog treba razumjeti takve postupke u okviru kulturne cjeline. Često postoje razlike unutar kulture, kao što su: subkultura, kontrakultura i podkultura. Mala, jednostavna društva (plemena koja žive od lova i sakupljanja plodova) najčešće su kulturno uniformisana. To se ne može reći za moderna društva koja su kompleksnija. Kao članovi istog društva, mi se ne ponašamo jednako. Govoriti o američkoj ili japanskoj kulturi u jedini, kao jednom načinu života, nije sasvim tačno, jer su ta društva kulturno veoma raznolika. Svi pripadnici kompleksnog društva učestvuju u dominantnoj kulturi tog društva, odnosno, dijele s ostalim članovima društva jedan opći, zajednički sloj kulture; međutim, oni istovremeno imaju mnoštvo normi, vrijednosti i običaja specifičnih za određenu društvenu grupu kojoj pripadaju, tj. učestvuju u posebnoj subkulturi (podkulturi). Subkultura je skup normi, vrijednosti i obrazaca ponašanja što razlikuju grupu ljudi od ostalih članova društva. Kad grupa ljudi svjesno ili nesvjesno, svojom voljom ili bez nje, uspostavi vlastiti „kulturni otok“, djelujući na način koji ih razlikuje od drugih i daje im osjećaj grupnog identiteta, te kada se ti posebni obrasci mišljenja i ponašanja prenose na nove članove, onda tu grupu nazivamo subkulturnom.

Primjer za to su Amiši, vjerska sekta u Americi (inače prikazana u filmu „Svjedok“ Petera Wiera, s Harrisonom Fordom u glavnoj ulozi). Ta je sekta nastala u Švajcarskoj i Njemačkoj tokom 16. vijeka. Zbog progona, mnogi su Amiši emigrirali u Pensilvaniju (Pennsylvaniju), početkom 18. vijeka. Većinom žive na farmama, iako se ponekad bave i stolarstvom i raznim drugim obrtima. Oni doslovno interpretiraju Bibliju i odbijaju moderne

standarde djelovanja, morala, svjetovne zabave, automobile i školovanje. Visoko cijene fizički rad. Amiši su vrlo zadovoljni svojim odbacivanjem svjetovnih standarda i smatraju da su vrlo posebni zbog svog odvajanja od ostalog svijeta.

Osim vjere, postoji još mnogo drugih društvenih karakteristika oko kojih se stvaraju posebne subkulture: to može biti rasna, etnička ili nacionalna pripadnost, spol ili dob, socioekonomski status, profesija ili devijantno ponašanje (npr. narkomanska subkultura). Ljudi mogu biti rođeni u subkulturi (na primjer u kineskoj četvrti ili Maloj Italiji u New Yorku) ili je svjesno izabrati – priključujući se određenoj vjerskoj ili političkoj grupi. Prema obilježjima socioekonomskog statusa uočljive su razlike između radničke i službeničke subkulture. Profesionalna subkultura kompjuterskih inženjera drugačija je od subkulture sociologa ili rok-muzičara. Iz ovih primjera vidi se da svaki pojedinac učestvuje u mnogim subkulturama, ali ne u svim jednako i sa istim intenzitetom i ne tokom cijelog života. Kultura nije krut sistem: ljudi prilagođavaju norme i vrijednosti svojim potrebama i interesima. Subkulture su varijacije unutar dominantne kulture, prilagođavanje vladajućih normi i vrijednosti. Kad su vrijednosti, norme i stil života neke grupe u potpunom raskoraku i protivrječnosti s kulturom šire društvene zajednice, tad govorimo o kontrakulturi. Članovi kontrakturne grupe kritikuju i odbacuju mnoge standarde šire kulture. U pokušajima da bitno izmijene dominantnu kulturu neke su kontrakture po svom karakteru revolucionarne. Većina ih nije takva, već se ograničavaju na odbacivanje i povlačenje iz dominantnog načina života. Takvoj grupi, recimo, pripadaju beatnici iz pedesetih, hippies iz šezdesetih i pankeri iz osamdesetih godina.

Kultura i društvene promjene

Uz ekonomske i političke, i kulturni faktori, značajno utiču na procese društvenih promjena. Naprimjer, religija u društvu može igrati konzervativnu ili inovativnu ulogu. Mnoge vjerske dogme u historiji kočile su društvene promjene (sjetimo se samo Galilea ili G. Bruna), insistirajući na tradicionalnim vrijednostima ili ponašanju. Međutim, religijska uvjerenja često igraju i pokretačku ulogu, pospješujući društvenu promjenu. Takav je slučaj s uticajem protestantizma na nastanak kapitalizma. Razvoj nauke i sekularizacije doprinijeli su kritičnosti i inovativnosti modernog svjetonazora. Danas više ne prihvatamo običaje i navike jednostavno zato što su obavijeni autoritetom tradicije. Sve propitujemo i tražimo racionalno objašnjenje. Da bi bile prihvaćene, stvari moraju biti argumentovano prikazane. Takav odnos prema svijetu karakteristika je modernog društva. Nije samo način na koji razmišljamo uticao na proces promjene u savremenom svijetu, već se i sadržaj ideja promijenio. Ideali slobode, jednakosti i demokratske participacije, nastali u posljednja tri vijeka, poslužili su kao pokretači društvenih

i političkih promjena, čak i revolucija. To je značilo raskid sa tradicijom i upućvalo na promjenu načina života i nastajanje novih stilova života, u težnji ka boljem.

Priroda modernih komunikacijskih sistema znači drastičan pomak od tradicionalne kulture. Za razliku od usmenog prenošenja tradicionalne kulture, moderna kultura prenosi se i širi pismenom i medijskom komunikacijom. Sama pojava pisma u historiji snažno je uticala na društvene promjene. Pismo je omogućilo pohranu podataka i time bolju kontrolu društvenih resursa, kao i stvaranje velikih organizacija. Pismenost je promijenila percepciju vremena: društva s pismom imaju zabilježene prošle događaje i bilježe i znaju svoju historiju. Određeno razumijevanje historije može poslužiti stvaranju osjećanja da se čitavo društvo kreće nekom linijom razvoja koju grupe u društvu žele dalje promovisati ili podsticati.

Masovna kultura

Društvo i kultura se mijenjaju. U kulturi nastaju novi i alternativni pravci, a u svakodnevnom životu novi stilovi života. Postoji tako i masovna kultura, koja je rezultat ili proizvod masovnih medija, posebno razvijenih u industrijskom društvu u kom su ljudi samo potrošači. Masovna kultura je savremeni oblik širenja kulture preko sredstava masovnog komuniciranja. Neki autori u tu oblast ubrajaju i ekspanziju obrazovnog sistema sa cjeloživotnim učenjem, kosmička istraživanja i putovanja, ratna pustošenja... i govore o „vremenu masovne kulture“. Tako kultura nije više privilegija uskog kruga ljudi, jer je postala dostupna svakom čovjeku. Mnogi smatraju da je prekoračena socijalna granica u praćenju i konzumiranju kulture, jer omogućava da ljudi iz svih slojeva i različitih socijalnih sredina mogu da prate medijsku prezentaciju kulturnih događaja, ostvarenja i sadržaja. Postoje autori koji smatraju da jedino elite, uski krugovi najobrazovanijih ljudi mogu biti kreatori i nosioci istinskih duhovnih vrijednosti, odnosno, nosioci kulture. Posredstvom radija, televizije, štampe i drugih medija komuniciranja iste sadržaje mogu pratiti sve kategorije stanovništva, nepismeni i oni sa različitim nivoima i stepenima obrazovanja. Zato mnogi smatraju da je masovna kultura „kultura bez granica“, socijalnih, vremenskih i geografskih.

Ovaj oblik savremene kulture ima mnoge negativne posljedice: veliki stepen „uprošćavanja“ kulturnih sadržaja, snižavanje vrijednosnih kriterija, komercijalizaciju, razvijanje pasivnog konzumerističkog duha... Ovakvo širenje kulture za mnoge je značilo pad duhovnih vrijednosti. Kontrakultura predstavlja izraz kulturnog pluralizma, kad su vrijednosti, norme, stil života neke društvene grupe u potpunom raskoraku sa dominantnom kulturom u društvu. Kultura treba sačuvati svoje visoke vrijednosti i biti dostupna najširim društvenim slojevima. Kultura je pretpostavka razvoja i progresa čovječanstva.

Popularna kultura je široko prihvaćena od velikog broja ljudi koji nemaju dovoljno razvijene kulturne kriterijume i standarde, zbog čega lahko prihvataju sve šta im se ponudi. Niko nema pravo da svojom kulturom svjesno ili organizovano ugrožava ili guši kulturni identitet neke druge kulture. Obaveza savremenih demokratskih država je da omoguće slobodan kulturni razvoj svim kulturama, velikim ili malim, bez razlike, jer one doprinose ukupnom razvoju društva.

Proučavajući kulturu i društvo dâ se zaključiti da je vrlo teško posmatrati kulturu bez društva i društvo bez kulture. Teško ih je definisati odvojeno jer oni jedno bez drugoga ne postoje. Sva društva usvajaju određene kulturne obrasce, vrijednosti, i norme, koji doprinose njihovom opstanku i razvoju. Neki oblik kulture, bilo da je materijalni ili duhovni, prožima svaki aspekt našeg života kao pojedinca i člana društva. Čovjek je stvaralac kulture, a ona jedino u ljudskom društvu postoji. Kulturom čovek nastoji da pobedi prirodu, da se uzdigne iznad biološkog i nagonkog i da olakša sebi život i opstanak u prirodi. Kulturom čovek nadmašuje sebe i svoje nedostatke.

Literatura

1. Sociološki rečnik, (Priredili Aljoša Mimica i Marija Bogdanović), Zavod za udžbenike, Beograd, 2007.
2. Repovac Hidajet, Sociologija simboličke kulture, Fakultet političkih nauka, Sarajevo 2009.
3. Žiga Jusuf, Uvod u sociologiju kulture, Bosanski kulturni centar, Sarajevo, 1995.
4. Kozić Faruk, Kultura i kontrakultura, Zbornik radova Pedagoškog fakulteta u Zenici, Zenica, 2007., br.V, str.149-178 .
5. Kolakovska Antonija, Sociologija kulture, Krug 99, Sarajevo 2003.
6. Barnard, A. (2000), History and theory in antropology, Cambridge university press, Cambridge
7. Frejzer, Dž. Dž. (1977), Zlatna grana 1, Beogradsko izdavačko-grafički zavod, Beograd
8. Janićijević, J. (2006), Sociologija kulture i umetnosti. Hrestomatija, Megatrend univerzitet, Beograd
9. Petrović, S. (2005), Kulturologija, Čigoja, Beograd.
10. Repovac Hidajet, Sociologija simboličke kulture, FPN, Sarajevo, 2009.
11. Skledar Nikola, Sociologija kulture – pojmovi, teme, problemi, Plejada, Visoka škola za poslovanje i upravljanje s pravom javnosti „Baltazar Adam Krčelić“, Zaprešić 2012.; <https://hrcak.srce.hr/file/190255> (28.10.2018)

CULTURE AND SOCIETY

Abstract

Culture is a complex whole consisting of at least three related groups of phenomena. First, it is a tool for the work and technique needed to adapt nature to its needs, then patterns of behavior, and common values, beliefs and rules by which to define relationships and relationships with nature. It is a shortage of all types of societies. It encompasses material and non-material phenomena of human activity. Culture and society are interconnected and interconnected. For culture, symbols, language, norms, laws, values are important ... There are many different and similar cultures in the world. Among them there are many features that are universal in all cultures. Cultural factors have a significant impact on social change.

Keywords: *culture, mass culture, means of communication, counter-culture, cultural pluralism, popular culture, cultural integration, cultural universals, ethnocentrism, cultural relativism, subculture, assimilation, interculturalism*

PEDAGOGIJA I DIDAKTIKA

Dr. sc. Izet Pehlić

Jakub Hasić, MA

Dr. sc. Nermin Tufekčić

SOCIJALNOPEDAGOŠKA ANALIZA VEZE PERCEPCIJE PORODIČNIH ODNOSA I RIZIČNOG I DELINKVENTNOG PONAŠANJA MLADIH

Sažetak

Cilj istraživanja bio je da se istraže percepcija porodičnih odnosa i rizična i delinkventna ponašanja mladih, te da se uradi socijalnopedagoška analiza relacije percepcije porodičnih odnosa i rizičnog i delinkventnog ponašanja mladih. Od istraživačkih metoda korišteni su metod teorijske analize i deskriptivno analitički survey metod. Od istraživačkih instrumenata korišteni su: Skala percepcije porodičnih odnosa (Macuka, 2004) i Upitnik samoiskaza rizičnog i delinkventnog ponašanja (Ajduković i sar., 2009). Istraživački uzorak činilo je 205 maloljetnika životne dobi od 14 do 18 godina života s područja Zeničko-dobojskog kantona kod kojih su registrirani neki oblici rizičnog i delinkventnog ponašanja. Generalno, rezultati istraživanja pokazali su da postoji statistički značajna negativna povezanost percepcije porodičnih odnosa i rizičnog i delinkventnog ponašanja mladih: da mladi koji porodične odnose percipiraju kvalitetnijim u statistički značajno manjoj mjeri manifestiraju rizična i delinkventna ponašanja. Rezultati ispitivanja povezanosti emocionalnosti i oblika rizičnog i delinkventnog ponašanja pokazali su kako mladi koji u većoj mjeri doživljavaju emocionalnost majke i oca u statistički značajno manjoj mjeri manifestiraju prekršajna i lakša delinkventna ponašanja, nepoželjna normativna ponašanja, rizična spolna ponašanja, koriste ili zloupotrebljavaju psihoaktivne tvari, čine teške krađe, provale i razbojništvo, manifestiraju nasilničko ponašanje u bliskim odnosima i suicidalna i autoagresivna ponašanja. Rezultati ispitivanja povezanosti psihološke kontrole i oblika rizičnog i delinkventnog ponašanja pokazali su kako mladi koji na skali kontrola majke pokazuju veće vrijednosti istovremeno samo na skali suicidalnih i autoagresivnih ponašanja pokazuju statistički značajno veće vrijednosti, te da mladi koji na skali kontrola oca pokazuju veće vrijednosti istovremeno pokazuju statistički značajno veće vrijednosti na skalama nepoželjna normativna ponašanja, rizična spolna ponašanja i teža krađa, provale, razbojništvo, a statistički značajno manje vrijednosti na skali nasilničko ponašanje u bliskim odnosima. Zaključeno je da bi trebalo kreirati i provesti programe socijalnopedagoške podrške roditeljima maloljetnih

delinkvenata za razvoj kompetencija za kvalitetno roditeljstvo i uspostavu kvalitetnih emocionalnih odnosa i psihološke kontrole u odnosu s mladima.

Ključne riječi: *porodični odnosi, teorija socijalne kontrole, rizična ponašanja, delinkventna ponašanja*

Uvod

Porodica je primarni socijalnoodgojni okvir za rast i razvoj djeteta i prva je stepenica za socijalizaciju pojedinca. Imajući to u vidu, lahko je zaključiti kako je dinamika odnosa u porodičnom okruženju jedan od ključnih faktora za razvoj djeteta. Važnost utjecaja porodice i porodičnih prilika kao faktora rizika i prediktora rizičnog i delinkventnog ponašanja izuzetno je velika i uvidi u relevantne znanstvenoteorijske izvore (Farrington, 1992, 2004, 2005; Ruchkin, 2002; Hoeve i sar., 2007; Andrews i Bonta, 2006; Shader, 2004) svjedoče o tome da su kvalitet porodičnih odnosa, nizak nivo roditeljskog nadzora, grubi oblici roditeljskog discipliniranja, bračni problemi, roditeljsko odbijanje djeteta, slaba uključenost u odgoj djeteta, kriminalno i ovisničko ponašanje roditelja snažni prediktori rizičnog i delinkventnog ponašanja djece.

Također, uvidi u recentna istraživanja rizičnog i delinkventnog ponašanja pokazuju da je pojava i razvoj delinkventnog ponašanja povezana s nizom faktora rizika, među kojima značajnu ulogu imaju porodični faktori poput neadekvatne roditeljske supervizije, velike i brojne porodice, niske uključenosti roditelja u život djece i sukoba među roditeljima (Derzon i Lipsey, 2000; Farrington, 1997; Piquero i sar., 2007; Wasserman i Seracini, 2001). Iako u cijelosti nije razjašnjeno koji se mehanizmi nalaze u osnovi te povezanosti, istraživanja usmjeravaju da su porodični faktori rizika i delinkventno ponašanje povezani indirektno različitim aspektima interakcije roditelja i djece (Chen i Kaplan, 1997; Farrington i Welsh, 2007; Goetting, 1994; Van Voorhis i sar., 1988).

U ovom kontekstu, teorija socijalne kontrole zastupa stav da je "delinkventno ponašanje posljedica prekida ili slabljenja veza između pojedinca i društva" (Hirschi, 1969: 16) i fokusira se na povezanost privrženosti roditeljima i delinkventnog ponašanja. Hirschi (1969) privrženost definira kao afektivne odnose koje djeca i mladi formiraju s drugim važnim osobama, najčešće roditeljima i navodi tri dimenzije tih odnosa, koje određuju kvalitet privrženosti roditeljima: (1) *afektivna identifikacija* – ljubav i poštovanje koje djeca osjećaju prema roditeljima, (2) *intimnost komunikacije* – roditeljeva upoznatost s brigama i problemima djeteta i (3) *supervizija* – "psihološka" prisutnost roditelja kada se javi prilika za delinkventno ponašanje.

Imajući u vidu teoriju socijalne kontrole (Hirschi, 1969), izvodi se zaključak da ako odnosi s roditeljima oslabe, povećava se vjerovatnoća javljanja delinkventnog ponašanja, dok se jačanjem odnosa s roditeljima vjerovatnoća manifestiranja delinkventnog ponašanja smanjuje. Interesantno

je kako Hirschi ističe da nije važno razvija li osoba kvalitetnu privrženost s jednim ili oba roditeljima, odnosno razvijenost privrženosti s oba roditelja nema dodatni inhibitorni efekat na delinkventno ponašanje u odnosu na privrženost samo jednom roditelju.

U našem istraživanju percepcija porodičnih odnosa operacionalizirana je prema korištenom istraživačkom instrumentu na emocionalnost oca i majke i kontrolu oca i majke. Emocionalnost se odnosi na emocije koje roditelj doživljava i pokazuje u odnosu s djetetom i proteže se od prihvatanja i razumijevanja djeteta do hladnoće, udaljenosti i odbacivanja djeteta. Dimenzija kontrole odnosi se na postupke koje roditelji koriste da bi utjecali i modificirali ponašanje i doživljavanje djeteta. Dimenzije emocionalnosti i kontrole su bipolarne, te se njihovom kombinacijom mogu identificirati četiri različita roditeljska stila: demokratski (autoritativni), autoritarni (autokratski), zanemarujući (indiferentni) i popustljivi (permisivni stil). Svaki od navedenih stilova povezan je sa specifičnim načinima prilagodbe kod djece (Darling i Steinberg, 1993; prema Carr, 1999).

Metod

Predmet ovog istraživanja jeste socijalnopedagoška analiza veze percepcije porodičnih odnosa i rizičnog i delinkventnog ponašanja mladih. Cilj istraživanja bio je da se istraže percepcija porodičnih odnosa i rizična i delinkventna ponašanja mladih, te da se uradi socijalnopedagoška analiza relacije percepcije porodičnih odnosa i rizičnog i delinkventnog ponašanja mladih.

Hipoteza: Pretpostavljamo da postoji statistički značajna negativna povezanost percepcije porodičnih odnosa i rizičnog i delinkventnog ponašanja mladih: da mladi koji porodične odnose percipiraju kvalitetnijim u statistički značajno manjoj mjeri manifestiraju rizična i delinkventna ponašanja.

Istraživačke metode: U ovom istraživanju korišteni su metod teorijske analize i deskriptivno-analitički survey metod, a od tehnika anketiranje i skaliranje. Metod teorijske analize korišten je u analizi relevantnih teorijskih izvora, a s ciljem znanstvenoteorijskog utemeljenja istraživačkog problema i istraživačkih rezultata. Survey metod korišten je u prikupljanju i interpretaciji istraživačkih rezultata dobivenih putem anketiranja maloljetnih delinkvenata.

Istraživački instrumenti: Od istraživačkih instrumenata korišteni su: Skala percepcije porodičnih odnosa i Upitnik samoiskaza rizičnog i delinkventnog ponašanja.

Skalom percepcije porodičnih odnosa (Macuka, 2004) ispitana je percepcija ponašanja roditelja od strane mladih na dimenziji emocionalnosti i kontrole. Skala se sastoji od 25 tvrdnji. Utvrđeni su zadovoljavajući visoki koeficijenti unutarnje pouzdanosti tipa Cronbach alpha za sve supskale: emocionalnost – majka 0,84, emocionalnost – otac 0,85, kontrola – majka 0,75, kontrola – otac 0,78 (Macuka 2007: 183–184).

Upitnik samoiskaza rizičnog i delinkventnog ponašanja (Ajduković i sar., 2009) sastoji se od 42 ajtema i sedam supskala: 1) Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja; 2) Nepoželjna normativna ponašanja; 3) Rizična spolna ponašanja; 4) Korištenje ili zloupotreba psihoaktivnih tvari; 5) Nasilničko ponašanje u bliskim odnosima; 6) Teške krađe, provale i razbojništvo; i 7) Suicidalna i autoagresivna ponašanja. Uvid u dosadašnja istraživanja pokazao je da se Cronbach alpha u upitnicima samoiskaza kreće iznad 0,80 (Thornberry i Krohn, 2000), a na našem uzorku Cronbach alpha iznosi $\alpha = 0,95$.

Istraživački uzorak od 205 maloljetnika izdvojen je iz populacije maloljetnika s područja Zeničko-dobojskog kantona kod kojih su registrirani neki oblici rizičnog i delinkventnog ponašanja. Maloljetnici su životne dobi od 14 do 18 godina života koji su u svome životu počinili barem jedno krivično ili prekršajno djelo.

Obrada podataka rađena je u statističkom paketu SPSS. Budući da su podaci odstupali od normalne distribucije, korištena je neparametrijska statistika, a od statističkih postupaka korišteni su aritmetička sredina i Spearmanov koeficijent korelacije.

Rezultati

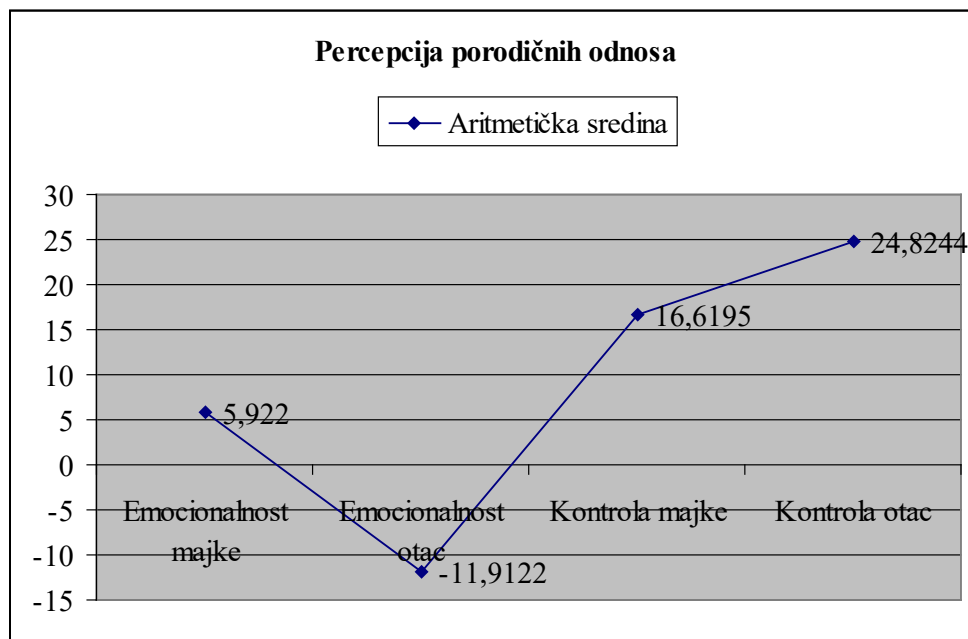
Istraživački rezultati navedeni su prema strukturi istraživačkog instrumentarija. Slijedi pojedinačna analiza i interpretacija.

Percepcija porodičnih odnosa

Kvalitet porodičnog života u velikoj mjeri determinira obrasce ponašanja srednjoškolaca, odnosno mladih u adolescentnom dobu. U tom smislu korijene antisocijalnog ponašanja djece možemo naći kako u neprimjerenosti tako i u nedovoljnoj socijalizaciji djeteta u porodici. To, ustvari, znači da porodica, odnosno kvalitet porodičnog života može da utiče na razvoj antisocijalnog ponašanja djece i adolescenata, odnosno srednjoškolaca kako prisustvom faktora koji promovišu antisocijalno ponašanje, tako i odsustvom faktora koji promovišu prosocijalno ponašanje (Hrnčić, 2009: 78–79). Dakle, kvalitetan porodičan život srednjoškolaca uključuje adekvatnu emocionalnu i svaku drugu vezanost adolescenta s roditeljima uz podsticanje prosocijalnih i suzbijanje antisocijalnih obrazaca ponašanja.

Kvalitetan porodičan život srednjoškolaca moguć je u okviru porodice čiji je zadatak da kod njega razvija umjesto sebičnih, prosocijalne obrasce ponašanja koji će zadovoljiti kako njegove lične tako i socijalne potrebe. Na taj način porodica omogućava adekvatnu individuaciju adolescenta, u kojoj njegove lične potrebe nisu u koliziji s njegovim uključivanjem u društvo. Ukoliko je porodična atmosfera u kojoj odraste adolescent srednjoškolac takva da promoviše antisocijalne obrasce ponašanja i nedovoljno stimuliše prosocijalno ponašanje, ona ne pogoduje

adekvatnoj diferencijaciji mlade osobe u odnosu na neposredno socijalno okruženje, tako da su lične potrebe mladih osoba iz ovakvih porodica u koliziji s njihovim socijalnim potrebama, usljed čega su mogućnosti njihove adekvatne individuacije u porodici smanjene (Haley, 1980).

Grafikon 1. *Percepcija porodičnih odnosa*

Rezultati istraživanja (Grafikon 1) stavova maloljetnih delinkvenata pokazali su da maloljetni delinkventi nemaju izražen kvalitet emocionalnosti majke i oca, nemaju izraženu psihološku kontrolu majke i oca, te da postoji razlika u emocionalnosti i kontroli oca i majke. Emocionalnost je prisutnija kod majki, a kontrola kod oca.

Prezentirani rezultati istraživanja pokazuju nedovoljnu emocionalnu povezanost roditelja i djece što je veoma značajno kada se to sagledava u kontekstu faktora porodične sredine prediktivnih za antisocijalno ponašanje mladih. U vezi s tim, nedovoljna afektivna razmjena u porodici i neadekvatna individuacija djeteta, predstavljaju jednu od specifičnosti za antisocijalno ponašanje mladih (Patterson i sar., 1992).

Koliko je značajna afektivna, odnosno emocionalna vezanost roditelja i djece s prevencijskog aspekta, pokazuju brojne studije o istraživanju afektivnog vezivanja u djetinjstvu, od kojih navodimo istraživanje Lyons-Ruth (1996: 64–73), po kojem u niskorizičnim kontekstima niska afektivna vezanost nije prediktivna za kasniju adaptaciju djeteta, ali da u visokorizičnim kontekstima (nepovoljne socijalne okolnosti) niska afektivna vezanost postaje prediktivna i za internalizovane probleme i za kasniju agresivnost djece. Niska emocionalna vezanost roditelja i djece, koja proizilazi iz istraživačkih rezultata, reflektira se i na percepciju i shvatanje djeteta da je nedovoljno voljeno što dovodi do toga da takvo dijete nema ni osnovni uslov adekvatne

autonomije, jer mu je ugroženo osjećanje dobrobiti i sigurnosti, pri čemu ono nema dovoljne povezanosti u okviru porodice, što je bitna komponenta individuacije, tako da ono ima malo mogućnosti da se adekvatno diferencira od porodice. U tom smislu, nedovoljno voljena djeca i djeca sputana u eksploraciji u ovladavanju okolinom i sobom kroz svoje sazrijevanje slabije se diferenciraju od svoje okoline. Da bi se dijete adekvatno diferenciralo, a to znači steklo relativnu nezavisnost od neposredne okoline u zadovoljavanju svojih potreba, s akcentom na potrebu za afektivnom vezanošću, potrebne su stabilne i generalne pozitivne reprezentacije afektivnih odnosa roditelja i djece koje će biti bitan protektor poremećaja u ponašanju djece. To znači da adekvatna diferenciranost s preventijskog aspekta zahtijeva da dijete bude voljeno i prihvaćeno u njegovim raznovrsnim potrebama i da bude u njima artikulirano, pri čemu topli roditelji daju djetetu osnovno povjerenje u stabilnu pripadnost neposrednoj socijalnoj grupi i u afektivnu povezanost s drugim ljudima, omogućujući mu da razvije pozitivne unutrašnje reprezentacije afektivnih odnosa sebe i svijeta (Hrnčić, 2011: 124–126).

Također, naši istraživački rezultati potvrđuju nedovoljnu i neadekvatnu superviziju dječijeg ponašanja od strane roditelja, jer bi adekvatna supervizija dječijeg ponašanja za posljedicu imala sasvim drugačije rezultate koji bi pokazivali izraženiju psihološku kontrolu i adekvatniju roditeljsku superviziju ponašanja djece. Značajno je istaći da se u korijenu neuspješne ili slabije izražene roditeljske kontrole djece nalazi nedovoljna emotivna vezanost djece i roditelja, praćena nedovoljnom senzitivnošću i responsivnošću roditelja za individualne potrebe adolescenta i neadekvatnim kažnjavanjem djeteta. Na taj način, nedovoljna emocionalna vezanost roditelja i djece rezultira slabom roditeljskom kontrolom ponašanja djece, tako da su parametri emocionalne povezanosti i kontrole u uzročno-posljedičnoj vezi, što znači da je adekvatna emocionalna povezanost roditelja i djece uvjet za adekvatnu roditeljsku kontrolu dječijeg ponašanja.

Nadalje, rezultati su pokazali da se problem maloljetničke delinkvencije najčešće javlja u porodicama razvedenih roditelja, kada roditelji ne posvećuju dovoljno pažnje djeci, kad postoji odsustvo kontrole zbog zaposlenosti ili zauzetosti roditelja, kad djeca provode duže vremena u drugim sredinama koja nisu pogodna za odgoj itd. Danas mnoge porodice, kao glavni faktor pozitivnog usmjeravanja i odgajanja svojih najmlađih članova, disfunkcionalne su, deficitarne i upropaštene, pa zato nisu ni sposobne da ostvaruju i razvijaju kontrolu i disciplinu. S pitanjem odgoja i porodične kontrole povezano je i pitanje discipline, koje se uglavnom tretira kao značajna mjera preventivnog ponašanja. Rezultati istraživanja jasno pokazuju da je odsustvo discipline i kontrole roditelja ključni faktor delinkventnog ponašanja, što dolazi do izražaja naročito onda kada nedostaju drugi neophodni uticaji socijalizacije u porodičnom životu mlade osobe.

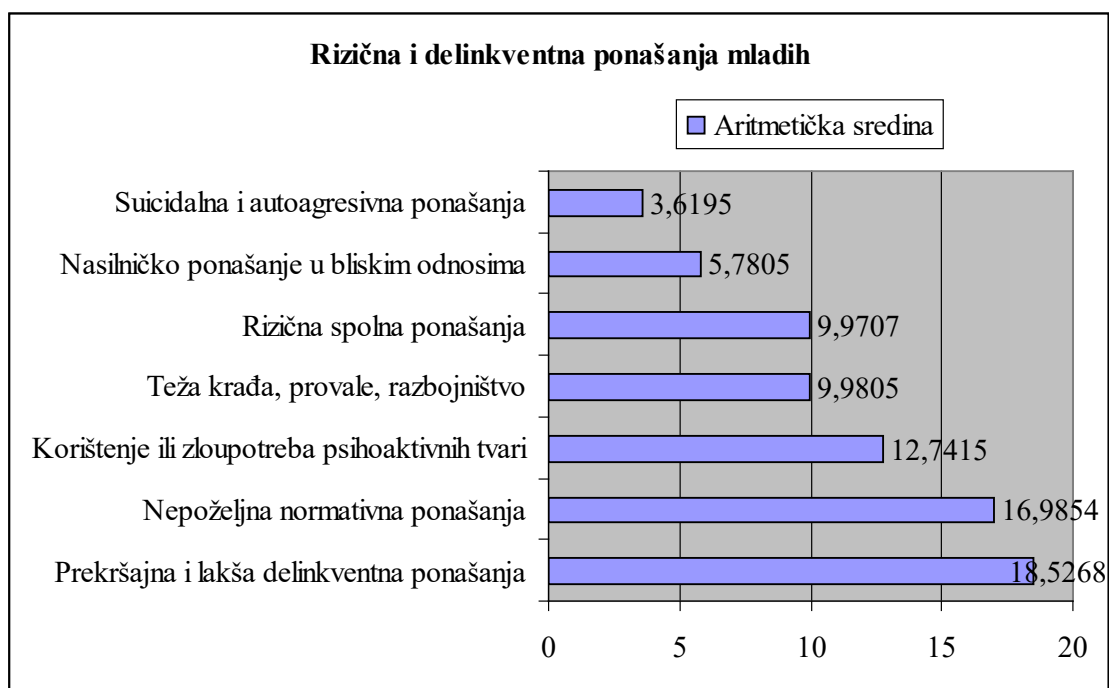
Istraživanje Mikulincera (1998: 513–524) pokazalo je da su osobe koje svoje roditelje ocjenjuju kao nesenzitivne i neraspoložive sklone hostilnom stilu atribucije, negativnim

očekivanjima od drugih, osjećaju intenzivnog bijesa, te da pokazuju manjak kontrole bijesa. Mladi s ovakvim karakteristikama mogu biti podložni uticajima devijantnog okruženja, pa čak i aktivno tražiti devijantnu družinu.

Ovim pitanjima bavili su se mnogi istraživači (Burt, 1944; Mannheim, 1948; Glueck i Glueck, 1950; Buljubašić, 2005). Burt (1925) utvrdio je da je u uzorku maloljetnih delinkvenata bilo oko pet puta više onih s neadekvatnim odgojem nego u kontrolnoj grupi nedelinkvenata. Pod pojmom manjkavog odgoja Burt (1925) je podrazumijevao strog i pretjerano popustljiv odgoj kao i pomanjkanje odgoja. Glueckovi (1950) u svojim istraživanjima utvrdili su da postoji značajna razlika između delinkventne i nedelinkventne djece u odnosu na kvalitet odnosa između roditelja i djece.

Rizična i delinkventna ponašanja mladih

Rizična ponašanja su sva ona ponašanja koja nastaju usljed izloženosti djeteta različitim okolnostima svakodnevnog života koje su nepovoljne za njegov pravilan rast i razvoj. Ricijaš i saradnici (2010: 46) navode da bismo kao rizično mogli definirati ono ponašanje mlade osobe koje povećava vjerovatnost nekog specifičnog neželjenog rezultata te koje ima potencijalno negativne posljedice na osobu koja manifestira takvo ponašanje, njegovu okolinu te nepovoljno djeluje na daljnji psihosocijalni razvoj mlade osobe, odnosno povećava vjerovatnost prema razvoju poremećaja u ponašanju. Jessor (1991: 597–605) smatra da je rizično ponašanje svako ono koje može ugroziti fizičko i psihosocijalno zdravlje i razvoj adolescenata, a to je konzumiranje štetnih tvari, rizično seksualno ponašanje, antisocijalno ponašanje i delinkvencija. U ova ponašanja ubrajamo i devijantne forme ponašanja kao put ka delinkventnom ponašanju, kao što je bježanje od kuće ili iz škole ili izbacivanje iz škole usljed lošeg vladanja. Kada su u pitanju delinkventna ponašanja mladih, ona se ispoljavaju u formi krivične delinkvencije, odnosno činjenja krivičnih djela i u formi prekršajne delinkvencije, odnosno činjenja prekršaja protiv javnog reda i mira od strane maloljetnika. Ovaj fenomen delinkventnog ponašanja maloljetnika koji se odnosi na ponašanje koje je u suprotnosti s pozitivnim zakonskim normama i prevalentnim socijalnim normama terminološki se različito upotrebljava u naučnim, teorijskim i praktičnim okvirima (Hrnčić, 2009: 19).

Grafikon 2. *Rizična i delinkventna ponašanja mladih*

Rezultati istraživanja (grafikon 2) pokazali su da su kod maloljetnika najzastupljenija prekršajna i lakša delinkventna ponašanja, slijede ih nepoželjna normativna ponašanja; korištenje ili zloupotreba psihoaktivnih supstanci; teža krađa, provale i razbojništvo; rizična spolna ponašanja, nasilničko ponašanje u bliskim odnosima, a u najmanjoj mjeri su zastupljena suicidalna i autoagresivna ponašanja.

Aktivno učešće maloljetnika u ovim vidovima devijantnog ponašanja zabrinjavajuće je i upozoravajuće s aspekta delinkventnog ponašanja, jer su ovi vidovi devijantnog ponašanja česti prediktori i faktori rizika za buduće delinkventno ponašanje. Naime, ranija istraživanja i analize ukazuju na kauzalnu povezanost ovih vidova devijantnog ponašanja s maloljetničkom delinkvencijom jer se, na osnovu ranijih istraživanja (Nikolić i Joksić, 2011), u velikom procentu među maloljetnim delinkventima nalazilo onih koji su bježali iz škole i konzumirali alkohol, uključujući i prisutnost drugih oblika devijantnog ponašanja. U vezi s navedenim, prezentirani podaci iz kojih je vidljivo aktivno učešće maloljetnika u devijantnim ponašanjima nalažu aktivno djelovanje na suzbijanju i smanjenju ovih vidova ponašanja s obzirom da su ona, kako to i brojna istraživanja pokazuju, uvod u delinkventno ponašanje maloljetnika.

Imajući u vidu rezultate ranijih istraživanja može se izvesti zaključak da je antisocijalno, odnosno delinkventno ponašanje, zajedno s depresijom kod mladih poremećaj koji nosi visok rizik za suicid i suicidalno ponašanje (Wilson i Herrnstein, 1997). Naime, kod antisocijalne, odnosno delinkventne omladine česti su oblici suicidalnog ponašanja impulsivnog tipa, kao što su visoko

rizične aktivnosti uz zloupotrebu supstanci, praćene karakterističnom nebrigom za vlastiti opstanak (Shaffer i sar., 1996: 339–348).

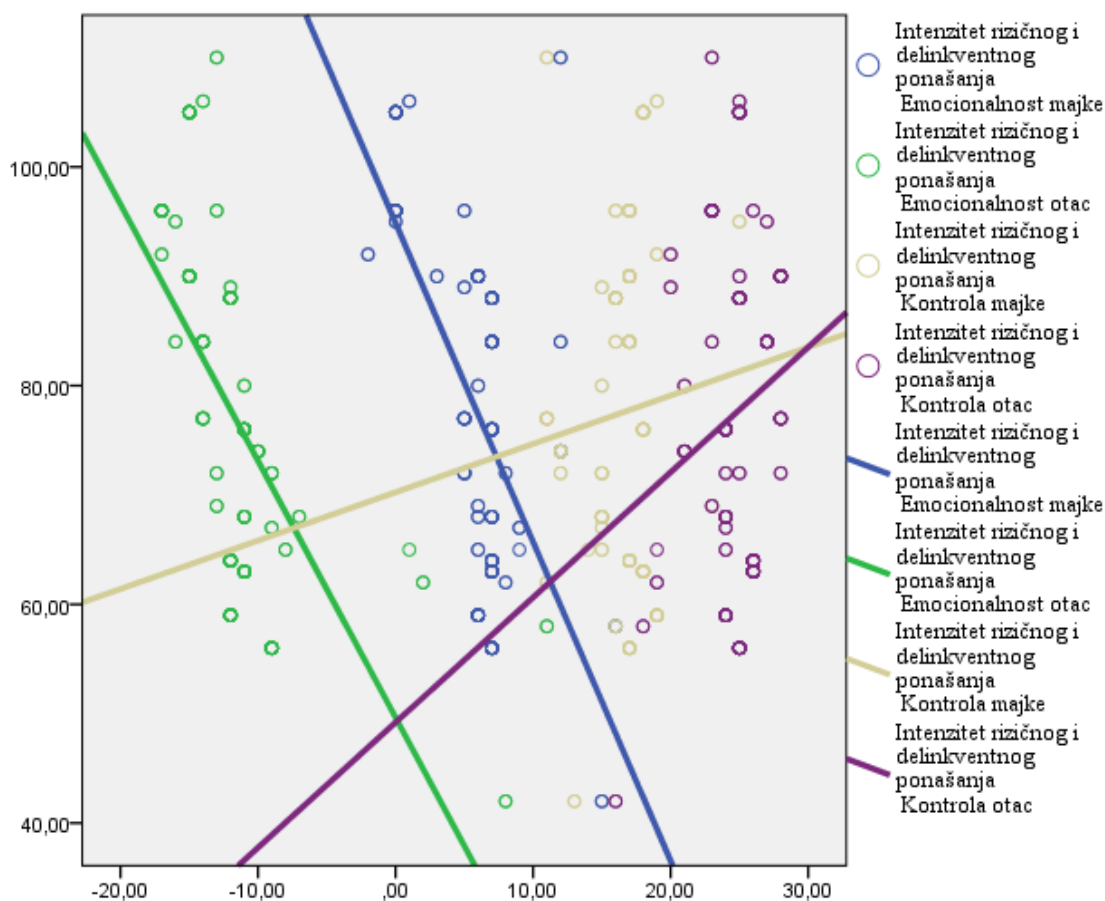
Rezultati istraživanja pokazali su zabrinjavajući i nezanemarljiv procenat maloljetnika koji pokazuju sklonost samoranjavanju i samoubistvu. Samoranjavanje je ponašanje koje je možda i najprediktivnije za pokušaj suicida kod adolescenata (Zlotnick i sar., 1997: 333–336) i ono se vezuje za izrazito patološke poremećaje (psihoze, granične poremećaje ličnosti, endogene depresije) i svakako je znak ograničenih socijalnih mogućnosti i abnormalnih strategija prevazilaženja problema (Tantam i Wittaker, 1992: 451–464), zbog čega je potrebna posebna pažnja u radu s mladima koji pokazuju samopovređujuće tendencije u ponašanju. Zabrinjavajući pokazatelji o nemalom procentu maloljetnih ispitanika koji su pokušali suicid može se dovesti u vezu s tvrdnjama da je visok rizik suicida naročito indikativan za populaciju maloljetnih delinkvenata. S tim u vezi, istraživanjima je utvrđeno da antisocijalno ponašanje i depresija kod mladih nose visok rizik za suicid i suicidalno ponašanje (Marttunen i sar., 1994: 167–173).

Odnos percepcije porodičnih odnosa i rizičnih i delinkventnih ponašanja mladih

Uvidi u recentne znanstvenoteorijske i istraživačke izvore svjedoče da je nizak kvalitet porodičnih odnosa jedan od primarnih prediktora delinkventnog ponašanja maloljetnika. Bilo koja disfunkcija porodice maloljetnika, u koju se ubrajaju i loši porodični odnosi, onemogućava normalnu i očekivanu socijalizaciju mladih, te podstiče devijantne tendencije u njihovom ponašanju (Nikolić i Joksić, 2011: 49). U tom kontekstu, neophodno je istaći kako teorija socijalne kontrole (Hirschi, 1969) ukazuje na značaj dobrih porodičnih odnosa i afektivnih veza kao inhibitora uključivanja mlade osobe u antisocijalne i devijantne oblike ponašanja.

Iz skater dijagrama 1 vidljivo je kako porast na skalama *emocionalnosti oca* i *majke* prati pad na skalama *rizičnih i delinkventnih ponašanja*, te kako porast na skalama *kontrole oca* i *majke* prati porast na skalama *rizičnih i delinkventnih ponašanja*.

Rezultati istraživanja (tabela 1) pokazali su kako generalno postoji statistički značajna negativna povezanost percepcije porodičnih odnosa i rizičnog i delinkventnog ponašanja mladih: da mladi koji porodične odnose percipiraju kvalitetnijim u statistički značajno manjoj mjeri manifestiraju rizična i delinkventna ponašanja. Naime, rezultati ispitivanja povezanosti emocionalnosti i oblika rizičnog i delinkventnog ponašanja pokazali su kako mladi koji u većoj mjeri doživljavaju emocionalnost majke i oca u statistički značajno manjoj mjeri, na nivou značajnosti 0,01, manifestiraju prekršajna i lakša delinkventna ponašanja, nepoželjna normativna ponašanja, rizična spolna ponašanja, koriste ili zloupotrebljavaju psihoaktivne tvari, pokazuju nasilničko ponašanje u bliskim odnosima, čine teške krađe, provale i razbojništvo i pokazuju suicidalna i autoagresivna ponašanja.

Scatter dijagram 1. Odnos percepcije porodičnih odnosa i rizičnih i delinkventnih ponašanja mladih

Nadalje, istraživački rezultati (tabela 1) ispitivanja povezanosti psihološke kontrole i oblika rizičnog i delinkventnog ponašanja pokazali su kako su varijable *kontrola oca* i *majke* samo djelimično statistički značajno povezane s rizičnim i delinkventnim ponašanjem mladih. Naime, mladi koji na skali *kontrola majke* pokazuju veće vrijednosti samo na skali *suicidalnih i autoagresivnih ponašanja* pokazuju statistički značajno veće vrijednosti, a ostale relacije nisu statistički značajne. S druge strane, mladi koji na skali *kontrola oca* pokazuju veće vrijednosti istovremeno pokazuju statistički značajno veće vrijednosti na skalama *nepoželjna normativna ponašanja*, *rizična spolna ponašanja* i *teža krađa, provale, razbojništvo*, te statistički značajno manje vrijednosti na skali *nasilničko ponašanje u bliskim odnosima*, a ostale relacije nisu statistički značajne.

Dakle, mladi koji u većoj mjeri doživljavaju kontrolu majke istovremeno su u većoj mjeri skloniji suicidalnim i autoagresivnim ponašanjima. Za sigurnije znanstveno zaključivanje ovaj istraživački rezultat trebalo bi temeljitije istražiti, ali se može pretpostaviti da se radi o neadekvatnoj psihološkoj kontroli i nametljivom roditeljskom odgojnom stilu. Slična je situacija i

s kontrolom oca: mladi koji u većoj mjeri doživljavaju kontrolu oca istovremeno su u većoj mjeri skloniji nepoželjnim normativnim ponašanjima, rizičnim spolnim ponašanjima i težim krađama, provalama, razbojništvu, te izražavaju manje nasilničko ponašanje u bliskim odnosima.

Tabela 1: *Povezanost percepcije porodičnih odnosa i oblika rizičnog i delinkventnog ponašanja mladih*

Varijable	Emocionalnos t majke	Kontrola majke	Emocionalnos t oca	Kontrola oca
Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja	-0,000**	-0,098	-0,000**	0,051
Nepoželjna normativna ponašanja	-0,000**	0,354	-0,000**	0,000**
Rizična spolna ponašanja	-0,000**	-0,360	-0,000**	0,010**
Korištenje ili zloupotreba psihoaktivnih tvari	-0,000**	0,101	-0,000**	-0,128
Nasilničko ponašanje u bliskim odnosima	-0,000**	0,236	-0,000**	-0,000**
Teža krađa, provale, razbojništvo	-0,000**	-0,782	-0,000**	0,003**
Suicidalna i autoagresivna ponašanja	-0,000**	0,001**	-0,000**	-0,954
Intenzitet rizičnog i delinkventnog ponašanja	-0,000**	-0,881	-0,000**	0,203

** . Korelacija je signifikantna na nivou 0,01.

Istraživački rezultati potvrđuju da je mladima u procesu njihovog odrastanja i osamostaljivanja potrebna odgovarajuća roditeljska podrška i razumijevanje kroz pružanje emocionalnosti i adekvatne psihološke kontrole. U nedostatku adekvatne podrške odraslih djeca traže podršku u vršnjacima koji su poput njih jer imaju potrebu da pripadaju, da budu prepoznati i priznati od drugih i zato što očekuju da će najbolju podršku dobiti u vršnjačkoj grupi. Međutim, kod djece s poremećajima u ponašanju u okviru vršnjačke grupe može doći do usložnjavanja problema u ponašanju i u konačnici do delinkventnog ponašanja, odnosno vršenja krivičnih djela. Maloljetnim delinkventima, kao i nedelinkventnoj djeci, kroz adekvatnu socijalnu podršku treba pružiti priliku da naprave drugačiji izbor i ohrabriti ih da ostanu na tom putu, pri čemu je važno isticati pozitivne osobine djeteta, njegove talente i stimulirati njegovo prosocijalno ponašanje kako u porodičnom okruženju tako i u vršnjačkoj grupi i široj zajednici (Grujić, 2005: 23–24).

Zaključak

Na osnovu istraživačkih rezultata možemo izvesti zaključak da je potvrđena hipoteza „pretpostavljamo da postoji statistički značajna negativna povezanost percepcije porodičnih odnosa i rizičnog i delinkventnog ponašanja mladih: da mladi koji porodične odnose percipiraju kvalitetnijim u statistički značajno manjoj mjeri manifestiraju rizična i delinkventna ponašanja“, budući da su rezultati pokazali da postoji statistički značajna negativna povezanost percepcije porodičnih odnosa i rizičnog i delinkventnog ponašanja mladih: da mladi koji porodične odnose percipiraju kvalitetnijim u statistički značajno manjoj mjeri manifestiraju rizična i delinkventna ponašanja.

Rezultati istraživanja povezanosti emocionalnosti i oblika rizičnog i delinkventnog ponašanja pokazali su kako mladi koji u većoj mjeri doživljavaju emocionalnost majke i oca u statistički značajno manjoj mjeri manifestiraju prekršajna i lakša delinkventna ponašanja, nepoželjna normativna ponašanja, rizična spolna ponašanja, koriste ili zloupotrebljavaju psihoaktivne tvari, pokazuju nasilničko ponašanje u bliskim odnosima, čine teške krađe, provale i razbojništvo i manifestiraju suicidalna i autoagresivna ponašanja.

Rezultati istraživanja povezanosti psihološke kontrole i oblika rizičnog i delinkventnog ponašanja pokazali su kako mladi koji na skali *kontrola majke* pokazuju veće vrijednosti samo na skali *suicidalnih i autoagresivnih ponašanja* pokazuju statistički značajno veće vrijednosti, te da mladi koji na skali *kontrola oca* pokazuju veće vrijednosti istovremeno pokazuju statistički značajno veće vrijednosti na skalama *nepoželjna normativna ponašanja, rizična spolna ponašanja i teža krađa, provale, razbojništvo*, a statistički značajno manje vrijednosti na skali *nasilničko ponašanje u bliskim odnosima*.

Istraživački rezultati potvrđuju potrebu hitne socijalnopedagoške intervencije u fomi kreiranja i provođenja programa socijalnopedagoške podrške roditeljima maloljetnih delinkvenata za razvoj kompetencija za kvalitetno roditeljstvo i uspostavu kvalitetnih emocionalnih odnosa i psihološke kontrole u odnosu s mladima. Tako će roditelji postati kvalitetniji faktor u procesu resocijalizacije maloljetnih delinkvenata.

Budući da su rezultati istraživanja pokazali kako kontrola oca i majke pokazuju rezultate koji odstupaju od očekivanih, a imajući u vidu da rezultati ranijih istraživanja (Ručević, 2011) koja pokazuju da visoka privrženost roditeljima djelotvorno inhibira delinkventno ponašanje, da je privrženost roditeljima povezana s roditeljskim stilovima (Fox i sar., 1991), te da kvalitet privrženosti jednom roditelju djeluje na kvalitet privrženosti drugom roditelju (Bowlby, 1982; Steele i sar., 1996), u budućem istraživanju s ciljem dobivanja relevantnijih istraživačkih pokazatelja koji bi bili u funkciji sigurnijeg znanstvenog zaključivanja, u istraživački dizajn pored

korištenih kao istraživačke varijable trebalo bi uvesti i varijable *privrženost roditeljima* i *roditeljski odgojni stilovi*.

Literatura

1. Andrews, D. A., Bonta, J. (2006). *A Psychology of Criminal Conduct*, Fourth Edition, LexisNexis Group.
2. Bowlby, J. (1982). *Attachment and Loss: Vol. 2. Attachment (2nd ed.)*, New York: Basic Books.
3. Buljubašić, S. (2005). *Maloljetnička delinkvencija*, Sarajevo: Arka Press.
4. Burt, C. (1925). *The Young Delinquent*. London: University of London Press.
5. Burt, C. (1944). The Sub-normal School-child, vol. 1: *The Young Delinquent*, 4th ed. London: University of London Press.
6. Carr, A. (1999). *Child and Adolescent Clinical Psychology: A Contextual Approach*, Routledge, London and New York.
7. Chen, Z. Y. i Kaplan, H. B. (1997). The Impact of Family Structure during Adolescence on Deviance in Early Adulthood. *Deviant Behavior: An Interdisciplinary Journal*, 18 (4): 365–391.
8. Derzon, J. H. i Lipsey, M. W. (2000). *The Correspondence of Family Features with Problem, Aggressive, Criminal and Violent Behavior*, Nashville: Institute for Public Policy Studies.
9. Farrington, D. P. (1997). Early Prediction of Violent and Non-Violent Youthful Offending. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 5 (2): 51–66.
10. Farrington, D. P. i Welsh, B. C. (2007). *Saving Children from a Life of Crime: Early Risk Factors and Effective Interventions*, Oxford: Oxford University Press.
11. Farrington, D. P. (1992). Psychological Contributions to the Explanation, Prevention and Treatment of Offending, (U): *Psychology and Law – International Perspectives*, (ur.) Losel, F., Bender, D., Bliesener, Walter de Gruyter, Berlin – New York, 35–51
12. Farrington, D. P. (2004). Criminological psychology in the twenty-first century, *Criminal Behavior and Mental Health*, 14, 152–166.
13. Farrington, D. P. (2005). Childhood Origins of Antisocial Behavior, *Clinical Psychology and Psychotherapy*, 12, 177–190.
14. Fox, N. A., Kimmerly, N. L. i Schafer, W. D. (1991). Attachment to Mother/Attachment to Father: A Meta-Analysis. *Child Development*, 62 (1): 210–225.
15. Glueck, S. i Glueck, E. T. (1950). *Unraveling Juvenile Delinquency*. Cambridge: Harvard University Press.

16. Goetting, A. (1994). The Parenting-Crime Connection. *The Journal of Primary Prevention*, 14 (3): 169–186.
17. Grujić, Z. (2005). *Prevenција maloljetničke delinkvencije*, Beograd: Revija za krivično pravo i kriminologiju.
18. Haley, J. (1980). *Leaving home: the therapy of disturbed young people*. New York, McGraw-Hill.
19. Hirschi, T. (1969). *Causes of Delinquency*, Berkeley: University of California Press.
20. Hoeve, M., Smeenk, W., Loeber, R., Stouthamer-Loeber, M., van der Laan, P.H., Grris, J. R. M., Dubas, J.S. (2007). Long-Term Effects of Parenting and Family Characteristics on Delinquency of Male Young Adults, *European Journal of Criminology*, 4, (2), 161–194.
21. Hrnčić, J. (2009). *Prestupništvo mladih rizici, tokovi i ishodi*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
22. Hrnčić, J. (2011). *Depresija i delinkvencija*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
23. Jessor, R. (1991). Risk behavior in adolescence: A psychosocial framework for understanding and action. *Journal of Adolescent Health*, 12, 597–605.
24. Lyons-Ruth, K. (1996). Attachment relationships among children with aggressive behaviour problems: the role of disorganized early attachment patterns. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 64, 1: 64–73.
25. Macuka, I. (2004). Skala percepcije obiteljskih odnosa. U: Proroković, A., K. Lacković-Grgin, Z. Penezić, (ur.), *Zbirka psihologijskih skala i upitnika*, 2, 33–37. Zadar: Sveučilište u Zadru.
26. Mannheim, H. (1948). *Juvenile Delinquency in an English Middletown*. London: Routledge and Kegan Paul.
27. Marttunen, M. J., Aro, H. M., Henriksson, M. M., Lonnqvist, J. K. (1994). Antisocial behaviour in adolescent suicide. *Acta Psychiatr Scand*, Vol. 89, 167–173.
28. Mikulincer, M. (1998). Adult attachment style and individual differences in functional versus dysfunctional experiences of anger. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(2), 513–524.
29. Nikolić, Z. i Joksić, I. (2011). *Maloljetnička delinkvencija*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
30. Nikolić, Z. i Joksić, I. (2011). *Maloljetnička delinkvencija*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
31. Patterson, G.R., Reid, J.B. i Dishion, T. J. (1992). *Antisocial boys*, Eugene, OR: Castalia Publishing Company.

32. Piquero, A. R., Farrington, D. P. i Blumstein, A. (2007). *Key Issues in Criminal Career Research*, Cambridge, UK: Cambridge University Press.
33. Ricijaš, N., Krajcer, K. i Bouillet, D. (2010). Rizična ponašanja zagrebačkih srednjoškolaca – razlike s obzirom na spol, *Odgojne znanosti*, 12(1), 45–63.
34. Ručević, S. (2011). Povezanost privrženosti roditeljima s rizičnim i delinkventnim ponašanjem kod adolescenata, *Društvena istraživanja*, 20 (2011), 1 (111): 167–187.
35. Ručević, S., Ajduković, M. i Šincek, D. (2009). Razvoj Upitnika samoiskaza rizičnog i delikventnog ponašanja mladih, *Kriminologija i socijalna integracija*. Vol. 17, 1, 1–96.
36. Shader, M. (2004). *Risk Factors for Delinquency: An Overview*, NCJ 207540, <http://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojjdp/frd030127.pdf>
37. Shaffer, D., Gould, M. S., Fisher, Trautman, P., Moreau, D., Kleinman, M., & Flory, M. (1996). Psychiatric diagnosis in child and adolescent suicide. *Archives of General Psychiatry*, 53, 339–348.
38. Steele, H., Steele, M. i Fonagy, P. (1996). Associations among Attachment Classifications of Mothers, Fathers and their Infants: Evidence for a Relationship-Specific Perspective. *Child Development*, 67 (2): 541–555.
39. Tantam, D., & Wittaker, J. (1992). Personality disorder and self-wounding. *British Journal of Psychiatry*, 161, 451–464.
40. Thornberry, T. P. i Krohn, M. D. (2000). The Self-Report Method for Measuring Delinquency and Crime, *Criminal Justice*, 4 (1), 33–83.
41. Van Voorhis, P., Cullen, F. T., Mathers, R. A. i Garner, C. C. (1988). The Impact of Family Structure and Quality on Delinquency: A Comparative Assessment of Structural and Functional Factors. *Criminology*, 26 (2): 235–261.
42. Wasserman, G. A. i Seracini, A. M. (2001), Family Risk Factors and Interventions. U: R. Loeber i D. P. Farrington (ur.), *Child Delinquents: Development, Intervention, and Service Needs* (str. 165–169), Thousand Oaks, Sage.
43. Wilson, J. Q. i Herrnstein, R. J. (1997). Crime as a choice. U: Cordella, P., Siegel, L. (ur), *Readings in Contemporary Criminological Theory*. Boston: Northeastern University Press.

SOCIAL-PEDAGOGICAL ANALYSIS OF RELATION OF PERCEPTION OF FAMILY RELATIONS AND RISKY AND DELINQUENT BEHAVIOUR OF THE YOUNG

Abstract

The goal of the research was to investigate perceptions of family relations and risky and delinquent behaviour of the young, and to do a social-pedagogical analysis of relation of perception of family relations and risky and delinquent behaviour of the young. Methods that were used in the research are: the method of theoretical analysis, and the descriptive analytic survey. The research instruments were: The perception scale of family relations (Macuka, 2004) and the questionnaire of the testimonies of risky and delinquent behaviour (Ajduković et al., 2009). The research samples were 205 minors aged 14 to 18, who had issues with delinquent behaviour, from the region of Zenica-doboj canton. Generally, the results of the research have shown that there is a statistically negative relation of perception of family relations and risky and delinquent behaviour of the minors: that the young who perceive family relations as good enough, in statistically smaller amount do the mentioned risky and delinquent acts. The results of researching relation between emotionality and the delinquent behaviour have shown that minors who receive larger amounts of emotionality from their parents have statistically less of the delinquent acts, unwanted normative acts, risky sexual acts, use or abuse of psychoactive substances, violent behaviour in close relations, heavy thefts, burglaries, robberies and suicidal and autoaggressive behaviour. The results of researching psychological control and a form of a risky/delinquent act, have shown that the young who show greater values on the mother control scale show greater values only on the suicidal and autoaggressive behaviour scale, and that the young who show greater values on the father control scale show greater values on more different scales of unwanted normative behaviour, such as risky sexual behaviour, heavy thefts, burglaries, robberies, but statistically less values on the scale of violent behaviour in close relations. It is concluded that programs of social-pedagogical support should be given to parents of minor delinquents, to develop competences for quality parenting and maintaining healthy emotional relations and psychological control in relationship with the young.

Key words: *family relations, theory of social control, risky behaviour, delinquent behaviour*

Estela Hadžikadunić, MA

Dragan Popović, MA

Dr. sc. Mirjana Mađarević

UTJECAJ PLANSKE I PROGRAMIRANE NASTAVE NA MORFOLOŠKE KARAKTERISTIKE I MOTORNE SPOSOBNOSTI DJECE NIŽEG ŠKOLSKOG UZRASTA

Sažetak

Ovaj rad treba opravdati teorijska stajališta planiranja i programiranja nastave iz tjelesnog i zdravstvenog odgoja jer je predmet i cilj istraživanja usmjeren ka poboljšanju praktičanog rada iz domena razvoja motornih sposobnosti, motornog znanja i dostignuća. Odgojno-obrazovni proces predmeta Tjelesni i zdravstveni odgoj predstavlja planirano i programirano obrazovanje i odgoj učenika (jedinke) s ciljem utjecaja na biopsihofiziološki status istog. Planovi i programi treba da sadrže temeljne postavke tjelesnog i zdravstvenog odgojno-obrazovnog područja koji je usmjeren ka razvoju svestrane ličnosti djece. U progresivnoj fazi rasta i razvoja dječijeg organizma, programi po kojima se radi sa djecom, da bi se ispunili ciljevi nastave, moraju biti stručni i kvalitetni. U ovom radu morfološke karakteristike i motorne sposobnosti učenika najbolje su objašnjene deskriptivnom statistikom. Rad ima svoju praktičnu primjenu, jer su obavljena inicijalna i finalna mjerenja i testiranja putem kojih pratimo i vrednujemo učenike. Formirani su kartoni koji će davati informacije učiteljima u praksi o ishodima plana i programa koji se primjenjuju. Postoji mogućnost kreiranja novih programa koji će imati za cilj da se kvalitetnim radom potiču biološki potencijali koje svako dijete posjeduje po rođenju.

Ključne riječi: *plan i program, morfološke karakteristike, motorne sposobnosti*

Uvod

Svako dijete ima potrebu za kretanjem, potrebu za izražavanjem emocionalnog stanja, potrebu za druženjem. Brigu o djeci i njihovom zdravom rastu i razvoju vode odrasli. Na zdrav rast i razvoj utiče bezbroj unutarnjih i spoljnjih faktora. Pojam „zdravlja“ je širok. Možemo reći da zdravlje čine fiziološke, psihološke, intelektualne, komponente i na sve, utiče bezbroj

unutarnjih i spoljnjih faktora. U svojoj ovoj složenosti brige o zdravlju odgovornost je velika na učitelju koji radi sa djecom. Logično je da mora imati znanje, da bude stručan u realizaciji nastave iz predmeta koji se zove Tjelesni i zdravstveni odgoj. Zadatak na času tjelesnog i zdravstvenog odgoja je da pomoću sadržaja globalnog i operativnog programa učitelj koji ga primjenjuje utiče na razvoj: funkcionalnih sposobnosti, morfoloških karakteristika, na njihove motorne sposobnosti, motorna znanja i dostignuća, na kognitivne i konativne dimenzije. Usko je vezan i sa ostalim vidovima odgoja i svakako utiče na formiranje cjelokupne ličnosti djeteta. Kako bi nastava bila učinkovita potrebno je zadovoljiti brojne uvjete od kojih je veliki broj u zoni odgovornosti učitelja. Njegova stručnost, motivacija, predanost i iskustvo često nisu dovoljni kako bi se “zamaskirali” brojni problemi koji trenutno egzistiraju u procesu organizacije i provedbe nastave Tjelesnog i zdravstvenog odgoja. Potpuno različiti uvjeti rada samim tim i programi zastupljeni su u školama. Ipak, moguće je determinirati nekoliko zajedničkih problema. Jedan od njih je predmet i problem ovog istraživanja. O tim i ostalim problemima u nastavi Tjelesnog i zdravstvenog odgoja potrebno je govoriti i pisati kako bi se isti definirali te kroz objektivno i realno razdoblje otklonili ili barem umanjili. U takvim analizama svakako moraju sudjelovati učitelji koji neposredno sudjeluju u nastavnom procesu.

Predmet istraživanja

Predmet ovog istraživanja je utjecaj planske i programirane nastave, odnosno relacije varijabli morfoloških karakteristika i motoričkih sposobnosti djece nižeg školskog uzrasta.

Problem istraživanja

Neophodno je utvrditi postojeće relacije između inicijalnog i finalnog mjerenja motoričkih i morfoloških sposobnosti, te utvrditi razlike sadašnjeg nastavnog plana i programa i prijedloga tromjesečnog plana i programa.

Ciljevi i zadaci istraživanja

U odnosu na predmet i problem istraživanja definirani su ciljevi kao:

1. Generalni
2. Parcijalni

Generalni cilj: utjecaj programirane nastave na transformacione procese u motoričkom i morfološkom prostoru između kontrolnih grupa i eksperimentalne grupe.

Parcijalni ciljevi: utvrditi kolika je longitudinalna, transversalna i cirkularna dimenzionalnost tijela, te masa, i potkožno masno tkivo. Kolika je korelacija. Utvrditi zakonitosti varijabli u motoričkom manifestnom prostoru.

Zadaci istraživanja postavljeni su polazeći od ciljeva:

- *izmjeriti inicijalne morfološke karakteristike kontrolnih grupa,
- *izmjeriti inicijalne morfološke karakteristike eksperimentalne grupe,
- *testirati inicijalne motorne sposobnosti kontrolnih grupa,
- *testirati inicijalne motorne sposobnosti eksperimentalne grupe,
- *izmjeriti i testirati finalne morfološke karakteristike i motorne sposobnosti kontrolnih grupa
- *izmjeriti i testirati finalne morfološke karakteristike i motoričke sposobnosti eksperimentalne grupe.

Uzorak ispitanika

Uzorkom je obuhvaćeno 54 djece starosne dobi 6-7 godina. Primarno obilježje uzorka je neselekcioniranost prema motoričkim sposobnostima te s obzirom na dob nalazi u fazi rasta i razvoja.

Uzorak varijabli

Utvrđivanje somatskog statusa učenika obuhvatilo je pokazatelje za procjenu longitudinalne, transversalne, cirkularne dimenzionalnosti skeleta: visina i pokazatelji za procjenu mase tijela, te kožni nabori. Za procjenu ovih morfoloških dimenzija primjenjuje devet morfoloških varijabli:

MFVIS - visina tijela,

MFOBIMP - obim potkoljenice

MFTEŽ - težina tijela,

MFKNL - kožni nabor leđa

MFOBIMT - obim trbuha

MFKNT - kožni nabor trbuha

MFOBIMGK - obim grudnog koša

MFKNN - kožni nabor nadlaktice

MFOBIMN - obim nadlaktice

Varijable za procjenu motornih sposobnosti

Za ovo istraživanje primjenjeno je 8 motornih testova namjenjenih procjeni latentnih dimenzija koje pripadaju prostorima strukturalne regulacije i energetske regulacije kretanja. Kao bazične dimenzije motornog prostora smatraju se slijedeće motorne sposobnosti:

Varijable za procjenu ravnoteže: MRFT - flamingo test

Varijable za procjenu frekvencije pokreta: MRTAPR - taping rukom

Varijabla za procjenu fleksibilnosti:MRDUS - dohvat u sjedu

Varijabla za procjenu eksplozivne snage:MRSUDIM - skok u dalj iz mjesta

Varijabla za procjenu koordinacije:MROS - osmica

Varijabla za procjenu preciznosti:MRPREC - preciznost (gađanje vertikalnog cilja)

Varijabla za procjenu brzine:MRBRZ - brzina trčanja

Varijabla za procjenu repetitivne snage:MRLS - ležanje sijek

Program eksperimentalne grupe

Program je planiran da se realizuje za 4 mjeseca. Po predloženim operativnim temama je sistematiziran sa ciljem da se utiče na razvoj motornih sposobnosti. Sastoji se od ciklusa „Rad na opće tjelesnoj pripremi „ programiran da se radi dva mjeseca. Druga dva mjeseca planirane su operativne teme iz ciklusa „Gimnastike“ iz ciklusa „Atletike „

Usavršavanje i razvoj motornih sposobnosti operativne teme

Mjerenje i testiranje radi se izvan planiranog fonda sati programa
Procjena antropometrijskih i motornih sposobnosti (II 2)-Baterija eurofit testova- inicijalno
Procjena antropometrijskih i motoričkih sposobnosti (II 1 i II 3)-Baterija eurofit testova- inicijalno
Razvoj motoričkih sposobnosti-eksplozivna snaga, brzina (broj ponavljanja teme) frekvencija 2
Razvoj motoričkih sposobnosti-repetitivna snaga (broj ponavljanja teme-)frekvencija 2
Razvoj motoričkih sposobnosti-fleksibilnost (broj ponavljanja teme-)frekvencija 2
Razvoj motoričkih sposobnosti-ravnoteža
Razvoj motoričkih sposobnosti-koordinacija (broj ponavljanja teme-)frekvencija 2
Razvoj motoričkih sposobnosti-preciznost
Razvoj izdržljivosti (poligoni)
Razvoj snage (poligoni)
Razvoj brzine (poligoni) (broj ponavljanja teme-)frekvencija 2
Razvoj koordinacije (poligoni)
Razvoj preciznosti (poligoni)

Sportska gimnastika i atletika operativne teme

Kolut naprijed, Kolut nazadag
Stav o šakama
Premet strance
Preskok raznoška
Preskok zgrčka
Tehnika trčanja, niski start

Skok u dalj
Skok u vis
Tehnika bacanja kugle
Procjena antropometrijskih i motornih sposobnosti Baterija eurofit testova- finalno

Rezultati istraživanja i diskusija (interpretacija rezultata)

Morfološke karakteristike eksperimentalne grupe (inicijalno i finalno mjerenje)

Descriptive Statistics									
	N	Min.	Max.	Sum	Mean	Std. Deviation	Variance	Skewness	Kurtosis
MFVIS	18	115,50	137,00	2323,50	129,0833	5,86548	34,404	-,716	,019
MFVIS2	18	118,40	139,50	2369,20	131,6222	5,74800	33,039	-,818	-,065
MFMAS	18	21,50	35,00	510,50	28,3611	4,53680	20,583	-,022	-1,320
MFMAS2	18	20,60	36,50	516,20	28,6778	4,21141	17,736	-,202	-,476
MFOBIMT	18	50,00	69,00	1069,90	59,4389	6,60224	43,590	,083	-1,538
MFOBIMT2	18	48,00	66,50	1046,20	58,1222	5,53742	30,663	-,391	-,776
MFOBIMGK	18	50,50	69,00	1067,50	59,3056	4,18252	17,493	,333	,994
MFOBIMGK2	18	53,50	69,00	1066,20	59,2333	4,35768	18,989	,796	,499
MFOBIMN	18	17,00	23,00	353,40	19,6333	1,79378	3,218	,730	-,021
MFOBIMN2	18	16,60	22,70	354,90	19,7167	1,60376	2,572	-,201	-,553
MFOBIMP	18	23,0	31,0	482,0	26,778	2,1835	4,768	,142	-,684
MFOBIMP2	18	24,30	30,00	487,90	27,1056	1,86909	3,493	-,043	-1,327
MFKNL	18	4,00	15,00	141,00	7,8333	3,27648	10,735	,945	-,159
MFKNL2	18	4,00	16,00	137,00	7,6111	2,95334	8,722	1,508	2,859
MFKNT	18	4,00	17,00	152,00	8,4444	4,00327	16,026	,888	-,106
MFKNT2	18	3,00	17,00	151,00	8,3889	4,04590	16,369	,665	-,008
MFKNN	18	7,00	25,00	292,00	16,2222	4,49255	20,183	-,309	,078
MFKNN2	18	7,00	26,00	265,00	14,7222	4,19812	17,624	,879	2,273

Tabela 1. Deskriptivna statistika eksperimentalne grupe (inicijalno i finalno mjerenje)

U tabeli 1. osnovnih i centralnih parametara prikazani su parametri latentnih dimenzija morfološkog prostora eksperimentalne grupe. Iz tabele se vidi da je prosječna visina učenika II 2 razreda izmjerena u inicijalnom mjerenju iznosila 129,08, a u finalnom mjerenju 131,62. Prosječna težina izmjerena u inicijalnom mjerenju iznosi 28,36 kg, a u finalnom mjerenju 28,67 kg. Prosječni obim trbuha izmjeren u inicijalnom mjerenju iznosi 59,43, a u finalnom mjerenju iznosi 58,12. Prosječni obim grudnog koša izmjeren u inicijalnom stanju iznosi 59,30, a u finalnom 59,23 cm. Prosječni obim nadlaktice izmjeren u inicijalnom stanju iznosi 19,63, a u finalnom 19,71 cm. Prosječni obim potkoljenice izmjeren u inicijalnom mjerenju iznosi 26,77, a u finalnom mjerenju 27,10 cm. Prosječni kožni nabor leđa izmjeren u inicijalnom mjerenju iznosi 7,83, a u finalnom 7,61 mm. Prosječni kožni nabor trbuha izmjeren u inicijalnom

mjerenju iznosi 8,44, a u finalnom mjerenju 8,38 mm. Prosječni kožni nabor leđa izmjeren u inicijalnom stanju iznosi 7,83, a u finalnom 7,61. Prosječni kožni nabor nadlaktice izmjeren u inicijalnom stanju iznosi 16,22, a u finalnom 14,72. Najveća standardna devijacija inicijalnog stanja zabilježena je u obimu trbuha i ona iznosi 6,60. Najveća standardna devijacija finalnog stanja zabilježena je u visini i ona iznosi 5,74. Najveća negativna zakrivljenost izmjerena je u finalnom stanju u visini i ona iznosi -0,818, tj. rezultati se nalaze desno od srednje vrijednosti, među većim vrijednostima. Izduženost je najviše izražena u inicijalnom stanju točnije u obimu trbuha i ona iznosi -1,53, što nam govori da je ona pljosnatija od normalne (ima više slučajeva na repovima). Najveća pozitivna zakrivljenost je izmjerena u finalnom stanju u kožnom naboru leđa i ona iznosi 1,508, tj. rezultati se nalaze lijevo od srednje vrijednosti, među manjim vrijednostima. Izduženost je najviše izražena također u finalnom stanju odnosno u kožnom naboru leđa i ona iznosi 2,85, što nam govori da je raspodjela šiljatija od normalne (ima više rezultata nagomilanih oko centra raspodjele, te da ima tanke dugačke repove).

Morfološke karakteristike kontrolnih grupa (inicijalno i finalno mjerenje)

Descriptive Statistics									
	N	Min.	Max.	Sum.	Mean.	Std. Deviation	Variance	Skewness	Kurtosis
MFVIS	36	121,00	137,60	4694,50	130,4028	4,27167	18,247	-,156	-,745
MFVIS2	36	122,70	139,50	4757,60	132,1556	4,55484	20,747	-,118	-,829
MFMAS	36	20,00	42,00	995,00	27,6389	5,27611	27,837	,911	,466
MFMAS2	36	22,20	44,30	1093,70	30,3806	5,48311	30,064	,711	,274
MFOBIMT	36	50,00	83,00	2202,00	61,1667	7,91563	62,657	,915	,563
MFOBIMT2	36	23,00	83,00	2154,00	59,8333	9,93047	98,614	-,810	4,985
MFOBIMGK	36	52,00	83,00	2245,00	62,3611	6,74919	45,552	1,402	2,190
MFOBIMGK2	36	27,00	82,00	2200,00	61,1111	8,91608	79,496	-,898	6,021
MFOBIMN	36	15,00	25,00	698,50	19,4028	2,41667	5,840	,521	-,311
MFOBIMN2	36	16,00	24,00	682,50	18,9583	2,21480	4,905	,531	-,570
MFOBIMP	36	20,0	31,0	949,0	26,361	2,6420	6,980	-,140	-,426
MFOBIMP2	36	21,00	32,00	946,50	26,2917	2,82685	7,991	,225	-,557
MFKNL	36	4,00	32,00	396,00	11,0000	7,94265	63,086	1,523	1,180
MFKNL2	36	4,00	26,00	348,00	9,6667	5,92332	35,086	1,424	1,146
MFKNT	36	4,00	37,00	454,00	12,6111	9,12540	83,273	1,132	,163
MFKNT2	36	3,00	32,00	431,00	11,9722	8,56400	73,342	1,123	,072
MFKNN	36	9,00	31,00	623,00	17,3056	5,69119	32,390	,522	-,227
MFKNN2	36	8,00	30,00	568,00	15,7778	5,76745	33,263	,643	-,468

Tabela 2. Osnovni centralni i disperzivni parametri kontrolnih grupa
(inicijalno i finalno mjerenje)

Iz tabele 2 vidi se da je prosječna visina učenika II 1 i II 3 razreda izmjerena u inicijalnom mjerenju iznosila 130,40, a u finalnom mjerenju 132,15. Prosječna težina izmjerena u inicijalnom mjerenju iznosi 27,63 kg, a u finalnom mjerenju 30,38 kg. Prosječni obim trbuha izmjeran u inicijalnom mjerenju iznosi 61,16, a u finalnom mjerenju iznosi 59,83. Prosječni obim grudnog koša izmjeran u inicijalnom stanju iznosi 62,36, a u finalnom 61,11 cm. Prosječni obim nadlaktice izmjeran u inicijalnom stanju iznosi 19,40, a u finalnom 18,95 cm. Prosječni obim potkoljenice izmjeran u inicijalnom mjerenju iznosi 26,36, a u finalnom mjerenju 26,29 cm. Prosječni kožni nabor leđa izmjeran u inicijalnom mjerenju iznosi 11, a u finalnom 9,66 mm. Prosječni kožni nabor trbuha izmjeran u inicijalnom mjerenju iznosi 12,61, a u finalnom mjerenju 11,97 mm. Prosječni kožni nabor leđa izmjeran u inicijalnom stanju iznosi 11,0, a u finalnom 9,66. Prosječni kožni nabor nadlaktice izmjeran u inicijalnom stanju iznosi 17,30, a u finalnom 15,77. Najveća standardna devijacija inicijalnog stanja zabilježena je u kožnom naboru trbuha i ona iznosi 9,12. Najveća standardna devijacija finalnog stanja zabilježena je u obimu trbuha i ona iznosi 9,93. Najveća negativna zakrivljenost izmjerena je u finalnom stanju u obimu grudnog koša i ona iznosi -0,898, tj. rezultati se nalaze desno od srednje vrijednosti, među većim vrijednostima. Izduženost je najviše izražena u finalnom stanju točnije u visini i ona iznosi -8,29, što nam govori da je ona pljosnatija od normalne (ima više slučajeva na repovima). Najveća pozitivna zakrivljenost je izmjerena u inicijalnom stanju u kožnom naboru leđa i ona iznosi 1,523, tj. rezultati se nalaze lijevo od srednje vrijednosti, među manjim vrijednostima. Izduženost je najviše izražena u finalnom stanju odnosno u obimu grudnog koša i ona iznosi 6,021, što nam govori da je raspodjela šiljatija od normalne (ima više rezultata nagomilanih oko centra raspodjele, te da ima tanke dugačke repove).

Motorne karakteristike eksperimentalne grupe (inicijalno i finalno mjerenje)

Descriptive Statistics									
	N	Min.	Max.	Sum.	Mean.	Std. Deviation	Variance	Skewness	Kurtosis
MRFT	18	1,00	11,20	62,94	3,4967	2,77993	7,728	1,723	2,589
MRFT2	18	2,85	56,30	246,91	13,7172	15,38748	236,775	1,899	2,789
MRTAPR	18	7,80	15,00	188,40	10,4667	1,74262	3,037	,684	1,383
MRTAPR2	18	6,25	8,73	130,82	7,2678	,73973	,547	,468	-,791
MRDUS	18	9,00	36,30	414,90	23,0500	6,08714	37,053	-,263	1,150
MRDUS2	18	12,70	37,00	453,00	25,1667	5,50892	30,348	-,237	,844
MRSUDIM	18	65,00	108,00	1609,00	89,3889	12,16982	148,105	-,293	-,582
MRSUDIM2	18	67,00	130,00	1974,50	109,6944	17,18938	295,475	-1,241	1,189
MRLS	18	8,00	19,00	242,00	13,4444	3,34703	11,203	-,246	-,888
MRLS2	18	15,00	23,00	334,00	18,5556	2,25499	5,085	,213	-,486

MRPREC	18	,00	3,00	30,00	1,6667	1,02899	1,059	-,324	-,871
MRPREC2	18	2,00	3,00	53,00	2,9444	,23570	,056	-4,243	18,000
MROS	18	23,57	35,36	514,09	28,5606	2,89149	8,361	,151	,813
MROS2	18	23,22	35,66	510,53	28,3628	3,45810	11,958	,776	-,263
MRBRZ	18	5,09	7,89	111,34	6,1856	,80684	,651	1,153	,664
MRBRZ2	18	4,59	6,10	95,69	5,3161	,39318	,155	,305	-,281

Tabela 3. Osnovni centralni parametri eksperimentalne grupe (inicijalno i finalno mjerenje)

Iz tabele vidimo da prosječno vrijeme učenika II 2 razreda ostvareno na flamingo testu u inicijalnom mjerenju iznosi 3,49, a u finalnom mjerenju 13,71. Prosječno vrijeme ostvareno na tappingu rukom izmjereno u inicijalnom stanju iznosi 10,46, a u finalnom 7,26. Prosječni dohvat u sjedu izmjeren u inicijalnom stanju je iznosio 23,05, dok je u finalnom mjerenju isti bio 25,16. Prosječni skok u dalj u inicijalnom mjerenju je iznosio 89,38, dok je u finalnom mjerenju ostvaren bolji rezultat u vrijednosti 109,69. Test ležanje-sijed u inicijalnom stanju je izmjeren 13,44 (prosječno), dok je u finalnom bio 18,55. Prosječna preciznost eksperimentalne grupe u inicijalnom mjerenju je bila 1,66, dok je u finalnom ona iznosila 2,94. Test osmice u inicijalnom stanju (prosječno) je iznosio 28,56, dok je u finalnom stanju ostvaren neznatan uspjeh u iznosi 28,36. Prosječna brzina na 21,2 metra izmjerena u inicijalnom stanju iznosi 6,18, dok u finalnom vidimo osjetno poboljšanje 5,31. Najveća negativna zakrivljenost izmjerena je u finalnom stanju u preciznosti i ona iznosi -4,243, tj. rezultati se nalaze desno od srednje vrijednosti, među većim vrijednostima. Izduženost je najviše izražena u inicijalnom stanju točnije preciznosti i ona iznosi -0,871, što nam govori da je ona pljosnatija od normalne (ima više slučajeva na repovima). Najveća pozitivna zakrivljenost je izmjerena u finalnom stanju točnije u flamingo testu i ona iznosi 1,899, tj. rezultati se nalaze lijevo od srednje vrijednosti, među manjim vrijednostima. Izduženost je najviše izražena u finalnom stanju odnosno u preciznosti i ona iznosi 18,00, što nam govori da je raspodjela šiljatija od normalne (ima više rezultata nagomilanih oko centra raspodjele, te da ima tanke dugačke repove).

Motorne karakteristike kontrolnih grupa (inicijalno i finalno mjerenje)

Descriptive Statistics									
	N	Min.	Max.	Sum.	Mean.	Std. Deviation	Variance	Skewness	Kurtosis
MRFT	36	,87	7,97	108,68	3,0189	1,71512	2,942	1,009	,666
MRFT2	36	,86	19,22	129,68	3,6022	3,38800	11,479	3,400	13,364
MRTAPR	36	6,41	15,26	381,38	10,5939	2,10980	4,451	,385	-,433

MRTAPR2	36	7,18	15,58	352,31	9,7864	1,69932	2,888	,936	2,310
MRDUS	36	7,70	32,70	814,20	22,6167	6,71555	45,099	-,459	-,442
MRDUS2	36	10,50	30,00	763,70	21,2139	5,66978	32,146	-,479	-,865
MRSUDIM	36	20,00	121,00	2602,50	72,2917	24,08775	580,220	,002	-,347
MRSUDIM2	36	,80	127,00	3378,80	93,8556	26,80298	718,400	-1,222	2,514
MRLS	36	,00	22,00	385,00	10,6944	6,64538	44,161	-,189	-1,019
MRLS2	36	,00	23,00	452,00	12,5556	6,15720	37,911	-,365	-,588
MRPREC	36	,00	4,00	92,00	2,5556	,77254	,597	-1,377	2,488
MRPREC2	36	1,00	3,00	88,00	2,4444	,60684	,368	-,588	-,513
MROS	36	30,02	43,76	1330,83	36,9675	3,65883	13,387	-,053	-1,116
MROS2	36	28,86	42,00	1248,88	34,6911	3,12886	9,790	,184	-,436
MRBRZ	36	4,77	7,72	210,81	5,8558	,68677	,472	,787	,630
MRBRZ2	36	4,67	7,17	204,40	5,6778	,58313	,340	,605	-,037

Tabela 4. Osnovni centralni i disperzivni parametri kontrolnih grupa (inicijalno i finalno mjerenje)

Iz tabele 4. vidimo da prosječno vrijeme učenika II 1 i II 3 razreda ostvareno na flamingo testu u inicijalnom mjerenju iznosi 3,0, a u finalnom mjerenju 3,6. Prosječno vrijeme ostvareno na tappingu rukom izmjereno u inicijalnom stanju iznosi 10,59, a u finalnom 9,78. Prosječni dohvat u sjedu izmjeren u inicijalnom stanju je iznosio 22,61, dok je u finalnom mjerenju isti bio 22,21. Prosječni skok u dalj u inicijalnom mjerenju je iznosio 72,29, dok je u finalnom mjerenju ostvaren bolji rezultat u vrijednosti 93,85. Test ležanje-sijed u inicijalnom stanju je izmjeren 10,69 (prosječno), dok je u finalnom bio 12,55. Prosječna preciznost eksperimentalne grupe u inicijalnom mjerenju je bila 2,55, dok je u finalnom ona iznosila 2,44. Test osmice u inicijalnom stanju (prosječno) je iznosio 36,96, dok je u finalnom stanju ostvaren neznatan uspjeh u iznosi 34,69. Prosječna brzina na 21,2 metra izmjerena u inicijalnom stanju iznosi 5,85, dok u finalnom vidimo osjetno poboljšanje 5,67. Najveća negativna zakrivljenost izmjerena je u inicijalnom stanju u preciznosti i ona iznosi -1,377 tj. rezultati se nalaze desno od srednje vrijednosti, među većim vrijednostima. Izduženost je najviše izražena u inicijalnom stanju točnije osmici ona iznosi -1,116, što nam govori da je ona pljosnatija od normalne (ima više slučajeva na repovima). Najveća pozitivna zakrivljenost je izmjerena u finalnom stanju točnije u flamingo testu i ona iznosi 3,400, tj. rezultati se nalaze lijevo od srednje vrijednosti, među manjim vrijednostima. Izduženost je najviše izražena u finalnom stanju odnosno u

flamingo testu i ona iznosi 13,36, što nam govori da je raspodjela šiljatija od normalne (ima više rezultata nagomilanih oko centra raspodjele, te da ima tanke dugačke repove).

Zaključak

Ovaj rad ima za cilj probuditi znatiželju čitatelja, te na kritički način pristupiti analizi istog. Prezentirane su tabele inicijalnih i finalnih mjerenja kontrolne i eksperimentalne grupe. Iz njih se dosta toga može čitati bez dodatnog objašnjenja. T-test uparenih uzoraka kontrolne i eksperimentalne grupe nismo mogli prezentirati limitirani brojem strana koji se daje za Zbornik. Možemo konstatovati da se uticaj programirane nastave vidi kroz bolje rezultate u motornom prostoru. Analizom morfoloških karakteristika učenika drugih razreda izmjerenih u finalnom mjerenju, možemo zaključiti da su se desile neke promjene. Eksperimentalna grupa je bila pod utjecajem programirane nastave. Programirana nastava sačinjena je od dva ciklusa. Prvi ciklus je obuhvatio motoriku, dok drugi ciklus pojedina polja iz sportske gimnastike i atletike. Značajne statističke podatke smo dobili u testovima: flamingo, skok udalj iz mjesta, ležanje-sijed, brzina trčanja, taping rukom, dohvat u sijedu, te u preciznosti. Razlike između kontrolne i eksperimentalne grupe su uočljive u više motornih dimenzija. Iako je uzorak ispitanika bio mali (54) možemo reći da su se ipak desile neke promjene pod utjecajem programirane nastave. Ovo istraživanje može biti početak za ostala mnogobrojna istraživanja, koja će poticati na mjenjanje trenutnih programa koji su zastupljeni u osnovnoj školi. Naravno, u tom slučaju, neophodno je provesti istraživanje na većem broju ispitanika i na dužem vremenskom intervalu rada.

Literatura

1. Dautbašić, S. Bradić, A. (2005). Antropomotorika priručnik. Fakultet sporta i tjelesnog odgoja Sarajevo. Sarajevo.
2. Findak, V. (2003). Metodika tjelesne i zdravstvene kulture. Školska knjiga Zagreb. Zagreb.
3. Hadžikadunić, M. Mađarević, M. (2004). Metodika nastave tjelesnog odgoja sa osnovama fiziologije tjelesnog vježbanja. Pedagoški fakultet u Zenici. Zenica
4. Kvesić, M. (2008). Metodika tjelesne i zdravstvene kulture-skripta. Fakultet prirodoslovno matematičkih i odgojnih znanosti Sveučilišta u Mostaru. Mostar
5. Mađarević, M. Mehmedić, U. (1998). Teorija i metodika tjelesnog odgoja. Pedagoška akademija u Zenici. Zenica.

6. Mikić, B. (2000). Psihomotorika (drugo prošireno izdanje). Filozofski fakultet u Tuzli. Tuzla.
7. Mišigoj-Duraković i suradnici, M. (1995). Morfološka antropometrija u športu. Fakultet za fizičku kulturu u Zagrebu. Zagreb
8. Rađo, I. (1998). Transformacioni procesi motoričkih i funkcionalnih sposobnosti i različitih aspekata u plivanju. Fakultet za fizičku kulturu. Sarajevo.
9. Rađo, I., Šošić, H. (1998). Mjerenje u kineziologiji. Fakultet za fizičku kulturu u Sarajevu. Sarajevo.

THE INFLUENCE OF CURRICULA ON THE MORPHOLOGICAL CHARACTERISTICS AND MOTOR SKILLS OF CHILDREN IN THE LOWER GRADES OF PRIMARY EDUCATION

Abstract

This paper aims to validate the theoretical postulates of planning and programming classes in physical education, with the subject and aim of the research focused on improving the practical work in the field of motor skills and knowledge development. The teaching process in the school subject of physical education aspires to educate the students (individuals) in a planned and programmed manner with the goal of affecting their physical and psychological constitution. The curricula should reflect the fundamentals of the physical and health education which strives to develop a well-rounded personality. The curricula which are used in class at the time when children reach the progressive stage in their physical growth and development have to be of the highest quality and designed by experts if they are to help meet the teaching objectives. This paper uses descriptive statistics to best explain the students' morphological characteristic and motor skills. The paper has a practical application, since the initial and final measurements and tests which are used to monitor and evaluate students have already been completed. The charts have been created which are to provide the working teachers with information on the outcomes of the curriculum in use. There is also the option of designing new curricula which would aim to foster the inherent biological potential of each child through quality practical work.

Key words: curriculum, morphological characteristics, motor skills

Dr. sc. Vanesa Delalić

UDŽBENIK I NJEGOVA PRIMJENA ZA EFIKASNIJE UČENJE U NASTAVI MOJE OKOLINE (PRIRODE I DRUŠTVA)

Sažetak

Uz učitelja, udžbenik je još uvijek najdostupniji izvor znanja u školi. Naglim razvojem informacijskih tehnologija, prvo računara, a zatim i interneta (web stranice, e-pošta), omogućena je znatno brža protočnost informacija što je najavilo velike promjene i u školskom učenju. Međutim, dokle god je škola organizirana na tradicionalan način, bit će potrebni udžbenici, ma kako oni doista izgledali. Udžbenik će, dakle, postojati kao izvor informacija namijenjen učenju, zajedno s računima i drugim proizvodima informacijske i obrazovne tehnologije. Nastavni proces obilježava supostojanje raznovrsnih koncepcija nastave i pluralizam metodičkih pristupa, koji čine koncepciju nastave pojedinog predmeta u našem slučaju predmeta Moje okoline, Prirode i Društva, a u skladu s tim i brojnost udžbenika za isti predmet. Ono što je zajedničko autorima udžbenika te svima onima koji su profesionalno uključeni u školstvo isticanje je važnosti aktivne uloge učenika u procesu učenja, potrebe razvijanja kritičkog i stvaralačkog mišljenja te učeničkih stvaralačkih mogućnosti, zatim traženje načina da se škola u što većoj mjeri usmjeri prema učeniku. Naponi autora i autorskih timova koji izrađuju udžbenike, te izdavačkih kuća usmjereni su prema stvaranju što kvalitetnijih udžbenika, koji će odgovarati potrebama korisnika i biti usklađeni sa suvremenim koncepcijama nastave. S druge strane, ne postoje objektivni pokazatelji kvalitete udžbenika te se kao znanstvena zadaća koju tek treba ostvariti postavlja stvaranje mjerila za vrednovanje udžbenika pojedinih predmeta. Pojedini nastavnici rado preuzimaju gotova rješenja koja im donosi udžbenik (i uz njih određeni priručnik) te nekritički ostvaruju sa svojim učenicima sve ono što autor udžbenika nudi. Današnji učenici žele biti aktivni učesnici u nastavi, a to mogu ostvariti ako im se omogući učenje otkrivanjem, istraživanjem, igrom i radom. Stvaranje ambijenta za učenje u kome učenik ima participativnu ulogu i kroz vlastite misaone aktivnosti izgrađuje svoja znanja istovremeno je ideal kome se teži ali i kriterijum za evaluaciju nastavnog

procesa. Kao obavezan izvor znanja u nastavi i školskom učenju, udžbenik predstavlja temeljnu tačku susreta između profesionalne kompetencije nastavnika i učenikovih očekivanja te povlašteni kanal putem kojeg se ostvaruje nastavna komunikacija. Udžbenik je najjednostavnije odrediti kao knjigu u kojoj je na poseban način prema pedagoškim, psihološkim, didaktičkim i metodičkim načelima prerađena pojedina tema ili nastavna jedinica prilagođena učenju novih pojmova svih subjekata u obrazovanju. Savremeni udžbenik bi trebao voditi učenike do otkrivanja novih spoznaja i prestati biti samo knjiga za učenje a postati knjiga koja uči učiti. Vrijednosti udžbenika iz Moje okoline (Prirode i Društva) nisu garancija za ostvarivanje postavljenih ciljeva i zadataka nastave. Udžbenik u nastavi mora da gubi funkciju jednog izvora znanja, bez obzira na njegov kvalitet i vrijednost. Kao obavezan izvor znanja u nastavi i školskom učenju, udžbenik predstavlja temeljnu tačku susreta između profesionalne kompetencije nastavnika i učenikovih očekivanja te povlašteni kanal putem kojeg se ostvaruje nastavna komunikacija. Demokratska škola može ga iskoristiti kao dragocijeno sredstvo u službi fleksibilne organizacije procesa učenja i poučavanja, naravno integriranog i obogaćenog s drugim tekstovima i publikacijama (dječje enciklopedije, časopisi, priručnici, atlasi, rječnici i sl.) te s alternativnim sredstvima i proizvodima informacijske i obrazovne tehnologije.

Ključne riječi: *udžbenik, nastava, predmeti Moja okolina, Priroda i Društvo, nastavni sadržaji*

Uvod

Udžbenik je danas još uvijek najviše korišteno nastavno sredstvo pomoću kojeg učenici stiču znanja i umijeća. U savremenoj školi udžbenik se ubraja u malu obrazovnu tehnologiju iako se smatra kao niža kategorija tehnologije, ne izostavlja se kao medij, naprotiv, ima svoje mjesto u sklopu multimedijских izvora znanja. Kao obavezan izvor znanja u nastavi i školskom učenju, udžbenik predstavlja temeljnu tačku susreta između profesionalne kompetencije nastavnika i učenikovih očekivanja te povlašteni kanal putem kojeg se ostvaruje nastavna komunikacija.

Malić određuje udžbenik kao knjigu „u kojoj se znanstveni ili stručni sadržaji prerađuju na poseban način, prema određenim pedagoškim, psihološkim i didaktičko-metodičkim načelima, pa takva 'didaktička' aparatura postaje bitnom odrednicom knjige koja pretendira na naziv udžbenika“ (Malić, 1983: 6). U rječnicima pod natuknicom udžbenik nalaze se sljedeća određenja toga pojma:

„knjiga koja metodički izlaže nastavno gradivo prema državnom programu za određeni razred određene škole“ (Šonje, 2000:1294). Bežen i Munk definiraju udžbenik kao „stručnu knjigu za stjecanje znanja i sposobnosti minimalno određenih nastavnim programom škole.“ (Bežen, Munk, 2002: 425). Sadržajno određujući pojam udžbenika Poljak ističe ove bitne odrednice udžbenika:

- udžbenik je „osnovna školska knjiga“
- udžbenik je uređen na „osnovi propisanog nastavnog plana i programa“ u procesu obrazovanja učenika „gotovo svakodnevno upotrebljavaju“
- udžbenik treba biti „didaktički oblikovan radi racionalnijeg, optimalnijeg, ekonomičnijeg i efikasnijeg obrazovanja“ (Poljak, 1980: 29).

Malić ovom opisu dodaje i obveznost kao značajnu odrednicu udžbenika jer se u pravilu za svako odgojno- obrazovno područje propisuje obavezan udžbenik u kojem je sadržano nastavno gradivo, utvrđeno nastavnim programom, pa se udžbenik i po tome razlikuje od ostalih školskih knjiga – neobaveznih – koje se koriste u procesu odgoja i obrazovanja (Malić, 1983: 7). Iako je u našoj svijesti udžbenik prvenstveno vezan uz tiskanu knjigu, što potvrđuju i navedene definicije, udžbenici su danas dostupni i u drugim medijima, pri čemu se s obzirom na tehnološki razvoj podrazumijeva udžbenik u elektroničkom obliku, u mediju CD ili DVD –a.

Didaktičko oblikovanje udžbenika

Polazeći od obilježja da je udžbenik osnovna školska knjiga koju učenici svakodnevno upotrebljavaju u svom obrazovanju, proizlazi da je udžbenik u svom didaktičkom oblikovanju u skladu sa zakonima procesa obrazovanja, odnosno da u sebi implicira strukturu tog procesa. To znači da u oblikovanju pojedinih njegovih dijelova koji se odnose na nastavne teme trebaju postojati dijelovi teksta koji učenika upućuju na neke predradnje u vezi s pripremanjem za pristup novoj temi. Zatim se treba pažljivo didaktički oblikovati izlaganje novih sadržaja s potrebnim omjerom iznošenja činjenica i generalizacija, ali i popratnim slikovnim priložima. Nakon toga slijedi tekst u kojem se učenici upućuju na vježbanje određene aktivnosti, ponavljanje sadržaja i provjeravanje ostvarenih zadataka. Takvo didaktičko oblikovanje udžbenika potrebno je posebno za učenike osnovne škole koji se tek uvode u rad s tekstom. Udžbenik kao osnovna školska knjiga mora biti tako didaktički oblikovan da bude pristupačan izvor znanja te da pridonosi osposobljavanju učenika za čitanje i rad na tekstu uopće. Naime, sadržaj udžbenika oduvijek je strukturiran po tematici nastavnog sadržaja, odnosno po sistematici znanstvene discipline. To je

globalna podjela po poglavljima, glavama i temama. No, to nije toliko karakteristično za njegovo didaktičko oblikovanje. Ono dolazi do izražaja u oblikovanju pojedine nastavne teme. Dakle, didaktičkim oblikovanjem pojedine nastavne teme provodi se i didaktičko oblikovanje udžbenika u cjelini. Ranije je rečeno da je uvođenje učenika u nove nastavne sadržaje početna etapa nastavnog procesa. Dakako, to pripremanje učenika obavlja nastavnik, ali u tome ne treba posve isključiti i doprinos udžbenika. Pri tome se ne misli da bi se učenici trebali u sklopu redovne nastave iz udžbenika pripremati za novu nastavnu temu, premda ni to nije posve isključeno, nego da se u tom dijelu teksta iznesu učenicima informacije o tome koje sve predradnje moraju obaviti prije negoli prijeđu na proučavanje nove teme, s tim da te predradnje obave izvan nastave, neposredno prije prijelaza na obrađivanje nove nastavne teme u nastavi. Time udžbenik postaje izvor informacija za takav pripremni rad učenika. Ako je to u udžbeniku formulirano, tada je dovoljno da nastavnik u pravo vrijeme uputi učenike na te formulacije, i da zatim učenici po tim informacijama obave tražene predradnje. Dakako, time se ne isključuje da nastavnik prema potrebi proširi sadržaj pripremanja, ali u tome u velikoj mjeri može ispomagati i udžbenik. To znači da je dužnost autora udžbenika da u početnom dijelu teksta koji se odnosi na pojedine teme formulira zadatke koji imaju pripremni karakter za pristup novoj temi. Program, odnosno sadržaj pripremnog rada može biti veoma raznovrstan, što ovisi, prije svega, o karakteru teme.

Prema tome, sadržaj tog pripremanja, na koji će autor udžbenika orijentirati učenike, može biti raznovrstan, što ovisi o sadržaju nastavne teme, objektivnim i subjektivnim mogućnostima izvođenja te o dovitljivosti autora da odabere šta je tipično, ali istovremeno učenicima pristupačno i interesantno. Zbog toga i sadržaj pripremanja treba iz teme u temu mijenjati, da ne postane učenicima jednoličan. Štoviše, na osnovi predloženog bogatijeg sadržaja pripreme formuliranog u udžbeniku može se provesti diferencijacija rada učenika, tj. da pojedini učenici ili grupe učenika izvedu samo dio tog programa. U tom slučaju ti zadaci u udžbeniku mogu nadoknaditi nedostatak nastavnih listića za samostalan rad učenika (individualni, grupni ili u paru). No, to se već odnosi na rad nastavnika, kako će i u kojoj mjeri iskoristiti pruženu pomoć u udžbeniku. Neki autori udžbenika, na žalost, ne svi, zaista uvažavaju taj didaktički zahtjev o nužnosti izvođenja predradnji kao preduvjeta uspješnijeg pristupa novoj nastavnoj temi, pa se tom početnom dijelu teksta u pojedinom poglavlju koji se odnosi na uvodni dio u nastavnu temu dale ovakve naslove: Priprema za rad, Prouči i riješi, Pokušaj odgovoriti, Znaš li, Prouči, Ispitaj, Ponovite, Pročitajte itd. Doduše,

u nekim udžbenicima se također formuliraju neke nužne pripremne radnje, samo bez posebnog naslova, odnosno podnaslova za taj dio teksta, što je također moguće praktično rješenje.

Udžbenik i organizacija procesa učenja u nastavi Moje okoline (Prirode i društva)

Osmišljavanje udžbeničkih sadržaja nije moguće bez uvida u zakonitost nastavnog zbivanja. To znači da se pri osmišljavanju udžbenika treba paziti na uslove rada u toku nastave, karakteru nastavnog sadržaja, o kvalitetu samog udžbenika, iskustvima, znanjima i sposobnostima učenika i dr. “Osnovna funkcija knjige treba da bude pripremanje učenika za nastavu i njegovo osposobljavanje za služenje knjigama.”(Slatina, 137: 1998.) Zbog toga je neophodno da nastavnik:

- identifikira pretpostavke na kojima sadržaji udžbenika počivaju
- odredi neophodne predradnje koje učenik treba da izvrši prije samog pristupa proučavanju datog sadržaja (posmatranje, prikupljanje određenih informacija i činjenica, slušanje određenih tv – emisija i radio- emisija)
- odredi radnje i operacije koje učenik treba neposredno da aplicira na taj sadržaj
- utvrdi ključne tačke sadržaja oko kojih će biti povezani ostali elementi tog sadržaja

iIzabrane metode upućivanja učenika u mogućnosti i načine korištenja udžbenika (Slatina, 138: 1998.)

Da bi nastavnik uspješno koristio udžbenik iz moje okoline (prirode i društva) potrebno je da prije svega vlada metodikom prirode i društva kako bi određene nastavne sadržaje metodički oblikovao na način koji najviše odgovara učeničkim sposobnostima, interesima, predznanjima, uvjetima u kojima se nastava izvodi. Sve navedeno u velikoj mjeri ovisi o samom nastavniku ; njegovoj želji, kreativnosti, sposobnosti, materijalnim uvjetima, korištenju nastavnih sredstava i savremene tehnologije. Za djecu nižeg školskog uzrasta najvažnija je očiglednost i povezivanje sadržaja sa iskustvom učenika. Oni vole posmatrati ilustracije i slike. Vješto ih opisuju, povezuju odnose među promatranim pojavama, uočavaju šta je bitno po veličini i boji. Nastavni sadržaj koji su propisani Nastavnim planom i programom a samim tim se nalaze i u udžbeniku Moje okoline (Prirode i Društva) još ne predstavljaju obrazovno dobro ,jer učenici ne razumiju i nisu u mogućnosti doživjeti pojedine sadržaje. Da bi nastavni sadržaji bili obrazovno dobro potrebno ih je pravilno pripremiti za proces učenja. Učitelj postavlja ciljeve nastave iz različitih izvora. Nakon toga ih opisuje, odnosno opisuje do koje promjene ti ciljevi trebaju dovesti intelektualni i

emocionalni razvoj učenika. Postavljanje ciljeva za svaku nastavnu jedinicu ukazuje na jedan od aspekata učenja učenika. U današnje vrijeme u nastavi se više naglašavaju kognitivni zadaci dok se afektivni sve više zapostavljaju. Negativni efekti iz afektivnog ometaju kognitivno učenje. Kognitivno i afektivno u određenim fazama ličnosti nerazdvojive su. Praksa u školama je pokazala da afektivni zadaci olakšavaju ostvarivanje kognitivnih zadataka. Nije dovoljno da nastavnici poznaju samo sadržaje nastave, on mora da dovoljno dobro poznaje svoje učenike. Udžbenici iz Prirode i Društva u višim razredima razredne nastave učenicima predstavljaju teškoće jer pružaju mnoštvo informacija i pojmova koje učenici nisu u stanju razumjeti. Pored toga prema Nastavnom planu i program ostavljeno je malo prostora za ponavljanje i utvrđivanje naučenog.

U savremenoj je školi priroda i društvo najčešće središnji nastavni predmet i čini temelj razvijanju sposobnosti koje su preduvjet za otkrivanje, isprepletenosti i zakonitosti pojava i procesa u prirodi i društvu u kojem čovjek živi. Cilj je nastave Prirode i Društva doživjeti i osvijestiti složenost, raznolikost i međusobnu povezanost živog i neživog koji djeluju u čovjekovom prirodnom i društvenom okružju, razvijati pravilan odnos prema ljudima i događajima i otvoreno prihvatati različite stavove i mišljenja te poticati znatiželju za otkrivanje pojava u prirodnoj i društvenoj sredini). Suvremeni pristup učenja i poučavanju u nastavi Moje okoline (Prirode i Društva) u nižim razredima osnovne škole uključuje primjenu različitih strategija poučavanja usmjerenih na učenika. "U savremenoj nastavi udžbenik postupno prestaje biti glavni izvor znanja i glavni medij koji uvjetuje metodičke scenarije u svim nastavnim predmetima. Sve više učitelja je sposobno kreirati nastavne situacije koje mogu zadovoljiti razvojne potrebe određene zajednice učenika bez detaljnijih uputa u ili uz udžbenike"(Matijević, 81: 2004). Sve je više nastavnika spremno samostalno pripremiti materijale za realizaciju nastave, ne pridržavajući se strogo onoga šta piše u udžbenicima, otvarajući time vrata kreativnosti i slobodi ideja. O udžbeniku, osim o obrazovnom sredstvu, treba razmišljati i o odgojnom sredstvu kojem je u cilju biti otvorenim prema dugim odgojno - obrazovnim sredstvima i zahtjevima predstavljajući poveznicu između obrazovanja prema odgoju.

Priprema udžbenika počinje određivanjem pedagoške svrhe i planiranja nastavnog rada. Sadržaji, struktura, grafička i likovna oprema udžbenika prošla je znatan kvalitativni razvojni put te postaje sve teže izabrati prikladan udžbenik koji bi bio kulturno i znanstveno vrijedan, metodički dobro strukturiran i prilagođen interesima i sposobnostima učenika i uslovima u kojim žive.

Algoritam korištenja udžbenika

Algoritmi nam pomažu da ostvarimo uvid u sadržaje nastave. Za učenike upoznavanje sa udžbenikom iz Moje okoline odnosno Prirode i Društva počinje na prvom času i ima veoma važnu ulogu. Nastavnik prezentira učenicima sve što će u toke naredne školske godine učiti. Na taj način motivišemo učenike i dajemo im prostor da sami odaberu sadržaje koji ih posebno interesuju i o kojima imaju određena predznanja. Velika je greška na prvom času odmah krenuti sa obradom nove lekcije jer time učenici stiču dojam da puno toga trebaju naučiti i da možda neće stići. U nastavi treba doći do povezivanja sadržaja nastave s postojećim znanjima, interesima i potrebama učenika. Učenici rado sudjeluju u nastavi samo ih treba motivisati i dati im do znanja da je njihovo mišljenje jako važno. Nastava moje okoline je tako koncipirana da se uči traganjem i otkrivanjem zbog čega treba biti dobro osmišljena logičko- metodički, a u isto vrijeme spontana.

Algoritam korištenja udžbenika prema Slatini su:

1. Razmisli zašto se udžbenik tako zove.
2. Prije čitanja knjige pogledaj sadržaj knjige i vidi iz kojih se poglavlja sastoji.
3. Iz koliko i kojih dijelova se sastoji udžbenik.
4. Prelistaj udžbenik.
5. Otkrij kojem problem autor udžbenika daje najviše prostora, a kojem najmanje.
6. Prilikom prelistavanja udžbenika šta ti je posebno privuklo pažnju?
7. Kako glasi pitanje o kojem bi najviše volio razgovarati?
8. Izaberi jedno pitanje i čitajući tekst, pokušaj pronaći odgovor na pitanje.
9. Vрати se na poglavlje iz kojeg si izabrao pitanje.
10. Izdvoji nepoznate pojmove.
11. Čitaj tekst brže.
12. Pokušaj napraviti vlastitu logičku strukturu nakon prvog čitanja u cjelini.
13. Objasni nastavniku ili nekom drugom ono što si saznao.
14. Upotpuni znanje ponovnim čitanjem teksta.
15. Pripremi pitanja i problem za raspravu i pitanja i problem koje će ti nastavnik pojasniti.

(Slatina, 143: 2008)

Učenje algoritama kroz Metodiku moje okoline (Prirode i Društva)

Učenje algoritama kroz Metodiku nastave Moje okoline (Prirode i Društva) predstavlja značajan korak u formiranju algoritamskih procesa, a ne samo učenje njihovih propisa. Iako znamo da se algoritamski procesi mogu formirati i bez učenja algoritamskih propisa kroz rješavanje zadataka po uzoru na model. Nedostatak ovakvog načina učenja algoritamskih procesa je taj što učenici u takvim slučajevima, ne shvataju operacije pomoću kojih rješavaju određene zadatke. Učenici ne mogu samostalno upravljati ovakvim operacijama niti ih primjenjivati, jer je stepen uopćenosti takvih operacija nedovoljno visok. Ovi nedostaci se mogu ukloniti ako se algoritamske operacije formiraju na osnovu algoritamskih propisa iako i oni imaju svoje nedostatke, jer se operacije formiraju posredno usvajanjem znanja o operacijama i načinima postupanja. Ovaj način zavisi prije svega od individualnih osobina učenika, zatim metoda koje bolje odgovaraju učeničkim sposobnostima kao i način na koji odabrani metod primjenjuje. Prema Landi mogući su različiti načini formiranja algoritamskih procesa na osnovu učenja algoritamskih propisa. Formiranje algoritamskih procesa moguće je na sljedeće načine:

1. Prethodno učenje napamet algoritamskih propisa -pravila postupanja
2. Postepeno usvajanje algoritamskog propisa i njedovo postepeno izvršavanje
3. Postepena obrada algoritamskih procesa
4. Učenje algoritama i formiranja algoritamskih procesa sastoji se u tome da se algoritmi učenicima ne daju u gotovom obliku, već se oni obučavaju da te algoritme samostalno usvajaju (L.N. Landa, 194: 1975).

Prvi način je prethodno učenje napamet algoritamskih propisa odnosno pravila postupanja. Ovaj način je najgori, ali u nekim slučajevima on je potreban, čak i neizbježan. Tako, na primjer učenik ne može poštivati saobraćajne znakove i pravila kretanja ulicom prije nego što usvoji te nastavne sadržaje (vrste znakova, njihova značenja, pravila kretanja ulicom sa trotoarom i bez trotoara, saobraćajna kultura).

Drugi način je postepeno usvajanje algoritamskog propisa i njegovo postepeno izvršavanje. U ovom slučaju učenici se ne bave učenjem napamet odgovarajućih propisa. Ovaj način je posebno zastupljen u nastavi moje okoline (prirode i društva) kada se izvode određeni ogledi i eksperimenti. Prvo čitaju uputstvo i izvršavaju ga, zatim čitaju drugi korak i izvode ga, sve dok ne dođu do kraja. Ponavljanjem ovih postupaka učenici zapamte redosljed operacija, a ne popis. Zbog načina na koji su radili mogu izvesti ogled ili eksperiment bez gledanja u uputstvo. Ovaj način je

dosta lakši i ekonomičniji, a rezultati učenja su mnogo bolji (znanja stečena na takav način su dugotrajnija) nego što je to slučaj sa prvim načinom.

Treći način je postepena obrada algoritamskih procesa. Ovaj način je karakterističan po tome što se učeniku u svakom datom trenutku saopštava samo jedno uputstvo iz propisa i zahtijeva se od njega da više puta ponovi jednu te istu operaciju. Kada se usvoji prva operacija učenik dobija drugo uputstvo i uči drugu operaciju. Nakon naučene prve i druge operacije daju se vježbe za njihovu zajedničku primjenu. Da bi nastavnici uspješno koristili ovaj način potrebno je pripremiti dosta materijala i osmisliti posebne vježbe. Na primjer: Orijentacija učenika u prostoru je veoma zahtjevna cjelina koja se radi iz moje okoline. Da bi je učenici usvojili i uspješno se orijentirali u prostoru potrebno je da krenemo od njihovog okruženja, zatim kada to usvoje upoznaju šire okruženje, objekte, znamenitosti, građevine što im pomaže u orijentaciji u prostoru.

Četvrti način učenja algoritama i formiranja algoritamskih procesa veliki značaj ima i individualizacija. Ona može da se ispoljava tako što nekim učenicima mogu biti optimalni razni algoritmi, tako i u tome što neki učenici treba na razne načine da uče algoritme. Postoje učenici kojima nije potrebno i ne uče određene algoritme, ali veoma uspješno usvajaju algoritamske procese. Razlike postoje samo u procesu ovladavanja algoritamskim procesima, o čemu treba voditi računa u toku nastave. Danas, uvođenjem inkluzije u redovnu osnovnu školu nastavnici se svakodnevno susreću sa djecom kojoj je potreban poseban plan i način rada kako bi napredovali i u određenoj mjeri usvajali predviđene sadržaje. Za takvu djecu se prave individualizirani planovi rada. Zadaci su prilagođeni koji njihovim sposobnostima i potrebama bilo u vidu individualizirane ili programirane nastave.

U nastavi karakter radnji ovisi od postavljenih ciljeva i uslova u kojima se radi. “ Algoritmi nastave mogu biti sastavljeni kako za nastavnika koji izvodi nastavni proces u običnim razrednim uslovima, tako i za njihovo postavljanje u osnovu programa za učenje koji će se realizirati pomoću programiranog udžbenika ili mašine za učenje.” (L.N. Landa, 205: 1975). Učenici pomoću učenja i korištenja općih metoda mišljenja, uključujući i algoritamske, utiču na povećanje brzine i sigurnosti usvajanja znanja, vještina i navika, kao i na smanjivanje broja grešaka prilikom rješavanja zadataka. Izgradnja i primjena algoritama zahtjeva tačnost, urednost, dosljednost i disciplinovanost mišljenja. Ove kvalitete se formiraju i u procesu učenja algoritamskih metoda.

Logički i psihološki nedostaci teorijskih tvrdnji u udžbenicima Moje okoline (Prirode i društva)

Teškoće i greške na koje učenici najčešće nailaze u udžbenicima, ali i u nastavi najbolje je opisao L.N. Landa u knjizi Kibernetika i pedagogija. U daljnjem tekstu razmotrit ćemo neke osobine i nedostatke njihovog izlaganja u udžbenicima.

Nedostaci teorijskih tvrdnji u udžbenicima su:

1. Kategorički sud umjesto uslovnog
2. Odsustvo logičkih sveza
3. Upotreba gramatičkih sveza umjesto logičkih
4. Poredak, neorganizovanost obilježja
5. Pokazivanje nedovoljnih obilježja
6. Pokazivanje nebitnih (ograničenih) obilježja (L.N. Landa,153- 162. 1975.)

Pored navedenih grešaka u udžbenicima, greške se javljaju i u nastavi jer prilikom objašnjavanja nastavnici ne vode dovoljno računa o tome da ono što je njemu poznato ne mora biti poznato drugome, i da se prilikom objašnjavanja nepoznatog mora koristiti poznato onome kome se objašnjava.

Zaključak

Udžbenik i njegovo oblikovanje jedno su od važnijih didaktičkih materijala koji svakako doprinosi kvaliteti i atraktivnosti nastave. U kombinaciji s ostalim metodičko- didaktičkim materijalima, doprinosi stvaranju cjelovite, potpuno ostvarene osobe, čijem razvoju valja težiti. U udžbenicima Moje okoline (Prirode i Društva) razredne nastave ne bi trebao biti naglasak samo na kognitivnom, nego i na afektivnom i psihomotornom području. Samo osoba koja ima razvijene sve ljudske potencijale može biti sretna osoba, okrenuta stalnom rastu i razvoju.

Nova didaktičko-metodička struktura i oblikovanje udžbenika predstavljala bi znatan doprinos ne samo novoj ulozi udžbenika, nego i novim ulogama učenika i nastavnika pri promjeni filozofije, govoreći pri tome o kreativnosti. Potrebno je osvijestiti potrebe osnaživanja kreativnog izraza učenika kao budućih nositelja kreativnih promjena u društvu. Izgradnja algoritama zahtjeva duboku i svjesnu analizu predmeta Moja okolina (Priroda i Društvo), pojava i procesa koji se analiziraju i prate u nastavi, otkrivanje njihovih obilježja, načini njihovih povezivanja, izvođenje radnji koje zavise od logičkih postupaka, određivanje racionalne strategije učenja. Učenje

algoritama nije samo sredstvo upravljanja mišljenjem učenika već je i način da učenici nauče da samostalno upravljaju svojim mišljenjem. Osnovna je zadaća udžbenika da nauči učenika učiti, da ga potiče, angažira, organizira za misaonu i kritički promišljenu aktivnost, da formira emotivan odnos prema obrazovanju kao trajnoj i stalnoj karakteristici čovjekova razvoja teda potiče razvoj samostalnosti i stvaralačkih sposobnosti učenika.

Literatura

1. Anić, V.,(2003), Veliki rječnik hrvatskoga jezika. Zagreb: Novi Liber.
2. Bežen, A., Munk, K. (2002), Nacrt fenomenologije udžbenika za osnovne i srednje škole. Napredak.
3. Kyriacou, C. (2001) Temeljna nastavna umijeća.Zagreb:Educa.
4. L.N. Landa.,(1975), Kibernetika I pedagogija I, Beogradski izdavačko- grafički zavod, Beograd.
5. L.N. Landa.,(1975), Kibernetika I pedagogija II, Beogradski izdavačko- grafički zavod, Beograd.
6. Matijević, M., Radovanović, (2011), Nastava usmjerena na učenika. Zagreb: Školska knjiga.
7. Matijević, M.,(2004), Udžbenik u novom medijskom okruženju, Udžbenik i virtualno okruženje, Školska knjiga, Zagreb.
8. Poljak, V. (1980), Didaktičko oblikovanje udžbenika i priručnika. Zagreb: Školska knjiga.
9. Poljak, V. (1984), Didaktika. Zagreb: Školska knjiga.
10. Potkonjak, N. I Šimleša, P. (1989), Pedagoška enciklopedija sv. 2. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
11. Rosandić, D. (2004), Vrste udžbenika i metodički sustavi. Udžbenik i virtualno okruženje.Ur. Halačev, S. Zagreb: Školska knjiga.
12. Šimleša, P.i sur. (1978), Pedagogija. Zagreb: Pedagoško-književni zbor.
13. Slatina, M.,(1998), Nastavni metod, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo.
14. Šonje, J. (2000) Rječnik hrvatskoga jezika. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Školska knjiga.

THE USE OF TEXTBOOKS FOR A MORE EFFICIENT LEARNING IN 'MY ENVIRONMENT' (NATURE AND SOCIETY) CLASSES

Abstract

Besides the teacher, textbooks are still the most available source of knowledge in schools. The boom in information technology, the development of computers and the Internet (web sites, e-mail) have enabled a significantly faster flow of information, which brought about great changes in teaching and learning in schools. Still, regardless of their content, textbooks will be necessary as long as schools are traditionally organized. In other words, textbooks, along with computers and other IT products, will exist as a source of information crucial for learning. Teaching is marked by a co-existence of different teaching concepts and multiple teaching methods – all of which are constituent parts of a class which dictate the number of textbooks used for a specific subject, in this case My environment classes. Textbook creators and educators have two goals in common: emphasizing the importance of students' active participation in the learning process and the need to develop a critical and creative opinion as well as students' creativity, and looking for a way to adapt the school to the students' needs. Textbook authors and creators, as well as publishers, aim at creating textbooks that meet the needs of their users, are high quality and are compatible with the contemporary teaching concepts. On the other hand, there are no means to objectively determine textbook quality. Therefore, one of the future aims should be finding a way to evaluate textbooks. Some teachers gladly accept the exercises and key offered in the textbooks and other teaching aids, covering every lesson in the book without critically examining its importance. However, nowadays, students want to actively participate in the learning process – a desire that can be easily met by enabling them to learn through exploration, games and hard work. Creating a learning environment in which the students participate and build up their knowledge through cognitive activities is not only ideal, but also one of the criteria for teaching evaluation. Textbooks are a mandatory source of information in schools, and as such are the point where teachers' professional competence and students' expectations meet. Furthermore, they represent the means of communication in the teaching process. Simply put, textbooks contain a topic or a unit that is pedagogically, psychologically, didactically and methodologically explained and adapted to teach a specific subject and accompanying terms. A contemporary textbook should lead the students on their way of deduction and exploration and teach them how to learn. The

content of My environment textbook does not ensure meeting teaching aims and goals. Regardless of its quality and value, a textbook should lose the title of being a single source of knowledge. Textbooks are a mandatory source of information in schools, and as such are the point where teachers' professional competence and students' expectations meet. Furthermore, they represent the means of communication in the teaching process. A democratic school can use a textbook as a precious instrument serving flexible organization and teaching and learning process – provided it is enriched with other texts and publications (e.g. children's encyclopedias, magazines, handbooks, atlases, dictionaries etc.), as well as other alternative resources and IT products.

Key words: *textbook, teaching process, My environment classes, Nature and Society, curriculum*

PSIHOLOGIJA

UDK 159.97:618.177

UDK 616.891.6:618.177

UDK 616.895.4:618.177

Izvorni naučni rad

Dr. sc. Dženan Skelić

Dr. sc. Ermin Čehić

Amer Delić, MA

POVEZANOST INFERTILITETA SA PRISUSTVOM ANKSIOZNE I DEPRESIVNE KLINIČKE SLIKE

Sažetak

Prezentirano istraživanje je usmjereno na ispitivanje povezanosti između infertiliteta i povećanog prisustva simptoma anksioznosti i depresije u odnosu na rotkinje. Istraživanje je obuhvatilo 122 ispitanice od čega 79,3% žene sa evidentiranom infertilnošću. Pored podatka o realiziranim trudnoćama u obzir su uzeti i neki drugi opšti sociodemografski pokazatelji te upitnici samoprocjene prisustva simptoma anksioznosti i depresije. Rezultati istraživanja ukazuju na postojanje statistički značajno viših vrijednosti na skala anksioznosti i depresije kod žena sa infertilitetom nego kod žena koje su ostvarile trudnoću. Ovakvi rezultati nam ukazuju na postojanje simptomatične razlike na planu psihosocijalne prilagodbe na osnovu kriterija dokazane fertilnosti odnosno straha od trajnog steriliteta, te za njega povezanog osjećaja neadekvatnosti i manje vrijednosti koji su kako pokazuju druge studije u značajnoj mjeri uslovljeni kulturološkom recepcijom i socijalnim poimanjem majčinstva kao jednog od fundamentalnih kvaliteta žene, a što se reflektira na autopercepciju žena sa potencijalnim sterilitetom, što uglavnom dovodi do anksioznosti i depresije.

Ključne riječi: infertilitet, anksioznost, depresija

Uvod

Infertilitet se prema kliničkim smjernicama definira kao bolest ili stanje reproduktivnog sistema koje rezultira izostankom spontanog začeća u vremenskom okviru od godinu dana ili više, uz redovite nezaštićene spolne odnose (Zegers-Hochschild et al., 2009), a pogađa 10-20% parova

u reproduktivnoj dobi (Taylor, 2003). Faktori koji uveliko pridonose ovom fenomenu mogu biti - hormonski poremećaji, pretilost, pretjerana fizička aktivnost, izloženost raznim toksinima i lijekovima, infekcije, kao i imunološki, jatrogeni ili psihološki faktori (Shah, Sivapalan, Gibbons, Tempest, & Griffin, 2003).

Problem infertiliteta i njegovog kompleksnog liječenja prelazi granice medicine i zadire u mnoga rubna područja, a najčešće predstavlja fizičko i emocionalno opterećenje za oba partnera. Psihološki problemi kao što su depresija, anksioznost i promjene uzrokovane stresom su pokazatelji smanjene mogućnosti postizanja zdrave trudnoće. Prema rezultatima brojnih istraživanja, skupina žena sa infertilitetom je značajno depresivnija od kontrolnih skupina (npr. Friščić & Kušević, 2013; Galhardo, Cunha & Pinto-Gouveia, 2013; Nekić, Bekavac & Tucak-Junaković, 2015). I prema rezultatima istraživanja (Ramezanzadeh et al., 2004) osobe koje su 2 do 3 godine u bezuspješnom nastojanju da postanu biološki roditelji, znatno su depresivnije od onih koji to pokušavaju 6 mjeseci do 1 godine. Par koji pokušava sa začecem vrlo često će imati prolongirani osjećaj frustracije i razočaranja, ako se trudnoća ne postigne (Friščić & Kušević, 2013).

Ideologija majčinstva vjekovima je oblikovana načelima patrijarhalne kulture, religije i dominantnim sistemima vrijednosti, morala i normi koji na taj način stvaraju i održavaju poželjni kulturni obrazac, te ženama ne daje mogućnost slobodnog izbora o (ne)rađanju (Kričković-Kale 2014).

Na osnovu pregleda rezultata dosadašnjih studija, cilj ovog istraživanja bio je ispitati razlike u izraženosti simptoma depresije i anksioznosti kod žena sa i bez infertiliteta. U prvom koraku, a na osnovu rezultata pojedinih studija (Chiaffarino et al., 2011; Friščić & Kušević, 2013; Galhardo et al., 2013; Nekić, Bekavac & Tucak-Junaković, 2015; Volgsten et al., 2008) pretpostavljeno je postojanje statistički značajne razlike u ispoljenoj razini depresivnosti i anksioznosti kod žena sa i bez infertiliteta (Newton et al., 1990; Domar et al., 1992; Lukse et al., 1999; Oddens et al., 1999; Matsubayashi et al., 2001; Lok et al., 2002). U drugom koraku ispitana je veza između dobi i nivoa obrazovanja sa ispoljenom razinom depresije i anksioznosti kod ispitanica sa infertilitetom.

Studije pokazuju kako postoje značajne stresogene posljedice infertilnosti i njenoga tretmana (Menning, 1980; Freeman et al., 1985; Mahlstedt, 1985; Callan and Hennessey, 1988; Dennerstein and Morse, 1988; Kemeter, 1988; Kentenich, 1989; Edelmann, 1990) posebno kada

su u pitanju osobe koje su prošle neuspjesne tretmane (Wright et al., 1989; Newton et al., 1990; Dunkel-Schetter and Lobel, 1991; Hynes et al., 1992; Visser et al., 1994; Slade et al., 1997; Eugster and Vingerhoets, 1999; Pasch, 2001; Verhaak et al., 2001; Lok et al., 2002).

Metod

Uzorak

Uzorak su sačinjavale 122 ispitanice (79.3% sa sterilitetom) prosječne starosti od 34.42 ($SD=8.31$) godine. Uzorak je bio slučajan i obuhvatio je uglavnom žene iz Bosne i Hercegovine (76.54% iz Federacije Bosne i Hercegovine).

Instrumenti

PHQ-9 (Patient Health Questionnaire – 9; Kroenke et al., 2001; Kroenke & Spitzer, 2002).

Ovo je trijažni upitnik, koji mjeri izraženost devet simptoma depresivnosti (prema DSM-IV i DSM-V klasifikacijama) tokom prethodne dvije sedmice (na 4-stepenoj skali u rasponu od 0 = nimalo do 3 = gotovo svaki dan). Sastoji se od 9 ajtema i pokazuje veoma dobre psihometrijske karakteristike na BHS govornom području (Subotić et al., 2015; Subotić, 2016). Pouzdanost interne konzistentnosti na ovom uzorku iznosila je $\alpha=.83$.

STAI (State Trait Anxiety Inventory; Spielberg, Gorsuch & Lushene, 1970).

Upitnik se sastoji od dvije ljestvice za samoprocjenu anksioznosti. Prva S-ljestvica je mjera anksioznosti kao stanja koja se odnosi na prolazna emocionalna stanja različitog intenziteta, obilježena subjektivnim doživljajem napetosti, nervoze, zabrinutosti, strepnje i aktivacijom autonomnog živčanog sustava. Druga O-ljestvica mjeri anksioznost kao osobinu ličnosti, tj. relativno stabilne individualne razlike u sklonosti anksioznosti. Za potrebe ovog istraživanja je korištena samo prva S-ljestvica, a pouzdanost interne konzistentnosti na ovom uzorku je iznosila visokih $\alpha=.92$.

Postupak

Podaci su prikupljeni uz pomoć onlajn ankete (60%) (LimeSurvey Project Team/Carsten Schmitz, 2012) i putem papir-olovka postupka. Proces prikupljanja podataka trajao je od marta do

juna 2017. godine, a ispitivanje je bilo anonimnog karaktera, a ispitanice su sortirane u zavisnosti da li su naznačile da su u pokušaju spontanog nezastíćenog zaćeća preko 12 mjeseci.

Rezultati

Rezultati istraživanja prikazani su u odnosu na prisustvo simptoma depresije i anksioznosti kod žena sa i bez steriliteta, sociodemografske posebnosti ispitanika te ispitivanje statistícke razlike između eksperimentalne i kontrolne skupine.

Depresivnost i anksioznost žena sa infertilitetom

<i>Variable</i>	<i>N</i>			<i>M</i>	<i>SD</i>
		<i>Min</i>	<i>Max</i>		
Depresivnost	65	4	25	14.68	4.576
Anksioznost	65	39	141	80.29	25.473

Tabela 1

Deskriptivna statistika za varijable - depresivnost i anksioznost kod žena sa infertilitetom

U Tabeli 1 predstavljeni su deskriptivni pokazatelji za varijable *depresivnost* i *anksioznost*. U analizu je uključeno 65 ispitanica koje po navedenim pokazateljima spadaju u kategoriju manje depresije - *distimije* (Kroenke et al., 2001), te su i *umjereno* anksiozne. Prema pokazateljima standardiziranih *skjunis* i *kurtozis*, u slučaju obe varijable radi se o normalnoj distribuciji rezultata. Utvrđena je povezanost između ispoljene razine depresivnosti i ispoljene razine anksioznosti kod žena sa infertilitetom, te je dobijena visoka statistícki značajna korelacija ($r=.52$; $p<.001$) po konvencionalnim kriterijima¹.

Psihološki aspekti žena sa i bez infertiliteta

U Tabeli 2 dati su deskriptivni pokazatelji za varijable *depresivnost* i *anksioznost* kod žena bez infertiliteta. U cjelokupnu analizu je uključeno 57 ispitanica, a prema navedenim pokazateljima radi se o normalnoj distribuciji rezultata za obe varijable. Primjetno je i da su

¹ Prema konvencionalnim kriterijumima (Cohen, 1992), intenzitet korelacija je trivijalan ako je manji od $|.10|$, nizak ako je između $|.10|$ i $|.30|$, umjeren ako je između $|.30|$ i $|.50|$, a visok je ako je preko $|.50|$.

ispitanice iz kontrolne grupe znatno manje depresivne i nešto manje anksiozne od ispitanica iz eksperimentalne grupe. Prema ljestvici depresivnosti (Kroenke et al., 2001), spadaju u kategoriju depresivnih sa minimalnim simptomima.

<i>Variable</i>		<i>N</i>		<i>M</i>	<i>SD</i>
<i>Min</i>		<i>Max</i>			
Depresivnost	57	0	23	7.86	5.462
Anksioznost	57	30	134	81.68	23.394

Tabela 2

Deskriptivna statistika za varijable - depresivnost i anksioznost kod žena bez steriliteta

U slučaju depresivnosti, t-test je pronašao statistički značajnu razliku između kontrolne i eksperimentalne grupe sa vrijednošću vrlo visokog efekta $t=25.86, p<.001, d=1.35$. U drugom slučaju, za anksioznost, t-test je također otkrio statistički značajnu razliku između pomenutih ispitanica, uz vrijednosti trivijalnog efekta² $t=25.41, p<.001, d=0.06$.

Sociodemografske karakteristike depresivnosti i anksioznosti žena sa infertilitetom

U ovom koraku je, kao prvo, utvrđen odnos između dobi i ispoljene razine depresivnosti i anksioznosti žena sa infertilitetom. Varijabla dob je negativno korelirala sa depresivnošću uz vrijednosti trivijalnog intenziteta $r=.01, p>.05$, te nije statistički značajna. Za vezu sa anksioznošću - utvrđena je pozitivna korelacija $r=.05, p>.05$, koja također nije statistički značajna.

Kao druga tačka, utvrđeno je postojanje statistički značajne razlike u ispoljenoj razini depresivnosti i anksioznosti s obzirom na varijablu - *nivo obrazovanja* koncipiranom kroz pet rangova. U vezi s tim 6.2% ispitanica ima završenu osnovnu školu, 47.7% srednju, 3.1% višu, 29.2% visoku i 13.8% ispitanica su magistre nauka. ANOVA test nije otkrio statistički značajnu razliku u ispoljenoj razini depresivnosti između ispitanica različitog obrazovnog statusa. Vrijednosti testa su iznosile $F(4, 60)=2.34, p=.066, \eta^2=0.06$, te je primjetno da se radi o umjerenom efektu. S druge strane, ANOVA test je otkrio statistički značajnu razliku u ispoljenoj razini anksioznosti između ispitanica različitog obrazovnog statusa uz vrijednosti umjerenog efekta³, a

² Prema konvencionalnim kriterijumima (Cohen, 1992) granične vrijednosti za nizak, umjeren i visoki efekat/razliku su 0.2, 0.5 i 0.8.

³ Prema konvencionalnim kriterijumima (Pallant, 2009) granice za nizak, umjeren i visoki efekat/razliku su 0.01, 0.09 i 0.25.

vrijednosti testu su sljedeće: $F(4, 60)=3.35$, $p=0.15$, $\eta^2=0.18$. Post- hoc testiranje pokazuje kako je ta razlika dominantno ispoljena u pravcu rasta simptoma anksioznosti sa smanjenjem obrazovnog nivoa.

Diskusija

Istraživanje je uglavnom dale rezultate koji su bili očekivani s obzirom na prethodne studije koje su potvrdile postojanje statistički značajne pozitivne povezanosti između depresije i anksioznosti te je takva povezanost očekivana kako kod žena sa infertilitetom tako i sa kontrolnom skupinom. Nepostojanje statistički značajne veze između dobi i prisustva depresivnih odnosno anksioznih simptoma je vjerovano posljedica toga što je dobni raspon mali (26-42 godine) jer je očekivana statistički značajna pozitivna povezanost na razini polulacije, posebice kod žena nakon menopauze.

Za naše istraživanje je od najvećeg značaja utvrđeno postojanje statistički značajno većeg prisustva simptoma kako depresije tako i anksioznosti kod žena sa sterilitetom u odnosu na kontrolnu skupinu. Iz rezultata je vidljivo kako je skor na simptomima depresije kod žena sa sterilitetom gotovo dvostruko viši dok je to sa anksioznošću manje izražena razlika. Ovo je očekivano s obzirom na to da je prisustvo depresivnih simptoma primarno povezano sa negativnim mislima, prije svega o sebi (Beck,1972;1976) i budućnosti (Ellis,1994;2004) pri čemu nisko samopouzdanje i samopoštivanje kod žena sa sterilitetom lako mogu biti posljedica socio-kulturnog pritiska i nezadovoljenih očekivanja unutar istog konteksta. Schmidt et al. (2005) upravo stoga naglašavaju neophodnost promjene kognitivnog odgovora na sterilitet i razumijevanje i vrednovanje steriliteta.

To da način percepcije steriliteta iz konteksta društveno-kulturnog razumijevanja istog značajno određuje prisustvo odnosno odsustvo simptoma depresije i anksioznosti odnosno njihovo smanjenje da se interpretirati i u odnosu na dobijene rezultate vezane za obrazovni nivo ispitanica, pri čemu je razumljivo kako ispitanice nižega obrazovnog nivoa više podliježu društvenom pritisku jer su manje samostalne ali vjerovatno i iskazuju niže sveukupne vrijednosti na planu samopouzdanja i samopoštivanja, pri čemu je za očekivati da ispitanice višeg obrazovnog nivoa supstituiraju određene aspekte steriliteta ili barem time olakšavaju suočavanje sa okruženjem ali i koriste dodatne mogućnosti zdravog i produktivnog copinga kroz razvoj i menadžment karijere.

Za buduća istraživanja bi bilo interesantno ispitati upravo coping mehanizme, samopouzdanje i samopoštivanje te aspekte motivacije za roditeljstvo ali i stepen društvene i ekonomske samostalnosti žena sa infertilitetom te ispitati prediktivnost ovih varijabli u odnosu na stepen i intenzitet pojave simptoma psihopatologije.

Literatura

1. Beck, A. T. (1976) Cognitive therapies and emotional disorders. New American Library: New York.
2. Beck, A. T. (1972) Depression; Causes and Treatment. University of Pennsylvania Press: Philadelphia.
3. Callan VJ and Hennessey JF (1988) Emotional aspects and support in in vitro fertilization and embryo transfer programs. *J In Vitro Fert Embryo Transf* 5,290–295.
4. Chiaffarino, F., Baldini, M. P., Scarduelli, C., Bommarito, F., Ambrosio, S., D’Orsi, C., & Ragni, G. (2011). Prevalence and incidence of depressive and anxious symptoms in couples undergoing assisted reproductive treatment in an Italian infertility department. *European Journal of Obstetrics & Gynecology and Reproductive Biology*, 158(2), 235-241.
5. Cohen, J. (1992). A power primer. *Psychological Bulletin*, 112(1), 155-159.
6. Domar AD, Broome A, Zuttermeister PC, Seibel M and Friedman R (1992) The prevalence and predictability of depression in infertile women. *Fertil Steril* 58, 1158–1163.
7. Dennerstein L and Morse C (1988) A review of psychological and social aspects of in vitro fertilization. *J Psychosom Obstet Gynaecol* 9,159–170.
8. Dunkel-Schetter C and Lobel M (1991) Psychological reactions to infertility. In Stanton AL and Dunkel-Schetter C (eds) *Infertility; Perspectives from Stress and Coping Research*. Plenum, New York, pp. 29–60.
9. Edelman RJ (1990) Emotional aspects of in vitro fertilization procedures: a review. *J Reprod Infertil Psychol* 8,161–173.
10. Ellis, A. (1994). Reason and Emotion in Psychotherapy: Comprehensive Method of Treating Human Disturbances : Revised and Updated. Citadel Press: New York.
11. Ellis, A. (2004). Rational Emotive Behavior Therapy: It Works for Me—It Can Work for You. Prometheus Books: Amherst.

12. Eugster A and Vingerhoets AJJM (1999) Psychological aspects of in vitro fertilisation. *Soc Sci Med* 48,575–589.
13. Freeman EW, Boxer AS, Rickels K, Tureck R and Mastrionni L (1985) Psychological evaluation and support in a program of in vitro fertilization and embryo transfer. *Fertil Steril* 43,48–53.
14. Friščić, T., & Kušević, Z. (2013). Najčešći psihološki problem kod parova u procesu podpomognute oplodnje. *Socijalna Psihijatrija*, 41(2), 99-108.
15. Galhardo, A., Cunha, M., & Pinto-Gouveia, J. (2013). Mindfulness-based program for infertility: Efficacy study. *Fertility and Sterility*, 100(4), 1059-1067.
16. Hynes GJ, Callan VJ, Terry DJ and Gallois C (1992) The psychological well-being of infertile women after an unsuccessful IVF attempt: the effects of coping. *Br J Med Psychol* 65,269–278.
17. Kemeter P (1988) Studies on psychosomatic implications of infertility – effects of emotional stress on fertilization and implantation in in-vitro fertilization. *Hum Reprod* 3,341–352.
18. Kentenich H (1989) Results of concomitant psychosomatic studies of IVF patients. *Arch Gynecol Obstet* 245,1052–1055.
19. Kroenke, K., & Spitzer, R. L. (2002). The PHQ-9: A new depression diagnostic and severity measure. *Psychiatric Annals*, 32(9), 1-7.
20. Kroenke, K., Spitzer, R. L., & Williams, J. B. (2001). The PHQ-9: Validity of a brief depression severity measure. *Journal of General Internal Medicine*, 16(9), 606-613.
21. Lacković-Grgin, K. & Vitez, S. (2002). Skala motivacije za roditeljstvo (MZR). U: K. Lacković-Grgin, A. Proroković, V. Čubela & Z. Penezić (ur.). *Zbirka psihologijskih skala i upitnika, svezak, 1*.
22. Lok IH, Lee DT, Cheung LP, Chung WS, Lo WK and Haines CJ (2002) Psychiatric morbidity amongst infertile Chinese women undergoing treatment with assisted reproductive technology and the impact of treatment failure. *Gynecol Obstet Invest* 53, 195–199.
23. Lukse MP and Vacc NA (1999) Grief, depression, and coping in women undergoing infertility treatment. *Obstet Gynecol* 93, 245–251.

24. Matsubayashi H, Hosaka T, Izumi S, Suzuki T and Makino T (2001) Emotional distress of infertile women in Japan. *Hum Reprod* 16, 966–969.
25. Newton CR, Hearn MT and Yuzpe AA (1990) Psychological assessment and follow-up after in vitro fertilization: assessing the impact of failure. *Fertil Steril* 54, 879–886.
26. Mahlstedt PP (1985) The psychological component of infertility. *Fertil Steril* 43,335–346.
27. Menning B (1980) The emotional needs of infertile couples. *Fertil Steril* 34,313.
28. Nekić, M., Bekavac, J., & Tucak-Junaković, I. (2015). Depresivnost žena koje su u postupku medicinski potpomognute oplodnje. *Socijalna Psihijatrija*, 43(3), 111-120.
29. Oddens BJ, Den Tonkelaar I and Nieuwenhuyse H (1999) Psychosocial experiences in women facing fertility problems—a comparative survey. *Hum Reprod* 14, 255–261.
30. Pallant, J. (2009). SPSS priručnik za preživljavanje. Beograd: Mikro knjiga.
31. Pasch LA (2001) Confronting fertility problems: current research and future challenges. In Baum A, Revenson TA and Singer JE (eds) *Handbook of Health Psychology*. Lawrence Erlbaum Associates, New Jersey, pp. 559–570.
32. Ramezanzadeh F., Aghssa MM., Abedinia N., Zayeri F, Khanafshar N., Shariat M., & Jafarabadi M. (2004). A survey of relationship between anxiety, depression and duration of infertility. *BMC Womens Health*. 4(1), 4-9.
33. Schmidt L, Holstein BE, Christensen U and Boivin J (2005) Communication and coping as predictors of fertility problem stress: cohort study of 816 participants who did not achieve a delivery after 12 months of fertility treatment. *Hum Reprod* 20,3248–3256.
34. Shah, K., Sivapalan, G., Gibbons, N., Tempest, H., & Griffin, D. K. (2003). The genetic basis of infertility. *Reproduction*, 126(1), 13-25.
35. Slade P, Emery J and Lieberman BA (1997) A prospective, longitudinal study of emotions and relationships in in-vitro fertilization treatment. *Hum Reprod* 12,183–190.
36. Spielberg, C. D., Gorsuch, R. L., & Lushene, R. E. (1970). STAI manual.
37. Subotić, S. (2016). *Priručnik za PHQ-9 upitnik depresivnosti za psihologe u školi* (NVO „Persona“ radni dokument br. 03-2016). Banjaluka, BiH: NVO „Persona“. Retrieved from <http://personapsiho.com/wp-content/uploads/2016/06/PHQ-9-SKL.pdf>
38. Subotić, S., Knežević, I., Dimitrijević, S., Miholjčić, D., Šmit, S., Karać, M., & Mijatović, J. (2015). The factor structure of the Patient Health Questionnaire (PHQ-9) in a non-clinical

- sample. In S. Subotić (Ed.), *STED 2015 Conference Proceedings – Psychology Section* (p. 20-28). Banja Luka, B&H: University for Business Engineering and Management.
39. Taylor, A. (2003). Extent of the problem. *Bmj*, 327(7412), 434-436.
 40. Verhaak CM, Smeenk MJ, Eugster A, van Minnen A, Kremer JAM and Kraaijmaat FW (2001) Stress and marital satisfaction among women before and after their first cycle of in vitro fertilization and intracytoplasmic sperm injection. *Fertil Steril* 76,525–531.
 41. Visser AP, Haan G, Zalmstra H and Wouters I (1994) Psychological aspects of in vitro fertilization. *J Psychosom Obstet Gynaecol* 15,35–43.
 42. Volgsten, H., Skoog Svanberg, A., Ekselius, L., Lundkvist, Ö., & Sundström Poromaa, I. (2008). Prevalence of psychiatric disorders in infertile women and men undergoing in vitro fertilization treatment. *Human Reproduction*, 23(9), 2056-2063.
 43. Wright J, Allard M, Lecours A and Sabourin S (1989) Psychological distress and infertility: a review of controlled research. *Int J Fertil* 34,126–142.
 44. Zegers-Hochschild, F., Adamson, G. D., de Mouzon, J., Ishihara, O., Mansour, R., Nygren, K., & Van der Poel, S. (2009). The international committee for monitoring assisted reproductive technology (ICMART) and the world health organization (WHO) revised glossary on ART terminology, 2009. *Human Reproduction*, 24(11), 2683-2687.

THE ASSOCIATION OF INFERTILITY WITH THE PRESENCE OF ANXIETY AND DEPRESSIVE CLINICAL PICTURE

Abstract

The present study is aimed at examining the correlation between infertility and the increased presence of anxiety and depression symptoms in relation to the stomach. The study encompassed 122 respondents, of which 79.3% were women with infertility. In addition to the data on pregnancies taken into account, some other general sociodemographic indicators have been taken into consideration as well as self-assessment questionnaires of symptoms of anxiety and depression. The results of the study indicate the existence of statistically significant higher values on anxiety and depression scales in women with infertility than in women who have had pregnancy. Such results point to the existence of symptomatic differences in the psychosocial adaptation plan based on the criteria of proven fertility or fear of enduring sterility, and the associated feeling of

inadequacy and of lesser value as other studies show to a considerable degree conditioned by the cultural reception and the social perception of motherhood as one of women's fundamental qualities, reflecting on the self-perception of women with potential sterility, leading to anxiety and depression.

Keywords: *infertility, anxiety, depression*

MATEMATIKA

Dr. sc. Naida Bikić

Adelisa Mujak

METODIČKA TRANSFORMACIJA USMENOG I PISMENOG SABIRANJA U PRVOJ HILJADI U UDŽBENICIMA MATEMATIKE OD 1. DO 4. RAZREDA

Sažetak

Sabiranje se kao prva i osnovna računska operacija javlja u dva oblika, a to su: usmeno i pismeno sabiranje prirodnih brojeva. Ova dva oblika sabiranja imaju svoje sličnosti, ali i različitosti, te je bitno posvetiti pažnju obradi i jednog i drugog oblika uvažavajući metodičke zakonitosti usvajanja sadržaja početne nastave matematike od prvog do četvrtog razreda osnovne škole. Glavno nastavno sredstvo kojim se učenici i učitelji služe u nastavi jeste udžbenik pa je fokus istraživanja ovog rada bio na zastupljenosti usmenog i pismenog sabiranja u početnoj nastavi matematike kroz analizu četrnaest udžbenika različitih autora, a koji su odobreni od strane Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke BiH za školsku 2017/18. godinu, za čiju provjeru je kao instrument istraživanja korištena evidenciona check lista. Krajnji rezultati istraživanja su pokazali da autori udžbenika iz matematike od prvog do trećeg razreda koriste uglavnom usmeno sabiranje, dok se tek u četvrtom razredu uvodi i pismeni oblik sabiranja.

Ključne riječi: *početna nastava matematike, računске operacije, usmeno sabiranje, pismeno sabiranje, udžbenik*

O pismenom i usmenom sabiranju

Operacija sabiranja se uvodi tek poslije uvođenja relacija, i ujedno je i prva računska operacija koja se usvaja. Pojam računске operacije sabiranja kroz različite aktivnosti učenika formira se postepeno na konkretnom didaktičkom materijalu kako bi se kasnije sigurno prešlo na apstraktni nivo i simboličko računanje. U tom procesu uočavamo etapu konkretnih i etapu apstraktnih operacija. *Etapu konkretnih operacija* se oslanja na čulne spoznaje koje imaju zadatak da formiraju mentalnu predodžbu o pojmu sabiranja prirodnih brojeva. U ovoj etapi, učitelj je dužan da koristeći se različitim didaktičkim materijalima učenicima predoči konkretne skupove iz

okruženja. Kao didaktički materijal može koristiti različite žetone, štapiće, prirodne materijale poput kamenčića, zrna graha, graška, ali i igračaka i predmeta s kojima se djeca svakodnevno susreću. Didaktičke materijale je vrlo lahko i samostalno napraviti, ali i koreliranjem sa sadržajima iz likovne kulture to učiniti zajedno sa učenicima. Združivanjem konkretnih skupova koje učitelj predoči djeci, djeca materijalizuju računsku operaciju sabiranja te na taj način stvaraju jasnu mentalnu predstavu o pojmu sabiranja prirodnih brojeva. Na primjer, formiraju se dva skupa koja sadrže konkretne elemente poput kamenčića. Prvi skup sadrži dva kamenčića, drugi skup sadrži jedan kamenčić, te ih združujemo. Radnju verbalizujemo govoreći *imamo dva kamenčića i dodajemo još jedan kamenčić*. Vrlo bitan korak prilikom formiranja pojma sabiranja je i uvođenje znaka plus "+" za računsku operaciju sabiranja.

Rastavljanje skupova na podskupove teži ka tome da učenici uvide razliku između cjeline i dijelova skupa. Rastavljanjem skupova vrše se pripreme za rastavljanje brojeva i razumijevanje sabiranja prirodnih brojeva. Varijante rastavljanja skupova od 2, 3, 4 i 5 elemenata date su u Tabeli 1.

2		3		4		5	
1	1	1	2	2	2	1	4
		2	1	3	1	2	3
				1	3	3	2
						4	1

Tabela 1. *Varijante razvrstavanja skupova sa 2, 3, 4 ili 5 elemenata*

(Maričić i Špijunović, 2016:215)

Nakon manipulisanja konkretnim skupovima, podrazumijeva se prelazak na realne situacije koje izražavamo govorim jezikom, a koje su same povod za zapisivanje i izračunavanje zadataka pomoću računske operacije sabiranja. Sam taj proces odvija se kroz tri koraka:

1. stvaranje realne situacije koja daje povod za sabiranje,
2. uvođenje znaka + (plus) i reagovanje na datu situaciju zapisom zbira dva broja,
3. izračunavanje zbira. (Maričić i Špijunović, 2016: 216)

U četvrtom razredu osnovne škole učenici počinju obradu brojeva do 1000 koji predstavlja dopunu bloka brojeva do 100. Obrada bloka brojeva do 1000 podrazumijeva ostvarivanje sljedećih zadataka:

1. formirati pojmove prirodnih brojeva do 1000 i osposobiti učenike da čitaju i pišu brojeve,
2. proširiti znanja o relacijama "manji od", "veći od" i "jednako",

3. osposobiti učenike da zapisuju brojeve rimskim ciframa,
4. osposobiti učenike da usmeno sabiraju, oduzimaju, množe i dijele u bloku brojeva do 1000,
5. osposobiti učenike da pismeno sabiraju, oduzimaju, množe i dijele u bloku brojeva do 1000,
6. formirati kod učenika pojam zavisnosti računskih operacija od promjene komponenata,
7. osposobiti učenike da rješavaju zadatke u okviru ovog bloka brojeva (Maričić i Špijunović, 2016: 268).

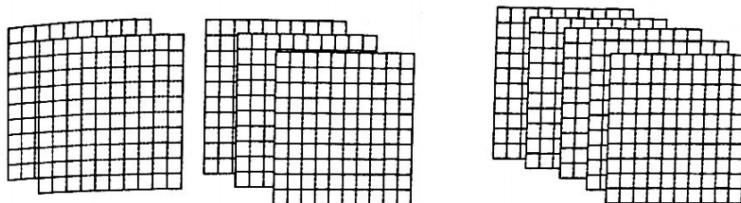
Formiranje pojmova u ovom bloku brojeva predstavlja nadogradnju obrade prethodnog bloka brojeva te se obavlja kroz sljedeće korake:

1. formiranje stotina,
2. formiranje desetica unutar stotina,
3. formiranje ostalih trocifrenih brojeva.

Već formiran pojam stotine predstavlja osnovu za obradu brojeva u bloku brojeva do 1000.

Učitelj bi trebao formiranje stotina i hiljade prikazati koristeći se didaktičkim materijalom, odnosno grafički.

Grafički to može izgledati ovako:

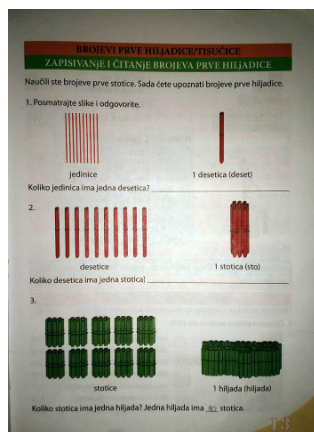

2 S = 200 J (dvije stotine) 3 S = 300 J (tri stotine) 5 S = 500 J (pet stotina)

Slika 1. Grafički prikaz formiranja stotina (Maričić i Špijunović, 2016: 269)

Paralelno sa formiranjem prirodnih brojeva do 1000, uči se pisanje višestrukih stotina u bloku brojeva do 1000. Pišu se po analogiji pisanja desetica, odnosno prva cifra je cifra stotina, zatim cifra desetica i na kraju cifra jedinica. Isti princip se primjenjuje i u čitanju stotina.

Odmah nakon formiranja stotina, prelazi se na formiranje višestrukih desetica unutar stotina, a radi se po principu dodavanja desetica na stotine. Primjerice, broj 210 formira se tako što se na dvije stotine doda jedna desetica. Broj 220 formira se tako što se na dvije stotine i jednu deseticu doda još jedna desetica.

Slika 2. *Pristup obradi zapisivanja i čitanja brojeva prve hiljadice (Jagodić, 2007: 13)*

Uporedo sa formiranjem višestrukih desetica unutar stotina, učenici uče i čitati obrađene brojeve, te se odmah prelazi i na formiranje jedinica u trocifrenim brojevima. Formiranje jedinica radi se po analogiji formiranja višestrukih desetica u stotinama, samo što se u ovom slučaju na desetice dodaju i jedinice, te se prikazuju didaktičkim materijalom i grafički na isti način kao i prethodna dva slučaja.

Čitanje trocifrenih brojeva izvodi se tako što se prvo čita cifra stotina, zatim cifra desetica i na kraju cifra jedinica. U cilju što boljeg razumijevanja i analiziranja trocifrenih brojeva, bitno je naučiti mjesne vrijednosti svake cifre u trocifrenom broju, te se u tu svrhu uvodi tablica mjesnih vrijednosti.

S	D	J
3	6	2
4	5	1

U tablici mjesnih vrijednosti može se vidjeti da cifra 3 ima mjesnu vrijednost tri stotine, cifra 6 ima mjesnu vrijednost šest desetica, a cifra 2 ima mjesnu vrijednost dvije jedinice. Samim tim, učenike treba osposobiti da trocifrene brojeve mogu zapisati i kao zbir višestrukih dekadnih jedinica (broj 362 može se zapisati kao $300 + 60 + 2$), u cilju pripremanja učenika za izvođenje algoritama računskih operacije u ovom bloku brojeva.

U početnoj nastavi matematike, učenici se osposobljavaju da računaju usmeno i pismeno. Kroz prethodne blokove brojeva učenici se osposobljavaju da računaju usmeno. Na početku obrade

bloka brojeva do 1000 učenici se i dalje osposobljavaju računati usmeno, a tek pred kraj obrade se uvodi i pismeno računanje, odnosno u četvrtom razredu osnovne škole.

Usmeno računanje se još naziva i mentalno računanje jer se njegovo izvođenje odvija na mentalnom planu. Obzirom koliko je razvijanje mišljenja kod učenika u sklopu svakog predmeta veoma bitno za intelektualni razvoj, veoma je važno i poželjno učeniku dozvoliti da sam pronade postupak rješenja zadatka, koji njemu najviše odgovara. Činjenica je da se usmeno računanje izvodi po određenom algoritmu, no to ne znači da učenik razmišlja samo o tom algoritmu nego on istovremeno i rastavlja, dopunjuje brojeve, misaono izvodi konkretne računske operacije, razvija pažljivost i dosljednost, slobodu i koncentraciju, te samim tim vježba svoje intelektualne sposobnosti.

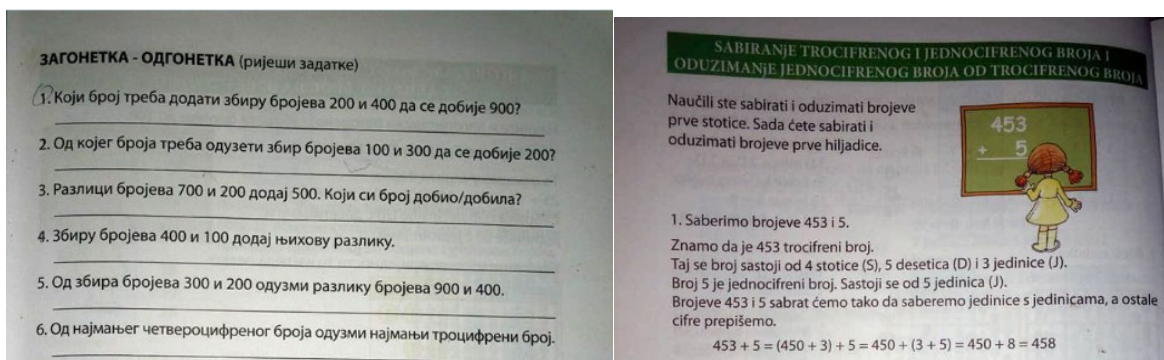
"Po mišljenju S. Pervanovića, mentalno (a ne pismeno) računanje je pravi misaoni, pravi intelektualni rad. Mentalno računanje razvija pažljivost, jaku koncentraciju duha, posmatranje, kombinatorске i pronalazačke sposobnosti, dosjetljivost i razboritost, originalnost i inicijativu-same kvalitete produktivnog mišljenja" (Maričić i Špijunović, 2016:273).

Razlika između usmenog i pismenog računanja je ta što se kod usmenog računanja prvo radi sa ciframa veće, a kod pismenog sa ciframa manje mjesne vrijednosti. Usmeni način računanja je apstraktniji, međutim "ukoliko se učitelj više bude zadržao i ukoliko svestranije bude obradio usmeno računanje, utoliko će i uspjeh u pismenom računanju biti sigurniji i brže postignut." (Prvanović, 1952:223).

Učenici se kroz sljedeće slučajeve osposobljavaju da **usmeno sabiraju** u bloku brojeva do 1000.

1. sabiranje stotina,
2. sabiranje trocifrenog i jednocifrenog broja,
3. sabiranje trocifrenog broja i desetice,
4. sabiranje trocifrenog i dvocifrenog broja,
5. sabiranje trocifrenih brojeva.

Usmeno sabiranje stotica kao prvi slučaj usmenog sabiranja u bloku brojeva do 1000 izvodi se po analogiji usmenog sabiranja desetica, a osnova mu je sabiranje jednocifrenih brojeva.

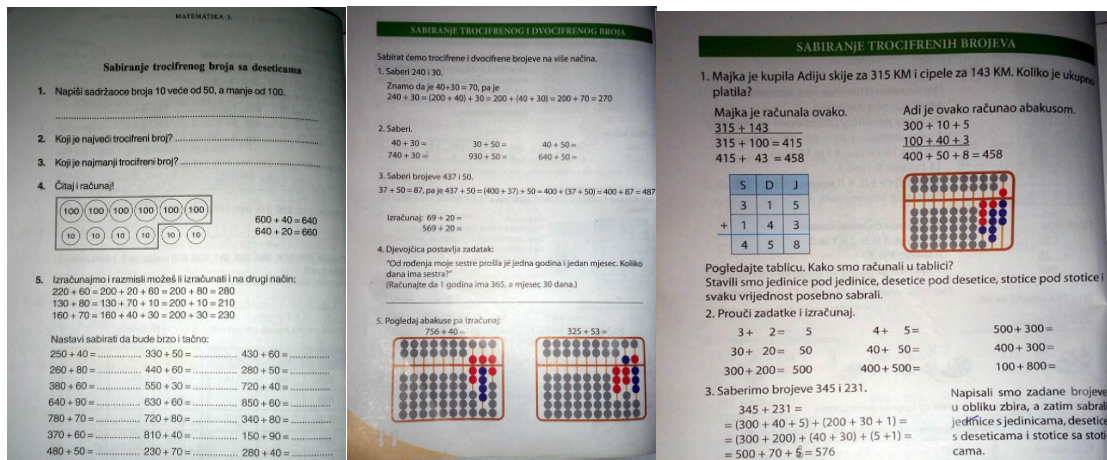

Slika 3. *Primjeri zadatka za usmeno sabiranje i oduzimanje stotina (lijevo Jagodić, 2007:35) i usmenog sabiranja trocifrenog i jednocifrenog broja (desno Jagodić, 2007:42)*

Sabiranje trocifrenog i jednocifrenog broja izvodi se po analogiji sabiranja dvocifrenog i jednocifrenog broja. Algoritam sabiranja podrazumijeva

1. rastavljanje trocifrenog broja na zbir višestruke desetice i jednocifrenog broja,
2. izračunavanje zbira jedinica i dodavanje na višestruku deseticu.

Kod usmenog sabiranja trocifrenog broja i desetice algoritam se zasniva na dodavanju višestruke desetice do stotine.

Slika 4. *Pristup obrade usmenog sabiranja trocifrenog broja sa deseticama (lijevo Fako, 2001:46), sa dvocifrenim brojevima (u sredini Jagodić, 2007:44) trocifrenih brojeva (desno Jagodić, 2007:48)*

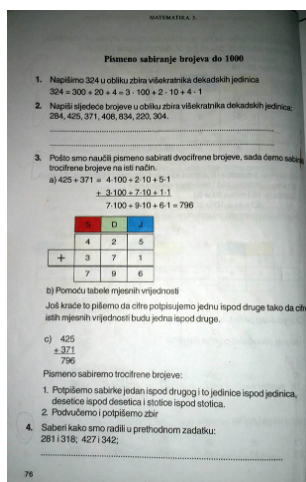
Algoritam usmenog sabiranja trocifrenog i dvocifrenog broja se izvodi tako što se na trocifreni broj dodaju desetice, pa jedinice dvocifrenog broja. Kod usmenog sabiranja trocifrenih brojeva algoritam podrazumijeva dodavanje stotina, desetica i jedinica drugog sabirka na prvi

sabirak. Pismeno računanje u bloku brojeva do 1000 podrazumijeva osposobljavanje učenika da pismeno sabiraju i oduzimaju trocifrene brojeve u ovom bloku brojeva i da pismeno množe i dijele trocifreni broj jednocifrenim.

Osposobljavanje učenika da **pismeno sabiraju** u bloku brojeva do 1000 odvija se sljedećim koracima:

1. sabiranje trocifrenih brojeva bez prelaza preko desetice,
2. sabiranje trocifrenih brojeva kada je zbir jedinica veći od 9,
3. sabiranje trocifrenih brojeva kada je zbir desetica veći od 9,
4. sabiranje trocifrenih brojeva kada je zbir jedinica i zbir desetica veći od 9.

Bitno je naglasiti da se učenicima uvijek treba predložiti realna situacija kao povod za sabiranje. U početku obrade pismenog sabiranja učenici brojeve pišu jedne ispod drugih i izračunava se zbir, dok se postepeno uvodi pisanje brojeva u istom redu i izračunavanje zbira bez potpisivanja.

Slika 5. Pristup obrade pismenog sabiranja brojeva do 1000 (Fako, 2002: 76)

Metodologija istraživanja

Predmet istraživanja ovog rada jeste analiza pristupa metodičkog transformisanja sadržaja sabiranja u udžbenicima matematike u I, II, III i IV razredu osnovne škole. Istraživanjem će se utvrditi zastupljenost usmenog i pismenog sabiranja u udžbenicima iz matematike koji su propisani od strane Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke za školsku 2017/18. godinu za prva četiri razreda osnovne škole.

Cilj istraživanja jeste utvrditi u kojoj mjeri su zastupljeni usmeno i pismeno sabiranje u početnoj nastavi matematike u različitim udžbenicima. Hipoteze istraživanja su:

1. U udžbenicima matematike od prvog do trećeg razreda dominira usmeni oblik u odnosu na pismeni oblik sabiranja.
2. U četvrtom razredu dominira pismeni oblik su odnosu na usmeni oblik sabiranja.

U cilju što jezgrovitijeg istraživanja problema, te ostvarenja cilja i zadataka istraživanja, u radu su korištene odgovarajuće metode, tehnike i instrumenti istraživanja. *Metoda* koja je korištena u radu jeste deskriptivna metoda. *Tehnika* istraživanja koja je korištena jeste tehnika analize sadržaja, pomoću koje se utvrdila zastupljenost usmenog i pismenog sabiranja u udžbenicima matematike u početnoj nastavi matematike od prvog do četvrtog razreda osnovne škole. *Instrument* istraživanja korišten u ovom radu jeste evidenciona, odnosno Check lista. U listu se evidentiraju određena obilježja problema koji se istražuje, te se njom istražuje odsustvo ili prisustvo određene pedagoške pojave, u ovom slučaju usmenog ili pismenog sabiranja u pojedinim udžbenicima matematike različitih autora i izdavača od prvog do četvrtog razreda devetogodišnje osnovne škole, odobrenih od strane Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke na području Bosne i Hercegovine. Populaciju istraživanja u ovom radu čine udžbenici matematike, a uzorak je uzet iz udžbenika I, II, III i IV razreda devetogodišnje osnovne škole, različitih autora, a odobrenih od strane Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke za školsku 2017/2018. godinu, prikazanih u Tabeli 2.

I razred	II razred	III RAZRED	IV RAZRED
Dizdar, E., (2011): <i>Matematika, Radni udžbenik za prvi razred devetogodišnje osnovne škole</i> , Bosanska knjiga, Sarajevo	Dizdar, E., (2011): <i>Matematika, Udžbenik za drugi razred devetogodišnje osnovne škole</i> , Bosanska knjiga, Sarajevo	Fako, A., (2011): <i>Matematika za treći razred devetogodišnje osnovne škole</i> , Bosanska riječ, Sarajevo	Jagodić, B., (2007): <i>Matematika, Udžbenik za četvrti razred devetogodišnje osnovne škole</i> , Sarajevo Publishing, Sarajevo
Kunovac, V., Tinjak, M., Hrga, G., (2011): <i>Svijet matematičkih čuda, Udžbenik za prvi razred devetogodišnje osnovne škole</i> , Vrijeme, Zenica i NAM, Tuzla	Fako, A., (2011): <i>Matematika za drugi razred devetogodišnje osnovne škole</i> , Dječija knjiga i Bosanska riječ, Sarajevo	Jagodić, B., (2006): <i>Matematika, Udžbenik za treći razred devetogodišnje osnovne škole</i> , Sarajevo Publishing, Sarajevo	Mujakić, V., Kovačević D., Hamidović, Ž., (2011), <i>Moja matematika, Udžbenik za četvrti razred devetogodišnje osnovne škole</i> , Vrijeme, Zenica i NAM, Tuzla
Mujakić, V., Kovačević, D., (2011): <i>Moja matematika,</i>	Gojačić-Pezerović, Dž., Hebib, N., Babović, S., (2011): <i>Svijet</i>	Mujakić, V., Kovačević D., Hamidović, Ž., (2011), <i>Moja</i>	

<i>Udžbenik za prvi razred devetogodišnje osnovne škole, Vrijeme, Zenica i NAM, Tuzla</i> UDŽBENIK br.4 Ništović, I., Ništović, H., (2004): <i>Računica, Matematika za 1.razred devetogodišnje osnovne škole, Bosanska riječ, Sarajevo</i>	<i>matematičkih čuda, udžbenik za drugi razred devetogodišnje osnovne škole, Vrijeme, Zenica i NAM, Tuzla</i> Jagodić, B., (2006): <i>Matematika, Udžbenik za drugi razred devetogodišnje osnovne škole, Sarajevo Publishing, Sarajevo</i> Mujakić, V., Kovačević D., Hamidović, Ž., (2011), <i>Moja matematika, Udžbenik za drugi razred devetogodišnje osnovne škole, Vrijeme, Zenica i NAM, Tuzla</i>	<i>matematika, Udžbenik za treći razred devetogodišnje osnovne škole, Vrijeme, Zenica i NAM, Tuzla</i>	
--	--	--	--

Tabela 2. Spisak udžbenika matematike korištenih u istraživanju

U prvom razredu prema Nastavnom planu i programu, u četvrtoj cjelini Skupovi, relacije, brojevi i operacije (NPP, 2003:31) učenici se upoznaju sa pojmom sabiranja. Obradom jedinica naznačenih u Nastavnom planu i programu učenici se susreću samo sa usmenim oblikom sabiranja prirodnih brojeva uglavnom kroz skupovni pristup. *U drugom razredu* prema Nastavnom planu i programu (NPP, 2003:78) može se uvidjeti da ni u drugom razredu osnovne škole po Nastavnom planu i programu nije predviđena obrada pismenog sabiranja, nego je zastupljeno samo usmeno sabiranje. Uvidom u Nastavni plan i program (NPP, 2003:112) za *treći razred* može se uočiti da ni u trećem razredu osnovne škole po Nastavnom planu i programu nije predviđena obrada pismenog sabiranja, nego je zastupljeno samo usmeno. *U četvrtom razredu*, kad se učenici susreću i sa usmenim i sa pismenim oblikom sabiranja, po Nastavnom planu i programu, u trećoj cjelini Sabiranje i oduzimanje do 1000, obrađuju se nastavne jedinice: Nealgoritamsko (usmeno) sabiranje i oduzimanje. Sabiranje i oduzimanje na abakusu kao primjer nealgoritamskog sabiranja (sabiranja i oduzimanja) ((NPP, 2003:193) i Algoritamsko (pismeno) sabiranje i algoritamsko (pismeno) oduzimanje u hiljadici ((NPP, 2003:193).

Rezultati istraživanja i diskusija

U okvirnom Nastavnom planu i programu za osnovne škole Federacije BiH, izrađenom 2003.godine kada je usvojena koncepcija devetogodišnjeg osnovnog školovanja, stoji da se učenici sa pismenim sabiranjem, susreću tek u četvrtom razredu, dok u prva tri razreda rade samo usmeni oblik sabiranja.

Prema analizi udžbenika i Nastavnog plana i programa za predmet matematika, udžbenike matematike u odnosu na pristup obradi sabiranja u početnoj nastavi matematike, od prvog do četvrtog razreda, možemo svrstati u sljedeće kategorije:

1. Udžbenici u kojima se svi oblici sabiranja obrađuju samo usmeno.
2. Udžbenici u kojima se svi oblici sabiranja obrađuju i usmeno i pismeno.

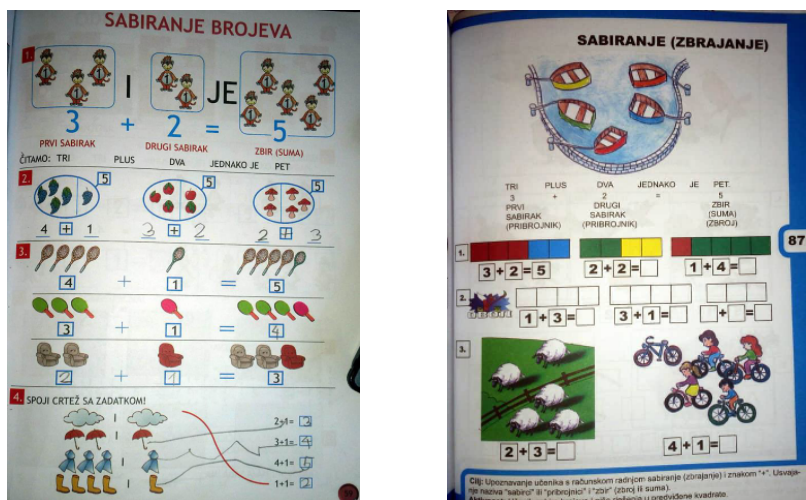
Za prvi razred osnovne škole analizirana su četiri udžbenika prema uzorku udžbenika koji je naveden u Tabeli 2. Kako bi se utvrdilo na koji način se obrađuju sadržaji sabiranja u prvom razredu, izdvojeni su sljedeći primjeri iz udžbenika koju analizirani.

Slika 6. Pristup obrade sabiranja iz dva različita udžbenika za prvi razred
(Dizdar, 2011:85 i Ništović, 2004:61)

Učenicima se prije svega predočava realna situacija koja bi mogla biti povod sabiranju. U ovom slučaju u skupovima se nalaze ilustracije poznatih predmeta iz njihove neposredne blizine s kojima su oni već upoznati (ptice, cvijeće, lopte, jabuke, igračke i slično). Nakon toga se uvodi

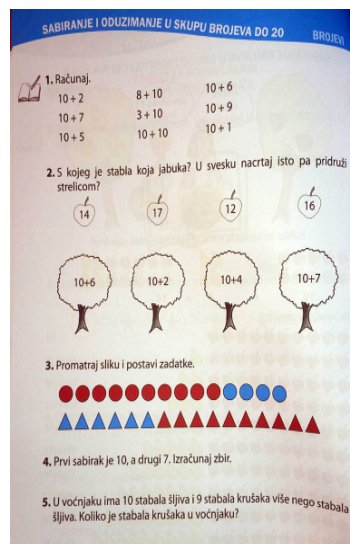
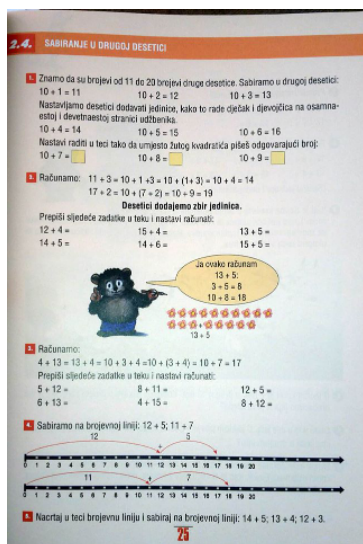
zapis i izračunava zbir. Učenici uočavaju elemente u skupovima, izračunavaju i dopunjavaju brojeve u slobodna mjesta, te na taj način veoma lako izvode usmeno sabiranje.

Slika 7. Pristup obrade sabiranja iz dva različita udžbenika za prvi razred
(Mujakić, Kovačević, 2011:59 i Kunovac i sar., 2011:87)

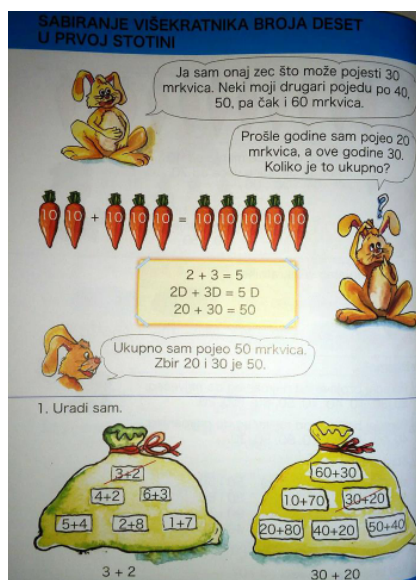
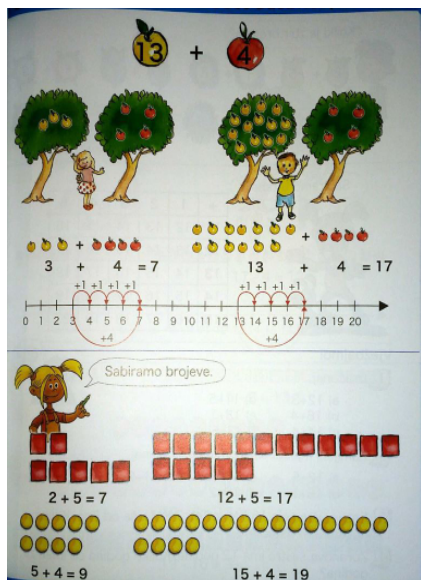
I u slučaju druga dva udžbenika može se vidjeti pristup obrade sabiranju usmenim putem. Učenicima su predloženi skupovi čiji elementi, koji i u ovom slučaju predstavljaju učenicima poznate predmete iz okoline, daju povod za realnu situaciju za sabiranje, uvodi se zapis i nakon toga se izračunava zbir usmenim putem, što je u skladu sa metodičkom obradom sadržaja za ovaj uzrast. Od ukupno četiri analizirana udžbenika za prvi razred devetogodišnje osnovne škole, svi su imali isti metodički pristup obradi sabiranja, odnosno svi koristili usmeno sabiranje prirodnih brojeva. Također, iz priloženih primjera se može zaključiti da su autori uglavnom složni oko pristupa.

Za drugi razred osnovne škole analizirano je pet udžbenika prema uzorku udžbenika koji je naveden u Tabeli 2. Kako bi se utvrdilo na koji način se obrađuju sadržaji sabiranja u drugom razredu, izdvojeni su sljedeći primjeri iz udžbenika koji su analizirani.

Slika 8. Pristup obrade sabiranja iz dva različita udžbenika za drugi razred
(Fako, 2011:25 i Dizdar, 2011:31)

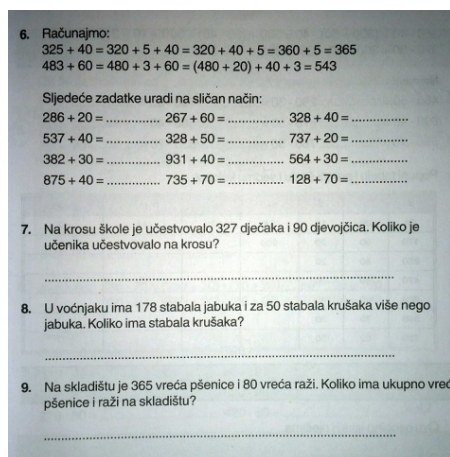
Analizirajući prva dva udžbenika od ukupno pet, autora Atije Fako i Aldine Dizdar, može se uočiti pristup usmenom sabiranju prirodnih brojeva, u ovom slučaju u bloku brojeva do 20. Ponovo se može vidjeti stvaranje realne situacije za izračunavanje, zapisivanje zadatka i nakon toga izračunavanje zbira. U drugom razredu osnovne škole po Nastavnom planu i programu nije predviđena obrada pismenog sabiranja, nego je zastupljeno samo usmeno.

Slika 9. Pristup obrade sabiranja iz udžbenika za drugi razred.
(Gojačić-Pezerović i sar., 2011:31, 63)

U drugom razredu devetogodišnje osnovne škole obrađuje se blok brojeva do 20, te počinje obrada bloka brojeva do 100. Blok brojeva do 100 se obrađuje samo do sabiranja i oduzimanja desetica, te upoređivanja brojeva prve stotine. Na primjerima koji su preuzeti iz knjige, na slici 9 mogu se vidjeti primjeri sabiranja brojeva u drugoj desetici, i primjer sabiranja desetica u prvoj stotini koji se obrađuju u drugom razredu. Autori su i u ovom udžbeniku imali isti pristup sabiranju, a to je usmeno sabiranje. Uvođenje realne situacije za sabiranje, odnosno samo pokretanje učenika na razmišljanje, uvođenje zapisa računanja i izračunavanje zbira jesu pristup koji autori koriste i u ovoj knjizi. Od ukupno pet analiziranih udžbenika za drugi razred devetogodišnje osnovne škole, svi su imali isti metodički pristup obradi sabiranja, odnosno svi koristili usmeno sabiranje prirodnih brojeva.

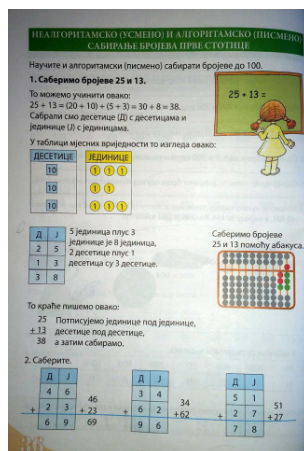
U udžbenicima za treći razred osnovne škole analizirana su tri udžbenika prema uzorku udžbenika koji je naveden u Tabeli 2. Kako bi se utvrdilo na koji način se obrađuju sadržaji sabiranja u trećem razredu, izdvojeni su sljedeći primjeri iz udžbenika koji su analizirani.

Slika 10. *Pristup sabiranju trocifrenog broja sa deseticama u udžbeniku za treći razred (Fako, 2002: 76)*

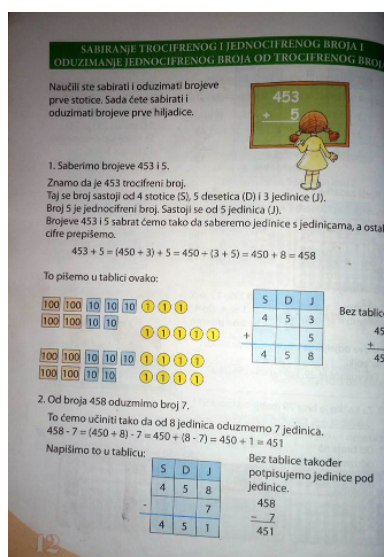
Od ukupno tri analizirana udžbenika za treći razred devetogodišnje osnovne škole, svi autori su imali isti metodički pristup obradi sabiranja, odnosno svi koristili usmeno sabiranje prirodnih brojeva.

Kako bi se utvrdila zastupljenost usmenog i pismenog sabiranja u udžbenicima za četvrti razred osnovne škole analizirana su dva udžbenika prema uzorku udžbenika koji je naveden u Tabeli 2. Kako bi se utvrdilo na koji način se obrađuju sadržaji sabiranja u četvrtom razredu, izdvojeni su sljedeći primjeri iz udžbenika koji su analizirani.

Slika 11. *Pristup sabiranju brojeva prve stotine (Jagodić, 2007:36)*

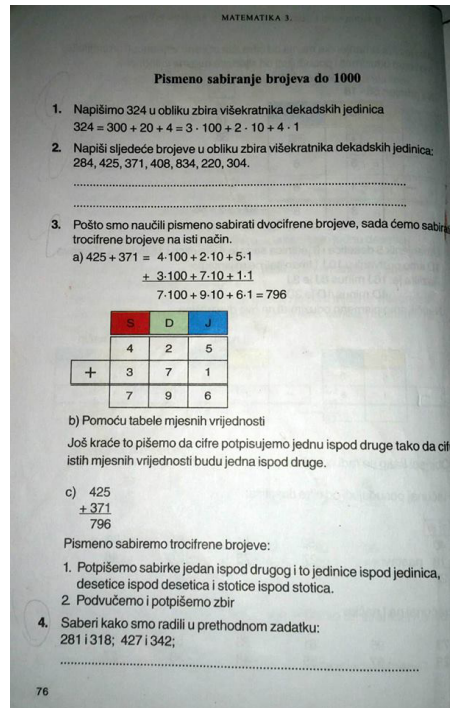
Prema Nastavnom planu i programu u četvrtom razredu obrađuje se blok brojeva do 1000. Analiza sadržaja udžbenika za četvrti razred ogleda se u oblicima sabiranja od sabiranja trocifrenog i jednocifrenog broja do sabiranja trocifrenih brojeva.

Slika 12. *Sabiranje trocifrenog i jednocifrenog broja u bloku brojeva do 1000 (Jagodić, 2007:42)*

Uvodi se pismeno sabiranje prirodnih brojeva pored već obrađenog usmenog sabiranja, po koracima koji su ranije opisani u ovom radu. U ovom slučaju može se vidjeti prvo usmeni, a zatim i pismeni pristup obrade sabiranja. Od ukupno dva analizirana udžbenika za četvrti razred devetogodišnje osnovne škole, oba su imala isti metodički pristup obradi sabiranja, odnosno

korišteno je i usmeno i pismeno sabiranje prirodnih brojeva. Primjer jednog takvog sabiranja dat je na slici 13.

Slika 13. Pristup obrade pismenog sabiranja brojeva do 1000 (Fako, 2002: 76)

Konačna check lista prikazana u Tabeli 3 obuhvata sve analizirane udžbenike svih izdavača čiji udžbenici su bili predmetom istraživanja od prvog do četvrtog razreda i prikazuje obuhvaćenost usmenog i pismenog sabiranja. U prva tri razreda osnovne škole pažnja se stavlja na usmeno sabiranje, dok se tek u četvrtom razredu uvodi pismeno sabiranje prirodnih brojeva.

IZDAVAČ/ UDŽBENIK	I RAZRED		II RAZRED		III RAZRED		IV RAZRED	
	USMENO	PISMENO	USMENO	PISMENO	USMENO	PISMENO	USMENO	PISMENO
BOSANSKA KNJIGA	✓		✓					
VRIJEME I NAM	✓		✓		✓		✓	✓
BOSANSKA RIJEČ	✓		✓		✓			
DJEČJA KNJIGA I BOSANSKA RIJEČ			✓					
SARAJEVO PUBLISHING			✓		✓		✓	✓

Tabela 3. Check lista kontinuiteta u osposobljavanju učenika da usmeno i pismeno sabiraju u početnoj nastavi matematike prema izdavačima

Zaključak

Operacija sabiranja se javlja u usmenom i pismenom obliku. Oba oblika igraju veliku ulogu u savladavanju kasnijih sadržaja iz matematike, ali i uvođenje učenika početnih razreda u svijet matematičkog razmišljanja, zaključivanja i rješavanja problemskih situacija.

Pismeno računanje izvodi se pomoću određenog algoritma, i od usmenog se razlikuje po zapisivanju proračuna. Istina, i kod usmenog računanja se proračun zapisuje, ali se prije toga ostavlja sloboda mislima i umnom izračunavanju. Pismeno sabiranje se izvodi računanjem prvenstveno najmanjih cifara u broju, prema najvećim, dok je kod usmenog proces obrnut.

Činjenica je da se i u usmenom i u pismenom računanju određene djelomične radnje zapisuju, ali kod pismenog ti zapisi imaju svoj redoslijed i pravilo. Samim tim, pismeni oblik sabiranja kod učenika razvija osjećaj za red, harmoniju i matematički sklad, jer učenici moraju naučiti pravila pismenog računanja, odnosno zapisivanja/potpisivanja.

Postavljajući hipoteze koje su naznačene u dijelu metodologije istraživanja, istraživanje kroz analizu četrnaest različitih odobrenih udžbenika u prva četiri razreda devetogodišnje osnovne škole, pokazalo je da su obe hipoteze potvrđene.

Literatura

1. Dizdar, E., (2011): *Matematika, Radni udžbenik za prvi razred devetogodišnje osnovne škole*, Bosanska knjiga, Sarajevo
2. Dizdar, E., (2011): *Matematika, Udžbenik za drugi razred devetogodišnje osnovne škole*, Bosanska knjiga, Sarajevo
3. Fako, A., (2011): *Matematika za drugi razred devetogodišnje osnovne škole*, Dječija knjiga i Bosanska riječ, Sarajevo
4. Fako, A., (2011): *Matematika za treći razred devetogodišnje osnovne škole*, Bosanska riječ, Sarajevo
5. Gojačić-Pezerović, Dž., Hebib, N., Babović, S., (2011): *Svijet matematičkih čuda, udžbenik za drugi razred devetogodišnje osnovne škole*, Vrijeme, Zenica i NAM, Tuzla
6. Jagodić, B., (2006): *Matematika, Udžbenik za drugi razred devetogodišnje osnovne škole*, Sarajevo Publishing, Sarajevo
7. Jagodić, B., (2006): *Matematika, Udžbenik za treći razred devetogodišnje osnovne škole*, Sarajevo Publishing, Sarajevo

8. Jagodić, B., (2007): *Matematika, Udžbenik za četvrti razred devetogodišnje osnovne škole*, Sarajevo Publishing, Sarajevo
9. Kunovac, V., Tinjak, M., Hrga, G., (2011): *Svijet matematičkih čuda, Udžbenik za prvi razred devetogodišnje osnovne škole*, Vrijeme, Zenica i NAM, Tuzla
10. Liebeck, P., (1995): *Kako djeca uče matematiku*, Educa, Zagreb
11. Markovac, J., (1992): *Metodika početne nastave matematike*, Školska knjiga, Zagreb
12. Mujakić, V., Kovačević, D., (2011): *Moja matematika, Udžbenik za prvi razred devetogodišnje osnovne škole*, Vrijeme, Zenica i NAM, Tuzla
13. Mujakić, V., Kovačević D., Hamidović, Ž., (2011), *Moja matematika, Udžbenik za drugi razred devetogodišnje osnovne škole*, Vrijeme, Zenica i NAM, Tuzla
14. Mujakić, V., Kovačević D., Hamidović, Ž., (2011), *Moja matematika, Udžbenik za treći razred devetogodišnje osnovne škole*, Vrijeme, Zenica i NAM, Tuzla
15. Mujakić, V., Kovačević D., Hamidović, Ž., (2011), *Moja matematika, Udžbenik za četvrti razred devetogodišnje osnovne škole*, Vrijeme, Zenica i NAM, Tuzla
16. Mužić, V., (1977): *Metodologija pedagoškog istraživanja*, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo
17. Ništović, I., Ništović, H., (2004): *Računica, Matematika za 1.razred devetogodišnje osnovne škole*, Bosanska riječ, Sarajevo
18. *Okvirni nastavni plan i program za devetogodišnju osnovnu školu u Federaciji BiH*
19. Pinter, J., Petrović, N., Sotirović, V., Lipovac, D., (1996): *Opšta metodika nastave matematike*, Učiteljski fakultet, Sombor
20. Polja, Đ., (1996): *Kako ću riješiti matematički zadatak*, Školska knjiga, Zagreb
21. Prvanović, S., (1981): *Teorija i praksa savremenog matematičkog obrazovanja na usmjerenom vaspitno-obrazovnom stepenu*, "Veselin Maleša", Sarajevo
22. Radojević, P., Radojević, B., (1984): *Metodika nastave matematike*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
23. Špijunović, K., Maričić, S., (2016): *Metodika početne nastave matematike*, Bratis, Užice
24. Tomić, R., (2009): *Metodika nastave matematike*, OFF-SET, Tuzla

METHODICAL TRANSFORMATION OF ORAL AND WRITTEN ADDITION IN FIRST THOUSAND IN MATHEMATICAL TEXTBOOKS FROM 1ST TO 4TH GRADE

Abstract

Addition is first and basic mathematics operation, appears in two forms: oral and written addition of natural numbers. Oral and written addition have many similarities and differences, and it is very important to pay attention how to interpretate both of them to the students, respecting all methodical principles in initial teaching of mathematics, from the first to fourth grade of elementary school. The main teaching tool used by students and teachers is textbook, so the focus is on the scope of using oral and written summation in initial teaching of mathematics. The research was conducted through the analysis of textbooks used in initial mathematics teaching, aproved by Ministy of Education and Science in Bosnia and Herzegovina, in 2017/2018. school year, using the evidence/ check list for verification. The final results of the research have shown that textbooks authors from the first to the third grade in elementary school, use mostly oral summation, while only in the fourth grade, authors introduces a written form.

Keywords: *initial math study, mathematics operations, oral addition, written addition, textbook*

INFORMATIKA

Edin Tabak, MA
Dr. sc. Nevzudin Buzadžija

VJEŠTAČKA INTELIGENCIJA U FUNKCIJI PREPOZNAVANJA OBJEKATA I ZNAKOVA

Sažetak

U radu će biti pojašnjen proces prepoznavanja znakova na registarskim tablicama automobila. Prvi dio rada odnosi se na teorijske aspekte algoritma za dobijanje znakova sa registarskih tablica. Bit će pojašnjen proces od samog dobijanja slike, pripremanja slike za obradu, pronalazak mjesta registarske tablice na slici i na kraju prepoznavanja znakova registarske tablice. Drugi dio rada se sastoji od praktičnog prikaza rada programa. Prikazat će se koraci algoritma na primjeru jedne slike i zbirni rezultati za ukupan broj obrađenih slika. Testirat će se hipoteze postavljene u prvom dijelu rada.

Ključne riječi: *Algoritam, Matlab, matematička morfologija, vještačka inteligencija, neuronske mreže*

Uvod

Svrha istraživanja je da se istraži postupak prepoznavanja automobilskih tablica. Polazeći od same fotografije, ekstrakcije tablice, podjele tablice na segmente i na kraju čitanje karaktera tablice. Korišten je programski paket Matlab za digitalnu obradu slike i detektovanje tablice na fotografiji automobila. Nakon pronalaska najboljeg kandidata za tablicu izvršena je segmentacija iste. Finalni korak je bilo prepoznavanje znakova.

Osvrt na dosadašnje istraživanje

Dušica Lukić i Miloš Radulović su u radu [2] prikazali postupak lociranja i segmentacije registarskih tablica u Srbiji. Autori su sematski prikazali čitav proces dobijanja znakova sa registarske tablice. Nisu prikazali tačnost algoritma na većem broju uzoraka. Jelena Novosel u radu [4] prikazuje postupak prepoznavanja tipa vozila i njihovih registarskih tablica uzetih sa slika dobijenih od videonadzora na autocestama u Hrvatskoj. Segmentaciju znakova i njihovo prepoznavanje je opisano uz pomoć OCR. U svojim rezultatima pojašnjava moguće poteškoće i razloge pogrešnih rezultata. Zheng Hui Hu u svom radu [9] prikazuje proces i algoritam lociranja i segmentiranja automobilskih tablica u Kaliforniji. Za razliku od prethodnih autora

postupak segmentacije i prepoznavanja znakova se zasniva na neuronskim mrežama i vještačkoj inteligenciji.

Jednostavni algoritmi zahtijevaju samo operacije sa rubovima registarskih tablica [1], ali postoje i složeni algoritmi koji se zasnivaju na vektorskoj kvantizaciji [7], fazi grupisanju [6] i fazi logici [8]. Segmentacija tablice zavisi od države do države u kojoj se primjenjuje program. Svaka država ima zasebni format registarske tablice: veličinu, oblik, boju pozadine, boju znakova i broj znakova. Vidimo da ne postoji univerzalni algoritam za sve vrste tablica, nego je potrebno za svaku vrstu tablice prilagoditi algoritam.

Predmet istraživanja

Registarska tablica u Bosni i Hercegovini je sljedećeg izgleda:

Slika 1: Registarska tablica države Bosne i Hercegovine

Prema BIHAMK-ovim podacima za 2015. godinu u Bosni i Hercegovini registrovano je 952595 vozila. Zbog toga se vidi potreba za nekim načinom monitoringa vozila koje se nalaze u saobraćaju. Kako bi se mogli sankcionisati oni koji krše pravila i zakone o saobraćaju potrebno ih je na neki način identifikovati. Zbog toga je kreiran program za automatsko čitanje registarskih tablica automobila ili ANPR (Automatic number plate recognition).

Cilj istraživanja

U ovom radu pojasnit ćemo postupak prepoznavanja automobilskih tablica. Koristit će se programski paket Matlab za digitalnu obradu slike i detektovanje tablice na fotografiji automobila. Nakon pronalaska najboljeg kandidata za tablicu izvršit će se segmentacija iste. Finalni korak je prepoznavanje znakova. Cilj istraživanja je prikazati postupak prepoznavanja registarskih tablica automobila. Pokazati kolika je tačnost samog algoritma pri testiranju u različitim uslovima.

Hipoteze rada

Na osnovu definisanog predmeta istraživanja i ciljeva istraživanja hipoteze rada su:

H1: Kvalitet i postavke kamere sa kojom se uzima fotografija utiče na tačnost dobijenih podataka.

H2: Segmentacija i prepoznavanje znakova tablice uz upotrebu vještačke inteligencije daje bolje rezultate od metode prepoznavanja uzoraka.

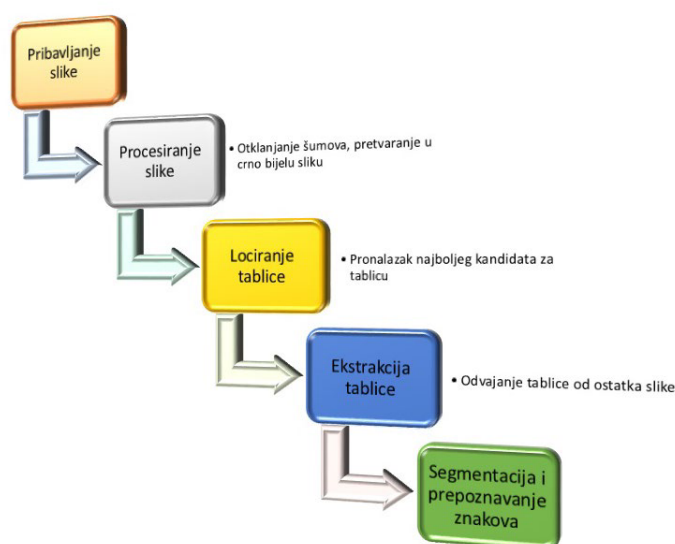
Očekivani rezultati istraživanja

Očekivani rezultati ovog istraživanja su:

1. Postupak prepoznavanja tablica registarskih tablica automobila.
2. Funkcionalan algoritam sa velikom tačnošću očitavanja znakova.
3. Potvrđivanje hipoteza ovog rada.

Proces prepoznavanja tablica

Proces automatskog prepoznavanja automobilskih tablica je veoma složen i sastavljen iz više koraka koji se nadovezuju. Da bi dobili željene rezultate, potrebno je proći od uzimanja slike na kojoj se nalazi automobil sa svim svojim elementima do broja registracije automobila.

Slika 2: Proces prepoznavanja registarskih tablica

Metode segmentacije slike

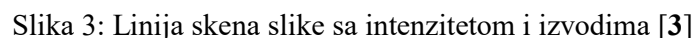
Posmatrat ćemo metode segmentacije slike koje su bazirane na prepoznavanju velikih, lokalnih promjena u intenzitetu. Moguće je posmatrati izolirane tačke, linije i ivice. Pikseli ivice su pikseli kod kojih se intenzitet iznenada mijenja, i ivice (ili rubni segmenti) su povezane setovima rubnih piksela. Detektori ivica su metode dizajnirane da otkriju rubne piksele. Linija može biti prikazana kao rubni segment u kojem je intenzitet pozadine na bilo kojoj strani linije ili puno veći ili puno manji nego intenzitet rubnih piksela. Izolirana tačka može biti posmatrana kao linija čija su dužina i širina jednaka širini i dužini jednog piksela. Iznenadne lokalne promjene intenziteta mogu biti prepoznate koristeći izvode. Prvi i drugi izvod su idealni za ovu svrhu. Izvodi digitalne funkcije su definisani preko diferentnog računa. Postoji mnogo načina za aproksimaciju ovih razlika, ali potrebno je da aproksimacija koja se koristi za prvi izvod

Aproksimaciju prvog izvoda u tački x jednodimenzionalne digitalne funkcije $f(x)$ dobijamo razvijanjem funkcije $f(x + 4x)$ u Tejlorov razvoj kada $4x = 1$ i zadržavanjem samo linearnih članova. Rezultat ove aproksimacije je prvi izvod funkcije $f(x)$

Drugi izvod dobijamo ponovnim diferenciranjem prvog izvoda

Ovaj razvoj je oko tačke $x + 1$. Nas interesuje drugi izvod oko tačke x , tako da ćemo oduzeti jedan od svih argumenata prethodne jednakosti i dobiti

Lahko se provjeri da prvi i drugi izvod funkcije $f(x)$ zadovoljavaju prethodno iskazane uslove.

258

u intenzitetu se odvija između različitih piksela. Broj intenziteta je ograničen sa osam radi pojednostavljenja.

Primijetimo da je prvi izvod različit od nule na početku i tokom cijele rampe intenziteta, dok je drugi izvod različit od nule samo na početku i kraju rampe intenziteta. Zbog toga što ivice digitalne slike čine ovu tranziciju, zaključujemo da prvi izvod prikazuje deblje ivice, a drugi izvod one mnogo sitnije. Ako posmatramo izoliranu tačku, vidimo da je jačina reakcije tačke mnogo veća na drugom izvodu nego na prvom. Ovo se dešava jer drugi izvod agresivnije pojačava oštrije promjene od prvog izvoda. Zbog toga je za očekivati da drugi izvod prikaže sitnije detalje mnogo bolje nego prvi izvod. Drugi izvod se koristi da se otkrije da li je ivica prijelaz sa svijetlog u tamno (drugi izvod je negativan), ili iz tamnog u svijetlo (drugi izvod je pozitivan). Za izračunavanje prvog i drugog izvoda u svakom pikselu jedne slike koriste se prostorni filteri.

ω_1	ω_2	ω_3
ω_4	ω_5	ω_6
ω_7	ω_8	ω_9

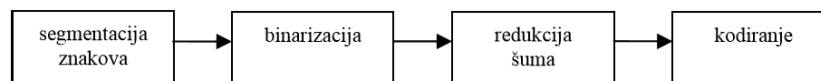
Slika 4: Maska prostornog filtera 3x3

U filteru 3x3 potrebno je izračunati sumu proizvoda koeficijenata maske, sa vrijednostima intenziteta u regionu obuhvaćenih maskom. Pomoću ove maske dobijamo vrijednost centralne tačke u obuhvaćenom regionu:

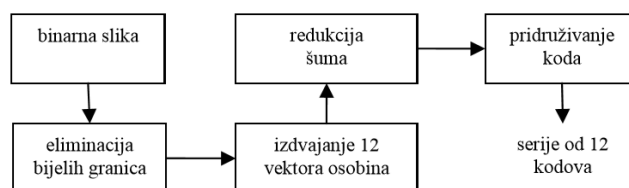
$$R = \omega_1 z_1 + \omega_2 z_2 + \dots + \omega_9 z_9 = \sum_{k=1}^9 \omega_k z_k.$$

Postupak prepoznavanja znakova tablice

Da bi mogli prepoznavati znakove tablice potrebno je da prvo izvršimo proces učenja. Na taj način stvaramo bazu kodiranih znakova tablice. Proces započinje sa segmentacijom svakog znaka zasebno i njegove binarizacije. Kada smo izvršili binarizaciju potrebno je da uklonimo šumove i takve znakove onda kodiramo.

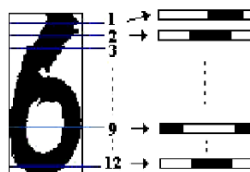

Slika 5: Proces kreiranja baze znakova [5]

Slika 6: Proces kodiranja znakova [5]

Proces kodiranja ulaznih veličina se može uraditi na dva načina. Jedan način se sastoji od izdvajanja 12 vektora osobina. Nakon pretvaranje slike u crno-bijelu (binarizacije) izdvaja se 12 karakterističnih linija od koja se svaka sastoji od bijelog dijela koji ima vrijednost 1 i crnog dijela koji ima vrijednost 0. Nakon što izdvojimo vektore osobina potrebno je još jedanput da se izvrši redukcija šuma. Kada smo završili ovaj postupak svakom od vektora pridružujemo odgovarajući kod.

Slika 7: Izdvajanje 12 linija slike znaka [5]

Na ovaj način dobijamo manje ulaznih neurona, i smanjujemo vrijeme učenja neuronske mreže, ali ostavljamo više mogućnosti za pogrešku. Drugi način je da posmatramo svaki piksel naše slike koja je dimenzije 24x42 piksela. Na taj način imamo 1008 ulaznih neurona i vrijeme našeg učenja se povećava, sam proces se usložnjava, ali daje bolje rezultate prilikom ispitivanja. Ovaj način će biti primijenjen u testiranju hipoteza ovog rada. Pošto su tablice u Bosni i Hercegovini specifične, sastoje se samo od slova "A, E, O, J, K, M, T" i cifri od 0 do 9, sam proces učenja je manji jer imamo manje znakova koje treba obraditi.

Glavni rezultati

Za potrebe ovog istraživanja kreirana je aplikacija u programskom paketu Matlab-u pomoću koje je izvršeno testiranje hipoteza. Prikazat ćemo na jednoj slici način rada algoritma i programa, od same segmentacije slike, lociranja tablice, ekstrakcije tablice i na kraju segmentacije i prepoznavanja znakova.

Proces pripremanja slike za obradu

Prvi korak u postupku prepoznavanja automobilske registracijske tablice je pripremanje slike za obradu. Potrebno je pretvoriti sliku u crno-bijelu, kod za to je:

```
I = imread('fiat.jpg');  
% Pretvaranje slike u crno bijelu  
Igray = rgb2gray(I);
```

Pretvaranje slike u crno-bijelu nam omogućava da primijenimo operacije matematičke morfologije kako bi mogli da odredimo položaj tablice. Nakon što smo promijenili sliku u crno-bijelo potrebno je ukloniti sve smetnje i šumove koji se nalaze na slici. Za to koristimo matematičku morfologiju i u ovom slučaju to je dilatacija i erozija. Već smo vidjeli da dilatacija i erozija pojačavaju granice, u ovom slučaju to su granice tablice koje treba locirati i ekstrahovati. Kod za pojačavanje granica je:

```
%% Dilatacija kako bi se uklonili sumovi  
Idilate = Igray;  
for i = 1:rows  
for j = 2:cols-1  
temp = max(Igray(i,j-1), Igray(i,j)); Idilate(i,j) = max(temp, Igray(i,j+1)); end  
end
```

Dilatacija nije ništa drugo nego primjena lokalnog maksimuma. Za ovako pripremljenu sliku potrebno obraditi ivice u smjerovima kako bi što lakše pronašli poziciju registracijske tablice. Da bi to uradili potrebno je pronaći maksimume u horizontalnom pravcu na histogramu i onda taj histogram pokušati izjednačiti koristeći filtere.

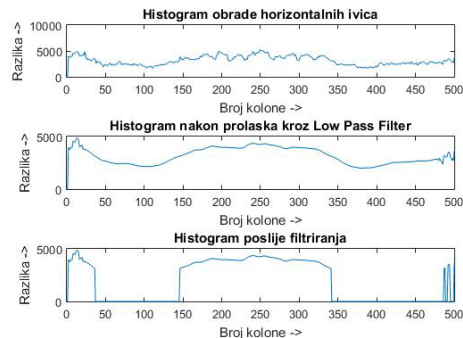
```
disp('Obrada ivica horizontalno...'); max_horz = 0; maximum = 0;  
for i = 2:cols  
sum = 0;  
for j = 2:rows  
if(I(j, i) > I(j-1, i)) difference = uint32(I(j, i) - I(j-1, i));  
else  
difference = uint32(I(j-1, i) - I(j, i)); end  
if(difference > 20) sum = sum + difference; end  
end  
horz1(i) = sum;  
% Pronalazak najveće vrijednosti  
if(sum > maximum) max_horz = i; maximum = sum; end  
total_sum = total_sum + sum; end  
average = total_sum / cols; figure(5);  
% Prikazivanje histograma za analizu  
subplot(3,1,1); plot (horz1);  
title('Histogram obrade horizontalnih ivica'); xlabel('Broj kolona ->'); ylabel('Razlika ->');  
%% Primjena Low Pass Filtera  
disp('Prolazak histograma kroz Low Pass Filter...'); sum = 0; horz = horz1;  
for i = 21:(cols-21) sum = 0; for j = (i-20):(i+20) sum = sum + horz1(j); end  
horz(i) = sum / 41; end  
subplot(3,1,2); plot (horz);  
title('Histogram poslije prolaska kroz Low Pass Filter'); xlabel('Broj kolona ->'); ylabel('Razlika ->');  
%% Filtriranje vrijednosti horizontalnog histograma primjenom dinamičkog praga  
disp('Filtriranje horizontalnog histograma...');  
for i = 1:cols  
if(horz(i) < average) horz(i) = 0;  
for j = 1:rows
```

```

I(j, i) = 0; end
end
end
subplot(3,1,3); plot (horz); title('Histogram poslije filtriranja'); xlabel('Broj kolona ->'); ylabel('Razlika ->');

```

Rezultat prethodnog koda je sljedeća slika:

Slika 8: Modifikacija horizontalnog histograma koristeći filtere

Možemo da vidimo kako se Low Pass Filter pokušava da "izgladi" histogram mijenjajući vrijednosti susjednih piksela, tako da nema više naglih promjena u vrijednostima histograma. Nakon korištenja dinamičkog praga za filtriranje, vidimo da sve vrijednosti koje su bile ispod praga otklanjaju se i dobijaju vrijednost 0.

Sada ćemo isto da uradimo i za vertikalne ivice. Koristi ćemo sljedeći kod:

```

difference = 0; total_sum = 0; difference = uint32(difference);
disp('Vertikalna obrada ivica...'); maximum = 0; max_vert = 0;
for i = 2:rows
    sum = 0;
    for j = 2:cols
        %cols
        if(I(i, j) > I(i, j-1)) difference = uint32(I(i, j) - I(i, j-1)); end
        if(I(i, j) <= I(i, j-1)) difference = uint32(I(i, j-1) - I(i, j)); end
        if(difference > 20) sum = sum + difference; end
    end
    vert1(i) = sum;
    %% Pronalazak maksimuma u vertikalnom histogramu
    if(sum > maximum) max_vert = i; maximum = sum; end
    total_sum = total_sum + sum; end
    average = total_sum / rows; figure(6); subplot(3,1,1); plot (vert1);
    title('Obrada histograma vertikalnih ivica'); xlabel('Broj reda ->'); ylabel('Razlika ->');
    %% Izjednačavanje vertikalnog histograma koristeći Low Pass Filter
    disp('Propustanje vertikalnog histograma kroz Low Pass Filter...');
    sum = 0; vert = vert1;
    for i = 21:(rows-21) sum = 0;
        for j = (i-20):(i+20) sum = sum + vert1(j); end
        vert(i) = sum / 41; end
    subplot(3,1,2); plot (vert);
    title('Histogram poslije prolaska kroz Low Pass Filter'); xlabel('Broj reda ->'); ylabel('Razlika ->');
    %% Filtriranje vertikalnog histograma koristeći dinamički prag
    disp('Filtriranje vertikalnog histograma...');
    for i = 1:rows
        if(vert(i) < average) vert(i) = 0;
    end
end

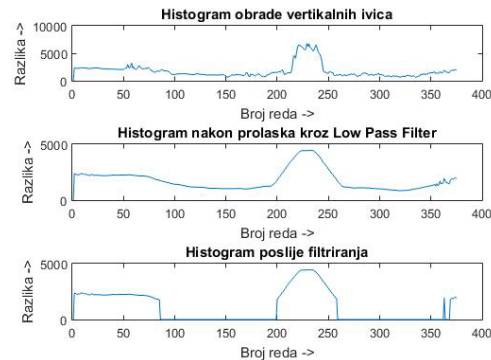
```

```

I(i, j) = 0; end
end
end
subplot(3,1,3); plot (vert); title('Histogram poslije filtriranja'); xlabel('Broj reda ->'); ylabel('Razlika ->');
figure(7), imshow(I);

```

Rezultat prethodnog koda je sljedeća slika:

Slika 9: Modifikacija vertikalnog histograma koristeći filtere

Lociranje tablice

Nakon što smo pripremili sliku, koristeći matematičku morfologiju i detekciju ivica, potrebno je da ispitamo gdje se nalaze mogući kandidati registarskih tablica automobila.

```

%% Pronalazak mogućih kandidata registarskih tablica
j = 1;
for i = 2:cols-2
    if(horz(i) ~= 0 && horz(i-1) == 0 && horz(i+1) == 0) column(j) = i; column(j+1) = i; j = j + 2;
    elseif((horz(i) ~= 0 && horz(i-1) == 0) || (horz(i) ~= 0 && horz(i+1) == 0)) column(j) = i; j = j+1; end
end
j = 1;
for i = 2:rows-2
    if(vert(i) ~= 0 && vert(i-1) == 0 && vert(i+1) == 0) row(j) = i; row(j+1) = i; j = j + 2;
    elseif((vert(i) ~= 0 && vert(i-1) == 0) || (vert(i) ~= 0 && vert(i+1) == 0)) row(j) = i; j = j+1; end
end
[temp column_size] = size (column); if(mod(column_size, 2)) column(column_size+1) = cols; end
[temp row_size] = size (row);
if(mod(row_size, 2)) row(row_size+1) = rows; end

```

Ovaj dio koda će ukloniti sve ono što sigurno nije registarska tablica automobila i ostavit će samo najpovoljnije kandidate za tablicu. U zavisnosti od modela automobila, kao i svjetla koje pada na automobil možemo da imamo puno mogućih kandidata.

Ekstrakcija registarske tablice

Nakon što smo dobili moguće kandidate za tablice potrebno je pronaći "pravu" tablicu. Da bi to uspjeli moramo otkloniti sve one koje ne odgovaraju izgledu same tablice.

```

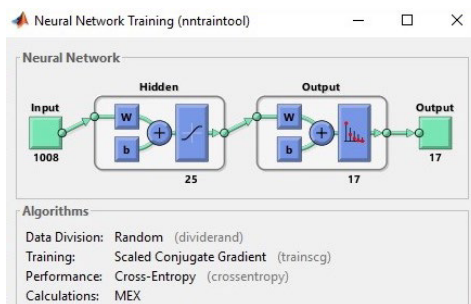
% Provjera svakog kandidata pojedinačno
for i = 1:2:row_size
    for j = 1:2:column_size
        % Ako nije mogući kandidat, ukloni ga sa slike
    end
end

```


naše ulazne neurone. Izlazni neuroni će predstavljati nizove od 17 elemenata, gdje ćemo za svaku moguću vrijednost znaka tablice odrediti jedan red i kreirati izlazne neurone za našu neuronsku mrežu. Niz će se sastojati od nula osim na onom mjestu koji odgovara traženom znaku gdje će se nalaziti broj 1. Tako će na primjer znak 0 imati vrijednost

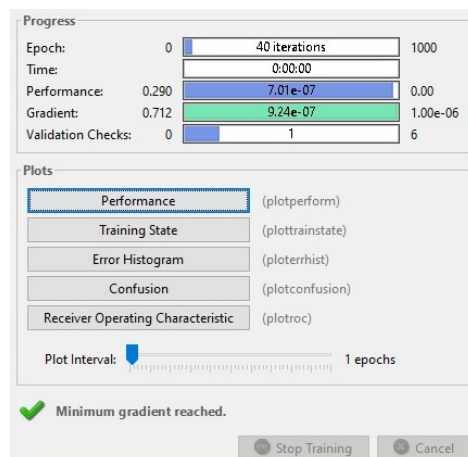
[0 0 0 0 0 0 0 0 0 0 0 0 0 0 0 0 1] ili znak 5 će imati vrijednost
[0 0 0 0 0 0 0 0 0 0 0 0 1 0 0 0 0]

Udaljenost jedinice od kraja našeg niza će predstavljati jedan od naših elemenata 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, A, E, J, K, M, O i T. Za treniranje mreže je korišteno 172 znaka, raspoređena na sljedeći način: 120 znakova za učenje, 26 znakova za validaciju i 26 znakova za testiranje. Za učenje je uzeto 25 skrivenih neurona i proces učenja neuronske mreže je sljedeći:

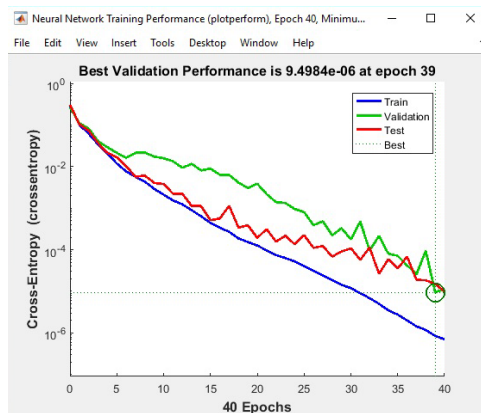
Slika 13: Postavka neuronske mreže

U ovom treniranju je korištena metoda Scaled Conjugate Gradient koja ima brže vrijeme treniranja, ali za jedan ovakav problem je sasvim uredi. Za mjerenje performansi je korištena metoda Cross-Entropy i za prora_cune MEX.

Slika 14: Proces učenja neuronske mreže

Treniranje je završeno u 40 epoha, sa performansom 7.01×10^{-7} i gradientom 9.24×10^{-7} .

Slika 15: Performanse treniranja neuronske mreže

Na prethodnom dijagramu vidimo performansu učenja neuronske mreže kroz epohe, i vidimo da je izlaz kada validacija i testiranje postignu istu performansu i to se realizuje u 39. epohi. Brzina treniranja mreže je veoma mala, manja od jedne sekunde. Naravno sa većim brojem elemenata za treniranje bi dobili veću tačnost, ali bi se i vrijeme učenja povećalo.

Prepoznavanje znakova

Da bi prepoznali znakove, potrebno ih je izdvojiti i svaki od njih provjeriti sa bazom da li odgovara naučenim znakovima. Ako se poklapa sa težinskim vrijednostima nekog od znaka iz baze, to je traženi znak. Izvršimo zamjenu crnih i bijelih piksela da dobijemo sliku:

A54 0 877

Slika 16: Zamjena crnih i bijelih piksela

Potrebno je izdvojiti svako slovo, da bi se moglo "poslati" na prepoznavanje. Algoritam za izdvajanje slova je:

```
fid = fopen('text.txt', 'wt');
load templates : global templates
num_letras=size(templates,2);
while 1
% Odvajanje linija sa slike (odbacivanje nepotrebnog)
[fl re]=lines(re); imgn=fl;
% Prebrojavanje i povezivanje komponenti
[L Ne] = bwlabel(imgn);
for n=2:Ne
```

```

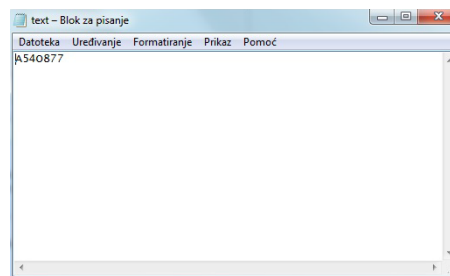
[r,c] = find(L==n);
% Izdvajanje slova
n1=imgn(min(r):max(r),min(c):max(c));
% Prilagodjavanje velicine slova
img_r=imresize(n1,[42 24]);
% Slanje slova u bazu na provjeru
letter=read_letter(img_r,num_letras);
% Snimanje slova
word=[word letter]; end
fprintf(fid,'%s\n',word); word=[ ]; if isempty(re) break
end
end
fclose(fid);
Rezultat su izdvojena slova:

```


Slika 17: Rezultat prebrojavanja i izdvajanja slova

Nakon što su slova izdvojena i poslana u bazu na provjeru upisuju se u text.txt datoteku. Kada se završi prepoznavanje svih znakova, otvara se text.txt datoteka sa upisanom registarskom tablicom automobila.

Slika 18: Završen postupak prepoznavanja znakova tablice

Rezultati testiranja

Da bi se ispitala prva hipoteza rada korištene su sljedeće vrste slika: 40 slika automobila uslikanih fotoaparatom Sony, 40 slika uslikanih mobilni aparatom Samsung i 20 slika koje su preuzete sa web-stranice www.olx.ba koje su uslikane nama nepoznatim vrstama aparata i njihovim osobinama. Korišteni su različiti uslovi osvjetljenja. Dobijeni rezultati su sljedeći:

Tablica 1: Rezultati lociranja tablice slika dobijenih različitim aparatima

Vrsta aparata	Broj testiranih slika	Broj slika sa lociranim tablicama	Broj pravilno izdvojenih znakova max: br. tablica x 7
Sony Cybershot	40	36 (90%)	242 (86,43%)
Samsung Galaxy S4	40	29 (72,5%)	189 (67,5%)
Nepoznato (www.olx.ba)	20	31 (77,5%)	210 (75%)

Program lociranja tablice je prvenstveno bio pravljen i uštimgavan prema slici dobijenoj sa fotoaparata Sony Cybershot. Vidimo da je upravo uspjeh lociranja tablice sa slike dobijene fotoaparatom Sony 90%, dok u oba ostala slučaja je ispod 80%.

Prema dobijenim rezultatima možemo konstantovati da je naša H1 Kvalitet i postavke kamere sa kojom se uzima fotografija utiče na tačnost dobijenih podataka potvrđena.

Za drugu hipotezu uzeto je 100 segmentiranih i izdvojenih znakova tablica koji nisu bili u procesu treniranja i učenja neuronske mreže i dobijeni su sljedeći rezultati:

Tablica 2: Rezultati poređenja neuronske mreže i OCR-a

Korištena metoda	Broj testiranih znakova	Broj uspješno prepoznatih znakova
Neuronska mreža	100	95 (95%)
OCR		72 (72%)

U ovoj tabeli možemo vidjeti da vještačka inteligencija daje znatno bolje rezultate od metode prepoznavanja uzorcima. Tačnost prepoznavanja uz pomoć neuronskih mreža je čak 95%, dok je kod prepoznavanja uzorcima 72%.

Zbog ovakvih rezultata testiranja možemo reći da je naša H2 Segmentacija i prepoznavanje znakova tablice uz upotrebu vještačke inteligencije daje bolje rezultate od metode prepoznavanja uzoraka, također potvrđena.

Zaključak

U ovom radu je prikazan proces prepoznavanja registarskih tablica automobila. Pojašnjena matematička morfologija i operacije matematičke morfologije potrebne da bi se slika što bolje pripremila za dalju obradu. Nakon toga primijenjene su metode za detekciju ivica kako bi se locirala tablica i ista izdvojila od ostatka slike. Vidjeli smo da bolja kvaliteta fotografije daje bolje rezultate lociranih registarskih tablica automobila. Razlog tome je da je prvobitni program kreiran da radi na osnovu kvalitetnije fotografije. Kvalitetnija fotografija ima veću rezoluciju i samim tim veći broj piksela za rad. Ako imamo veći broj piksela za rad moguće je bolje razgraničiti pojedine uslove.

Potrebno je razmisliti šta treba uraditi da bi se povećala tačnost lociranja tablice i šta ako tablica nije postavljena horizontalno. Ako je malo zakrivljena, prvo bi trebalo da se izvrši rotiranje i ispravljanje dobijene tablice. Kako bi se realizovalo prepoznavanje sa slika uzetih iz videa koji snima u stvarnom vremenu. Mnogo je pitanja koja bi se mogla ispitivati i testirati na ovu temu.

Literatura

- [1] Bai H., Liu C. (2004). "*A Hybrid License Plate Extraction Method Based on Edge Statistics and Morphology*", Proceedings of the 17th International Conference on Pattern Recognition.
- [2] Dušica L., Miloš R. (2009). "*Lokalizacija i segmentacija registarskih tablica*", 17. Telekomunikacioni forum TELFOR 2009 Srbija, Beograd, novembar 24.-26., 2009
- [3] Gonzales R., Woods R. (2007). "*Digital Image Processing 3rd edition*", Prentice Hall, New York.
- [4] Jelena N. (2011). "*Sustav računalnog vida za automatsko prepoznavanje vozila u svrhu nadzora prometa*", Sveučilište u Zagrebu Fakultet elektrotehnike i računarstva, Zagreb, 2011.
- [5] Kraupner K. (2003). "*Uporaba višeslojnog perceptrona za raspoznavanje bročanoslovčanih znakova na registarskim tablicama*" - Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Fakultet elektrotehnike i računarstva.
- [6] Mi-Ae K., Young-Mo K. (2003). "*License Plate Surveillance System Using Weighted Template Matching*", Proceedings of the 32nd Applied Imagery Pattern Recognition Workshop.
- [7] Rodolfo Z., Stefano R. (2000). "*Vector Quantization for License Plate Location and Image coding*", IEEE transactions on Industrial Electronics, Vol 47, No. 1.
- [8] Shyang-Lih C., Li-Shien C., Yun-Chung C., Sei-Wan C. (2004). "*Automatic License Plate Recognition*", IEEE transactions on Intelligent Transportation Systems, Vol 5, No. 1.
- [9] Zheng Hui H. (2007). "*An automatic license plate recognition system using image processing and neural network*", The Faculty of the Department of Computer Science, California State University, Los Angeles.

THE FUNCTION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN RECOGNIZING SIGNS AND OBJECTS

Abstract

In this paper I will explain the process of character recognition from car licence plates. The first part of paper is about theoretical aspects of algorithm for getting a character from car licence plates. The whole process shall be explained, including obtaining the picture, preparing the picture for processing, locating licence plate spot and finally character recognition of car licence plate. The second part of this paper is about practical usage of this algorithm. The steps of an algorithm in an example of an image and summary results for the total number of processed images will be displayed. The hypothesis set up in the first part of paper shall be tested.

Key words: Algorithm, Matlab, mathematical morphology, artificial intelligence, neural networks.